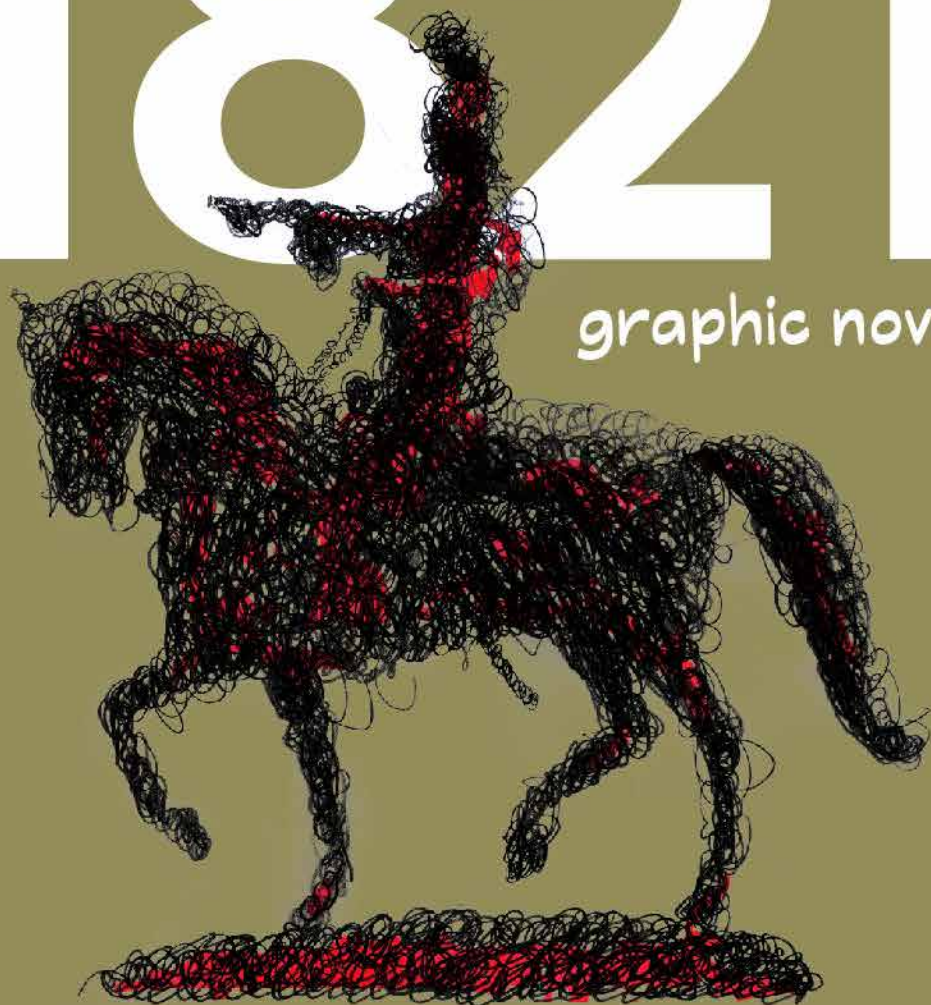

Σολούρ

1821

graphic novel

21 Πρόσωπα, Παράρτημα

ΤΟΜΟΣ Γ'

Soloúp

1821

graphic novel

E-BOOK

Το έργο υποστηρίχτηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της 1ης Προκήρυξης της Δράσης «Επιστήμη και Κοινωνία» - «200 Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση» (Αριθμός πρότασης: 20, αριθμός Έργου: 70869)

www.elidek.gr

Φορέας Υποδοχής: ΕΛΚΕ Πανεπιστημίου Αιγαίου

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Ανδρέας Σοφαντζής (83 Pixel – Creative Studio) / Ευτυχία Λιάπη

© Soloup, 2021

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, της σελιδοποίησης, του εξωφύλλου και γενικότερα όλης της αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

1821

graphic novel

«21 Πρόσωπα» – Παράρτημα

Γ' ΤΟΜΟΣ

ΣΕΝΑΡΙΟ - ΣΚΙΤΣΑ

Soloúp

(Η ιστορία βασίζεται σε μια αφήγηση της Libby N.)

ΕΡΕΥΝΑ ΑΡΧΕΙΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ, ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

Νατάσα Καστρίτη

Ρεγγίνα Κατσιμάρδου

Παναγιώτα Παναρίτη

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ

Εύη Σαμπανίκου,

Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας (Πανεπιστήμιο Αιγαίου)

ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Ο Γ' τόμος του e-book «1821-graphic novel» αποτελεί λειτουργική συνέχεια των τόμων Α' και Β'.*

Τα «**21 Πρόσωπα**» είναι μια σειρά πορτρέτων, όχι κατ' ανάγκη «ηρώων» με τον τρόπο που είχαμε συνηθίσει να βλέπουμε τους πρωταγωνιστές του '21 στις σχολικές αφίσες και σχέδια. Οι άνθρωποι που προσωπογραφούνται εδώ, με τη ζωή, τα έργα ή τα γραπτά τους συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τον Αγώνα. Δεν εμφανίζονται όμως μόνο οι γνωστοί πρωταγωνιστές του '21 όπως ο Νικηταράς ή ο Μπότσαρης. Επιλέξαμε να καδράρουμε και δευτεραγωνιστές ή και λησμονημένους ανθρώπους, οι οποίοι ωστόσο διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον Αγώνα. Τα αποσπάσματα που τους συνοδεύουν είναι στις περισσότερες περιπτώσεις γραπτά τρίτων και αποκαλύπτουν μια διαφορετική οπτική γωνία των ανθρώπων που εικονίζονται.

Το «**Παράρτημα**» αποτελεί την επιστημονική συμβολή στη συνολική ανάγνωση του έργου, προσφέροντας πληροφορίες και παραπέμποντας στις πηγές απ' όπου αντλήθηκε μεγάλο μέρος του υλικού του graphic novel, τόσο με αναφορές στα κείμενα που αποθησαυρίζονται στο σενάριο όσο και στους ζωγραφικούς πίνακες και τα σχέδια που ενσωματώθηκαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στα σκίτσα του έργου. Προσανατολίζει την ανάγνωση με χρονολόγιο, γλωσσάρι και βιογραφικά όπως και με κείμενα για το ιστορικό και ιστοριογραφικό πλαίσιο, τη χρήση των κειμένων και των εικόνων και την εκτενή βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε. Κεντρική επιδίωξη της ύπαρξης του Παραρτήματος είναι να μπορεί να χρησιμοποιηθεί παράλληλα και υποβοηθητικά στην ανάγνωση των τόμων Α' και Β' όπως και να αποτελέσει εφελτήριο για εκπαιδευτική χρήση.

* Για τον προτεινόμενο τρόπο αλλά και τις επιλογές ανάγνωσης μπορείτε να διαβάσετε περισσότερα στην εισαγωγή του Α' τόμου.

«21 Πρόσωπα»

01 ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ	12
02 ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ (ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ)	14
03 ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ	16
04 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ	18
05 ΦΩΤΑΚΟΣ (ΦΩΤΗΣ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ)	20
06 ΜΑΡΙΓΩ ΖΑΡΑΦΟΠΟΥΛΑ	22
07 ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ ΜΑΧΜΟΥΤ Β'	24
08 ΛΑΣΚΑΡΙΝΑ ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑ	26
09 ΚΑΡΠΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ	28
10 ΜΑΡΚΟΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ	30
11 ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ	32
12 ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΚΟΥΡΑΣ	34
13 ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ	36
14 ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ	38
15 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ	40
16 ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΠΑΛΟΥΚΑΣ	42
17 ΜΑΝΤΩ ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ	44
18 ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ	46
19 ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ	48
20 ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ	50
21 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ	52

Παράρτημα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ	57
1.1 Ευχαριστίες	63
1.2 Η πλατεία Κολοκοτρώνη: το «σκηνικό» που διαδραματίζεται η σύγχρονη ιστορία του graphic novel	64

1.2.1 Το κτήριο της Παλαιάς Βουλής	65
1.2.2 Το άγαλμα	66
2. Η ΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ	69
2.1 Οι οπτικές της ιστοριογραφίας	70
2.2 Οι μαρτυρίες των φιλελλήνων	72
2.3 Η διαμάχη ανάμεσα στους συγγραφείς απομνημονευμάτων και τους Ιστορικούς της εποχής.	74
2.3.1 Κάρπος Παπαδόπουλος	75
2.3.2 Σπυρίδων Τρικούπης	77
2.4 Οι «επαναστάτες των όπλων» και οι «επαναστάτες των νόμων»	79
2.4.1 Θεόδωρος Κολοκοτρώνης	79
2.4.2 Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος	81
3. Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΑ ΣΤΟ «ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΓΗΜΑ 1821». Η ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ	85
3.1 Η διαδικασία γραφής του σεναρίου	86
3.2 Η εφαρμογή της έντεχνης οπτικής αφήγησης στις πηγές	88
4. ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ	97
4.1 Χρονολόγιο της Ελληνικής Επανάστασης	98
4.2 Γλωσσάρι	119
4.3 Ονόματα	142
4.4 Παραπομπές στις πηγές	183
4.4.1 Αναφορές σε κείμενα	183
A) Αναφορές των 21 κεφαλαίων του Β' τόμου σε πρωτότυπα κείμενα	183
B) Αναφορές κειμένων στα πορτρέτα	187
4.4.2 Αναφορά σε εικόνες	192
A) Ένθετοι πίνακες και σχέδια	192
B) Αναφορές σκίτσων σε συγκεκριμένους πίνακες	195
5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	209
5.1 Αρχεία – Πηγές	209
5.2 Γενική βιβλιογραφία	221

«21 Πρόσωπα»

ΓΟΙ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ (1788-1873)

Είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να γράψει κάποιος αμερόληπτα την ιστορία των συγχρόνων του, ιδιαίτερα εκείνων με τους οποίους έτυχε να γνωριστεί ή να αντιπολιτευτεί. Όμως [...] ο Θουκυδίδης έγραψε όχι μόνο την ιστορία της εποχής του, αλλά και των ανθρώπων με τους οποίους πολιτεύτηκε, πολέμησε ή ακόμα και ηττήθηκε. Το να είσαι, λοιπόν, σύγχρονος με τα γεγονότα που γράφεις, δεν είναι εκείνο που βλάπτει την ουσία της Ιστορίας, δηλαδή την αλήθεια. [...]

Υπάρχει όμως κι ένας άλλος κίνδυνος σχετικά με την έκθεση της αλήθειας. Κάθε άνθρωπος έχει τις πολιτικές του πεποιθήσεις και είναι δύσκολο να μην επηρεάζεται από αυτές. Αλλά το ίδιο ισχύει με τις αντιλήψεις των ανθρώπων όλων των εποχών. [...] Φυσικά οι μεταγενέστεροι μπορούν να γράψουν Ιστορία βασισμένοι στα έγγραφα που θα έχουν διασωθεί. Ποιος όμως θα ξέρει αν αυτά τα έγγραφα δεν γράφουν άλλ' αντ' άλλων, λόγω των περιστάσεων, είτε επίτηδες είτε από άγνοια της αλήθειας; [...]

Αυτά παρακαλώ τον αναγνώστη να έχει στο μυαλό του, ειδικά αν τύχει ν' ακούσει κάποιους αυτόπτες μάρτυρες να διηγούνται γεγονότα της παρούσας, της δικής μου Ιστορίας, χωρίς να συμφωνούν με όσα γράφονται σε αυτήν.

Σπυρίδων Τρικούπης. Πολιτικός, διπλωμάτης και ιστορικός του Αγώνα.
Από την εισαγωγή της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης.

Γ02 ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ (1781-1849)

Ο Νικήτας, για τον οποίο έχω μιλήσει ελάχιστα, δεν έχει τις αρετές ενός στρατηγού, αλλά διακρίνεται τόσο για την ανιδιοτέλεια και τον πατριωτισμό του όσο και για την εξαιρετική ανδρεία του. Μετά από πολλές περιστάσεις, που θα μπορούσε να αποκτήσει πλούτη, εκείνος δεν ήταν σε θέση να αγοράσει ούτε ένα ζευγάρι πιστόλες. Ο Υψηλάντης τού έστειλε πεντακόσια πιάστρα. Ο Νικήτας, χωρίς να ασπαστεί την πολυτέλεια που είχε ξεκινήσει να καταλαμβάνει τους Έλληνες καπετάνιους, αγόρασε απλές πιστόλες από ξύλο και έστειλε το υπόλοιπο ποσό στην οικογένειά του.

Ενώ συγκέντρωναν χρήματα για να εξοπλίσουν πλοία για βοήθεια στο Μεσολόγγι, οι πρόκριτοι δίσταζαν να κάνουν θυσίες για αυτή την επιχείρηση. Ο Νικήτας στάθηκε στη μέση και, αφήνοντας ένα σπαθί μεγάλης αξίας που είχε πάρει λάφυρο από την Κόρινθο, είπε: «Να, λοιπόν, ό,τι έχω». Αυτό το παράδειγμα τελικά παρακίνησε και τους άλλους.

Olivier Voutier. Γάλλος φιλέλληνας, συγγραφέας απομνημονευμάτων.

Γ03 ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ (1757-1798)

Ο πλέον ήσυχος, ο πλέον αθώος, ο πλέον τίμιος πολίτης κινδυνεύει κάθε στιγμή να γίνει ελεεινή θυσία της τυραννικής φαντασίας, των άγριων τοποτηρητών ή και των μιμητών του Τυράννου, καθώς χαίρονται στο ατιμώρητο έγκλημα. [...]

— Ουρανό! Εσύ είσαι αμερόληπτος μάρτυρας αυτών των εγκλημάτων.

— Ήλιε! Εσύ βλέπεις καθημερινά αυτές τις θηριώδεις πράξεις.

— Γη! Εσύ ποτίζεσαι αδιάκοπα από τα ρείθρα των αθών αιμάτων.

Ποιος έχει στόμα να μου πει το αντίθετο; [...]

Άρθρο 1. Ο σκοπός που από την αρχή του κόσμου οι άνθρωποι μαζεύτηκαν για να κατοικήσουν όλοι μαζί χτίζοντας χώρες και πόλεις είναι για να αλληλοβοηθούνται. Να ζουν ευτυχισμένα και όχι να αλληλοτρώγονται ή να ρουφάνε ο ένας το αίμα του άλλου. [...]

Άρθρο 3. Όλοι οι άνθρωποι, χριστιανοί και Τούρκοι, είναι από τη φύση τους ίσοι. Όταν φταίει κάποιος σε οποιαδήποτε κατάσταση, ο Νόμος είναι ο ίδιος και αμετάβλητος για όλους. Ούτε ο πλούσιος να τιμωρείται λιγότερο γι' αυτό το σφάλμα ούτε ο φτωχός περισσότερο, αλλά ίσα ίσα.

Άρθρο 4. Ο Νόμος είναι εκείνη η ελεύθερη απόφαση που έγινε με τη συγκατάθεση όλων των ανθρώπων. [...]

Άρθρο 6. Ελευθερία είναι εκείνη η δύναμη που έχει ο άνθρωπος για να κάνει πράγματα χωρίς να βλάπτουν τα δίκαια των γειτόνων του. [...] Το ηθικό σύνορο της Ελευθερίας είναι το ρητό «Μην κάνεις στον άλλο αυτό που δεν θέλουν να σου κάνουν».

Ρήγας Βελεστινλής [Φεραίος]. Αποσπάσματα από Τα Δίκαια του Ανθρώπου.

Γ04 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ (1793-1832)

Ο Υψηλάντης ήταν από τους πρώτους που συνάντησα. Μπήκα στην κατοικία του. Μια καλύβα εννιά τετραγωνικά. Ήταν καθισμένος σε κάτι σανίδες σκεπασμένες με ένα κιλίμι. Ήταν το κρεβάτι του. Χρυσές επωμίδες συνταγματάρχη, μαύρη στολή, μαύρος σκούφος στολισμένος με ασημένια πλάκα, στην οποία ήταν χαραγμένη η φράση «Ελευθερία ή Θάνατος» κάτω από μια νεκροκεφαλή και δύο κόκκαλα χιαστί.

Με δέχτηκε με την ψυχρή αμηχανία, που θα παρατήρησαν, ίσως, όλοι όσοι τον γνώρισαν. Κάτι εντελώς αντίθετο από την άνεση και τη χάρη των τρόπων του Μαυροκορδάτου. Δεν ήταν υπεροψία αλλά το δυσάρεστο αποτέλεσμα μιας φυσικής συστολής.

Σ' αυτό είχε σίγουρα συντελέσει η συνείδηση των σωματικών του μειονεκτημάτων.

Ανάστημα ούτε πέντε πόδια, κορμί και μέλη εύθραυστα, κεφάλι φαλακρό. Όλα αυτά δίνουν εντύπωση ηλικιωμένου ανθρώπου. Και είναι μόλις 30 χρονών. Ωστόσο, παρά την καχεκτική διάπλασή του, δεχόταν με θαυμαστή αντοχή τις ταλαιπωρίες της πολεμικής ζωής. [...] Αλλά το βάρος των ευθυνών που έχει αναλάβει, ή καλύτερα που του ανέθεσε ο αδελφός του, ξεπερνάει τις δυνάμεις του.

Δεν είχε ούτε την τέχνη να μεταχειρίζεται και να κυβερνάει ανθρώπους ούτε τη θερμή της επικοινωνίας που συναρπάζει το πλήθος, χαρίσματα τόσο απαραίτητα για μια επανάσταση.

Η μεγάλη καλοκαγαθία του εκφυλιζόταν σε αδυναμία. Σ' εκείνους που τον συμβούλευαν να ακολουθήσει πιο ενεργητική στάση, απαντούσε πως θα προτιμούσε να περάσει τον βίο του ως απλός ιδιώτης παρά να αποκτήσει μια οποιαδήποτε δύναμη με το αίμα των συμπατριωτών του. Λες και είναι δυνατό σε μια επανάσταση να επιδιώξεις την εξουσία αποφεύγοντας την αιματοχυσία.

Maxim Raybaud (1795-1894). Γάλλος φιλέλληνας, συγγραφέας απομνημονευμάτων.

Γ05 ΦΩΤΑΚΟΣ (1798-1879)

Απατώνται όσοι γράφουν ότι αν έλειπαν οι αρχοντοκοτσαμπάσηδες δεν θα γινόταν η επανάσταση. Το ίδιο πάλι αν έλειπαν οι κλεφτοκαπεταναίοι, οι κληρικοί, εκείνοι οι Έλληνες που βρέθηκαν να ζουν στα χριστιανικά βασίλεια της Ευρώπης.

Αληθινή αιτία υπήρξε η απελπισία των Ελλήνων, οι οποίοι κλεισμένοι ολόγυρα από τυράννους, καταδιώκονταν καθημερινά με ατιμώσεις, σφαγές και άλλες συμφορές της δουλείας. Η απελπισία και ο φόβος γέννησαν την απόφαση της επανάστασης που έκανε τους ανθρώπους να μην συλλογίζονται τίποτα άλλο εκτός από την ελευθερία ή τον θάνατο.

Η ιστορία των Ελλήνων δεν είναι δυνατόν να γραφεί όπως έγινε. Ρωτάς έναν πολεμιστή, σου λέει ότι έκανε πολλά πράγματα. Ρωτάς έναν άλλο, σου λέει άλλα.

Τα μάτια των ανθρώπων δεν βλέπουν το ίδιο. Άλλοι βλέπουν μακριά, άλλοι τα μεσαία, άλλοι πάλι τα κοντά.

Από την άλλη είναι και η φιλαυτία εκείνου που γράφει και λέει εγώ, εσύ, εκείνος.

Θέλετε να μάθετε την αλήθεια; [...]

Οι λόγιοι που συγγράφουν απ' τα γραφεία τους κι εκδίδουν τα βιβλία τους σε πόλεις και σε ξένους τόπους καταγίνονται περισσότερο με το ύφος των λέξεων και τη ρητορική. [...] Οι στρατιωτικοί που πολέμησαν δεν είχαν δυστυχώς άνδρες για να γράψουν τα έργα τους, κι έτσι οι πράξεις τους έπεσαν σε άλλα άτομα για να τα γράψουν και να τα παραμορφώσουν.

Τα γραφόμενα δεν λένε πάντα τα πράγματα όπως έγιναν. Κι αν έχουν οι γραμματισμένοι τα κεφάλια τους γεμάτα από τις ιδέες, τους λόγους και τις πράξεις των μεγάλων αρχαίων ανδρών, για παράδειγμα του Θεμιστοκλή, του Επαμεινώνδα, του Θουκυδίδη, του Ξενοφώντα και τόσων άλλων.

Φώτιος Χρυσανθόπουλος ή Φωτάκος. Αγωνιστής,
υπασπιστής του Κολοκοτρώνη και συγγραφέας απομνημονευμάτων.

Γ06 ΜΑΡΙΓΩ ΖΑΡΑΦΟΠΟΥΛΑ (;-1865)

ΑΙΤΗΣΙΣ ΠΕΡΙ ΑΜΟΙΒΗΣ ΕΚΔΟΥΛΕΥΣΕΩΝ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗ 19Η ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1865, ΑΡ. ΠΡ. 650

ΠΡΟΣ: ΤΗΝ ΣΥΣΤΑΘΕΙΣΑΝ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΣΕΒΑΣΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗΝ

Προσφέρουσα η ευσεβάστως υποφαινόμενη εκδουλεύσεις στην πατρίδα μας, λαμβάνω την τιμή να υποβάλλω τα σχετικά έγγραφα και πιστοποιητικά από διάφορους οπλαρχηγούς, οι οποίοι βεβαιώνουν τις εκδουλεύσεις μου.

Βεβαιώνω επίσης την Επιτροπή πως, από τις πολλές δυστυχίες που έζησα, στερούμαι ακόμα και του επιούσιου άρτου και, αν δεν είχα καταστεί ανίκανη λόγω των γηρατειών, δεν θα ήθελα να ζητήσω από την πατρίδα μου την ελάχιστη αμοιβή.

Από τα συνημμένα η σεβαστή Επιτροπή μπορεί να δει ότι δικαιούμαι να λάβω αμοιβή για όσα έχω υποστεί. [...]

Διά την αγράμματην Μαριγώ Ζαραφοπούλα κατ' εντολή της καθ' ο αγράμματος

Χ.Β. Τζαβέλας

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Οι υποφαινόμενοι πιστοποιούμε εν γνώσει και με πλήρη πεποίθηση ότι η κ. Μαριγώ Ζαραφοπούλα είναι αδελφή του Χατζή Βασίλη απ' τα Ταταύλα της Κωνσταντινούπολης, ο οποίος काराτομήθηκε από την οθωμανική εξουσία, όπως επίσης σύζυγος του φονευθέντος Ταγματάρχη του Πεζικού Στεφάνου. Έχοντας η ίδια ισχυρή θέση στην Κων/πολή και με δικά της χρήματα βοήθησε στο να δραπετεύσουν οι αοίδιμοι γιοι του αξιосέβαστου γέροντα Π. Μαυρομιχάλη, γι' αυτό και καταδιώχτηκε και η ίδια, και σώθηκε διαφεύγοντας στη Βλαχομπογδανία.

Από εκεί μετέβη στην Ύδρα κατά το πρώτο έτος της επανάστασης, όπου λαμβάνοντας σημαντικά ποσά από την πατρική της περιουσία μετέβη στην πολιορκούμενη Τριπολιτσά.

Εκεί στάλθηκε από τους Θ. Κολοκοτρώνη και Δ. Υψηλάντη εντός της Τριπολιτσάς για να κατασκοπεύσει την κατάσταση της πόλης. Το ίδιο

θαυμάσια εκπλήρωσε τον ίδιο σκοπό και στην πολιορκία του Ναυπλίου.

Την εποχή μάλιστα της εισβολής των Αιγυπτίων, στάλθηκε σε διάφορα μέρη που κρατούνταν από τον εχθρό για να μεταφέρει γράμματα.

Ακόμα την εποχή που ο τακτικός στρατός υπό τον συνταγματάρχη Φαβιέρο υπέφερε στην Κάρυστο, με δικά της χρήματα φόρτωσε μια γολέτα από τις Σπέτσες με παξιμάδια και τα διαμοίρασε η ίδια στους πεινασμένους στρατιώτες.

Επίσης στην εκστρατεία του Χατζή Μιχάλη στην Κρήτη συνεισέφερε χρήματα για πολεμοφόδια και τροφές.

Βεβαιώνουμε για όλα τα παραπάνω

20 Νοεμβρίου 1843, Αθήνα.

Π. Νοταράς, Χατζή Χρήστος, Γ. Αγαλλόπουλος

Π. Μαυρομιχάλης, Χατζή Μιχάλης, Νικήτας Σταματελόπουλος

Ιάκωβος Κούμης, Νικ. Γριτζώτης

Γ07 MAXMOYT B' (1785-1839)

«[...]με βάση το υπόμνημά σου, πιάσε τον Πατριάρχη και εκτέλεσέ τον[...]

Στη συνέχεια δώσε το ένταλμα που απευθύνεται στο (Ρωμείο) μιλ-λέτι στους ιερείς στο Πατριαρχείο και τοποθέτησε την πινακίδα (yafta) πάνω στο σώμα του. Προειδοποίησε τον Αγά των Γενιτσάρων να είναι παρών με πολλούς στρατιώτες. Να συλλάβεις τις στασιαστικές φυσιο-γνωμίες μεταξύ των επιφανών Ρωμιών και να κανονίσεις την προσή-κουσα τιμωρία γι' αυτούς, καθώς η συνήθης βία δεν τους τρομάζει αρκε-τά ώστε να σταματήσουν τη στασιαστική τους δράση».

«Ακόμα θα πρέπει να εκδοθεί μια εντολή που θα απευθύνεται στους προεστούς και στους απλούς ανθρώπους που συναποτελούν την κοινό-τητα των Ρωμιών και θα αφορά στην εκλογή νέου Πατριάρχη. Θα πρέπει να προτείνουν ένα όνομα που να μπορεί να επιβάλει την υποταγή στο ποίμνιό του, να υπηρετεί την Υψηλή Πύλη με πίστη και ακεραιότητα σήμερα και στο μέλλον[...]. Τέλος θα πρέπει να πειθαρχεί τους δόλιους και επαναστάτες εκείνους μέσα από το ποίμνιό του, ενώ παράλληλα θα καταδίδει όλους όσους δεν συμμορφώνονται στην Υψηλή Πύλη δίχως ολι-γωρία».

Αποσπάσματα από τη διαταγή του σουλτάνου Μαχμούτ Β' προς τον μεγάλο βεζίρη για τον απαγχονισμό του πατριάρχη Γρηγορίου Ε'.

Στην πινακίδα που αναρτήθηκε πάνω στο κρεμασμένο σώμα του Γρηγο-ρίου Ε' γράφτηκαν τα εξής:

«Είναι αναγκαίο για όλους τους αρχηγούς και ιθύνοντες κάθε τάξης να επιτηρούν διαρκώς τα άτομα που βρίσκονται στη δικαιοδοσία τους και να αναφέρουν τις ανεπιθύμητες πράξεις τους στην κυβέρνηση τους. Ενώ και οι πατριάρχες είναι υποχρεωμένοι επίσης να διερευνούν τις κακές και καλές πράξεις των ποιμνίων τους και να αναφέρουν στην Υψηλή Πύλη αυτούς που δεν δέχονται νουθεσίες, αυτός ο πατριάρχης, διαπράτ-τοντας ξεκάθαρα μια πράξη προδοσίας και όντας Μοραΐτης στην κατα-γωγή, συμμετείχε στη στάση που ξέσπασε ανάμεσα στο ποίμνιό του».

Γ08 ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑ (1771-1825)

Εκείνες τις μέρες έφθασε στο στρατόπεδο η Μπουμπουλίνα. Είχε ως τότε αποδειχθεί ισάξια στη γενναιότητα με τους άλλους Έλληνες πολεμάρχους. Αλλά στην Τριπολιτσά πρόσθεσε στην αρρενωπή της δόξα και έναν άλλο τίτλο. Συναγωνίστηκε σε αρπακτικότητα μερικούς από τους αρχηγούς.

Βρισκόταν στον κόλπο της Νάπολης [της Ρωμανίας] με ένα από τα καράβια της, επιφορτισμένη με τον αποκλεισμό του Παλαμηδιού, όταν έμαθε πως η πρωτεύουσα του Μοριά ήταν στα τελευταία της. Άφησε το πόστο της και έτρεξε με το πολυάριθμο συγγενολόι στην Τριπολιτσά.

Λυπάμαι που ο σεβασμός της αλήθειας με υποχρεώνει να βλάψω λίγο το γόητρο που το όνομα αυτής της γυναίκας είχε δημιουργήσει στη φαντασία των Γάλλων. Την παρουσίαζαν σαν μια ηρωίδα νέα, ωραία, προσθέτοντας στις τόσες χάρες της τα κατορθώματα του πατριωτισμού και τις προσωπικές αρετές. Είχε αποκτήσει τη φήμη μιας Ζαν ντ' Άρκ, μιας Κλορέντ.

Ωστόσο η ηλικία, το παρουσιαστικό και οι τρόποι της δεν είχαν καμιά σχέση μ' αυτή τη γοητευτική εικόνα.

Παραδέχομαι ότι η Μπουμπουλίνα έχει τίτλους που αξίζουν την ευγνωμοσύνη των συμπατριωτών της. Αλλά ο πατριωτισμός της δεν ήταν απόλυτα αγνός και οι θυσίες της για την εθνική υπόθεση όχι τόσο ανιδιοτελείς για να την αφήσουν σε μια έντιμη πενία.

Maxim Raybaud. Γάλλος φιλέλληνας, συγγραφέας απομνημονευμάτων.

Γ09 ΚΑΡΠΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ (1785-1871)

Ο κύριος Τρικούπης συνέγραψε την *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, η οποία εκδόθηκε σε ξένη γη και είναι απομακρυσμένη από την αλήθεια. Απέτυχε γιατί τα περισσότερα από τα γεγονότα του ελληνικού Αγώνα που ιστορούνται, άλλα τα παραλείπει εντελώς, άλλα τα τροποποίησε, κάποια που ήταν μικρά τα έκανε μεγάλα, όσα πάλι ήταν άξια λόγου τα σμίκρυνε. [...]

Ο κύριος Τρικούπης, κατά τη διάρκεια του Αγώνα, στάθηκε ως πολιτικός σύμφωνα με το πνεύμα του γυναικαδελφού του Α. Μαυροκορδάτου. Η σύνδεσή του αυτή τον έκανε έτσι και συνεργό των πράξεών του.

Δεν έχουμε πρόθεση να κατηγορήσουμε τον κύριο Τρικούπη γιατί έγραψε *Ιστορία* για να υπερασπιστεί τις πράξεις του εαυτού του και του συγγενούς του. Αλλά επειδή έγραψε *Ιστορία* μεροληπτική, θεωρούμε κι εμείς ότι έχουμε δικαίωμα και ιερό καθήκον να απαντήσουμε σε αυτά. Γιατί ως αγωνιστές πρέπει να εξιστορήσουμε τα αληθινά γεγονότα και τις ηρωικές πράξεις των πρωταγωνιστών, είτε ως αυτόπτες μάρτυρες είτε με τη βοήθεια αξιόπιστων πηγών ή αδιαμφισβήτητων εγγράφων της εποχής. [...]

Στην *Ιστορία* του κυρίου Τρικούπη, θρηνούμε εκτός των άλλων τον διασυρμό ακόμα και των προσφιλέστατων προσώπων του Αγώνα, καθώς όλους τους χαρακτηρίζει προδότες και τουρκολάτρες, όπως τον Βαρνακιώτη, τον Καραϊσκάκη, τον Οδυσσέα, τον Κολοκοτρώνη, τον Τσκο. Αν αυτοί ήταν προδότες, αντάρτες και τουρκολάτρες, τότε ποιοι είναι για τον κύριο Τρικούπη οι αληθινοί Έλληνες που απελευθέρωσαν την πατρίδα; Μήπως ο Μαυροκορδάτος και η συντροφιά του;

Ο Θουκυδίδης, κύριε Τρικούπη, με τον οποίο πολλοί σάς παρομοιάζουν, δεν απομακρυνόταν από την αλήθεια των πραγμάτων ούτε διέστρεφε και κάλυπτε γεγονότα συρόμενος από πάθη, έχθρα, φθόνο ή ποταπά συμφέροντα. Γι' αυτό και η *Ιστορία* του θαυμάζεται στους αιώνες για αμεροληψία και ακρίβεια, όσο αυτό εξαρτάται από τα ανθρώπινα.

Κάρπος [Πολύκαρπος] Παπαδόπουλος. Αγωνιστής, συγγραφέας απομνημονευμάτων.

ΓΙΟ ΜΑΡΚΟΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ (1790-1823)

Η φτωχή Κυβέρνηση, όσα χρόνια βαστούσε ο πόλεμος με τους Τούρκους, είχε ατέλειωτα μαλώματα με τους καπεταναίους των ατάκτων πολεμιστάδων, που ζητούσαν τους λουφέδες (μισθούς), μα ποτέ δεν τους λαβαίνανε σωστά. Τότε για να τους παρηγορήσει τους φόρτωνε βαθμούς.

Έτσι σιγά σιγά μοίραζε τα στρατηγιλίκια με τη χούφτα. Αντιστράτηγοι γίνονταν οι πιο ασήμαντοι μικροκαπεταναίοι. [...] Τέλος κατάντησε η κατάχρηση των διπλωμάτων (εκατόνταρχου, πεντακοσιάρχου, χιλιάρχου κι αντιστρατήγου) αντί να ερεθίζει το φιλότιμο των πολεμιστών, να τους κάνει πιο αδιάφορους για τον πόλεμο. Γιατί φυσικά, όταν ένας γενναίος έβλεπε τον άλλο να γίνεται αντιστράτηγος χωρίς να πάει στον πόλεμο, τότε δεν πήγαινε κι αυτός. [...]

Αμα, λοιπόν, η Κυβέρνηση, αφού αποκήρυξε τον στρατηγό Βαρνακιώτη (γιατί πήγε με τους Τούρκους), αποφάσισε να κάμει στρατηγό, απ' όλους τους καπετάνιους της Δυτικής Ελλάδας, τον Μάρκο Μπότσαρη. Τότε οι άλλοι Ρουμελιώτες μα και οι Σουλιώτες πειραχτήκανε πολύ. [...]

Τι έκαμε τότε ο Μάρκος; [...] Κάλεσε τους Σουλιώτες στο Μεσολόγγι και τους μίλησε στη γλώσσα τους, αρβανίτικα. Εκεί, στο παλιό κονάκι το τούρκικο, [...] τους μίλησε πολλά για ομόνοια κι αδελφοσύνη. Έβγαλε ύστερα το δίπλωμα του στρατηγού από την τσέπη, το φίλησε πρώτα, το έσκισε κι είπε αυτά τα λόγια:

«Όποιος είναι άξιος παίρνει τους στρατηγού το δίπλωμα από τον Σκόντρα πασά!»

Ο Σκόντρα πασάς είχε φτάσει στο Καρπενήσι. Εκεί πήγε ο Μάρκος και τον βρήκε με τους μονοιασμένους Σουλιώτες και σκοτώθηκε στο Κεφαλόβρυσο όχι στρατηγός, μα ήρωας.

Γιάννης Βλαχογιάννης. Ερευντής και συγγραφέας.
Διευθυντής και συνιδρυτής των Γενικών Αρχείων του Κράτους.

Γ11 ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ (1788-1825)

Από καιρό είχαν φυλακίσει τον Ανδρούτσο στον μεγάλο πύργο της Ακρόπολης. Του είχαν βάλει στα χέρια και στα πόδια σίδερα με μπάλες βαριές. Τροφή δεν του έδιναν τακτικά. Ήταν λερωμένος, κουρελιασμένος με μια κοντή κάπα και τον καλογερόσκούφο του βρόμικο.

Τη νύχτα που χάθηκε εγώ ήμουν σκοπός στην πόρτα του Πύργου. Επεφτε φιλή βροχή.

Ήταν περασμένα μεσάνυχτα όταν βλέπω τέσσερις άνδρες της εφόδου να έρχονται προς τη φυλακή.

Ο ένας κρατούσε φανάρι. Αρματωμένοι καλά. Ήταν γνωστοί μου, ο Τριανταφυλλίνας, ο Τζαμάρος, ο Μαμούρης και ένας Σουλιώτης που δεν θυμάμαι τώρα το όνομα. Έγινε η «αλλαγή» της σκοπιάς κι εγώ διατάχθηκα να πάω να κοιμηθώ.

Απομακρύνθηκα στο σκοτάδι, αλλά, υποπτευόμενος ότι κάτι απαίσιο ετοιμαζόταν για τον στρατηγό, κατασκόπευσα τις κινήσεις τους. Πλησίισα ψηλαφιστά. Άκουσα τον κρότο από τα κλειδιά.

Άμα μπήκαν μέσα ακούστηκαν οι αλυσίδες του στρατηγού. Τον άκουσα να λέει: «Ορέ, ξέρω καλά ποιος σάς έστειλε τέτοια ώρα. Δεν μου λύνετε το ένα χέρι να σας δείξω ποιος είμαι και πώς με λένε;».

«Αυτούς εδώ δεν τους δίνω σημασία, αλλά εσύ, βρε Γιάννη Μαμούρη, γιατί;»

Από την ταραχή κατάλαβα πως του επιτέθηκαν. Άκουσα τα βογγητά. Το μούγκρισμα εκείνου του λιονταριού και η καρδιά μου ράγισε. Και έπειτα, απόλυτη σιωπή...

Μετά από λίγο είδα τέσσερις να βαδίζουν προς το τείχος της Ακρόπολης με το φανάρι. Εκεί ακούστηκε ένας χτύπος.

Το πρωί μαθεύτηκε ότι ο Οδυσσέας δραπέτευσε τη νύχτα και, θέλοντας να κατέβει δεμένος με σχοινί, έπεσε από το ύψος και πέθανε.

Όπως όλος ο κόσμος, πήγα κι εγώ και είδα το κομμάτι του σχοινοίου που η άκρη του φαινόταν κομμένη. Μάλιστα είδα το πτώμα του άτυχου στρατηγού που είχε δεμένο πάνω από το κοντοκάπι του ένα μεγάλο κομμάτι σχοινί.

Το στόμα του ήταν καταματωμένο και τα χείλια του ήταν κομμένα σα να τα χτύπησε κανείς και να τα έκοψε με το στόμα ντουφεκιού.

Ο λαιμός του είχε μαυρίλες και σημάδια από νύχια.

Στείλαν έναν γιατρό να κάνει νεκροψία. Επειδή πιστοποίησε ότι ο

θάνατος προήλθε από βία, έσκισαν την έκθεση αυτή και έκαναν άλλη με την οποία βεβαίωνε ότι ο θάνατος του στρατηγού προήλθε από την πτώση.

Μετά από αυτά έγινε η κηδεία του πολύ καταφρονημένη, χειρότερη και από του τελευταίου κατάδικου. Τον έθαψαν σα σκυλί στο ναό του Αγίου Δημητρίου προς τα δυτικά της Ακρόπολης.

Μαρτυρία του Κωνσταντίνου Καλατζή για τη δολοφονία του Οδυσσέα Ανδρούτσου από άνδρες του Γιάννη Γκούρα τη νύχτα της 5ης Ιουνίου 1825.

Γ12 ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΚΟΥΡΑΣ (1791-1826)

Φίλοι κι αδέρφια Γιώργη Κουντουριώτη, Γρηγόρη Δίκαιε και Γιάννη Κωλέττη. Εμένα ο Ζαΐμης, ο Κολοκοτρώνης, ο Λόντος, ο Νικήτας, οι Ντελγιανναίοι, ο Νοταράς και ο Σισίνης με τους οπαδούς τους δε μου σκότωσαν μήτε τη μάνα μου μήτε τον πατέρα μου. Σεις οι τρεις με πληροφορήσατε πως σήκωσαν άρματα ενάντια στην κυβέρνηση, και με παρακινήσατε να τρέξω κι εγώ, να γλιτώσουμε την πατρίδα, εξολοθρεύοντάς τους.

Εγώ, δείχνοντας εμπιστοσύνη στον λόγο τον δικό σας [...] σηκώθηκα, μέσα στον χειμώνα, και ήρθα κι έκαμα ότι με προστάξατε, βάνοντας το κεφάλι μου κάτω από το σπαθί του Νοταρά, κάτω από τα κανόνια του Λόντου και κάτω από το μίσος και την οργή των συντρόφων τους [...].

Αλλά, ενώ περίμενα να δω αυτούς που πιάστηκαν εξολοθρευμένους και κρεμασμένους και αυτούς που έφυγαν αποκηρυγμένους και εξορισμένους, βλέπω [...] να ζητάτε εσείς οι τρεις [...] να τους γλιτώσετε.

[...] Αρχισα κι εγώ να παίρνω τα μέτρα μου για να σιγουρέψω τη φамίλια μου σε κανένα μέρος της Ευρώπης, γιατί, αν ζήσουν ο Κολοκοτρώνης και οι άλλοι, δεν υπάρχει ελπίδα σωτηρίας για την πατρίδα. [...]

Γαστούνη, 31 Δεκέμβρη 1824

Ο αδελφός σας

Ιω. Γκούρας

Επιστολή του Ιω. Γκούρα προς τους αδελφούς Κουντουριώτη, τον Γρηγόριο Δικαίο και τον Ιωάννη Κωλέττη στο Ναύπλιο.

Γ13 ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ (1798-1857)

Η Διχόνοια, που βαστάει
ένα σκήπτρο η δολερή,
καθενός χαμογελάει,
«Παρ' το» λέγοντας «και συ».

Κειο το σκήπτρο που σας δείχνει
έχει αλήθεια ωραία θωριά.
Μην το πιάστε, γιατί ρίχνει
εισέ δάκρυα θλιβερά.

Από στόμα όπου φθονάει,
Παλληκάρια, ας μην πωθή
πως το χέρι σας κτυπάει
του αδελφού την κεφαλή.

Μην ειπούν στο στοχασμό τους
τα ξένα έθνη αληθινά:
Εάν μισούνται ανάμεσό τους,
δεν τους πρέπει ελευθεριά.

Διονύσιος Σολωμός.

Ύμνος εις την Ελευθερίαν, στροφές 144-147.

Γ14 ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ (1797-1864)

Είχα στο σώμα μου ως τριακόσιους πενήντα ανθρώπους, τίμια παληκάρια και καλοί πατριώτες, και τους είχα σε μίαν καλή τάξη.

Οι άνθρωποί μου, αφού είδαν τ' ασκέρια του Γκούρα κι αλλουνών όπου γύμνωναν τους κατοίκους κ' εγώ δεν τους άφινα, τότε κι αυτεινοί δεν μ' άκουγαν εις τον δρόμον.

Σ' ένα χωριόν πλησίον εις το Τριπόταμον κάμποσοι από αυτούς γυμνώνουν το χωριόν χωρίς να με στοχάζονται ως μεγαλύτερόν τους.

Αφού γύμνωσαν το χωριόν, πήρα το μπαγιράκι μου και καμιά εικοσαριά κ' έφυγα κρυφίως, και κατεβαίνομε εις το ποτάμι. Εγώ με το άτι μου κι άλλα ζώα δυνατά κιντυνέψαμε να περάσουμε.

Αφού οι στρατιώτες μάθαν οπού 'φυγα κρυφίως, ακολούθησαν κοντά μου. Εις τον δρόμον ηύρανε τεσσερους Πελοποννήσιους και τους πιάνουν, και με την αράδα πέρασαν τους μισούς από τ' ασκέρι εις τον ώμο τους. Αφού τους πέρασαν πέρα από το ποτάμι, βλέπω όλη αυτεινή την τυράγνιαν όπου κάναν αυτεινών των τεσσάρων ανθρώπων, είχαν και κάτι άρματα και τους τα πήραν κ' εκείνα και τους αφήσαν γυμνούς, και κλαίγαν σα μικρά παιδιά και τρέμαν από το κρύον.

Τους λυπήθηκα πολύ και είπα ότι το θεριόν είπαν θεριόν κι ο άνθρωπος είναι χειρότερος. Περιποιήθηκα τους ανθρώπους και τους είπα να μου δείξουν εκείνους όπου τους γύμνωσαν. Αποφάσισα να σκοτωθώ μ' αυτούς.

Βάρεσα τ' άλογον, τους έπιασα με τα πράματα των ανθρώπων, τους πήρα μαζί μου εκείνους οπού 'ταν γυμνωμένοι και τους αίτιους, πήγα εις το χωριόν το βράδυ, οπού θα κόνευα. Στέλνω και κόβω βέργες καλές και γερές κ' έστειλα και ήρθαν όλοι οι αξιωματικοί.

Τότε φέρνω εκείνους όπου γύμνωσαν τους ανθρώπους εις το ποτάμι, βάνω τους αξιωματικούς από πέντε και βάσταγαν τον καθέναν. Εγώ έδερνα. Σήκωσα τις πιστόλες και είπα: «Όποιος απολύση από αυτούς που κρατούνε κανέναν, ή θέλει να τους 'περασπιστή, να σιάση τ' άρματά του να σκοτωθούμε, όχι να γεννούν ζώα οι άνθρωποι εις το ποτάμι να τους περάσουμε εις τον ώμον και ύστερα διά την καλωσύνη να τους γυμνώσουνε!».

Με την αράδα τούς έδερνα όλους όσο οπού τους πάγαινε το αίμα από τον κώλον. Εγώ γίνηκα χειρότερα από αυτούς, μάτωσαν τα χέρια μου, έκαμα τόσες ημέρες αστενής.

Τότε τους έβαλα εις τις προβιές, τους πλέρωσα τα μηναία τους, τους έδωσα και το διαβατήριόν τους, τους άφησα εις το χωριόν, όσο ν' αναλάβουν να τους συγυρίζουν.

Γ15 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ (1833-1907)

Όπως οι Ρωμαίοι αναγόρευαν μετά θάνατον τους τυράννους τους σε θεούς, έτσι οι σημερινοί Έλληνες δεν δυσκολευόμαστε πολύ να αποθεώσουμε τους πεθαμένους, ακόμα και εκείνους που κατηγορούσαμε όσο ζούσανε [...]. Κανένας δεν έτυχε να πεθάνει ως καταστροφέας. Όλοι ήταν σωτήρες. [...] Προκαλώ, λοιπόν, όποιον θέλει, να πει όλη την πικρότατη αλήθεια για τα ελληνικά πράγματα γυμνή. Ειδικά σ' εμάς τους Έλληνες. Έθνος από τη φύση του ευερέθιστο, ευκολόπιστο, αναθρεμμένο μέχρι σήμερα με αγυρτείες, που δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αλαζονεία και κολακείες. [...] Όποιος τολμήσει να την πει δεν θα καταφέρει τίποτα άλλο από το να κάνει άσπονδους εχθρούς, αν όχι όλους τους Έλληνες, σίγουρα πάντως αυτούς που αξιώνουν να καθορίζουν τις τύχες της ελληνικής φυλής. [...] Η διδασκαλία της Ιστορίας, λέει ο Γερμανός φιλόσοφος Χέγκελ, μοιάζει με κουκουβάγια που αρχίζει την πτήση της με το σκοτάδι της νύχτας, έρχεται δηλαδή πάντα κατόπιν εορτής. Αυτό είναι αληθέστατο.

Η πράξη, ο αγώνας, η πάλη είναι έργο θερμής κι έντονης ζωής. Η κρίση και η εκτίμηση είναι έργο σκέψης ψυχρής, ξένης από κάθε εμπάθεια. Αφού δύσει ο ήλιος που φωτίζει τα ανθρώπινα έργα, και το σκοτάδι του θανάτου καλύψει όλους όσοι με θερμή κοπίαζαν, τότε αρχίζει την πτήση του το ιερό πτηνό της Αθηνάς, τότε αρχίζει τη διδασκαλία της και η Ιστορία.

Δημήτριος Βερναρδάκης. Συγγραφέας, λόγιος, καθηγητής Ιστορίας.
Από τη βιβλιοκριτική του για το έργο *Ιστορικές αναμνήσεις* του Ν. Δραγούμη.

Γ16 ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΠΠΑΛΟΥΚΑΣ (1816- 1900)

Οι λίγοι Μεσολογγίτες που βαστούσαν το μικρό αυτό νησί [το Βασιλάδι] με το ντουφέκι και με τα λίγα κανόνια που είχανε πολεμούσαν ώρες, κι οι Αραπάδες τίποτα δεν θα κάναν. Όμως ήταν εκεί ένα Μεσολογγιτάκι ο Σπύρος, δέκα χρονών, παιδί του φρούραρχου και κανονιέρη Αναστάση Παπαλουκά, και βοηθούσε κι αυτό με τα μικρά του χέρια μοιράζοντας φυσέκια στους πολεμιστάδες.

Αμαθο όμως από τη φωτιά, καθώς είδε ένα από τα μικρά κανόνια γεμάτο, έτοιμο με το προσάναμμά του, αρπάζει ένα δαυλί αναμμένο και βάνει φωτιά στην τρύπα. Παίρνει φωτιά το μπαρούτι, σκάζει το κανόνι και τινάζει πέρα τα κομμάτια του. Ένα κομμάτι μαζί με του δαυλιού τα κάρβουνα έπεσε στης μπαρούτης το βαρέλι και πετάει στον αγέρα την αποθήκη κι εννιά ανθρώπους, πάνε τα πολεμοφόδια.

Τότε, αφού κοντεύανε να σωθούν και τα φυσέκια που κάθε παλληκάρι είχε απάνω του, αφήσαν το νησάκι και περάσανε φανερά, ενώ τ' αράπικα κανόνια και ντουφέκια δουλεύανε με λύσσα γύρω τους, και βγήκανε στο νησί της Τουρλίδας, κι από κει, περπατώντας μέσα στο νερό κι ακολουθώντας ένα μονοπάτι κρυφό, γλυτώσανε στο Μεσολόγγι, τριάντα όλοι τους. Μα το έρημο το Βασιλάδι χάθηκε, κι αυτό ήταν χαμός όχι μικρός για τη μεγάλη τη φρουρά.

*

Αμα οι Βασιλαδίτες φτάσανε κοντά στο Μεσολόγγι, μαζευτήκανε ο λαός και τους αγνάντεψε, κι αρχίσανε σκληρά να τους βρίζουν γιατί παραδώσανε το Βασιλάδι. Αυτοί βλέποντας τα χειρότερα φωνάζανε:

— Πήρε φωτιά ο τζεπχανές!

Αφού τέλος καταλάβανε το τι είχε γίνει, τους αγκαλιάσανε με κλάματα και τους περιποιηθήκανε, καθώς είχανε φτάσει μισόγυμνοι, μισοκαμένοι και βρεμένοι μούσκεμα.

Σώθηκε κι ο Σπύρος ο Παπαλουκάς, ο αθώος αίτιος του κακού.

Καταγραφή Γιάννη Βλαχογιάννη, με αναφορά στο έγγραφο για την Ιστορία του Μεσολογγίου του Ν.Δ. Μακρή και στα Απομνημονεύματα του Α. Μίχου για το Μεσολόγγι.

Γ17 ΜΑΝΤΩ ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ (1796/7-1840)

Μεγαλειότατε,

Στην εξεταστική Επιτροπή του Ναυπλίου είχα δώσει τα έγγραφα για τις στρατιωτικές εκδουλεύσεις και των χρηματικών θυσιών μου που προσέφερα για την ανεξαρτησία της Πατρίδας.

Η Β. Γραμματεία των στρατιωτικών, με το έγγραφό της από τις 18/30 Ιανουαρίου 1834, διέταξε να ληφθούν υπόψη οι εκδουλεύσεις και θυσίες μου και ιδιαιτέρως προτείνει και τον τρόπο της αμοιβής μου.

Η επιτροπή σε απάντηση πρότεινε να μου δοθεί ικανοποιητική ανταμοιβή, σε χρήματα ή σε γη, και ένα βραβείο, αν ήθελε η Υ. Μ. να εγκρίνει.

Αλλά από τότε μέχρι σήμερα, ούτε βραβείο είδα, ούτε χρηματική αποζημίωση, ούτε γη, παρά μόνο μια μικρή σύνταξη για να πληρώνω την βοήθό μου.

Σχετικά τώρα με τη συγκεκριμένη σύνταξη, η γραμματεία με θεώρησε ως γυναίκα χήρα ή ως απόμαχο, αλλά η υποφαινόμενη, Μεγαλειότατε, ούτε χήρα ήμουν ποτέ, αλλά ούτε παντρεμένη ώστε να μπορέσω να υπάρξω χήρα, και ούτε στον πόλεμο πληγώθηκα ποτέ για να υπάρξω απόμαχος. Ως προς την αναφερόμενη διαταγή, δεν εγκρίνει να ενταχθώ στα δικαιώματα των αξιωματικών του στρατού, σαν να ήταν άλλης φύσεως οι εκδουλεύσεις μου προς την πατρίδα από εκείνες των άλλων αξιωματικών, και σαν το έθνος στις προκηρύξεις και στα θεσπίσματα να έκανε ποτέ διάκριση ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες που υπηρέτησαν την πατρίδα ή θυσιάστηκαν γι' αυτήν.

Η γραμματεία έπρεπε να με θεωρήσει ως αγωνιζόμενη προσωπικά ενάντια στους εχθρούς της πατρίδας, θυσιάζοντας υπέρογκα δικά μου χρηματικά ποσά για τη στρατολόγηση ανδρών που εκστράτευσαν εναντίον των εχθρών, σε ξηρά και θάλασσα, και τότε βέβαια δεν θα έπεφτε στο λάθος να με θεωρεί χήρα ή απόμαχο.

Έπρεπε να σταθμίσει η Β. Δικαιοσύνη τις εκδουλεύσεις και τις θυσίες μου και, αν έκρινε πως δεν μου ανήκει στρατιωτικός βαθμός ως γυναίκα που είμαι, να μου δοθεί τουλάχιστον το Αριστείο που μου ανήκει και μπορώ να φέρω, όπως και μία προικοδότηση όπως δόθηκε στους αξιωματικούς, ώστε να μην βρίσκομαι μόνο εγώ παραπονεμένη ανάμεσα στους αγωνιστές της πατρίδας.

Τούτο απαιτεί η Β. Δικαιοσύνη και στη Μεγαλειότητά της πάλι ελπίζω πως θα ευδοκήσει, Βασιλέα, να μου χορηγηθεί και το Αριστείο μου

και η ανάλογη στρατιωτική προικοδότηση προς ανταμοιβή των εκδου-
λεύσεων και των θυσιών μου.

Ελπίζουσα πάντα στη Δικαιοσύνη του:

Η Ευπειθέστατη Υπήκοος

ΜΑΔΩ Ν. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ

Αθήνα, 30 Μαρτίου 1840

Μαντώ Μαυρογένους. Αναφορά προς τον βασιλιά Όθωνα
σχετικά με την αναγνώριση των εκδουλεύσεων και των θυσιών της στον Αγώνα.
Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων ΙΕΕΕ, αρ. εγγρ. 18044.

Γ18 ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ (1776-1831)

Λένε πως λίγες μέρες πρωτύτερα, ένας Σμυρνιός τελάλης παρουσιάστηκε στον Κυβερνήτη και είπε: «Μπαρμπαγιάννη, να φυλάγεις, γιατί θα σε σκοτώσουν».

Ο μεγάλος αδελφός του, ο Αυγουστίνος, είχε δει όνειρο, την περασμένη νύχτα, πως τάχα είχε βγει περίπατο έξω από την πόρτα του Ναυπλίου, μα ξαφνικά φύσηξε άνεμος τόσο δυνατός που ξερίζωσε δυο μεγάλα δέντρα κοντά στην Πόρτα της Στεριάς.

Ξύπνησε κι έτρεξε στον Κυβερνήτη και του είπε το όνειρο. Εκείνος όμως τίποτα δεν άκουσε.

Τραβώντας για την εκκλησιά, ένα σκυλί μαύρο όξω από το κρεοπωλείο ρίχτηκε και του έσκισε το πανωφόρι. Γυρίζει πίσω, αλλάζει φόρεμα και ξεκινά πάλι για την εκκλησία.

Στον δρόμο μια βουβή ζητιάνα, που είδε του σκύλου την κίνηση, βγαίνει μπροστά κι αρχίζει με κινήματα να του φράξει τον δρόμο. Τίποτα! Άπλωσε να της δώσει ελεημοσύνη, μα έριξε η γριά πέρα τα λεφτά του κι έφυγε τρεχάτη. Κι έτσι ελεύθερος τράβηξε στις μοίρας του τον δρόμο, στο γραφτό του.

Γιάννης Βλαχογιάννης. Από το κείμενο *Του Φόνου τα μαντέματα*.

Γ19 ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ (1748-1833)

Σεβάσμιοι Αντιπρόσωποι, γενναίοι Στρατηγοί και Ναύαρχοι, όσοι τρέφετε στα σπλάχνα σας ειλικρινή και άδολο αγάπη για την ταλαίπωρη πατρίδα μας.

Παρακαλώ σας, αγαπητοί αδελφοί, δεχθείτε θετικά αυτά τα τελευταία λόγια γέροντος που σε λίγο πρόκειται να θαφτεί σε ξένη γη.

Στους αγώνες σας στη στεριά και στη θάλασσα χρωστάει το Γένος την μέχρι τώρα σωτηρία του. Αλλά τι ωφελεί η τωρινή σωτηρία του και ποια χάρη σας χρωστά, εάν, αφού την ελευθερώσετε από τους Τούρκους, δεν φροντίσετε να τη σώσετε και από τους εμφύλιους πολέμους;

Ευρίσκονται μεταξύ σας άνθρωποι [...] να τους ονομάσω το λιγότερο πλανημένους, οι οποίοι δεν αισθάνονται ότι η ελευθερία, που με τόσο αίμα αποκτήθηκε, είναι αδύνατον να φυλαχθεί χωρίς τον ιερό δεσμό της ομόνοιας και την υποταγή στους νόμους της πατρίδας. Ότι όση δόξα απέκτησαν μέχρι τώρα με τον αγώνα τους, άλλη τόση απαρηγόρητη καταισχύνη θα καλύψει τα πρόσωπά τους στα φωτισμένα έθνη, αν φανεί πως έχυσαν το πολύτιμο αίμα τους όχι για καταστήσουν την πατρίδα αυτόνομη, αλλά για να την υποτάξουν στον ζυγό κανενός άλλου ξένου δεσπότη.

Δεν καταλαβαίνουν πως αυτός ο δεσπότης, όσο ήμερος και να ήθελε κανείς να είναι, πρώτα πάνω σ' εκείνους θα επαγρυπνεί όσοι στο παρελθόν έδειξαν ανδρεία στους αγώνες για την πατρίδα; Γιατί εκείνους περισσότερο από άλλους θα φοβάται.

Στις προσταγές αυτού του ξένου δεσπότη θα πρέπει να υποτάσσονται, και στα θελήματά του χωρίς αντιλογία, όσοι τώρα δεν θέλουν να δώσουν υποταγή στους νόμους της ίδιας της πατρίδας τους.

Αν μεταξύ σας βρίσκεται κάποιος που αγαπά την ελευθερία αλλά την αγαπά μόνο γι' αυτόν, θέλει νόμους αλλά για να τους επιβάλλει στους άλλους χωρίς να υποτάσσεται ο ίδιος σ' αυτούς, στολίζεται με τίτλους και προνόμια για να φαίνεται ανώτερος των άλλων και προτιμά να βάλει τους αδελφούς του σε ξένο ζυγό παρά να είναι ίσος μαζί τους, να μην αμφιβάλει αυτός ο ψευταδελφός ότι στο μέλλον θα τον μνημονεύουν σαν εκείνους τους παλιούς ταραχοποιούς και δημαγωγούς της αρχαίας Ελλάδας, ή σαν κάποιους δημαγωγούς που έγιναν φονιάδες και ληστές σε νεότερες εποχές.

Επιθυμείτε, φίλοι αδελφοί, να γίνετε πραγματικά έντιμοι, να γίνετε

ανώτεροι της δόξας των προγόνων σας; Σπουδάστε την τέχνη της δικαιοσύνης.

Μόνο η δικαιοσύνη μπορεί να φυλάξει την αποκτημένη με αίματα ανεξαρτησία και να υψώσει το ελληνικό έθνος στην ευδαιμονία.

Αδαμάντιος Κοραΐς. Αποσπάσματα από την εμπιστευτική επιστολή
«προς τους Έλληνας Ταγούς», 2 Οκτωβρίου 1825.

Γ20 ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ (1913-1960)

Όλοι οι μεγάλοι μεταρρυθμιστές πασχίζουν να δομήσουν στην Ιστορία αυτό που ο Σαίξπηρ, ο Θερβάντες, ο Μολιέρος και ο Τολστόι μπόρεσαν να δημιουργήσουν: έναν κόσμο έτοιμο πάντα να χορτάσει την πείνα για ελευθερία και αξιοπρέπεια που φωλιάζει στην καρδιά κάθε ανθρώπου. Η ομορφιά, αναμφίβολα, δεν κάνει τις επαναστάσεις. Αλλά έρχεται μια μέρα που οι επαναστάσεις έχουν ανάγκη από αυτήν.

Διατηρώντας την ομορφιά, ετοιμάζουμε την ημέρα της αναγέννησης, κατά την οποία ο πολιτισμός θα θέσει στο κέντρο της σκέψης του, μακριά από τις τυπικές αρχές και τις υποβιβασμένες αξίες της Ιστορίας, αυτή τη ζωντανή αρετή που θεμελιώνει την κοινή αξιοπρέπεια του ανθρώπου και του κόσμου και που πρέπει να ορίσουμε μπροστά σ' έναν κόσμο που την εξυβρίζει.

Αλμπέρ Καμύ. Απόσπασμα από τον *Επαναστατημένο Άνθρωπο*.

Γ21 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ (1770-1843)

Λέμε και ξαναλέμε σ' ετούτη την επανάσταση για το ποιος κατέχει την αλήθεια...

Όταν βρισκόταν στην Αθήνα, ο Κολοκοτρώνης έβγαλε στα οπίσθιά του ένα σπυρί. Για να μάθει πόσο μεγάλο ήταν φώναξε έναν να το δει και αυτός του αποκρίθηκε: Είναι σα ρεβίθι!

Κράζει άλλον, έπειτα τον ρωτά, και του λέει: Είναι σαν καρύδι!

Κράζει και τρίτον και του λέει: Είναι σαν αυγό!

Περίεργο, στράφηκε τότε και είπε. Από το κεφάλι μέχρι τον κώλο μου και δεν μπορώ να μάθω την αλήθεια.

Γεώργιος Τερτσέτης. Από τα ανέκδοτα της ανθολόγησης του Γ. Βλαχογιάννη.

Παράρτημα

1. Εισαγωγικά σημειώματα

Τι πραγματικά γνωρίζουμε σήμερα για το 1821; Και τι θα νιώθουν, τι θα λένε για την Επανάσταση οι millennials στα δικά τους παιδιά;

Ποια είναι η εικόνα, η παράσταση, η οπτική αντίληψη που έχουμε για εκείνο τον Αγώνα; Ανταποκρίνεται στην αισθητική και στο περιεχόμενο των πινάκων του Βρυζάκη; Σε όσα μάς εξιστορεί ο Μακρυγιάννης και αναπαριστά ο γνωστός ως Παναγιώτης Ζωγράφος; Σε όσα έβλεπε σε αυτήν ο Θεόφιλος; Στη συγκινησιακή φόρτιση των κειμένων και των ζωγραφικών έργων των φιλελλήνων διανοούμενων της εποχής της; Ανταποκρίνεται στην οπτική –και σε έναν βαθμό κιτς– σημειολογική αφήγηση του ελληνικού εμπορικού κινηματογράφου, με ιδιαίτερα παραγωγική έμφαση κατά την περίοδο της Επταετίας; Και αλήθεια, γιατί χρησιμοποιήθηκε τόσο πολύ η Ελληνική Επανάσταση –μια επανάσταση στο πλαίσιο του αγώνα των λαών για ανεξαρτησία και αυτοδιάθεση, μέσα στο εκρηκτικό κοινωνικοϊστορικό και ιδεολογικό τοπίο της Ευρώπης που άλλαζε τόσο δραματικά τον 19ο αιώνα– στα χείλη «εθνικοφρόνων σωτήρων» παντός τύπου;

Διακόσια. Μικρός ο αριθμός για ένα μικρό έθνος με σταθερή παρουσία μέσα στον χρόνο στην ίδια γεωγραφική περιοχή. Ικανοποιητικός αριθμός αν σκεφτείς τον άλλο αριθμό, το τετρακόσια, που ισοδυναμεί με τα χρόνια της οθωμανικής κατοχής και κυριαρχίας. Και με την Επανάσταση, να έρχεται μετά από αυτό ως ένας άθλος, που συμβαδίζει σε μεγάλο βαθμό με το ιδεολογικό πλαίσιο της Νεωτερικότητας από τη μια πλευρά, αποτελώντας όμως ταυτόχρονα και μια μεγάλη νίκη που έρχεται από τη βάση, από κάτω προς τα πάνω και όχι αντίστροφα και γι' αυτό ένα θαύμα: τη δικαίωση του αγώνα όλων όσοι δεν γνώριζαν το ιστορικό παρασκήνιο όπως εξελισσόταν εκείνη τη στιγμή στα κέντρα αποφάσεων, στα παλάτια των ισχυρών. Που δεν γνώριζαν επίσης πώς θα διαμορφωθεί το αφήγημα της Επανάστασης META.

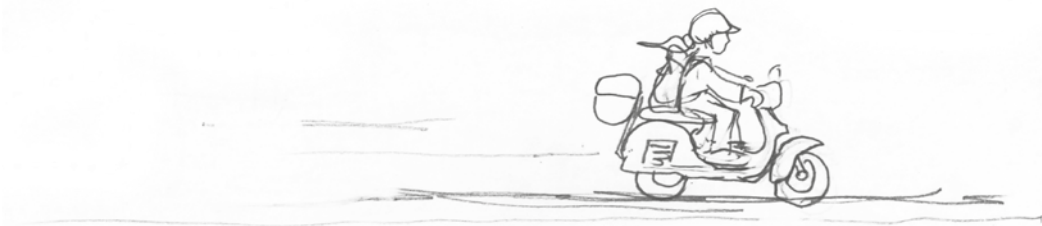
Αυτό το META είναι που αναζητήσαμε. Επιχειρήσαμε λοιπόν να ξαναδοούμε την Επανάσταση με όσο το δυνατόν πιο αποστασιοποιημένη, σύγχρονη ματιά και να αποδώσουμε σε αυτή τη δική μας ανάγνωση των αθέατων όψεων, καλά φυλαγμένων σαν σκοτεινά μυστικά στα αρχεία της Ιστορίας. Είχαμε εδώ πολύ καλούς συμμάχους. Έναν καταξιωμένο πια ακαδημαϊκό ερευνητή και δημιουργό κόμικς, τον Soloúp (Αντώνη

Νικολόπουλο), και μια πολύ δυνατή ομάδα ερευνητριών (Νατάσα Καστρίτη, Ρεγγίνα Κατσιμάρδου, Παναγιώτα Παναρίτη) με τα πολύτιμα αρχεία της συλλογής του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου. Η συνεργασία τους με το Πανεπιστήμιο Αιγαίου μέσω της υποστήριξης του ΕΛΚΕ του Πανεπιστημίου και των ανθρώπων που αγόγγυστα τον λειτουργούν και το Τμήμα μας, το Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας στο οποίο υπηρετώ τα τελευταία είκοσι χρόνια, με τη συνέργεια επιπλέον του Μουσείου-Βιβλιοθήκης Στρατή Ελευθεριάδη-Tériade, οδήγησε στη διαμόρφωση μιας πρότασης που υποβλήθηκε στο διαγωνισμό ΕΛΙΔΕΚ για τα «200 Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση» για να προκριθεί στην πρώτη θέση ανάμεσα σε 70 περίπου συμμετοχές. Δημιουργήθηκε έτσι το μεγαλύτερο έως σήμερα ελληνικό κόμικς που επιχειρεί να ξαναδεί τον Αγώνα μέσα από τα μάτια του σύγχρονου θεατή, ιδιαίτερα των νέων που πιθανότατα κουράζονται από τα αφηγήματα του παρελθόντος και τα «αληθινά νοήματα» της Επανάστασης. Δώσαμε τον λόγο στους μεγάλους και επιφανείς ήρωες αλλά και στους περιθωριοποιημένους αγωνιστές. Εκείνους τους πολλούς «μικρούς» και άγνωστους που με αυταπάρνηση έγραψαν τη «μεγάλη» ιστορία. Μια ιστορία τόσο διαφορετική από εκείνη του «σχολικού» αφηγήματος, με τις ωραιοποιήσεις και τις παραλείψεις, μια ιστορία άσπιλη, σαν τις κατάλευκες φουστάνες των αγωνιστών του Βρυζάκη.

Το έργο «1821-Graphic Novel» και η έρευνα που το συνοδεύει, μετά από τρία χρόνια δουλειάς, βρίσκεται πλέον στα χέρια του σύγχρονου θεατή-αναγνώστη για να αφεθεί στην κρίση του. Πολλά όμως ακόμα απομένουν. Πολλές παράλληλες δράσεις σχεδιάστηκαν και σχεδιάζονται έχοντας ως πυρήνα το παρόν έργο. Και δεν θα μπορούσε να συμβεί αλλιώς. Το εγχείρημα υλοποιείται μέσα σε μια περίοδο που η ψηφιακή τεχνολογία, το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης οδηγούν τις σύγχρονες πολιτιστικές βιομηχανίες σε αναζήτηση νέας θεματολογίας, αντλώντας από τις πολλές μικρές τοπικές ιστορίες που προβάλλονται πλέον σε παγκοσμιοποιημένο επίπεδο. Το δικό μας «21» θέτει τα ερωτήματα απ' την αρχή και ξαναρχίζει τη δική του κουβέντα. Σας προτείνουμε να μοιραστείτε εδώ το ταξίδι και τις ανησυχίες μας.

Καλή σας ανάγνωση!

Εύη Σαμπανίκου
Καθηγήτρια του Τμήματος Πολιτισμικής Τεχνολογίας
και Επικοινωνίας (ΤΠΤΕ) του Πανεπιστημίου Αιγαίου

Η ιδέα για τη δημιουργία ενός graphic novel, αφιερωμένου στην Ελληνική Επανάσταση, προέκυψε χρόνια πριν. Υπήρξε απόρροια της εμπειρίας μας, ως επιστημονικών συνεργατών του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου επί σειρά ετών, γύρω από τις αποσπασματικές γνώσεις και τις στερεοτυπικές προκαταλήψεις που φέρει ο μέσος επισκέπτης για την περίοδο αυτή της ελληνικής ιστορίας: λιγοστά πρόσωπα βασικών πρωταγωνιστών είναι αναγνωρίσιμα, με κάποια γεγονότα περισσότερο γνωστά και άλλα, όπως οι εμφύλιοι πόλεμοι, να αγνοούνται τελείως κ.λπ. Η δύσκολη προσέγγιση της ιστορίας, απότοκο και του παρωχημένου τρόπου διδασκαλίας της, θα μπορούσε να αντικατασταθεί με ένα περισσότερο εύληπτο και ψυχαγωγικό ανάγνωσμα, που θα προσέφερε επιπλέον παρακίνηση στον αναγνώστη για προσωπική μελέτη και αναζήτηση. Το 2016 η παρουσίαση στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, στο πλαίσιο συνεδρίου, της χρήσης των κόμικς ως μέσου παρουσίασης ιστορικών και αρχαιολογικών θεμάτων αποτέλεσε ενθάρρυνση για να τεθεί σε εφαρμογή η υλοποίηση της ιδέας.

Η αρχική σύνθεση προέβλεπε την ανάπτυξη πέντε διαφορετικών αφηγήσεων γύρω από την Ελληνική Επανάσταση από πρόσωπα που συμμετείχαν στα γεγονότα, δίπλα στους μεγάλους πρωταγωνιστές, μέσα από τη δική τους οπτική γωνία. Ένας αγωνιστής στην ηπειρωτική χώρα, ένας ακόμη που δραστηριοποιήθηκε κυρίως στον ναυτικό αγώνα, μια γυναίκα που έλαβε μέρος σε διάφορες αποστολές, ένας Οθωμανός αξιωματούχος και ένας ξένος φιλέλληνας, αντιπροσωπεύοντας διαφορετικές δυνάμεις, μέσα από τις διηγήσεις τους θα κάλυπταν τοπικά και χρονικά τις σημαντικότερες στιγμές της Επανάστασης, προσφέροντας μια αντικειμενικότερη θεώρηση των γεγονότων.

Και κάπου εδώ προέκυψε η συνεργασία με τον Σολούρ (Αντώνη Νικολόπουλο), δημιουργό του graphic novel «Αϊβαλί», το οποίο εκ των υστέρων διαπιστώσαμε πόσο κοντά βρισκόταν σε αυτό που ήδη είχαμε φανταστεί. Η δημιουργική πνοή του Σολούρ και η εμπειρία του προήγαγαν και εμπλούτισαν την αρχική ιδέα σε μεγάλο βαθμό. Στον ίδιο οφείλεται και ο τίτλος του έργου «1821-Graphic Novel». Το τελικό αποτέλεσμα είναι αυτό που κρατά ο αναγνώστης στα χέρια του.

Στόχος της εργασίας μας δεν θα μπορούσε να είναι, σε καμία περί-

πτωση, η πλήρης περιγραφή και κάλυψη των γεγονότων. Σκοπός ήταν να δοθεί μια πολυεπίπεδη προσέγγιση της ιστορίας της περιόδου και να αναδειχθούν λιγότερο γνωστές πτυχές της. Σκοπός ήταν επίσης να κεντριστεί το ενδιαφέρον του αναγνώστη και να του δοθεί ώθηση να εντρυφήσει στην ιστορική αυτή περίοδο αναζητώντας περισσότερα αναγνώσματα, όπως αυτά που περιλαμβάνονται στη βασική βιβλιογραφία.

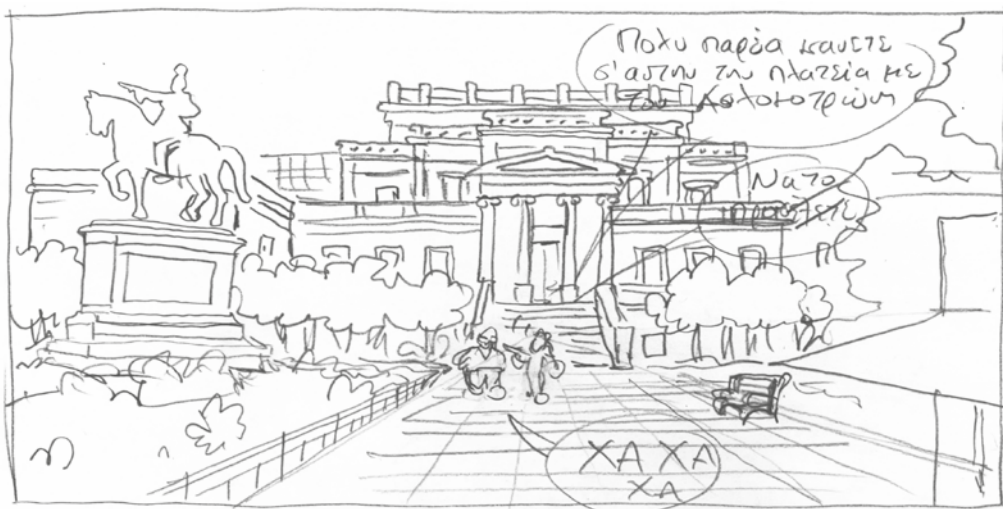
Η αφήγηση και η τεκμηρίωση του έργου βασίστηκαν σε πρωτότυπο υλικό (πηγές τις περιόδου, ιστορικά κείμενα, απομνημονεύματα αγωνιστών και ξένων φιλελλήνων, ημερολόγια, αρχειακό υλικό κ.λπ.), ιστορικά αναγνώσματα, ιστορικές μελέτες κ.ά. Το ίδιο ισχύει και για την εικονογράφηση: πρωτότυπο εικαστικό υλικό της περιόδου (προσωπογραφίες, ζωγραφικοί πίνακες, χαρακτηριστικά κ.λπ.), καλλιτεχνικές αποτυπώσεις σύγχρονες των γεγονότων αποτέλεσαν σε μεγάλο βαθμό πρότυπα για τα τελικά σκίτσα. Στο παράρτημα του e-book, στο τέλος του παρόντος τρίτου τόμου, παρατίθεται αναλυτικά η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε. Απαντάται επίσης λεπτομερής καταγραφή των κειμένων και των τεκμηρίων εικονογράφησης που χρησιμοποιήθηκαν, τα οποία μπορεί να αναζητήσει ο αναγνώστης στους σχετικούς καταλόγους. Η προσθήκη του χρονολογίου της Επανάστασης, του λεξικού όρων και των βιογραφικών των ιστορικών προσώπων που αναφέρονται στο έργο έγιναν προς διευκόλυνση του αναγνώστη.

Το έργο αποτελεί φυσικά προϊόν καλλιτεχνικής δημιουργίας, χωρίς όμως να στερείται της επιστημονικής τεκμηρίωσης, γεγονός που, πιστεύουμε, το αναγάγει σε χρήσιμο εργαλείο προσέγγισης της ιστορίας της περιόδου.

Νατάσα Καστρίτη, Ιστορικός Τέχνης, επιμελήτρια EIM

Ρεγγίνα Κατσιμάρδου, Ιστορικός, επιμελήτρια EIM

Παναγιώτα Παναρίτη, Δρ Αρχαιολογίας, επιμελήτρια EIM

2017. Η αρχή της περιπέτειας. Ένα email από την Παναγιώτα, τη Ρεγγίνα και τη Νατάσα. Οι τρεις επιμελήτριες του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, όπως μου εξήγησαν στην πρώτη μας συνάντηση, είχαν διαβάσει το «Αϊβαλί», που αφορούσε το 1922. Μου πρότειναν να δημιουργήσουμε ένα graphic novel για το 1821.

Το αρχικό –κάπως διστακτικό– «ναι» διαδέχθηκε η συνειδητοποίηση των πραγματικών διαστάσεων μιας τέτοιας προσπάθειας. Από πού να πιάσεις την Ελληνική Επανάσταση και πού να καταλήξεις; Ένα αχανές πεδίο προς διερεύνηση, το οποίο δεν σχετίζεται μόνο με τις σωζόμενες πηγές αλλά με την ίδια την εθνική ταυτότητα: την ύπαρξη του σύγχρονου ελληνικού κράτους, την κουλτούρα των Νεοελλήνων, εν τέλει τη δική μας ζωή με όσα ξέρουμε και δεν ξέρουμε, με όσα φανταζόμαστε και υποθέτουμε.

Ξεκινήσαμε να δουλεύουμε πάνω στη βασική ιδέα: πέντε ιστορίες ανθρώπων που έζησαν την Επανάσταση πλάι στους γνωστούς πρωταγωνιστές. Όμως όσο βυθιζόμασταν στην έρευνα, τόσο σκοντάφταμε σε σημαντικές πληροφορίες που φώτιζαν διαφορετικά τις συνθήκες και τις ισορροπίες του Αγώνα. Τι να πρωτοαναφέρεις; Ποιον ν' αφήσεις απ' έξω; Από πού να ξετυλίξεις το νήμα σε αυτό το τεράστιο κουβάρι από υποκειμενικές καταγραφές, απομνημονεύματα, αντιπαραθέσεις ιστορικών, τεκμήρια, αρχεία, εικόνες, θεωρίες, στερεότυπα, ιδεολογίες;

Και υπάρχουν τόσα πολλά πράγματα που δεν μάθαμε ποτέ. Μιαν άλλη ιστορία ή, καλύτερα, πολλές διαφορετικές ιστορίες για την Ελληνική Επανάσταση, που απέχουν σημαντικά από τα στερεότυπα του εθνικού αφηγήματος και των σχολικών επετείων.

Πώς θα μπορούσαμε λοιπόν να τα δέσουμε όλα αυτά μαζί; Τις διαφορετικές θέσεις και συμφέροντα των πρωταγωνιστών, τις κυρίαρχες αφηγήσεις πλάι στις αιρετικές; Και εκείνο που θα προκύπτει στο τέλος να είναι πάνω απ' όλα ένα έντεχνο ανάγνωσμα, ένα κόμικς με τους δικούς του αφηγηματικούς και αισθητικούς κανόνες;

Αέρας στα πανιά μας στάθηκε η ένταξη όλης αυτής της δουλειάς στο πρόγραμμα του ΕΛΙΔΕΚ, η συνεργασία μας με το Πανεπιστήμιο Αιγαίου, η αρωγή της καθηγήτριας Εύης Σαμπανίκου, η συμβολή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου και του Μουσείου-Βιβλιοθήκης Στρατή Ελευθεριάδη-Tériade.

Κάπως έτσι, αναζητώντας απαντήσεις σε πλήθος παρόμοια ερωτήματα, καταλήξαμε στο e-book που έχετε μπροστά σας. Ένα διαδραστικό ανάγνωσμα χωρισμένο σε τρεις τόμους για την καλύτερη διαχείριση της έντεχνης αφήγησης, αλλά και της έρευνας και των πηγών, από την πλευρά του αναγνώστη:

Στον Α' τόμο εντάξαμε την κεντρική σπονδυλωτή ιστορία χωρισμένη σε 21 ενότητες. Μια σύγχρονη ιστορία που ξετυλίγεται στη σημερινή Αθήνα, κάτω απ' το άγαλμα του Κολοκοτρώνη.

Τον Β' τόμο διατρέχουν 21 αφηγήσεις βασισμένες σε κείμενα ανθρώπων που έζησαν ή μελέτησαν τα γεγονότα, έχοντας για ανάσες μεταξύ τους κάποια πορτρέτα πρωταγωνιστών του απελευθερωτικού Αγώνα.

Τέλος στον Γ' τόμο, που έχει χαρακτήρα παραρτήματος, συμπεριλάβουμε χρήσιμες πληροφορίες και υλικό βοηθητικό για την ανάγνωση των δύο πρώτων τόμων, καθώς και πρόσθετο υλικό από την έρευνα και τη δημιουργία του «graphic novel '21». Με χρονολόγιο, ευρετήρια, λεξικά, αλλά και κείμενα που βοηθούν στην κατανόηση του ιστορικού και πολιτισμικού πλαισίου της περιόδου που εξετάζουμε.

Όλη αυτή η δουλειά, ολοκληρωμένη στο επίπεδο των μολυβιών, κατατίθεται πλέον στο παρόν e-book. Ελπίζουμε πως αυτή είναι μόνο η αρχή για έναν ευρύτερο δημόσιο διάλογο που μπορεί να βοηθηθεί και ν' αλληλοεπιδράσει με παράλληλες, συμπληρωματικές δράσεις όπως εκπαιδευτικά προγράμματα, εκθέσεις, ένα μικρό ντοκιμαντέρ / making of για τον τρόπο δημιουργίας του, site και παρουσίαση στα social media, κανονική έκδοση στο χαρτί, με τη βοήθεια εκδοτικού οίκου, ημερίδες και συζητήσεις. Στόχος μας η δουλειά αυτή να βγει προς τα έξω με κάθε δυνατό επικοινωνιακό μέσο, στο ευρύτερο κοινό, μικρούς και μεγάλους, ν' ανοίξει μια συζήτηση για τη σύγχρονη ιστορία μας, για την Επανάσταση του 1821 και για τη δημιουργία του ελεύθερου ελληνικού κράτους, για τη δική μας σχέση με αυτή την ιστορία, το παρόν και το μέλλον μας.

Soloúp (Αντώνης Νικολόπουλος)

Σκιτσογράφος, μεταδιδακτορικός ερευνητής Τμήματος Πολιτισμικής

Τεχνολογίας και Επικοινωνίας Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Επιστημονικός υπεύθυνος του έργου

1.1 Ευχαριστίες

Η έρευνα και δημιουργία της παρούσας εργασίας χρηματοδοτήθηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας & Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) στο πλαίσιο της Δράσης «Επιστήμη και Κοινωνία» – «200 Χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση», όπου απέσπασε την πρώτη θέση ανάμεσα σε 70 περίπου συμμετοχές, ανταποκρινόμενο στις επιδιώξεις του προγράμματος. Είμαστε ευγνώμονες στο ΕΛΙΔΕΚ για την ηθική και υλική υποστήριξη.

Η υλοποίηση του έργου υποστηρίχθηκε από το Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας όπως και τον ΕΛΚΕ του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Ευχαριστούμε θερμά και τους δύο φορείς. Ξεχωριστές ευχαριστίες οφείλουμε και στην καθηγήτρια του Τμήματος Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας Εύη Σαμπανίκου, για το προσωπικό ενδιαφέρον της και την πολύπλευρη συμβολή της.

Το όλο εγχείρημα έχει τεθεί υπό την αιγίδα του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου (ΕΙΜ), κύριου θεματοφύλακα της ιστορίας της περιόδου. Μεγάλο μέρος των πηγών και του αρχαιικού υλικού αναζητήθηκε στις συλλογές και τα αρχεία του. Επιπλέον, από εκεί προέρχεται και το μεγαλύτερο μέρος των έργων που αποτέλεσαν εικονογραφικό πρότυπο ή λειτούργησαν ως τεκμήρια για την εικονογράφηση. Για την ευγενική παραχώρηση του υλικού και την υποστήριξη ευχαριστούμε ιδιαιτέρως, από τη θέση αυτή, το Δ.Σ. της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (ΙΕΕΕ) και τη Διεύθυνση του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου.

Για τη συνεργασία στην προβολή και στην ανάδειξη του έργου ευχαριστίες οφείλονται και στο Μουσείο-Βιβλιοθήκη Στρατή Ελευθεριάδη-Τέριανδη στη Λέσβο. Επίσης ευχαριστούμε θερμά το Μουσείο Μπενάκη και το Εγκληματολογικό Μουσείο Αθηνών για τη συμβολή τους στην έρευνα.

1.2 Η πλατεία Κολοκοτρώνη.

Το «σκηνικό» που διαδραματίζεται η σύγχρονη ιστορία του graphic novel

Στην καρδιά του ιστορικού κέντρου της Αθήνας, μεταξύ των οδών Σταδίου, Κολοκοτρώνη, Ανθίμου Γαζή και Χρήστου Λαδά, βρίσκεται η πλατεία Κολοκοτρώνη. Η ονομασία της, όπως και της παράπλευρης οδού, προέρχεται από τον έφιππο ανδριάντα του αρχιστρατήγου της Επανάστασης του 1821 Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, ο οποίος τοποθετήθηκε εκεί το 1904.

Το σημείο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την πολιτική ζωή του ελληνικού κράτους. Εκεί βρισκόταν παλαιότερα η οικία του Χιώτη τραπεζίτη Αλέξανδρου Κοντόσταυλου, η οποία χρησιμοποιήθηκε ως πρώτη κατοικία του βασιλιά Όθωνα από το 1834 έως το 1836 και στέγασε τις συνεδριάσεις της Βουλής και της Γερουσίας από το 1843 έως το 1854. Στη συνέχεια εκεί έγινε η ανέγερση του νεοκλασικού μεγάρου που, για 60 χρόνια, λειτούργησε ως το πρώτο ελληνικό κοινοβούλιο.

Στην πλατεία υπάρχουν σήμερα, εκτός από το άγαλμα του Κολοκοτρώνη, δύο μαρμάρινοι ανδριάντες: του Χαρίλαου Τρικούπη, έργο του γλύπτη Θωμά Θωμόπουλου, και του πολιτικού του αντιπάλου Θεόδωρου Δηλιγιάννη, έργο του γλύπτη Γεώργιου Δημητριάδη (άλλη μια... μάχη της πλατείας). Ο πρώτος τοποθετήθηκε το 1920 στο προαύλιο της τότε Βουλής, στην πλευρά της οδού Σταδίου και το 1954 μεταφέρθηκε στη σημερινή του θέση, στο πλάι του κτηρίου. Ο δεύτερος τοποθετήθηκε το 1931 στον περίβολο του Μεγάρου (ΒΑ γωνία) και μεταφέρθηκε στη σημερινή του θέση, δεξιά της εισόδου, το 1954. Οι δύο άνδρες, που διετέλεσαν πρωθυπουργοί, πρωταγωνίστησαν στην πολιτική ζωή του τόπου στα πρώτα έτη του κοινοβουλευτικού βίου, ενώ ο Δηλιγιάννης δολοφονήθηκε το 1905 στα σκαλιά του Μεγάρου.

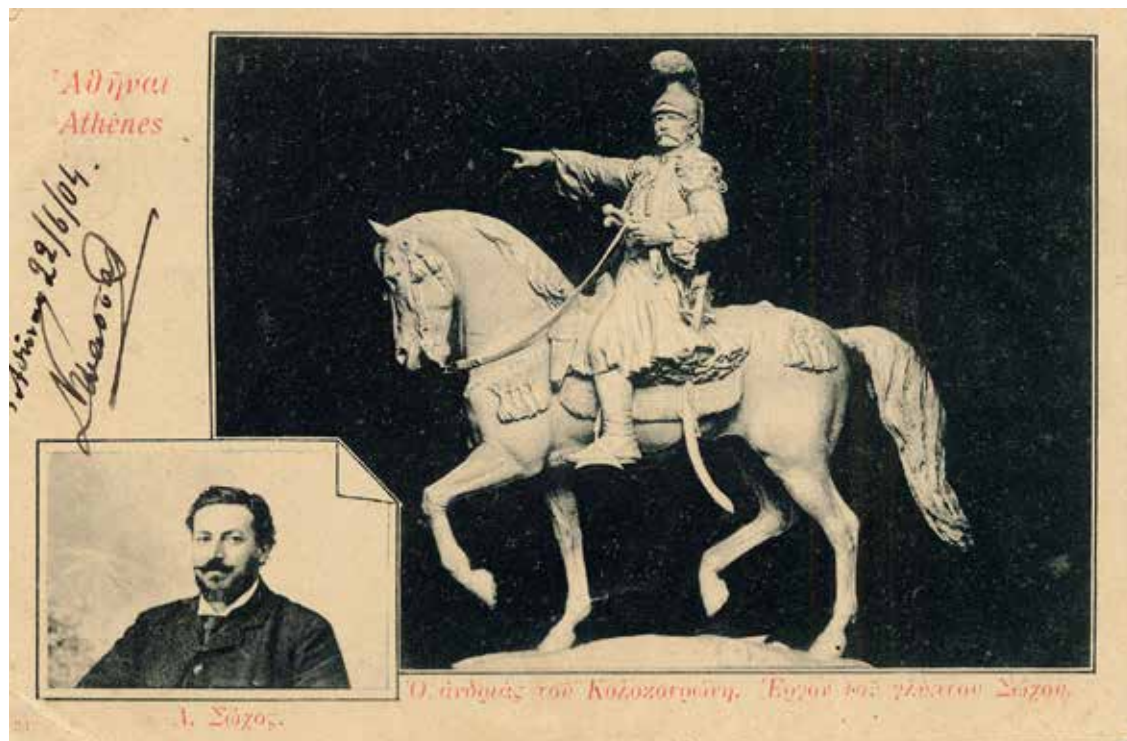

1.2.1 ΤΟ ΚΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΒΟΥΛΗΣ

Όταν η οικία Κοντόσταυλου καταστράφηκε από πυρκαγιά, οικοδομήθηκε στη θέση της το πρώτο Μέγαρο της Βουλής των Ελλήνων. Το κτήριο θεμελιώθηκε το 1858 από τη βασίλισσα Αμαλία, σε σχέδια του Γάλλου αρχιτέκτονα Francois Boulanger, προκειμένου να στεγάσει τη Βουλή και τη Γερουσία. Το 1862 η Γερουσία καταργήθηκε και τα σχέδια του κτηρίου τροποποιήθηκαν από τον αρχιτέκτονα Παναγιώτη Κάλκο. Μέχρι την ολοκλήρωση του κτηρίου (1875) το κοινοβούλιο λειτουργούσε σε πρόχειρα κατασκευασμένο κτίσμα στη δυτική πλευρά της σημερινής πλατείας, το οποίο έμεινε γνωστό ως «Παράγκα». Στις 11 Αυγούστου 1875 πραγματοποιήθηκε η επίσημη έναρξη των συνεδριάσεων της Βουλής, με πρωθυπουργό τον Χαρίλαο Τρικούπη. Το 1935 η Βουλή των Ελλήνων μεταστεγάστηκε στα Παλαιά Ανάκτορα, στην Πλατεία Συντάγματος. Το κτήριο της Παλαιάς, πλέον, Βουλής παραχωρήθηκε στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος προκειμένου να στεγάσει το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, το οποίο άνοιξε την έκθεσή του, στη σημερινή του θέση, το 1962.

Η Βουλή/Chambre des Deputés.

Επιστολικό δελτάριο.
Φωτογραφικό Αρχείο
της Ιστορικής και
Εθνολογικής Εταιρείας
της Ελλάδος (Εθνικό
Ιστορικό Μουσείο),
ΟΜ-ΛΒ 4.

1.2.2 ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ

Ο ορειχάλκινος έφιππος ανδριάντας του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη που δεσπόζει στην πλατεία είναι έργο του γλύπτη Λάζαρου Σώχου (1862 – 1911). Αποτελεί δίδυμο του αγάλματος που τοποθετήθηκε το 1901 στον Βοτανικό Κήπο του Ναυπλίου (Πάρκο Κολοκοτρώνη), καθώς ο γλύπτης είχε κατασκευάσει δεύτερο πανομοιότυπο γύψινο πρόπλασμα, το οποίο προόριζε για την πρωτεύουσα.

Το έργο του Σώχου είχε προκριθεί το 1891 σε διαγωνισμό του Δήμου Ναυπλίου. Κατασκευάστηκε στο Παρίσι μεταξύ των ετών 1891 – 1895, στο εργαστήριο που είχε παραχωρήσει στον καλλιτέχνη ο Antonin Mercié, καθηγητής του στη Σχολή Καλών Τεχνών. Χυτεύθηκε σε 5 ξεχωριστά κομμάτια: η περικεφαλαία, το πάνω μέρος του σώματος του Κολοκοτρώνη, το κάτω μέρος του σώματος με το σώμα του αλόγου και τη βάση, το κεφάλι του αλόγου και η ουρά του αλόγου. Η περικεφαλαία, τα χαλινάρια του αλόγου, η παλάσκα και τα λουριά της είναι ένθετα. Το κράμα χαλκού που χρησιμοποιήθηκε προερχόταν από κανόνια της Επανάστασης, που υπήρχαν στο Κάστρο

Ο άνδριάνς του Κολοκοτρώνη. - Α. Σώχος.

Επιστολικό δελτάριο, 1904. Φωτογραφικό Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο), ΟΜ-ΛΒ 37.

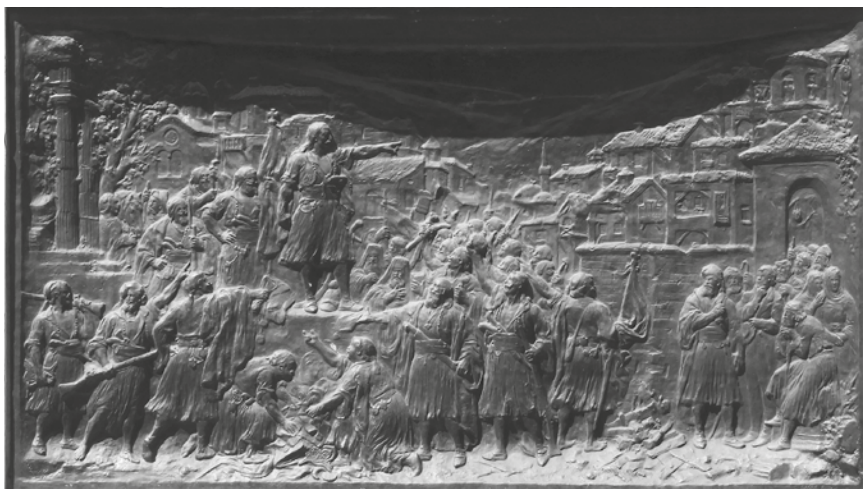
του Παλαμηδίου. Το γύψινο πρόπλασμα του Σώχου βραβεύτηκε από την Ακαδημία της Ρώμης, ενώ εκτέθηκε επίσης στη Διεθνή Έκθεση του Παρισιού το 1900, όπου και πήρε το πρώτο βραβείο.

Στην Αθήνα, το άγαλμα τοποθετήθηκε σε νησίδα στην αρχή της σημερινής οδού Κολοκοτρώνη, το 1904. Αρχικά υπήρξε διχογνωμία για το σημείο τοποθέτησής του, καθώς ο Δήμος Αθηναίων πρότεινε το Ζάππειο Μέγαρο, ενώ η Νομαρχία Αθηνών προτιμούσε την Παλαιά Βουλή. Επικράτησε η δεύτερη θέση, με τη σύμφωνη γνώμη του καλλιτέχνη. Άλλωστε στην περιοχή διέμενε ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Ο ανδριάντας έχει ύψος 9 μέτρα, μαζί με το βάθρο του. Στη σημερινή του θέση μεταφέρθηκε το 1954.

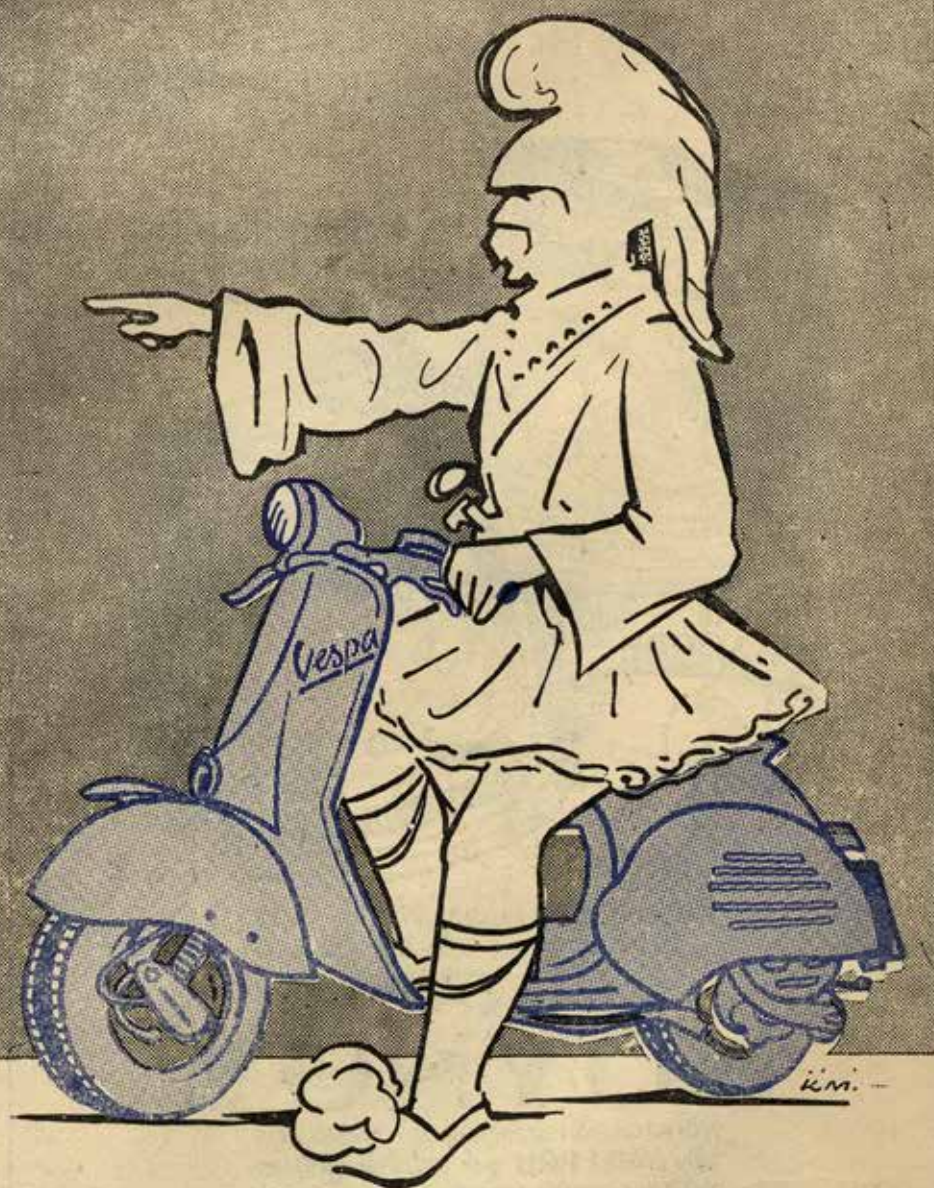
Αναπόσπαστο κομμάτι του ανδριάντα αποτελούν οι ανάγλυφες παραστάσεις στις πλευρές του βάθρου, που αρχικά θα κοσμούσαν το βάθρο στο Ναύπλιο, αλλά, επειδή δεν είχαν ολοκληρωθεί όταν ο ανδριάντας εκείνος στάλθηκε στην Ελλάδα, ο γλύπτης τις δώρισε για να κοσμήσουν το βάθρο της Αθήνας.

Η πρώτη αναπαριστά τη μάχη στα Δερβενάκια και η δεύτερη τον αρχιστράτηγο να καίει οθωμανικά προσκυνοχάρτια. Τα δύο αυτά γεγονότα επέλεξε ο Σώχος ως τα σημαντικότερα στη δράση του Κολοκοτρώνη: τη λαμπρή νίκη επί του Δράμαλη, που επέτρεψε την εδραίωση του Αγώνα, και τη ζοφερή στιγμή του προσκυνηματος στον Ιμπραήμ, που απείλησε το μέλλον της Επανάστασης.

Η περικεφαλαία του αγάλματος υπήρξε αφορμή για διαφωνίες, ανάμεσα στην επιτροπή ανέγερσης και στον καλλιτέχνη. Ο γλύπτης δεν συμφωνούσε με την απεικόνισή της, καθώς ο αρχιστράτηγος δεν τη χρησιμοποίησε στην Επανάσταση. Το 2002, στη διάρκεια εργασιών συντήρησης στον ανδριάντα της Αθήνας, αποκαλύφθηκε στη μέσα πλευρά της περικεφαλαίας χαραγμένη μια σημείωση του Σώχου: «Παρά την θέλησιν του Σώχου, Κολοκοτρώνη μου, ξαναφόρεσε την περικεφαλαίαν».

Φωτογραφία της ανατολικής ανάγλυφης μετόπης στη βάση του αγάλματος του Κολοκοτρώνη. Έργο του γλύπτη Λ. Σώχου. Αναπαριστά τον αγώνα του Κολοκοτρώνη ενάντια στα προσκυνοχάρτια του Ιμπραήμ.

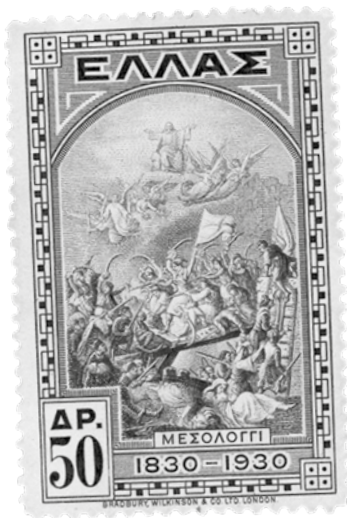
Κι' αυτός ακόμα!..

2. Η γραφή της ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης

Η Ελληνική Επανάσταση και η δημιουργία του ελληνικού κράτους αποτέλεσαν το κορυφαίο για την ελληνική πραγματικότητα γεγονός του 19ου αιώνα. Ως τέτοιο απαιτούσε την ιστορική καταγραφή του τόσο από ιστορικούς που θα τα προσέγγιζαν μέσα από τις πηγές όσο και από πρόσωπα που έζησαν και διαμόρφωσαν τα γεγονότα. Σταδιακά έτσι, ανάμεσα σε εκείνους που πρώτοι καταπιείστηκαν με τη συγγραφή της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης, σχηματίστηκαν, θα μπορούσαμε να πούμε, δύο βασικές ομάδες: Στη μία συναντούμε λόγιους ιστορικούς, που προσπαθούσαν να δουν τα γεγονότα στο γενικότερο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ιστορίας και των εθνικών κρατών. Στην άλλη βρίσκουμε κυρίως αγωνιστές της Επανάστασης, που καταθέτουν τις εμπειρίες τους υπό τη μορφή απομνημονευμάτων. Υπήρξε βέβαια και μια τρίτη καταγραφή. Εκείνη των ξένων που βρέθηκαν τα χρόνια του Αγώνα στην Ελλάδα και αποτύπωσαν στα κείμενά τους τη δική τους ματιά. Ας δούμε αυτές τις τρεις βασικές καταγραφές εν συντομία.

Διαφήμιση της Vespa από το περιοδικό *Η κοινή γνώμη και η Σφυγμομέτρησης* (Μάρτιος 1955, περίοδος Β', αρ. φύλλου 21, σ. 2). Δημοσιεύθηκε στο Δ. Δημητρόπουλος, «Ο "Γέρος του Μοριά": Κτιζοντας μία πατρική φιγούρα του έθνους» στο Δ. Δημητρόπουλος & Κ. Δέδε (επιμ.), «*Η ματιά των άλλων*». Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18ος – 20ός), Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2012, σ. 87. Ευχαριστούμε θερμά τον κ. Δ. Δημητρόπουλο για την παραχώρηση της εικόνας.

2.1 Οι οπτικές της ιστοριογραφίας

Η συγκέντρωση των αρχείων του Αγώνα άρχισε ουσιαστικά μετά το 1833. Υπήρξε μια μακροχρόνια και επίπονη προσπάθεια, την οποία αρχικά ανέλαβε η ιδιωτική πρωτοβουλία, ατομική ή συλλογική, ενώ ένα μέρος ιστορικών εγγράφων καταστράφηκε ή χάθηκε. Μετά τη ίδρυση των Γενικών Αρχείων του Κράτους οργανώνεται συστηματικά η περισυλλογή, διατήρηση και δημοσίευση των αρχείων της Επανάστασης.

Στα μέσα του 19ου αιώνα, δημοσιεύονται οι πρώτες ιστορίες της Ελληνικής Επανάστασης, τις οποίες συγγράφουν την ίδια περίοδο λόγιοι ιστορικοί της εποχής, που είχαν οι ίδιοι άμεση γνώση των γεγονότων (Ιωάννης Φιλήμων, Αμβρόσιος Φραντζής, Σπυρίδων Τρικούπης). Ακολούθως, σημειώνεται μια έκρηξη συγγραφής απομνημονευμάτων των πρωταγωνιστών του Αγώνα, ως «απάντηση».

Η προσπάθεια των ιστορικών ακολουθεί το γενικότερο πνεύμα της εποχής της συγκρότησης των εθνικών κρατών, που προσέγγιζε την ιστορία υπό το πρίσμα της δημιουργίας ενός άξονα εθνικής συνέχειας. Η συμμετοχή τους στον Αγώνα και η στενή σχέση τους με πρωταγωνιστές του (ο Τρικούπης υπήρξε συνεργάτης και εξ αγχιστείας συγγενής του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και ενεργός πολιτικός, ο Φιλήμων προστατευόμενος της οικογένειας Υψηλάντη και γραμματέας του Δημητρίου) δεν αφήνει ανεπηρέαστο το έργο τους. Είναι σαφές επίσης ότι δεν μπορούμε ακόμα να συζητάμε για πληρότητα πηγών, ωστόσο οι ιστορικοί αυτοί εργάζονται συστηματικά με ειλικρίνεια και μεθοδικότητα. Προσπαθούν να αποκτήσουν πρόσβαση σε αρχεία της αντίπαλης πλευράς (ο Φιλήμων ήταν από τους πρώτους που αναγνώρισαν τη σημασία των οθωμανικών αρχείων) και συχνά επανέρχονται για να ανασκευάσουν εσφαλμένες εκτιμήσεις τους.

Έχει ωστόσο ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διαφορετική προσέγγιση, που χαρακτηρίζει ήδη αυτούς τους πρώτους ιστορικούς της Επανάστασης, με τις διαφωνίες τους να αφο-

ρούν ακόμα και την εκτίμηση του καθενός για την ικανότητα των σύγχρονων ιστορικών να καταγράψουν αμερόληπτα τα γεγονότα. Ο Φιλήμων παραδέχεται τη συναισθηματική εμπλοκή των αυτοπτών μαρτύρων (μεταξύ των οποίων είναι και ο ίδιος) και εκτιμά ότι η ιστορία θα γραφεί σωστότερα από τους μεταγενέστερους, ο Φραντζής παραθέτει μόνο όσες πληροφορίες θεωρεί ο ίδιος αξιόπιστες, ενώ ο Τρικούπης υποστηρίζει ότι μόνο οι αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων μπορούν να καταγράψουν την ιστορία, και δεν προβληματίζεται για το ενδεχόμενο να παρασυρθεί ο ιστορικός από τις προσωπικές του απόψεις.

Σε κάθε περίπτωση, οι Ιστορίες αυτές (περιλαμβάνοντας ή όχι τον όρο «Ιστορία» στον τίτλο τους) προκάλεσαν την άμεση αντίδραση των αγωνιστών, που έσπευσαν να τοποθετηθούν με τα απομνημονεύματά τους, για να συμπληρώσουν ή να διορθώσουν τα γραπτά των λογίων και να αποκαταστήσουν την αλήθεια (τους). Ο Φώτιος Χρυσανθόπουλος (Φωτάκος), αγωνιστής και συγγραφέας απομνημονευμάτων, είναι σαφής σε ό,τι αφορά την αντιμετώπιση των ιστορικών του 19ου αιώνα: «Όσοι πεπαιδευμένοι επιχείρησαν να συγγράψουν την ιστορία του Αγώνος όλοι έπεσαν εις χονδρά σφάλματα... οι μεταγενέστεροι θα μας αναθεματίζουν διότι δεν τους αφήσαμε την πραγματικήν ιστορία».

Στο σύνολό τους τα απομνημονεύματα αποτελούν καταγραφές φορτισμένες συναισθηματικά και στερούμενες οποιαδήποτε διάθεση αντικειμενικότητας, ωστόσο ως βιωματικές καταθέσεις των γεγονότων είναι εξαιρετικά πολύτιμες. Στην πλειονότητά τους γράφονται, από τα μέσα του 19ου αιώνα, κυρίως από «λαϊκούς» αγωνιστές που πολέμησαν στην Επανάσταση, ενώ λείπουν παρόμοιες καταθέσεις από εκπροσώπους της ανώτερης τάξης όπως ο Μαυροκορδάτος, ο Υψηλάντης, ο Λόντος, ο Μαυρομιχάλης, ο Ζαΐμης κ.ά. Εξαιρεση αποτελεί το έργο του πρόκριτου των Λαγκαδίων Κανέλλου Δεληγιάννη, ο οποίος καταθέτει με τη σειρά του την προκατάληψη του απέναντι στους διάφορους ιστοριογράφους: «Πολλοί συνέγραψαν και συγγράφουν την ιστορίαν της Ελληνικής Επαναστάσεως, άλλοι κατά το δοκούν, άλλοι διά συμφέρον κερδοσκοπίας και άλλοι διά να εξυμνήση έκαστος τα πατρικά του και την φατρίαν του...».

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Κωστής Παπαγιώργης, στο κλείσιμο του αιώνα «διά της γραφής ήρθαν αντιμέτωπες αυτή τη φορά οι εγγενείς δυνάμεις του έθνους. Η εμφύλια διαμάχη έπαιρνε τυπογραφική μορφή...». Αλλά η ιστορία της Ελλάδος (και κάθε ιστορία) «δεν είναι έργον ενός». Είναι ευτύχημα για τους μεταγενέστερους η πληθώρα των πηγών, έστω και αν σε έναν μεγάλο βαθμό έχουν μέχρι σήμερα αξιοποιηθεί επιλεκτικά και στο πλαίσιο της διαμόρφωσης ενός εθνικού αφηγήματος.

2.2 Οι μαρτυρίες των φιλελλήνων

Ο συνολικός αριθμός των ξένων εθελοντών που ήρθαν να προστρέξουν τον ελληνικό Αγώνα της ανεξαρτησίας υπολογίζεται περίπου σε χίλιους. Οι ξένοι εθελοντές παρακινούνται όχι μόνο από ενθουσιασμό, αισθήματα θαυμασμού και συμπάθειας για τους Έλληνες, ανθρωπιστικά και χριστιανικά κίνητρα κ.λπ., αλλά και από προσωπικές φιλοδοξίες και επιδιώξεις, ανάγκη επαγγελματικής αποκατάστασης, επιθυμία ανέλιξης κ.ά.

Πολλοί ξένοι εθελοντές, μετά την επιστροφή στις πατρίδες τους, συγγράφουν και εκδίδουν τις εμπειρίες τους από τον ελληνικό αγώνα, παρουσιάζοντας τα γεγονότα από τη δική τους οπτική. Κάποιοι, εξαιτίας των απογοητεύσεων που βίωσαν και της διάψευσης των όποιων προσδοκιών τους, περιγράφουν τους Έλληνες με πολύ μελανά χρώματα και ενίοτε καταφέρονται εναντίον του Αγώνα τους. Πέρα όμως από το στοιχείο της υποκειμενικότητας, που είναι φυσικό να ενέχουν οι προσωπικές μαρτυρίες, κάποτε τα κείμενα αυτά έχουν υποστεί σαφείς παρεμβάσεις ώστε να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένο σκοπό· άλλοτε από τις επίσημες αρχές, εχθρικά διακείμενες προς τον ελληνικό Αγώνα, προκειμένου να «διαφωτίσουν» την κοινή γνώμη και να αποτρέψουν την κάθοδο νέων εθελοντών στην επαναστατημένη Ελλάδα, και άλλοτε από τους φιλελληνικούς κύκλους που στόχευαν σε νέους εθελοντές, επιδίωκαν να αντικρούσουν δυσμενή σχόλια στον Τύπο και να ανασκευάσουν εχθρικά, καθοδηγούμενα ενίοτε από τις επίσημες αρχές, δημοσιεύματα.

Ενδεικτική είναι η περίπτωση των κειμένων των Πρώτων αξιωματικών Ludwig von Bollman (ως Louis de Bollmann) και Wilhelm Bellier de Launay που εκδόθηκαν το 1822 και 1823: το πρώτο αλλοιωμένο από τις αρχές της Μασσαλίας ώστε να ανακόψει τα κύματα εθελοντών προς την επαναστατημένη Ελλάδα και το δεύτερο ενισχυμένο με φιλελληνικά αισθήματα ώστε να αντικρούσει το εχθρικό κείμενο του Carl Kösterus (1822), όπως εξάλλου σημειώνει

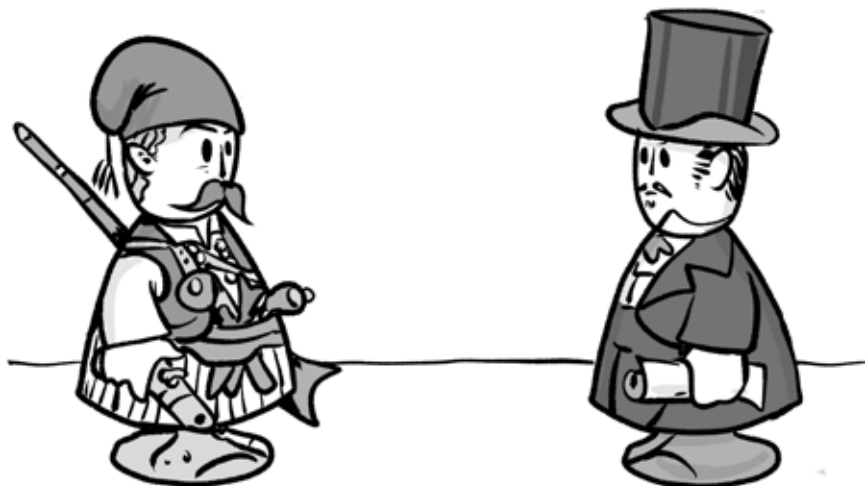

ο ίδιος ο συγγραφέας. Η υποτιθέμενη πάλι μαρτυρία του Gustav Feldhann (1822), που βασίστηκε σε δημοσιευμένο γράμμα του, εμπλουτίστηκε με πληθώρα άλλων δημοσιευμάτων και ενισχύθηκε με θετικά στοιχεία, ώστε να χτιστεί ένα κείμενο φιλελληνικού χαρακτήρα, ως απάντηση στο επικριτικό σύγγραμμα του Christian Müller (1822), τον οποίον συχνά αντικρούει μέσα στο κείμενο.

Σε άλλες περιπτώσεις αντιπαραθέσεις προσωπικού χαρακτήρα μεταφέρονται στα απομνημονεύματα των φιλελλήνων, κάποτε παρακινώντας κάποιους εξ αυτών ή ενισχύοντας την απόφασή τους να εκδώσουν τη δική τους εκδοχή των γεγονότων, ως απάντηση σε «αναληθή», κατά τη γνώμη τους, δημοσιεύματα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση π.χ. των απομνημονευμάτων του Γάλλου Maxime Raybaud (1824 – 1825), ο οποίος τακτικά «απαντά» στο κείμενό του, με τρόπο δηκτικό, στον επίσης Γάλλο Olivier Voutier (1823), ακόμη και αν δεν τον κατονομάζει. Η μεταξύ τους διαμάχη μάλιστα θα οδηγήσει σε μονομαχία τους το 1826 στη Σκιάθο, κατά την οποία θα τραυματιστούν αμφότεροι. Ο Voutier πάλι παρουσιάζει από την πλευρά του μια «έξωραϊσμένη» εκδοχή της παραμονής ενός φιλέλληνα στην Ελλάδα.

Ομάδα Ευρωπαίων αξιωματικών που ενίσχυσαν τον ελληνικό αγώνα
A. Cheyère (έκδ.) *Une assemblée d'officiers européens accourus au secours de la Grèce en 1822.* [1822 – 1823]. Λιθογραφία επιχρωματισμένη, 24 x 30 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

2.3 Η διαμάχη ανάμεσα στους συγγραφείς απομνημονευμάτων και στους ιστορικούς της εποχής

Στις σελίδες του graphic novel θα βρείτε αρκετές αναφορές σε διαφορετικές προσεγγίσεις της Ιστορίας: σε προγενέστερους λόγιους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, σε ξένους που βρέθηκαν στην Ελλάδα και κάποιοι πολέμησαν στην Επανάσταση, σε Οθωμανούς αξιωματούχους αλλά και σε μεταγενέστερους ιστορικούς και μελετητές. Όμως, οι δύο βασικές –όσο και αντιμαχόμενες– καταγραφές της Ιστορίας που περιγράψαμε παραπάνω, εκείνη των «λαϊκών», βετεράνων αγωνιστών που συνέγραψαν απομνημονεύματα και η άλλη των σύγχρονών τους λογίων, στο δικό μας «21» αποκτούν ρόλο πρωταγωνιστικό. Ξαναζωντανεύουν μέσα από τις αφηγήσεις του παράξενου άστεγου της πλατείας Κολοκοτρώνη, στα πρόσωπα του Κάρπου Παπαδόπουλου από τη μια και του Σπυρίδωνα Τρικούπη από την άλλη. Ιδού λοιπόν εδώ, τα έργα και οι ημέρες των δύο βασικών μονομάχων στην δική μας αφήγηση:

2.3.1 ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΑΡΠΟΣ (1785 – 1866):

Σύμφωνα με βιογραφικές πληροφορίες που δίνει ο ίδιος, γεννήθηκε στην Αδριανούπολη το 1785, αν και στη βιβλιογραφία αναφέρεται συνήθως ως τόπος γέννησής του η Αίνος της Θράκης. Η οικογένειά του μετέβη το 1801 στην Οδησσό. Εκεί ασχολήθηκε με το εμπόριο σιταριού, αποκτώντας περιουσία. Το 1818 μυήθηκε από τον μεγαλέμπορο Ιωάννη Αμβρόσιο (Αρεμούσιο) στη Φιλική Εταιρεία. Υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της άφιξης στην Οδησσό της σορού του απαγχονισμένου πατριάρχη Γρηγορίου Ε' και παρέστη στην ταφή του. Λίγο αργότερα ξεκίνησε για την επαναστατημένη Ελλάδα, μέσω Τεργέστης και Ζακύνθου, με 74.000 γρόσια, τα οποία διέθεσε στον Αγώνα. Τα τέσσερα πρώτα χρόνια εντάχθηκε στο σώμα του Οδυσσέα Ανδρούτσου λαμβάνοντας μέρος σε διάφορες μάχες, όπως στο Δαδί, στο Μετόχι της Μονής Ιερουσαλήμ, στο Χάνι της Γραβιάς, στην πολιορκία του Ευρίπου κ.λπ. Όταν ανατέθηκε στον Οδυσσέα Ανδρούτσο η φύλαξη της Ακρόπολης των Αθηνών μετά την κατάληψή της, ο Κάρπος τον ακολούθησε στην Αθήνα και υπήρξε μάρτυρας της εύρεσης της αρχαίας πηγής της Κλεψύδρας. Κάνει επίσης εκτενή αναφορά στη συνωμοσία κατά του Ανδρούτσου, στις απόπειρες δολοφονίες του, στη φυλάκισή του στην Ακρόπολη, στη σκηνοθετημένη απόπειρα απόδρασής του και στον φόνο του από τον Ιωάννη Γκούρα. Το 1824 ο Κάρπος παραιτήθηκε από τον βαθμό του υποχιλίαρχου για να καταταγεί στον τακτικό στρατό, ως ανθυπολοχαγός στον Πρώτο Λόχο της Γραμμής και ως λοχαγός στη συνέχεια στο Λόχο των Ευζώνων, με τον οποίο θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη μάχη των Μύλων, αναδεικνύοντας παράλληλα την αξία του αμφισβητούμενου έως τότε τακτικού στρατού. Πολέμησε επίσης με τον Κάρολο Φαβιέρο κατά την αποτυχημένη εκστρατεία στην Εύβοια το 1826, και το 1827 συμμετείχε στην εκστρατεία στη Χίο. Βρέθηκε επίσης στο στρατόπεδο του Καραϊσκάκη

στον Πειραιά. Μετά την έλευση του Καποδίστρια εστάλη στις Κυκλάδες για να στρατολογήσει εθελοντές στον τακτικό στρατό. Το 1830 τοποθετήθηκε φρούραρχος στο Παλαμήδι με τον βαθμό του ταγματάρχη. Υπήρξε μάρτυρας της δολοφονίας του Καποδίστρια στις 3 Σεπτεμβρίου 1831 και κράτησε έγκλειστο στη φυλακή τον Γεώργιο Μαυρομιχάλη μέχρι τη δίκη του, στην οποία διετέλεσε εισαγγελέας. Επί Όθωνα κατετάγη στον τακτικό στρατό και ανέπτυξε έντονη δράση στη στρατολόγηση εθελοντών και στην καταπολέμηση ανταρσιών και της ληστείας. Στα 1835 – 1836 διορίστηκε στρατοδίκης στο έκτακτο στρατοδικείο Μεσολογγίου. Η εξέλιξή του στο στράτευμα υπήρξε δυσανάλογη της προσφοράς του, λόγω των πολιτικών ιδεών του. Στο Μεσολόγγι εγκαταστάθηκε μετά την αποστράτευσή του, παντρεύτηκε και έκανε έναν γιο, τον Όθωνα. Στις 18 Οκτωβρίου 1863, με αφορμή την άφιξη στην Ελλάδα του βασιλιά Γεωργίου Α΄, εκφώνησε στον ναό του Αγίου Παντελεήμονα λόγο με τίτλο «Η Παλιγγενεσία της Ελλάδος». Το 1865, με αναφορά του προς την Εξεταστική των αγωνιστών Επιτροπή, ζητούσε οικονομική ενίσχυση, την οποία όμως δεν έλαβε. Πέθανε στις 27 Δεκεμβρίου 1866. Τις αναμνήσεις του από τον Αγώνα κατέγραψε στα απομνημονεύματά του «Απάνθισμα του ιστορικού αγώνος των Ελλήνων» που εκδόθηκαν το 1976, καθώς, λόγω ένδειας, δεν κατόρθωσε να τα δημοσιεύσει ο ίδιος. Εξέδωσε όμως τρία άλλα έργα («Ανασκευή των εις την ιστορίαν των Αθηνών αναφερομένων περί του στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτζου, του ελληνικού τακτικού και του συνταγματάρχου Καρόλου Φαβιέρου», 1837· «Πρόδρομος του απανθίσματος του ελληνικού αγώνος», 1859 και «Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην και ανάκτησις του Μεσολογγίου», 1861), με σκοπό να παρουσιάσει τη δική του εκδοχή των γεγονότων και να αποκαταστήσει τη φήμη των οπλαρχηγών Οδυσσέα Ανδρούτσου και Γεωργίου Βαρνακιώτη. Μέσα από τα κείμενά του αναδεικνύεται η διαμάχη στρατιωτικών και πολιτικών κατά την Ελληνική Επανάσταση. Ο ίδιος στα έργα του εκφράζει την έντονη αντιπάθειά του προς τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και, στην ουσία, συγγράφει ιστορία ως απάντηση στα γραφόμενα του γαμπρού του Μαυροκορδάτου, του Σπυρίδωνος Τρικούπη, για τον οποίο ο Κάρπος θεωρεί ότι απηχεί στο έργο του την πλευρά του Φαναριώτη πολιτικού. Ωστόσο, ο ίδιος με τη σειρά του, αντιπροσωπεύει σαφώς την πλευρά των στρατιωτικών.

2.3.2 ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, ΣΠΥΡΙΔΩΝ (1788 – 1873):

Γιος του Ιωάννη Τρικούπη και της Αλεξάνδρας Παλαμά, γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το 1788. Έμαθε τα πρώτα του γράμματα στην ακμάζουσα Παλαμαϊκή Σχολή του Μεσολογγίου, από τους δασκάλους Παναγιώτη και Γρηγόριο Παλαμά. Ακολούθως εγκαταστάθηκε στην Πάτρα, όπου συνέχισε τις σπουδές του, μαθαίνοντας ιταλικά, αγγλικά και γαλλικά. Αργότερα, προσελήφθη ως υπάλληλος του αγγλικού προξενείου στην Πάτρα. Εκεί, γνώρισε τον λόρδο Guilford, ο οποίος εντυπωσιάστηκε από την ευφυΐα και τις γνώσεις του και τον προσέλαβε γραμματέα. Το 1815, ως υπότροφος του Guilford, ταξίδεψε στη Ρώμη και στο Παρίσι για να συνεχίσει τις ανώτερες σπουδές του στη Φιλολογία και στη Φιλοσοφία.

Το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης τον οδήγησε και πάλι στην Ελλάδα. Τους πρώτους μήνες του 1822 έφτασε στο Μεσολόγγι, όπου συνδέθηκε στενά με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Από το 1823 έως το 1827 εκλεγόταν παραστάτης του Βουλευτικού και πληρεξούσιος της επαρχίας Μεσολογγίου, ενώ το 1826 διετέλεσε μέλος της Διοικητικής Επιτροπής.

Το ίδιο έτος παντρεύτηκε την Αικατερίνη, αδελφή του Μαυροκορδάτου, με την οποία απέκτησαν έξι παιδιά. Από αυτά επέζησαν μόνο δύο, ο Χαρίλαος και η Σοφία.

Επί Καποδίστρια, διορίστηκε Γραμματέας της Επικρατείας. Αργότερα όμως διαφώνησε με τον Κυβερνήτη για θέματα εσωτερικής πολιτικής και τον αντιπολιτεύθηκε. Συμμετείχε ενεργά στον πυρήνα των αντικυβερνητικών που είχαν συγκεντρωθεί στο Άργος. Από εκεί εξορίστηκε, με απόφαση του Καποδίστρια, και κατέφυγε αρχικά στη Μήλο και στη συνέχεια στην Ύδρα. Στο Ναύπλιο επέστρεψε μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, αναλαμβάνοντας πρωτεύοντα ρόλο στα πολιτικά πράγματα. Την περίοδο της Αντιβασιλείας διετέλεσε πρωθυπουργός και υπουργός. Από το

1834 έως το 1838 υπηρέτησε ως πρεσβευτής στο Λονδίνο, θέση στην οποία επανήλθε το 1841, και παρέμεινε σε αυτή μέχρι το 1843, οπότε επέστρεψε στην Ελλάδα. Έκτοτε, υπηρέτησε ενεργά την πολιτική ζωή της χώρας από διάφορες θέσεις. Το 1849, επέστρεψε στο Λονδίνο ως πρέσβης και διέμεινε εκεί μέχρι το 1862. Αποχώρησε για λόγους υγείας και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα μέχρι το τέλος της ζωής του.

Παράλληλα με την πολιτική του δράση σημαντική υπήρξε η πνευματική του δραστηριότητα ως λόγιου, ρήτορα και ιστοριογράφου. Γνωστός για τη ρητορική του δεινότητα εκφώνησε πολλούς επικήδειους λόγους, με πιο γνωστό εκείνον προς τον λόρδο Βύρωνα (1824), παραινετικούς, όπως ο λόγος «περί ομονοίας» (1825), αλλά και πανηγυρικούς, όπως για την ανάκτηση του Μεσολογγίου (1829). Το σπουδαιότερο όμως έργο του είναι η συγγραφή της τετράτομης *Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως*, η οποία εκδόθηκε για πρώτη φορά στο Λονδίνο (1853 – 1857).

Ο Τρικούπης προχώρησε στην έκδοση του πολύτομου αυτού έργου, έχοντας την πεποίθηση ότι οι πλέον ενδεδειγμένοι για να προχωρήσουν στη συγγραφή ιστορίας της Επανάστασης ήταν εκείνοι που έζησαν τα γεγονότα του μακρόχρονου αυτού αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους. Όπως και όλοι οι σύγχρονοί του, που επιχείρησαν τη συγγραφή ενός ιστορικού έργου για την Ελληνική Επανάσταση, δεν κατάφερε να παραμείνει αντικειμενικός. Η στενή σχέση που είχε με διάφορους πρωταγωνιστές της Επανάστασης, και ιδιαιτέρως με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, τον οδήγησαν στην παρουσίαση των γεγονότων μέσα από το πρίσμα των προσωπικών του πολιτικών απόψεων.

2.4 Οι «επαναστάτες των όπλων» και οι «επαναστάτες των νόμων»

Και αφού είδαμε τις δύο ιστοριογραφίες να μονομαχούν με τις πένες του Κάρπου και του Σπυρίδωνα, ας δούμε και τους δύο πραγματικούς πρωταγωνιστές της ιστορίας μας:

2.4.1 ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΣ (1770 – 1843):

Γεννήθηκε στο Ραμοβούνι Μεσσηνίας το 1770. Ήταν γιος του Κωνσταντή Κολοκοτρώνη, ο οποίος σκοτώθηκε από τους Οθωμανούς μαζί με άλλα μέλη της οικογένειάς του, στη διάρκεια της επανάστασης του 1770 (Ορλοφικά). Ο μικρός Θεόδωρος με τη μητέρα του Ζαμπία και την αδελφή του κατέφυγαν στο Λιμποβίσι της Αρκαδίας. Σε ηλικία 15 ετών έγινε αρματολός στην επαρχία Λεονταρίου. Αργότερα μετακόμισε στην Καρύταινα, όπου ήταν άλλοτε κλέφτης και άλλοτε κάπος των Δεληγιανναίων, ισχυρής οικογένειας της περιοχής. Το 1805 πήγε στη Ζάκυνθο προκειμένου να πείσει τα ρωσικά στρατεύματα να απελευθερώσουν την Πελοπόννησο. Οι επαναστατικές αυτές ζυμώσεις οδήγησαν τον πατριάρχη, μετά από πίεση του σουλτάνου, στον αφορισμό των κλεφτών. Λίγους μήνες μετά, στις αρχές του 1806, ξεκίνησε η ανηλεής καταδίωξή τους, που είχε ως αποτέλεσμα πολλοί κλέφτες να εγκαταλείψουν την Πελοπόννησο αναζητώντας καταφύγιο στα Επτάνησα. Ανάμεσά τους και ο Κολοκοτρώνης, που κατέφυγε στη Ζάκυνθο. Εκεί, υπηρέτησε στο Ελληνικό Σύνταγμα Ελαφρού Πεζικού του βρετανικού στρατού. Η θητεία του, που ολοκληρώθηκε το 1817, υπήρξε καθοριστική για τη μετέπειτα πορεία του, καθώς εκεί ο Κολοκοτρώνης ήρθε σε επαφή με τις πρακτικές οργάνωσης και διοίκησης ενός τακτικού στρατεύματος. Παράλληλα στα Επτάνησα γνώρισε τις ιδέες του Διαφωτισμού και εμπνεύστηκε από τα προστάγματα της Γαλλικής Επανάστασης.

Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και το 1820 αναχώρησε για την Πελοπόννησο προκειμένου να ξεκινήσει τις απαραίτητες προετοιμασίες για την επικείμενη επανάσταση. Στις 23 Μαρτίου 1821 ο Κολοκοτρώνης και ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, μαζί με άλλους Μεσσήνιους οπλαρχηγούς, κατέλαβαν την Καλαμάτα. Σύντομα, λόγω στη στρατιωτική ευφυΐα του, αναδείχθηκε αρχιστράτηγος της Πελοποννήσου. Στο ενεργητικό του συγκαταλέγονται νικηφόρες επιχειρήσεις, όπως η άλωση της Τρι-

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

Olivier Voutier (σχ.), Normand υιός (χάρ.). *Théodore Colocotroni*. Λιθογραφία στο François Charles Hugues Laurent Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce: comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824*. [...] Paris: Firmin Didot Père, 1824, tom. II, page 287. Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

πολιτσάς (1821), η καταστροφή της στρατιάς του Δράμαλη στα Δερβενάκια (1822) κ.ά. Ενεπλάκη ενεργά στους εμφυλίους πολέμους, που ξέσπασαν ανάμεσα σε εκείνους που επιθυμούσαν να διατηρήσουν την εξουσία, την οποία διέθεταν προεπαναστατικά (π.χ. πρόκριτοι, ιεράρχες, Φαναριώτες), και σε εκείνους που αναδείχθηκαν στα πεδία των μαχών και θεωρούσαν αυτονόητη τη συμμετοχή τους στην άσκηση της εξουσίας (οπλάρχηγοί, Φιλικοί). Στο πλαίσιο αυτό ανοιχτή θα είναι η ρήξη του με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Τελικά, μετά και τη δολοφονία του πρωτότοκου γιου του Πάνου, ευρισκόμενος στην πλευρά της ηττημένης παράταξης, θα φυλακιστεί μαζί με άλλα μέλη της, στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στην Ύδρα. Οι επιτυχίες του Ιμπραήμ, ωστόσο, υποχρέωσαν την Κυβέρνηση να τον ελευθερώσει και να τον ορίσει αρχιστράτηγο της Πελοποννήσου. Υποστήριξε ένθερμα τον Ιωάννη Καποδίστρια ως Κυβερνήτη και συνέβαλε στην προσπάθεια για εξομάλυνση της κατά-

στασης το κρίσιμο διάστημα που ακολούθησε τη δολοφονία του. Αν και υποστήριξε την εκλογή του Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας, ήρθε σε σύγκρουση με την Αντιβασιλεία. Τον Σεπτέμβριο του 1833, συνελήφθη μαζί με τον Δημήτριο Πλαπούτα κ.ά. από τις βαυαρικές αρχές με την κατηγορία της συνωμοσίας εναντίον του οθωνικού καθεστώτος. Η δίκη ξεκίνησε στις 30 Απριλίου και ολοκληρώθηκε στις 25 Μαΐου του 1834 καταδικάζοντας τον Κολοκοτρώνη και τους άλλους κατηγορούμενους σε θάνατο. Η θανατική καταδίκη μετατράπηκε όμως σε εικοσαετή κάθειρξη, με απόφαση του Όθωνα. Οι καταδικασθέντες έμειναν έγκλειστοι στο Παλαμίδι μέχρι τις 20 Μαΐου του 1835, οπότε, με αφορμή την ενηλικίωση του Όθωνα, έλαβαν χάρη. Έκτοτε ο Κολοκοτρώνης αποσύρθηκε από τα πολιτικά πράγματα της χώρας. Πέθανε στην Αθήνα στις 4 Φεβρουαρίου του 1843.

2.4.2 ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1791 – 1865):

Γόνος φαναριώτικης οικογένειας, έλαβε επιμελημένη μόρφωση. Το 1812 ακολούθησε στη Βλαχία τον ηγεμόνα Ιωάννη Καρατζά, ο οποίος ήταν θείος του, ως προσωπικός του γραμματέας. Παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι την αποχώρηση του Καρατζά από τον ηγεμονικό θρόνο. Το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Αν και αντίθετος αρχικά με την Επανάσταση, με το ξέσπασμά της έφτασε στο Μεσολόγγι, ναυλώνοντας με δικά του έξοδα ένα πλοίο που μετέφερε εθελοντές και πολεμοφόδια από το Λιβόρνο. Αναμείχθηκε ενεργά στις πολιτικές διεργασίες του Αγώνα, επιχειρώντας να ικανοποιήσει τις πολιτικές του φιλοδοξίες. Συνέβαλε στην προβολή της Επανάστασης σε διπλωματικό επίπεδο, ειδικά μέσω της ανάμειξής του στη νομική διατύπωση του Προσωρινού Πολιτεύματος, που ψηφίστηκε από την Α' Εθνοσυνέλευση και συντάχθηκε από τον φιλελεύθερο Ιταλό δικηγόρο Vincenzo Gallina, και της οργάνωσης δικτύου προώθησής της στην Ευρώπη. Ο Μαυροκορδάτος εξουσιοδοτήθηκε από τον Δημήτριο Υψηλάντη να οργανώσει, μαζί με τον Θεόδωρο Νέγρη, στρατιωτικά και πολιτικά τη Στερεά Ελλάδα, έχοντας συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Ωστόσο, οι ενέργειές του κατά τα δύο πρώτα χρόνια του Αγώνα υποδεικνύουν ότι επιχείρησε να εκτοπίσει τον Υψηλάντη. Εκμεταλλεύτηκε τα κενά εξουσίας στην περιοχή, ενώ δεν δίστασε να εξουδετερώσει τον ισχυρό οπλαρχηγό Γεώργιο Βαρνακιώτη, ο οποίος αμφιταλαντευόταν μεταξύ της Επανάστασης και της οθωμανικής νομιμότητας. Συγκάλεσε τη Συνέλευση

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος.

Olivier Voutier (σχ.), Normand υιός (χάρ.). *Alexandre Mavrocordato*. Λιθογραφία στο François Charles Hugues Laurent Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce: comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824*. [...] Paris: Firmin Didot, 1824, tom. IV, page 249. Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

της Δυτικής Στερεάς τον Νοέμβριο του 1821, η οποία ψήφισε τον Οργανισμό της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, φροντίζοντας να διασφαλίσει στον ίδιο την πολιτική εξουσία και τη διοίκηση του στρατού. Έτσι ενισχυμένος ο Μαυροκορδάτος, ανέλαβε την προεδρία της Α' Εθνοσυνέλευσης στην Επίδαυρο, κρίστηκε πρόεδρος του Εκτελεστικού και τέθηκε επικεφαλής εκστρατείας για την ενίσχυση των Σουλιωτών, τους οποίους επιχειρούσε να προσεταιριστεί, στην Ήπειρο. Η επιχείρηση κατέληξε με την καταστροφή των ελληνικών δυνάμεων στη Μάχη του Πέτα (4 Ιουλίου 1822).

Στον Μαυροκορδάτο αναγνωρίζεται η συμβολή του στην οργάνωση της άμυνας του Μεσολογγίου, κατά την πρώτη πολιορκία της πόλης (Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1822). Ενεργό ρόλο διαδραμάτισε και κατά τη Β' Εθνοσυνέλευση. Στη συνέχεια, η σύγκρουσή του με τον αντιπρόεδρο του Εκτελεστικού Θεόδωρο Κολοκοτρώνη οδήγησε στην παραίτησή του και στην επάνοδό του στη Δυτική Στερεά, όπου

επιδόθηκε, σε συνεργασία με τους προκρίτους, τους οπλαρχηγούς και τον Βύρωνα, στην οργάνωση του στρατού. Στη διάρκεια των εμφυλίων συγκρούσεων, έδρασε κυρίως ως καθοδηγητής της κυβέρνησης Κουντουριώτη. Το 1825, εν όψει της απειλής του Ιμπραήμ, τάχθηκε υπέρ της υποστήριξης της Αγγλίας, και από ορισμένους μελετητές θεωρείται ο εμπνευστής της αίτησης προστασίας προς τον υπουργό Εξωτερικών George Canning, γνωστής ως «πράξη υποτέλειας». Εξαιτίας αυτής θεωρείται ότι παραγκωνίστηκε κατά την Γ' Εθνοσυνέλευση και έμεινε αμέτοχος των πολιτικών πραγμάτων για δύο χρόνια. Επί Καποδίστρια έλαβε πολιτικά αξιώματα, αλλά σύντομα στράφηκε εναντίον του Κυβερνήτη, οργανώνοντας την αντιπολίτευση. Θεωρήθηκε υπεύθυνος για την ανταρσία του στόλου και την ανατίναξη της φρεγάτας «Ελλάς» από τον Ανδρέα Μιαούλη. Μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, τάχθηκε με την πλευρά των «Συνταγματικών». Επί Όθωνα αναδείχθηκε σε πολιτικά αξιώματα. Τον Οκτώβριο του 1833 σχημάτισε κυβέρνηση, αλλά τον Μάιο του 1834 αναγκάστηκε σε παραίτηση, λόγω διαφωνιών με την Αντιβασιλεία, όσον αφορά κυρίως το ζήτημα της δίκης του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Διορίστηκε πρέσβης στο εξωτερικό και το 1841 επέστρεψε στην πρωθυπουργία προτείνοντας συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που έγιναν αρχικά δεκτές, αλλά εν τέλει απορρίφθηκαν από τον Όθωνα, οδηγώντας τον Μαυροκορδάτο και πάλι σε παραίτηση. Συνέχισε τη σταδιοδρομία του ως πρεσβευτής και επανήλθε στην ταραχώδη πολιτική ζωή μέχρι το 1855, οπότε και αποσύρθηκε. Διακεκριμένη πολιτική προσωπικότητα, υπήρξε η πιο αμφιλεγόμενη μορφή της Επανάστασης, καθώς θεωρήθηκε υπεύθυνος για την ηθική και φυσική εξόντωση οπλαρχηγών, όπως οι Γεώργιος Βαρνακιώτης και ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ενώ ήρθε σε έντονη αντιπαράθεση και με τον Γεώργιο Καραϊσκάκη. Επικρίθηκε έντονα για τη μετέπειτα πολιτική δράση του, καθώς δεν δίστασε να συγκρουστεί ανοιχτά με τις επιδιώξεις των προκρίτων και των οπλαρχηγών, παρόλο που επιχείρησε ως πρωθυπουργός να εκσυγχρονίσει το ελληνικό κράτος, αποβλέποντας στη βελτίωση των θεσμών και στη μακροπρόθεσμη ανάπτυξή του. Αξιοσημείωτο γεγονός είναι πάντως πως, παρά τις θέσεις που ανέλαβε, δεν πλούτισε κατά τη διάρκεια του Αγώνα.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΝΑΡΗΣ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ε΄

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΗΣ

ΘΑΥΣΙΕΥΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ

ΟΙ ΓΙΓΑΝΤΟΜΑΧΟΙ ΤΟΥ 21

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

3. Ο Λόγος και η Εικόνα στο «εικονογραφήγημα 1821». Η μεθόδευση της σύνθεσης

Το εγχείρημα για τη δημιουργία ενός ιστορικού graphic novel που αναφέρεται στην Επανάσταση του 1821 υπήρξε πραγματικά απαιτητικό, τόσο σε επίπεδο έρευνας και αναφοράς στις πηγές, όσο και στο επίπεδο της δημιουργίας.

Από πού να πιάσει κανείς το νήμα σ' ένα τόσο απαιτητικό θέμα; Το πρωτογενές υλικό για την Επανάσταση (απομνημονεύματα, καταγραφές αγωνιστών, αρχεία, έγγραφα, σκίτσα ξένων περιηγητών και φιλελλήνων, διπλωματικές αναφορές), όπως και οι μεταγενέστερες προσεγγίσεις και αποτυπώσεις της μέσα από ιστορικά δοκίμια και μελέτες, πίνακες ζωγραφικής, αγάλματα, λαϊκά έντυπα, κόμικς, κινηματογραφικές ταινίες διαμορφώνουν κυριολεκτικά ένα αχανές πεδίο για έρευνα. Πληροφορίες που συχνά αλληλοσυμπληρώνονται, αλλά το ίδιο συχνά αλληλοαναιρούνται, καθώς προέρχονται από ανθρώπους (πολιτικούς, βετεράνους αγωνιστές, συγγραφείς, καλλιτέχνες) με διαφορετικές και ενίοτε συγκρουσιακές μεταξύ τους θέσεις και θεάσεις. Και όλα αυτά τη στιγμή που, στη συνείδηση των περισσότερων Νεοελλήνων, κυριαρχεί ένα μονοδιάστατο, γραμμικό εθνικό αφήγημα για το 1821, το οποίο ενσωματώνει επιλεκτικά μέρος μόνο των πρωτογενών πηγών, ερμηνεύοντάς τις και αγνοώντας προκρούστεια τις υπόλοιπες.

Με ποιον τρόπο λοιπόν θα μπορούσαμε εμείς ν' αφηγηθούμε από την αρχή το 1821, ξεσκονίζοντας αρχεία και πηγές, χρησιμοποιώντας όμως ως όχημα τη γλώσσα των κόμικς και την φόρμα των graphic novels, όπου συνδυάζονται τόσο δυναμικά ο λόγος με την εικόνα;

3.1 Η διαδικασία γραφής του σεναρίου

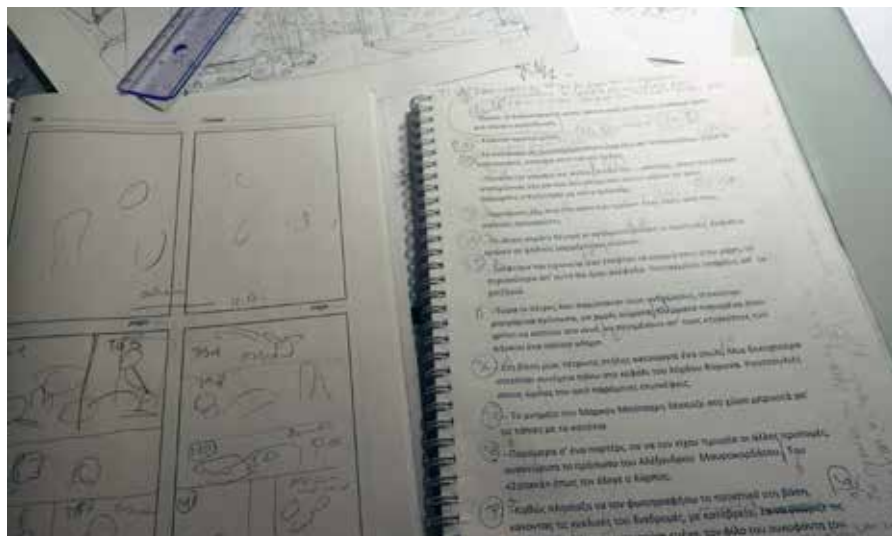
Τι είναι η Ιστορία; Ποιος γράφει την Ιστορία; Ξεκινήσαμε ανάποδα. Ερωτήματα που εύκολα θα μπορούσε να ξεστομίσει και ένα παιδί, μα που βάζουν συχνά τους ενήλικες σε μπελάδες. Από εκεί τραβήξαμε το νήμα. Ανθολογώντας κείμενα με εμφανή την υποκειμενικότητα της θέσης των συγγραφέων τους. Κορφολογώντας εικόνες από σχέδια και πίνακες ζωγραφικής που αποδίδουν, ερμηνεύοντας ταυτόχρονα, τον χρόνο και τον τόπο του απελευθερωτικού Αγώνα. Στη συνέχεια, μέρος μόνο από το υλικό που προέκυψε, επιχειρήσαμε να το βάλουμε σε σειρά, αλλά και να φωτίσουμε τις αντιθέσεις που το διέπουν.

Τόσο στα ένθετα κεφάλαια του «1821-Graphic Novel» όσο και στα κείμενα που συνοδεύουν πορτρέτα υπάρχουν πλήθος αναφορές σε συγγραφείς, κείμενα και πηγές (μπορείτε να τα δείτε αναλυτικά παρακάτω στην ενότητα «4.4.1 Αναφορές σε κείμενα»). Αποτελούν διαφορετικά σημεία εκκίνησης στην προσπάθεια να φωτίσουμε διαφορετικές θέσεις, ιδεολογικές φορτίσεις και υποκειμενικές στάσεις ανθρώπων που έζησαν ή μελέτησαν την Επανάσταση του 1821. Δεν είναι αυτούσια αποσπάσματα των πρωτότυπων κειμένων. Την ίδια ώρα απέχουν σημαντικά από το να τα χαρακτηρίζαμε απλώς «διασκευές». Ίσως να τα περιγράφαμε καλύτερα ως μια ανασύνθεση υποκειμενικών προβολών της Ιστορίας στο πλαίσιο μιας σύγχρονης, οπτικής αφήγησης. Πώς όμως καταλήξαμε σε αυτήν;

Στην προσπάθεια να συνδυαστεί η ιστορική έρευνα με την έντεχνη αφήγηση, αναζητήθηκε μια σεναριακή ροή που θα τοποθετούσε το σκόρπιο υλικό πρωτογενών κειμένων και εικόνων σε μια εύληπτη μυθιστορηματική ανάγνωση. Για τον σκοπό αυτό και έχοντας να χειριστούμε μια τόσο σύνθετη δομή, απαιτήθηκαν τελικά έξι διανοητικές γραφές.

Η πρώτη γραφή ξεκινούσε με σχεδόν αυτούσια τα αποσπάσματα των συγγραφέων και έφτανε σε έκταση τις 54.000 λέξεις. Αν θα θέλαμε να το «μεταφράζαμε» σε σελίδες κόμικς, στα χέρια σας αυτή τη στιγμή θα κρατούσατε ένα graphic novel περίπου 1200 σελίδων χωρίς το παράρτημα.

Τα αυτούσια κείμενα στην πρώτη γραφή αποδείχτηκαν προβληματικά. Ήταν εξαιρετικά μεγάλα και είχαν πλήθος αναφορών και

Σελίδα του σεναρίου στην τέταρτη γραφή πάνω στην οποία βασίστηκε το storyboard

περιττών πληροφοριών για την παρούσα ροή της αφήγησης. Επιπλέον η αρχαϊζουσα γλώσσα των περισσότερων κειμένων, όπως και η διαφορά ύφους από συγγραφέα σε συγγραφέα, θα μπερδευαν ακόμα περισσότερο τον σύγχρονο αναγνώστη. Επιλέχτηκε έτσι η μεταφορά της γλώσσας των κειμένων σε μια ενιαία σύγχρονη ομιλούσα μορφή.

Μέχρι και την τέταρτη γραφή όπου διαμορφώθηκε η δομή των 21 κεφαλαίων του Α' τόμου, αλλά και των αποσπασμάτων που λειτουργούν αντιστικτικά μαζί με τα εμβόλιμα πορτρέτα στον Β' τόμο, είχαμε μια σταδιακή απομάκρυνση από τα πρωτότυπα κείμενα. Ταυτόχρονα υπήρχε η έγνοια να διατηρηθούν τα επεισόδια της αφήγησης, αλλά και, όσο αυτό ήταν δυνατό, το πνεύμα και η βασική θέση των συγγραφέων.

Το κείμενο στη μετατροπή του σε storyboard διαμόρφωσε την πέμπτη γραφή. Εδώ ο λόγος άλλαξε ξανά, καθώς προσπαθούσε πλέον να υπηρετήσει τη ροή των εικόνων μέσα από τη διαμόρφωση των σελίδων και τη σκηνοθεσία στα καρέ. Προτάσεις άλλαζαν σειρά, ενδυναμώνοντας τις «εκπλήξεις» της σύνθετης λεκτικής και οπτικής αφήγησης, ή παραλείπονταν εντελώς, όπου τα σκίτσα τις καθιστούσαν περιττές.

Τέλος, στο στάδιο των μολυβιών, το κείμενο απομακρύνθηκε ακόμα περισσότερο από τις προηγούμενες γραφές και αναπόφευκτα από τα πρωτότυπα κείμενα των αναφορών. Οι ίδιοι οι χαρακτήρες, καθώς αποκτούσαν υπόσταση στο στήσιμο των εικόνων, απαιτούσαν συχνά έναν διαφορετικό, πιο στακάτο, προφορικό ή αφηγηματικό λόγο.

Κάπως έτσι καταλήξαμε στο τελικό κείμενο όπου, παραθέτοντας αντιστικτικά τα επιχειρήματα και τις επιμέρους ιδέες των συγγραφέων που αναφέρονται στα κεφάλαια, οδηγούμαστε σε μια νέα, αυτοδύναμη, πολυεπίπεδη αφήγηση για την Επανάσταση. Όσο και αν τα ένθετα κεφάλαια έχουν εντέλει απομακρυνθεί από τα πρωτότυπα κείμενα, δεν παύουν να είναι αγκιστρωμένα στις βασικές θέσεις και στην οπτική των συγγραφέων τους.

3.2 Η εφαρμογή της έντεχνης οπτικής αφήγησης στις πηγές

Δεν υπάρχουν... φωτογραφίες από τις μάχες του 1821. Ούτε φωτογραφίες των πρωταγωνιστών. Όλοι όμως έχουμε κατά νου τις εικόνες των ηρώων και του αγώνα τους. Μας τους σύστησαν οι ζωγραφίες που λίγο πολύ όλοι πρωτοείδαμε στις επετειακές εκδηλώσεις του Δημοτικού σχολείου. Αετίσια, αποφασισμένα βλέμματα. Φρεσκοξυρισμένοι επαναστάτες με κατάλευκες, καλοσιδερωμένες φουστανέλες να πολεμούν στα βουνά της Ρούμελης και του Μοριά.

Σε αυτές τις ζωγραφίες, όπως άλλωστε και στα αντίστοιχα κείμενα των ανθρώπων που έζησαν την Επανάσταση (αυτοβιογραφίες, απομνημονεύματα, ιστορικά κείμενα κ.λπ.), είναι εμφανής η προσπάθεια ερμηνείας των γεγονότων και των μαχών, η ανάδειξη του ηρωισμού και η απόδοση τιμών στους πρωτεργάτες της Επανάστασης. Το φως δυνατό στα πρόσωπα, όπως η θέληση και η φιλοπατρία τους. Σκιές δεν υπάρχουν, όπως δεν υπάρχουν προσωπικές φιλοδοξίες, συμφέροντα, προδοσίες, δολοφονίες, εμφύλιες διαμάχες. Μόνη σκοτεινή πινελιά, η βάρβαρη, απάνθρωπη σφαγή, ο ένδοξος θάνατος. Ένα τέτοιο πνεύμα συναντάμε λίγο πολύ στους περισσότερους πίνακες των πρώτων χρόνων, είτε πρόκειται για τα σχέδια και τις προσωπογραφίες αυτοπτών μαρτύρων (Adam Friedel) είτε για τους πίνακες σύγχρονων Ευρωπαίων ζωγράφων που επικοινωνούν την ιδεολογία του φιλελληνικού κινήματος (Eugène Delacroix, Louis Dupré, Ludovico Lipparini). Ακόμα περισσότερο το ένδοξο φως κυριαρχεί στις «επίσημες» αποδόσεις του εθνικού αγώνα στα χρόνια της βασιλείας των Βαυαρών και του Όθωνα (Peter von Hess και Karl Krazeisen, Ludwig Michael von Schwanthaler). Οι πίνακες δεν αντανακλούν μόνο την αισθητική και το ύφος του καλλιτέχνη, αλλά και

την πολιτική, την ιδεολογία, τους συμβολισμούς που απαιτούσε η εποχή ή που συχνά επιδίωκε ο εντολέας των έργων.

Μια τέτοια εικόνα της Επανάστασης κληρονομούν και συνεχίζουν, με το έργο τους, Έλληνες ζωγράφοι, όπως ο Γεώργιος Μαργαρίτης, ο Θεόδωρος Βρυζάκης, ο Νικηφόρος Λύτρας, ο Νικόλαος Γύζης.

Οι πίνακες και τα σχέδια έχουν μετατραπεί σταδιακά σε αρχέτυπα. Αναγνωρίσιμες μορφές ηρώων και αγώνων, ιδεότυποι που απέκτησαν μια αυτόνομη οπτική δυναμική επηρεάζοντας τις μεταγενέστερες αποτυπώσεις τους. Οι έφιπποι ανδριάντες του Σώχου και του Τόμπρου (που αναπαριστούν τον Κολοκοτρώνη και τον Καραϊσκάκη αντίστοιχα), κάποιες λαϊκές ζωγραφιές του Θεόφιλου, οι εικονογραφήσεις του Σωτήρη Χρηστίδη, ακόμα έργα του Νίκου Εγγονόπουλου, της Βάσως Κατράκη, του Τάσσου, του Μποστ, αναφέρονται, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, σε αυτά τα αρχέτυπα. Και η διάδοση των μορφών συνεχίζεται. Επεκτείνεται ακόμα περισσότερο στον χρόνο καθώς οι τέχνες και οι δυνατότητες επικοινωνίας

Οι ήρωες του '21 σε κόμικς:

«Κλασσικά Εικονογραφημένα» (εκδόσεις Ατλαντίς-Πεχλιβανίδη), τεύχος 2039 (1049) «Κολοκοτρώνης» (κείμενο Βασίλης Ρώτας, εικονογράφηση Κ. Γραμματικόπουλος) και τεύχος 1268 «Καραϊσκάκης» (κείμενο Βασίλης Ρώτας, εικονογράφηση ανυπόγραφη). Αρχείο περιοδικών Solούρ.

νωνίας σε κάθε εποχή αλλάζουν, αναδιατυπώνοντας και εκσυγχρονίζοντας το εθνικό αφήγημα και την εικόνα της Επανάστασης. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα «Κλασσικά Εικονογραφημένα» και τη σειρά κόμικς με τους ήρωες του '21, τον ελληνικό κινηματογράφο (χαρακτηριστικό παράδειγμα «Ο Παπαφλέσσας» του Ερρίκου Ανδρέου με πρωταγωνιστή τον Δημήτρη Παπαμιχαήλ), παραστάσεις του θεάτρου σκιών και τόσα άλλα παραδείγματα από τον χώρο των τεχνών. Σε αυτά θα πρέπει να προσθέσουμε το πλήθος των αποτυπώσεων των ιδεοτυπικών αυτών μορφών σε χρηστικά, δημόσια αντικείμενα όπως τα γραμματόσημα, τα σπιρτόκουτα, τα τραπουλόχαρτα, τα κέρματα ή τα χαρτονομίσματα.

Όμως οι συγκεκριμένες ζωγραφιές δεν είναι ντο-

κουμέντα των ηρώων και των μαχών του 1821. Είναι ντοκουμέντα της προσπάθειας να δημιουργηθεί μια ενιαία, ερμηνευτική εικόνα των ηρώων και της αφήγησης των μαχών. Είναι εκ των πραγμάτων μια πλασματική, κατασκευασμένη εικόνα. Ή καλύτερα, είναι μια διάθλαση της πραγματικής εικόνας, αφού «πραγματική εικόνα» της Επανάστασης, ανεπηρέαστη από υποκειμενικές ερμηνείες και αποδόσεις, δεν υπήρξε ποτέ.

Σπирτόκουτα με τις μορφές των Αγωνιστών του 1821.
Χαρτί, 52x37x15mm. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.
Φωτογραφία: Λάμπρος Παπανικολάτος & Γιάννης Ζινδριλής.

Ο Κολοκοτρώνης στο χαρτονόμισμα των 5.000 δραχμών. Η μορφή αναπαράγει το πρωτότυπο σχέδιο του Karl Krazeisen.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Δύο είναι διαχρονικά οι πλέον γνωστές εικόνες του. Η μία, εκείνη του γεροδεμένου μεσήλικα βασισμένη στο σχέδιο του Karl Krazeisen (ο Κολοκοτρώνης του πεντοχίλιарου). Η άλλη, εκείνη στην οποία φορά περικεφαλαία (όπως αποδίδεται από τον Διονύσιο Τσόκο και αναπαράγεται στο άγαλμα του Σώχου). Υπάρχουν και άλλες –σίγουρα όχι τόσο κολακευτικές– προσωπογραφίες του ήρωα, φτιαγμένες μάλιστα από ανθρώπους που τον έζησαν και τον σκίτσααν εκ του φυσικού, όπως ο Voutier, ο Friedel ή ο Giovanni Boggi. Και εύλογα τίθεται το ερώτημα: Τι ήταν αυτό που προέκρινε κάποιες αποτυπώσεις της μορφής των αγωνιστών να επικρατήσουν έναντι των άλλων και να επιβληθούν ως αρχετυπικές εικόνες στη διαμόρφωση της επίσημης εικονογραφίας της ιστορίας της Επανάστασης; Και τελικά να επισκιάσουν και να παραγκωνίσουν τις υπόλοιπες;

Αυτή είναι η εικόνα του '21 που κληρονομήσαμε. Τόσες πολλές μορφές και ταυτόχρονα τόσο συγκεκριμένες. Παγωμένες στον χρόνο και στη μνήμη. Καθαγιασμένες. Αυτή την εικόνα έπρεπε και εμείς εδώ να διαχειριστούμε.

Στα σκίτσα του graphic novel θα συναντήσετε όλες αυτές τις εκδοχές. Την κυρίαρχη ιδεοτυπική εικόνα, η οποία παραπέμπει σε συγκεκριμένους πίνακες ή πορτρέτα – κάποιες φορές είναι σχεδόν αδύνατο να την αγνοήσεις αν θέλεις να βοηθήσεις τον αναγνώστη με τη χρήση εύκολα αντιληπτών σημειοδοτήσεων. Αλλά και κάποιες εικόνες, λιγότερο

γνωστές στον σημερινό θεατή, καθώς και μεταγενέστερες αποδόσεις και αποτυπώσεις του Αγώνα. Προσπαθήσαμε οι εικόνες αυτές να είναι όλες παρούσες στο graphic novel, είτε με την άμεση, φωτογραφική τους ένθεση (θα βρείτε περισσότερες πληροφορίες στην ενότητα «4.4.2 Αναφορές σε εικόνες») είτε με την ενσωμάτωσή τους στα σκίτσα των σελίδων, άλλοτε ακολουθώντας από κοντά το πρωτότυπο και άλλοτε παραλλάσσοντάς το, προσθέτοντας νέα συμφραζόμενα. Παρ' όλα αυτά, ούτε εμείς εξαιρούμαστε από τον χρόνο. Άλλη μια απόδοση και ερμηνεία της ιστορίας· η δική μας. Κείμενα και ιδέες σε αντιπαραβολή, εικόνες σε αντίστιξη. Ο χρόνος μάς προσπερνά. Η ιστορία συνεχίζεται.

(αριστερά) Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Adam de Friedel (π. 1780 – ;), *Theodore Colocotroni, Commander in Chief of the Troops in the Morea*. 1824. Λιθογραφία, 47 x 35 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

(στη μέση) Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Dondey-Dupré père et fils (έκδ.), *T. Colocotroni* στο Claude Denis Raffanel, *Continuation de l'histoire des evenements de la Grece avec des notes critiques [...]*. A Paris, chez Dondey-Dupré père et fils, 1824, τ. II. Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

(δεξιά) Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Ρωσική επιχρωματισμένη λιθογραφία, 37 x 26 cm. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή χαρακτικών.

Η ΠΡΟΣΗΚΟΥΣΑ ΑΜΟΙΒΗ ΤΩ ΥΠΕΡΤΑΤΩ ΤΩΝ ΘΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΤΩΝ ΑΝΔΡΩΝ ΧΑΡΙΛΑΩ ΤΡΙΚΟΥΠΗ.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΚΟΥΝΔΟΥΡΗ
ΑΘΗΝΑΙ, ΕΚ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΑΡΧΗΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΚΟΥΝΔΟΥΡΗ

Το «σεργούνι» των πολιτικών από τους γελοιογράφους

Το «σεργούνι», ακόμα και στην περίπτωση που ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης διατυπώνει την επιθυμία του να δει τον πολιτικό του αντίπαλο Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο να διαπομπεύεται, ήταν όπως αποδείχτηκε μια δύσκολη υπόθεση. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει για ένα σατιρικό σκίτσο. Παρά τις δυσκολίες, τη λογοκρισία και κάποιες φορές τις διώξεις του Τύπου σε κάθε εποχή, η σάτιρα έβρισκε και βρίσκει τον τρόπο της να περιλάβει στο ιδιόμορφο σεργούνι της πολιτικούς, στρατηγούς, ακόμα και βασιλιάδες. Οι γελοιογράφοι, εκφράζοντας τη λαϊκή δυσaréσκεια απέναντι στην εξουσία και στους εκάστοτε ισχυρούς, της δίνουν μορφή και λόγο. Διάσημες είναι οι γελοιογραφίες του Honoré Daumie που δεν δίστασε το 1831 να παρομοιάσει τον βασιλιά Louis-Philippe με Γαργαντούα, ακόμα και με... αχλάδι. Κάποτε ο διασυρμός κατάφερνε να γίνεται διπλός, αφού, εκτός από τον συνήθη σκίτσογραφικό διασυρμό, οι γελοιογράφοι κάθιζαν τα θύματά τους και πάνω στον γαϊδάρο! Το διπλό γελοιογραφικό σεργούνι δεν το γλύτωσε ούτε ο ίδιος ο Ναπολέωντας, μα ούτε και ο Μέτερνιχ!

Στη γελοιογραφία του 1893, που παρουσιάζουμε εδώ, καβάλα στον γαϊδάρο βρίσκεται ο ανιψιός του Μαυροκορδάτου, ο Χαρίλαος Τρικούπης. Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Νέος Αριστοφάνης» σε εντυπωσιακό δισέλιδο ανάπτυγμα. Σατιρίζει τον Χαρίλαο, ο οποίος κρατά από τη μία τα δάνεια που υπέγραψε και από την άλλη την ουρά του γαϊδάρου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η βάση του αγάλματος που θυμίζει υπερβολικά εκείνη του Κολοκοτρώνη στο μεταγενέστερο έργο του Σώχου.

Γελοιογραφία του Χαρίλαου Τρικούπη.

Παναγιώτης Πηγαδιώτης (έκδ.). Η προσήκουσα αμοιβή των υπέρτατων των θνητών και αθανάτων Χαρίλαου Τρικούπη. Χρωμολιθογραφία, 60x40cm, στο Νέος Αριστοφάνης, Νο 344, 29 Μαΐου 1893, έτος ΚΑ'. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Λαϊκών Εικόνων.

4. Ευρετήρια και αναφορές στις πηγές

Ενδυμασίες των κατοίκων της Ελλάδας από την έκδοση του Otto Magnus Baron von Stackelberg (1787 – 1837), *Costumes & Usages des Peuples de la Grèce Moderne [...]*, Rome, 1825. Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

4.1 Χρονολόγιο της Επανάστασης

Παρακάτω παρατίθενται τα σημαντικότερα γεγονότα που διαδραματίστηκαν πριν από και κατά την περίοδο που αναφερόμαστε στο graphic novel.

1768 – 1820

1768: Έναρξη Ρωσοτουρκικού πολέμου.

1770: Εξέγερση στην Πελοπόννησο, υπό τη γενική εποπτεία των Ρώσων αξιωματικών Αλεξίου και Θεοδώρου Ορλόφ, η οποία έμεινε γνωστή με την ονομασία «Ορλοφικά».

1774: Λήξη Ρωσοτουρκικού πολέμου. Υπογραφή συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, με την οποία, μεταξύ άλλων, εξασφαλιζόταν η ελεύθερη ναυσιπλοΐα σε όσα πλοία έπλεαν στις οθωμανικές θάλασσες υπό ρωσική σημαία.

1778: Ο Λάμπρος Κατσώνης ξεκινά καταδρομικές επιχειρήσεις στο Αιγαίο.

1789: Γαλλική Επανάσταση.

1797 – 1799: Πρώτη Γαλλοκρατία στα Επτάνησα.

1797: Εκδίδεται στη Βιέννη, από τον Ρήγα Βελεστινλή, η «Χάρτα της Ελλάδος».

1800: Ίδρυση της Επτανήσου Πολιτείας, ενός «αυτόνομου» κρατιδίου υπό οθωμανική επικυριαρχία και ρωσική εγγύηση.

1804: Ξεσπά η Σερβική Επανάσταση.

1806: Εντείνονται οι διωγμοί των κλεφτών της Πελοποννήσου. Ο Θ. Κολοκοτρώνης εγκαταλείπει την Πελοπόννησο και καταφεύγει στη Ζάκυνθο.

1806: Εκδίδεται η Ελληνική Νομαρχία.

1814: Ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας.

1815: Συνέδριο της Βιέννης. Ίδρυση της Ιερής Συμμαχίας.

1815: Οριστική ήττα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη στη Μάχη του Βατερλό, στο Βέλγιο.

1818: Μεταφορά της έδρας της Φιλικής Εταιρείας στο κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην Κωνσταντινούπολη.

1820: Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης αναλαμβάνει Γενικός Επίτροπος της Αρχής. Ξεκινά τις προετοιμασίες για την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης.

1821

26 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Έναρξη της Συνέλευσης της Βοστίτσας (Αίγιο).

22 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης διαβαίνει τον Προύθο και φτάνει στο Ιάσιο της Μολδαβίας.

24 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Έναρξη της Επανάστασης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης κυκλοφορεί την επαναστατική προκήρυξη «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος».

3 ΜΑΡΤΙΟΥ: Ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε' αφορίζει τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και τον Μιχαήλ Σούτσο.

10 ΜΑΡΤΙΟΥ: Σχηματίζεται ο Ιερός Λόχος στη Φωξάνη (Μολδαβία).

17 ΜΑΡΤΙΟΥ: Πρώτη πολεμική επιχείρηση της Επανάστασης στην Πελοπόννησο: Έλληνες πολιορκούν πύργους στα Καλάβρυτα.

22 ΜΑΡΤΙΟΥ: Εξέγερση και εισβολή ελληνικών σωμάτων στην Πάτρα.

23 ΜΑΡΤΙΟΥ: Έλληνες οπλαρχηγοί μπαίνουν στην Καλαμάτα. Επανάσταση στη Βοστίτσα (Αίγιο).

26 ΜΑΡΤΙΟΥ: Επανάσταση στις Σπέτσες.

28 ΜΑΡΤΙΟΥ: Εξέγερση εναντίον των προεστών στην Ύδρα.

Συνεδριάζει, υπό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, η Γερουσία στην Καλαμάτα. Έναρξη πολιορκίας της Μονεμβασίας.

3 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Οι Τούρκοι ανακαταλαμβάνουν την Πάτρα.

8 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Επανάσταση στη Λαμία.

10 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Επανάσταση στα Ψαρά. Εκτελέσεις στην Κωνσταντινούπολη: Απαγχονισμός του πατριάρχη Γρηγορίου Ε' και άλλων επιφανών Ελλήνων. Το φρούριο των Σαλώνων γίνεται το πρώτο κάστρο που περνά σε ελληνικά χέρια.

15 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Οι Τούρκοι ανακαταλαμβάνουν τη Βοστίτσα (Αίγιο).

16 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Ο καπετάνιος Νικόλαος Παπαδόπουλος Σκλάβος περισυλλέγει στη θαλάσσια περιοχή της Κωνσταντινούπολης το σώμα του πατριάρχη Γρηγορίου Ε' και το μεταφέρει στην Οδησό.

17 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Επανάσταση στο Βαθύ της Σάμου.

24 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Ήττα των Ελλήνων στη γέφυρα της Αλαμάνας. Θάνατος του Αθανάσιου Διάκου.

30 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Τουρκικά στρατεύματα εισέρχονται στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

7 ΜΑΪΟΥ: Επανάσταση στο Πήλιο.

8 ΜΑΪΟΥ: Νίκη των Ελλήνων, υπό τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, στο Χάνι της Γραβιάς. Ο Λυκούργος Λογοθέτης αναλαμβάνει την αρχηγία της Επανάστασης στη Σάμο.

12 – 13 ΜΑΪΟΥ: Νίκη των Ελλήνων, υπό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, στο Βαλτέτσι.

18 ΜΑΪΟΥ: Επανάσταση στη Χαλκιδική. Σημαντικές νίκες των Ελλήνων στα Δολιανά, υπό τον Νικίτα Σταματελόπουλο, και στα Βέρβена της Κυνourίας υπό τον Θ. Κολοκοτρώνη.

19 ΜΑΪΟΥ: Σφαγές στη Θεσσαλονίκη.

20 ΜΑΪΟΥ: Επανάσταση στο Μεσολόγγι.

26 ΜΑΪΟΥ: «Πράξη των Καλτεζών»: Η συνέλευση οπλαρχηγών και προεστών της Πελοποννήσου στη Μονή των Καλτεζών, στο χωριό Καλτεζές του νομού Αρκαδίας, αποφασίζει την ίδρυση της Γερουσίας της Πελοποννήσου, με πρόεδρο τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη.

27 ΜΑΪΟΥ: Πυρπόληση τουρκικού δικρότου στην Ερεσό της Λέσβου.

1 – 2 ΙΟΥΝΙΟΥ: Σφαγές των χριστιανών στα Μοσχονήσια, στις Κυδωνίες και στη Σμύρνη.

7 ΙΟΥΝΙΟΥ: Ήττα του Ιερού Λόχου στο Δραγατσάνι.

8 ΙΟΥΝΙΟΥ: Αφιξη του Δημητρίου Υψηλάντη στην Ύδρα.

14 ΙΟΥΝΙΟΥ: Επανάσταση στην Κρήτη. Νίκη των Ελλήνων σε μάχη κοντά στο Λούλο των Χανίων. Μετά την ήττα στο Δραγατσάνι, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης παραδίνεται στις αυστριακές Αρχές.

3 ΙΟΥΛΙΟΥ: Νίκη του Μάρκου Μπότσαρη στο Κομπότι της Άρτας.

6 ΙΟΥΛΙΟΥ: Επίδοση ρωσικού τελεσιγράφου στην Υψηλή Πύλη: Η Ρωσία απαιτεί σεβασμό των δικαιωμάτων των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

9 ΙΟΥΛΙΟΥ: Εκτέλεση του αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού και των μητροπολιτών Πάφου, Κιτίου και Κυρήνειας στη Λευκωσία.

20 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ο Ομέρ Βρυώνης μπαίνει στην Αθήνα.

23 ΙΟΥΛΙΟΥ: Οι Τούρκοι παραδίδουν το Κάστρο της Μονεμβασίας.

9 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Οι Τούρκοι παραδίδουν το φρούριο του Νεόκαστρου. Ακολουθούν σφαγές και λεηλασίες από τους Έλληνες.

26 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Νίκη των Ελλήνων, υπό τους Γκούρα, Πανουργιά, Δουβουνιώτη κ.ά., στα Βασιλικά Λοκρίδας.

1 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Σφαγές του ελληνικού πληθυσμού στη Σαμοθράκη.

8 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Οι Γεωργάκης Ολύμπιος και Ιωάννης Φαρμάκης ηττώνται στη Μονή Σέκου στη Μολδαβία. Τέλος του Αγώνα στη Μολδοβλαχία.

20 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Ο τουρκικός στόλος πυρπολεί το Γαλαξίδι.

23 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Άλωση της Τριπολιτσάς από τα ελληνικά στρατεύματα.

30 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Οι Τούρκοι θέτουν υπό τον έλεγχο τους τη Χαλκιδική.

13 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Απελευθερώνεται η πόλη της Άρτας από τους Σουλιώτες Μάρκο και Νότη Μπότσαρη, τους αδερφούς Τζαβέλα, τον Λάμπρο Βέικο κ.ά.

20 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Έναρξη των εργασιών της Α' Εθνοσυνέλευσης στην Πιάδα της Επιδάουρου.

1822

1 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Ψηφίζεται το «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος».

14 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Οι Τούρκοι παραδίδουν το κάστρο της Κορίνθου.

25 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Θάνατος του Αλή πασά.

19 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Επανάσταση στη Νάουσα.

20 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Νίκη των Ελλήνων στη Ναυμαχία της Πάτρας.

11 ΜΑΡΤΙΟΥ: Επανάσταση στη Χίο.

30 ΜΑΡΤΙΟΥ: Καταστροφή της Χίου.

6 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Καταστροφή της Νάουσας.

14 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Ήττα των Ελλήνων στο Καστέλλο Ρεθύμνης. Θάνατος του Γάλλου στρατιωτικού Joseph Balest.

15 ΜΑΪΟΥ: Τουρκικά στρατεύματα καταλαμβάνουν το Σούλι.

6 – 7 ΙΟΥΝΙΟΥ: Ο Κωνσταντίνος Κανάρης πυρπολεί την τουρκική ναυαρχίδα στη Χίο. Θάνατος του καπουδάν πασά Καρά Αλή.

9 ΙΟΥΝΙΟΥ: Οι Τούρκοι παραδίδουν την Ακρόπολη.

10 ΙΟΥΝΙΟΥ: Μάχη στο Κομπότι της Άρτας. Νίκη του τάγματος των Φιλελλήνων και ομάδας Σουλιωτών υπό τον Μάρκο Μπότσαρη.

1 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ο Μαχμούτ Αλή Πασάς (Δράμαλης) καταστρέφει τη Θήβα.

4 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ήττα Ελλήνων και φιλελλήνων στο Πέτα. Αποδεκατίζεται το Τάγμα των Φιλελλήνων.

6 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ο Δράμαλης καταλαμβάνει τον Ακροκόρινθο.

26 ΙΟΥΛΙΟΥ: Νίκη των Ελλήνων, υπό τον Κολοκοτρώνη, στα Δερβενάκια. Αποδεκατίζεται η στρατιά του Δράμαλη.

12 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Αυτοκτονία του υποκόμη Castlereagh, υπουργού Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας. Αναλαμβάνει ο George Canning.

14 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ο Ιωάννης Καποδίστριας απομακρύνεται από τη θέση του υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας.

25 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Αρχίζει η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου από τους Ομέρ Βρυώνη και Μεχμέτ Ρεσίτ πασά (Κιουταχής).

28 – 29 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Ο Κωνσταντίνος Κανάρης πυρπολεί, στα ανοιχτά της Τενέδου, τουρκικό δίκροτο.

8 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Μοίρα του ελληνικού στόλου σπάει την από θαλάσσης πολιορκία του Μεσολογγίου.

26 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Θάνατος του Δράμαλη.

30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Οι Έλληνες καταλαμβάνουν το Παλαμήδι.

2 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Το Συνέδριο της Βερόνας καταδικάζει την Ελληνική Επανάσταση.

3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Υπογράφεται η συνθήκη παράδοσης του Ναυπλίου. Οι Τούρκοι παραδίδουν το Ναύπλιο στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη.

31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Λύεται η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου.

1823

15 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Πρώτη σημαντική επιτυχία του Γεώργιου Καραϊσκάκη στον Άγιο Βλάση της Ευρυτανίας.

25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1823: De facto αναγνώριση της Ελληνικής Επανάστασης από τη Μεγάλη Βρετανία.

30 ΜΑΡΤΙΟΥ: Έναρξη της Β' Εθνοσυνέλευσης στο Άστρος της Κυνουρίας. Οι πληρεξούσιοι συγκεντρώθηκαν σε δύο αντίπαλες συνλεύσεις: μία στη θέση Αγιαννίτικα και μία στη θέση Μελιγιώτικα Καλύβια.

13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Ψηφίζεται ο «Νόμος της Επιδαύρου» (αναθεώρηση του προηγούμενου Συντάγματος). Διαμορφώνονται οι αντίπαλες παρατάξεις των Φιλικών (δημοκρατικών) που είναι δημοφιλείς στον λαό και των κοτζαμπάσηδων και Υδραίων (ολιγαρχικών) που διαθέτουν πλειοψηφία στην κυβέρνηση. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης χάνει την αρχιστρατηγία.

22 ΜΑΪΟΥ: Ο αρμοστής της Κρήτης Εμμανουήλ Τομπάζης φτάνει στην Κίσσαμο. Λίγες μέρες αργότερα οι Τούρκοι παραδίδουν το φρούριο Κισσάμου (25 Μαΐου).

2 ΙΟΥΝΙΟΥ: Οι Τούρκοι παραδίδουν το φρούριο της Κανδάνου στον Εμμανουήλ Τομπάζη.

10 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος εκλέγεται πρόεδρος του Βουλευτικού. Την επομένη εξαναγκάζεται σε πα-

ραίτηση από τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, αντιπρόεδρο του Εκτελεστικού, και μεταβαίνει στην Ύδρα.

12 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ο λόρδος Byron φτάνει στο Αργοστόλι.

8 – 9 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Μάχη στο Κεφαλόβρυσο. Θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη.

24 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Το Βουλευτικό και το Εκτελεστικό συνεδριάζουν στη Σαλαμίνα. Ρήξη και αποχώρηση του Εκτελεστικού που μεταφέρει την έδρα του στην Τρίπολη. Το Βουλευτικό αρνείται να ακολουθήσει.

2 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Πολιορκία του Αιτωλικού.

7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Άρνηση του Βουλευτικού να επικυρώσει την εκποίηση εθνικών γαιών που προτείνει το Εκτελεστικό, για τη χρηματοδότηση επιχειρήσεων του Αγώνα, κρίνοντας παράνομη την ενέργεια.

15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Παραίτηση Θεόδωρου Κολοκοτρώνη από τη θέση του αντιπροέδρου του Εκτελεστικού.

7 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Η Κόρινθος παραδίδεται στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη.

10 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Το Βουλευτικό μεταφέρει την έδρα του στο Άργος.

26 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Το Εκτελεστικό στέλνει στο Άργος απόσπασμα, υπό τους Νικηταρά, Δημήτριο Τσόκλη και Πάνο Κολοκοτρώνη, και διαλύει βίαια το Βουλευτικό. Μέλη του καταφεύγουν στο Κρανίδι.

3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Τα μέλη του Βουλευτικού συνεχίζουν τις εργασίες τους στο Κρανίδι. Σχηματίζουν νέο Εκτελεστικό και προκηρύσσουν εκλογές. Το ίδιο κάνει και το Εκτελεστικό στο Ναύπλιο.

24 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Ο λόρδος Byron φτάνει στο Μεσολόγγι.

1824

1 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Ο Ελβετός φιλέλληνας γιατρός Ιάκωβος Μάγερ εκδίδει στο Μεσολόγγι την εφημερίδα «Ελληνικά Χρονικά».

16 – 17 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Οι πολιτικές αντιθέσεις εκφράζονται με την παρουσία δύο κυβερνήσεων: Η μία έχει την έδρα της στην Τρίπολη υπό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και η άλλη στο Κρανίδι υπό τον Γεώργιο Κουντουριώτη.

9 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Υπογράφεται στο Λονδίνο συμφωνητικό ανάμεσα σε Άγγλους κεφαλαιούχους και τους εκπροσώπους της ελληνικής κυβέρνη-

νησης Ιωάννη Ορλάνδο και Ανδρέα Λουριώτη, για τη σύναψη δανείου ύψους 800.000 λιρών.

21 ΜΑΡΤΙΟΥ: Οι οπαδοί του Γεωργίου Κουντουριώτη καταλαμβάνουν τον Ακροκόρινθο.

5 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Οι οπαδοί του Γεωργίου Κουντουριώτη καταλαμβάνουν την Τριπολιτσά.

7 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Ο λόρδος Byron πεθαίνει στο Μεσολόγγι.

12 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Οι αιγυπτιακές δυνάμεις, υπό τον Χουσεΐν πασά, καταστέλλουν την Επανάσταση στην Κρήτη. Αναχώρηση Εμμανουήλ Τομπάζη από την Κρήτη

8 – 12 ΜΑΪΟΥ: Συγκρούσεις ανάμεσα σε κυβερνητικές και αντικυβερνητικές δυνάμεις κοντά στο Άργος και στο Ναύπλιο.

7 ΙΟΥΝΙΟΥ: Αντικυβερνητικοί υπό τον Πάνο Κολοκοτρώνη παραδίδουν το φρούριο του Ναυπλίου στην κυβέρνηση. Καταστροφή της Κάσου από τους Τουρκοαιγυπτίους του Χουσεΐν.

12 ΙΟΥΝΙΟΥ: Η άφιξη των εκπροσώπων του Νομοτελεστικού σώματος στο Ναύπλιο σηματοδοτεί την παύση του εμφύλιου πολέμου.

21 ΙΟΥΝΙΟΥ: Καταστροφή των Ψαρών.

2 ΙΟΥΛΙΟΥ: Η κυβέρνηση δίνει αμνηστία στους αντικυβερνητικούς.

3 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ναυτική νίκη των Ελλήνων στα ανοιχτά της Χίου. Σκοπός του ελληνικού στόλου ήταν η ανακατάληψη των Ψαρών, η οποία όμως τελικά δεν επετεύχθη.

5 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ναυτική νίκη των Ελλήνων στη Μυκάλη.

29 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ναυμαχία του Γέροντα. Πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας.

7 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Ναυμαχία ανάμεσα στη Χίο, στη Μυτιλήνη και στο Καραμπουρνό. Η μοίρα του τουρκικού στόλου αναγκάζεται να υποχωρήσει με μικρές απώλειες.

22 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Ο Παπαφλέσσας, υπουργός Εξωτερικών, εισβάλλει στην Αρκαδία για να πλήξει τους οπαδούς του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη.

12 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Θάνατος του Πάνου Κολοκοτρώνη στη διάρκεια συμπλοκής με τους οπαδούς του Γεωργίου Κουντουριώτη έξω από την Τριπολιτσά.

2 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Οι κυβερνητικοί καταλαμβάνουν την Τριπολιτσά.

30 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης παραδίδεται στην κυβέρνηση.

1825

26 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Υπογράφεται στο Λονδίνο από τους εκπροσώπους της ελληνικής κυβέρνησης (Ι. Ορλάνδος, Ι. Ζαΐμης, Α. Λουριώτης) και τον Όμιλο Αγγλων Κεφαλαιούχων το δεύτερο δάνειο, ύψους 2.000.000 λιρών Αγγλίας.

6 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος εκλέγεται γενικός γραμματέας του Εκτελεστικού. Την ίδια μέρα ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, οι Κανέλλος και Νικόλαος Δεληγιάννης, οι Παναγιώτης και Ιωάννης Νοταράς, ο Θεόδωρος Γρίβας κ.ά. προφυλακίζονται από τους κυβερνητικούς στη Μονή του Προφήτη Ηλία στην Ύδρα.

12 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Τουρκοαιγυπτιακά στρατεύματα υπό τον Ιμπραήμ αποβιβάζονται στη Μεθώνη.

9 ΜΑΡΤΙΟΥ: Η πρώτη σύγκρουση του Ιμπραήμ με επαναστατικές δυνάμεις στην περιοχή του Νεόκαστρου λήγει με απόλυτη επικράτηση των αιγυπτιακών δυνάμεων.

14 ΜΑΡΤΙΟΥ: Σε μερική αμνηστευση των πολιτικών της αντιπάλων προχωρά η κυβέρνηση Κουντουριώτη.

23 ΜΑΡΤΙΟΥ: Ο Κιουταχής με ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις εισχωρεί στην περιοχή του Βάλτου και του Ξηρομέρου.

7 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος φυλακίζεται από τους κυβερνητικούς στην Ακρόπολη.

15 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Αρχίζει η δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου από τον Κιουταχή.

26 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Οι τουρκοαιγυπτιακές δυνάμεις καταλαμβάνουν τη Σφακτηρία. Σκοτώνεται ο Ιταλός φιλέλληνας Annibale Santarosa και πολλοί Έλληνες, μεταξύ των οποίων ο Αναγνωσταράς, ο Αναστάσιος Τσαμαδός, ο Γεώργιος Σαχίνης κ.ά. Το μπρίκι του Τσαμαδού «Άρης» διαφεύγει, ενώ βάλλεται με καταιγιστικά πυρά από τα αιγυπτιακά πλοία.

28 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Επίθεση του Ανδρέα Μιαούλη εναντίον αιγυπτιακής μοίρας στη Μεθώνη, στην οποία προκαλεί σημαντικές απώλειες.

11 ΜΑΪΟΥ: Το Νεόκαστρο έπειτα από συμφωνία παραδίδεται στον Ιμπραήμ.

15 ΜΑΪΟΥ: Σημαντική νίκη του Γεωργίου Καραϊσκάκη επί των Τούρκων στην περιοχή Μαυρολιθάρι της Παρνασσίδας.

18 ΜΑΪΟΥ: Η κυβέρνηση χορηγεί αμνηστία στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, ο οποίος αναλαμβάνει την αρχηγία του Αγώνα εναντίον του Ιμπραήμ.

20 ΜΑΪΟΥ: Μάχη στο Μανιάκι. Ηρωικός θάνατος του Παπαφλέσσα. Σημαντική ναυτική νίκη των Ελλήνων κοντά στον Καφηρέα.

27 – 28 ΜΑΪΟΥ: Ο Ιμπραήμ πασάς καταλαμβάνει όλη τη Μεσσηνία και φτάνει μέχρι την περιοχή του Οιτύλου.

28 ΜΑΪΟΥ: Πρώτη αποτυχημένη έφοδος του Κιουταχί εναντίον του Μεσολογγίου.

2 ΙΟΥΝΙΟΥ: Επιχείρηση του ελληνικού στόλου, υπό τον Ανδρέα Μιαούλη, στην περιοχή της Σούδας έχει ως αποτέλεσμα την ανατίναξη τουρκικής κορβέτας.

5 ΙΟΥΝΙΟΥ: Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος δολοφονείται από άνδρες του Ιωάννη Γκούρα, στην Ακρόπολη των Αθηνών, όπου είχε φυλακιστεί.

8 ΙΟΥΝΙΟΥ: Νέα αποτυχημένη προσπάθεια του Κιουταχί εναντίον του Μεσολογγίου.

10 ΙΟΥΝΙΟΥ: Ο Ιμπραήμ καταλαμβάνει την Τριπολιτσά.

13 ΙΟΥΝΙΟΥ: Νίκη των Ελλήνων υπό τον Ιωάννη Μακρυγιάννη και τον Δημήτριο Υψηλάντη στους Μύλους της Αργολίδας.

14 ΙΟΥΝΙΟΥ: Ο Ιμπραήμ καταστρέφει το Άργος.

20 ΙΟΥΝΙΟΥ: Πετυχημένη επιθετική ενέργεια της φρουράς του Μεσολογγίου εναντίον των δυνάμεων του Κιουταχί.

22 ΙΟΥΝΙΟΥ: Ο Γάλλος συνταγματάρχης Charles Fabvier διορίζεται από την κυβέρνηση αρχηγός του τακτικού στρατού.

23 ΙΟΥΝΙΟΥ: Ήττα των υπό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη ελληνικών δυνάμεων απο τις τουρκοαιγυπτιακές στα Τρίκορφα της Τριπολιτσάς.

7 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ο Ομέρ Βρυώνης καταλαμβάνει την περιοχή του Θησείου στην Αθήνα.

17 ΚΑΙ 21 ΙΟΥΛΙΟΥ: Αποτυχημένες επιθέσεις του Κιουταχί εναντίον του Μεσολογγίου.

24 ΙΟΥΛΙΟΥ: Οι ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις με έγγραφό τους προς την αγγλική κυβέρνηση αναθέτουν την προστασία της Ελλάδας στην Αγγλία.

29 ΙΟΥΛΙΟΥ: Αποτυγχάνει προσπάθεια μοίρας του ελληνικού στόλου υπό τον Κωνσταντίνο Κανάρη να πυρπολήσει τον αιγυπτιακό στόλο μέσα στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας.

2 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Κρήτες επαναστάτες καταλαμβάνουν τα φρούρια της Γραμβούσας και της Κισσάμου.

7 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ο Κίτσος Τζαβέλας και ο Χρήστος Φωτομάρας ενισχύουν την άμυνα του Μεσολογγίου.

13 – 14 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Σημαντικές επιτυχίες των Ελλήνων εναντίον του Ιμπραήμ στα Τρίκορφα Τριπολιτσάς, στην Πιάνα και στη Ζαράκοβα Μαντινείας.

23 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ο Ιμπραήμ καταλαμβάνει τη Μονεμβασία.

1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Νίκη του Γεωργίου Καραϊσκάκη στη Θήβα.

6 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Ο αιγυπτιακός στόλος φτάνει στο Μεσολόγγι.

8 – 11 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Ιμπραήμ στην Ηλεία.

20 ΚΑΙ 23 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Ο ελληνικός στόλος ανεφοδιάζει το Μεσολόγγι.

1 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Θάνατος του τσάρου Αλέξανδρου Α'. Τον διαδέχεται ο αδελφός του Νικόλαος Α'.

18 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Ο Ιμπραήμ φτάνει στο Μεσολόγγι.

1826

1 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Απορρίπτεται από τους υπερασπιστές του Μεσολογγίου πρόταση του Ιμπραήμ για παράδοση της πόλης.

9 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Ο ελληνικός στόλος υπό τον Ανδρέα Μιαούλη καταπλέει στο Μεσολόγγι. Την επομένη, κάτω από την πίεση του εχθρικού στόλου, αναγκάζεται να υποχωρήσει.

26 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Οι Τούρκοι καταλαμβάνουν το νησάκι Βασιλάδι στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου, ενώ αποτυγχάνουν να κυριεύσουν την Κλείσοβα.

28 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Προσπάθεια του Ιμπραήμ να καταλάβει το Μεσολόγγι με έφοδο αποτυγχάνει.

25 ΜΑΡΤΙΟΥ: Ο Κίτσος Τζαβέλας ανακαταλαμβάνει τη νησίδα Βασιλάδι.

1 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Ο Ανδρέας Μιαούλης αποτυγχάνει να ανεφοδιάσει το Μεσολόγγι.

4 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Υπογράφεται ανάμεσα στη Ρωσία και στην Αγγλία το Πρωτόκολλο της Πετρούπολης. Αποφασίζεται η δημιουργία αυτόνομου ελληνικού κράτους, φόρου υποτελούς στον σουλτάνο.

6 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Συγκαλείται η Γ' Εθνοσυνέλευση στην Επίδαυρο.

10 – 11 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Η Έξοδος του Μεσολογγίου.

16 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Η Γ' Εθνοσυνέλευση διακόπτει τις εργασίες της. Ιδρύεται η «Διοικητική Επιτροπή της Ελλάδος» υπό τον Ανδρέα Ζαΐμη.

21 – 25 ΙΟΥΝΙΟΥ: Αποτυχημένη εκστρατεία του Ιμπραήμ εναντίον της Μάνης.

16 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ο Κιουταχής φτάνει στην Αθήνα.

3 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ο Ιωάννης Γκούρας οχυρώνεται με τους άντρες του στην Ακρόπολη. Η πόλη παραδίδεται στον Κιουταχή.

6 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Νίκη του Γεώργιου Καραϊσκάκη στο Χαϊδάρι.

21 – 27 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Νέα αποτυχημένη προσπάθεια του Ιμπραήμ να καταλάβει τη Μάνη.

3 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Το ατμήλατο πλοίο «Καρτερία» φτάνει στο Ναύπλιο υπό τη διακυβέρνηση του φιλέλληνα Frank Abney Hastings.

13 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Νίκη του Ιωάννη Μακρυγιάννη στην Αθήνα.

30 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Θάνατος του Ιωάννη Γκούρα στην Ακρόπολη.

6 – 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Αποτυχημένες προσπάθειες των Τούρκων να καταλάβουν την Ακρόπολη.

2 – 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Αμφίρροπες μάχες ανάμεσα στις δυνάμεις του Καραϊσκάκη και τους Τούρκους στην περιοχή της Δόμβραινας Θηβών.

24 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Νίκη του Καραϊσκάκη στην Αράχωβα.

1 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Ο Charles Fabvier ενισχύει τους υπερασπιστές της Ακρόπολης.

3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Καταπλέει στην Αίγινα η φρεγάτα «Ελλάς» υπό τη διεύθυνση του Hamilton.

1827

19 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Οι ελληνικές δυνάμεις, υπό τους Νότη Μπότσαρη και Γεώργιο Δράκο, απωθούν ισχυρές τουρκικές δυνάμεις στο Δίστομο.

20 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης διέρχεται με τους άντρες του μέσα από το στρατόπεδο του Ομέρ πασά της Καρύστου.

24 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Ο Άγγλος Thomas Gordon φτάνει, με ενισχύσεις, στο Φάληρο.

31 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης τραυματίζεται σε μάχη κοντά στο Δίστομο.

11 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Υπό την προεδρεία του Γεώργιου Σισίνη αρχίζει τις συνεδριάσεις της στην Ερμιόνη η Γ' Εθνοσυνέλευση.

26 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Φτάνει στο Πόρτο Χέλι, προερχόμενος από την Ιταλία, ο Άγγλος αξιωματικός Richard Church.

4 ΜΑΡΤΙΟΥ: Μάχη στο Κερατσίνι και νίκη των Ελλήνων υπό τον Γεώργιο Καραϊσκάκη.

19 ΜΑΡΤΙΟΥ: Η Γ' Εθνοσυνέλευση συνεχίζει τις εργασίες της στην Τροιζήνα. Διορίζει τους Βρετανούς Richard Church και Thomas Cochrane αρχηγούς των ελληνικών δυνάμεων της ξηράς και της θάλασσας αντίστοιχα.

22 ΜΑΡΤΙΟΥ: Ήττα του Γεώργιου Καραϊσκάκη κοντά στο Δαφνί.

3 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Η Εθνοσυνέλευση εκλέγει τον Ιωάννη Καποδίστρια «Κυβερνήτη της Ελλάδος», με επταετή διάρκεια θητείας.

8 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Μάχη στο Φάληρο και νίκη των Ελλήνων.

13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Μάχη κοντά στο Φάληρο και νίκη των Ελλήνων.

22 – 23 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Θανάσιμος τραυματισμός του Γεώργιου Καραϊσκάκη στη μάχη του Φαλήρου.

24 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Οι ελληνικές δυνάμεις κατατροπώνονται στην περιοχή Ανάλατος της Αθήνας (σημερινός Νέος Κόσμος).

5 ΜΑΪΟΥ: Η συνέλευση ψηφίζει το «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος» και διακόπτει τις εργασίες της.

24 ΜΑΪΟΥ: Παράδοση της Ακρόπολης στους Τούρκους.

4 ΙΟΥΝΙΟΥ: Αποτυχία της εκστρατείας του Thomas Cochrane για την πυρπόληση του αιγυπτιακού στόλου στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας.

24 ΙΟΥΝΙΟΥ/6 ΙΟΥΛΙΟΥ: Υπογράφεται η σύμβαση του Λονδίνου. Αποτελεί επανάληψη των όρων του Πρωτοκόλλου της Πετρούπολης, καθορίζοντας όμως τον τρόπο επιβολής τους.

12 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ο τσάρος της Ρωσίας Νικόλαος Α' αποδέχεται την παραίτηση του Ιωάννη Καποδίστρια από τη θέση του υπουργού Εξωτερικών της αυτοκρατορίας.

4 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων ζητούν με έγγραφό τους προς την Πύλη τον τερματισμό των εχθροπραξιών στον Μοριά. Το αίτημά τους απορρίπτεται.

26 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος καταπλέει στον κόλπο του Νεόκαστρου.

10 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Οι ναύαρχοι Codrington της Αγγλίας και De Rigny της Γαλλίας ανακοινώνουν με έγγραφό τους στον Ιμπραήμ πασά ότι, σύμφωνα με τη Συνθήκη του Λονδίνου, απαγορεύεται κάθε κίνηση στρατευμάτων.

18 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Ναυμαχία της Σκάλας Σαλώνων. Ο Hastings, κυβερνήτης του πλοίου «Καρτερία», καταστρέφει τουλάχιστον τρία τουρκικά πλοία και κυριεύει τρία αυστριακά.

8 – 20 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Ναυμαχία του Ναυαρίνου. Καταστροφή του τουρκοαιγυπτιακού στόλου από τον συμμαχικό στόλο των Μεγάλων Δυνάμεων.

17 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Ο Charles Fabvier αποβιβάζεται στη Χίο με σκοπό να εκδιώξει τους Τούρκους.

8 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων εγκαταλείπουν την Κωνσταντινούπολη.

15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Η τουρκική φρουρά της νησίδας Βασιλάδι παραδίδεται στον Hastings.

6 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Ο Ιωάννης Καποδίστριας φτάνει στο Ναύπλιο. Τρεις μέρες αργότερα αποβιβάζεται στην Αίγινα, πρώτη πρωτεύουσα της ελεύθερης Ελλάδας.

18 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Η Βουλή αποφασίζει αναστολή της ισχύος του Συντάγματος της Τροιζήνας.

20 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Ορκωμοσία του Ιωάννη Καποδίστρια στον καθεδρικό ναό της Αίγινας.

31 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Θάνατος του Αλέξανδρου Υψηλάντη στη Βιέννη.

2 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Ίδρυση της «Εθνικής Χρηματιστικής Τράπεζας» και καθιέρωση του φοίνικα ως εθνικού νομίσματος.

5 ΜΑΡΤΙΟΥ: Ο Charles Fabvier αναγκάζεται να εκκενώσει τη Χίο.

14 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Η Ρωσία κηρύσσει πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

23 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Ιδρύεται το «Πανελλήνιον», ένα 27μελές συλλογικό όργανο με συμβουλευτική αρμοδιότητα.

8 ΜΑΪΟΥ: Νίκη των Κρητών κοντά στο Ρέθυμνο.

25 ΜΑΪΟΥ: Νέα νίκη των Κρητών στην περιοχή Χαλαρά.

7/19 ΙΟΥΛΙΟΥ: Υπογράφεται στο Λονδίνο πρωτόκολλο ανάμεσα στις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις με το οποίο αποφασίζεται η αποστολή γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στην Πελοπόννησο.

6 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Υπογράφεται ανάμεσα στην Αγγλία και στον Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου η Σύμβαση της Αλεξάνδρειας, με την οποία καθορίζεται ο τρόπος εκκένωσης της Πελοποννήσου από τα στρατεύματα του Ιμπραήμ.

17 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Τα γαλλικά στρατεύματα, υπό τον στρατηγό Nicolas Joseph Maison, αποβιβάζονται στο Πεταλίδι της Πελοποννήσου.

29 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ιδρύονται ταχυδρομική υπηρεσία και τα πρώτα ταχυδρομικά γραφεία στο Άργος, στην Τρίπολη και στην Επίδαυρο.

4 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Αρχίζει η αποχώρηση των τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων από την Πελοπόννησο. Στις 27 του ίδιου μήνα αναχωρεί και ο Ιμπραήμ.

4/16 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ: Υπογράφεται στο Λονδίνο Πρωτόκολλο από τους εκπροσώπους των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, με το οποίο καθορίζονται τα σύνορα του νέου κράτους (Πελοπόννησος, Κυκλάδες).

15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Ιδρύονται από τον Κυβερνήτη δικαστήρια διαφόρων βαθμίδων.

1829

22 ΜΑΡΤΙΟΥ: Υπογράφεται στο Λονδίνο πρωτόκολλο με το οποίο καθορίζονται τα σύνορα του αυτόνομου ελληνικού κράτους: προς βορρά καθορίζονται από την οροθετική γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού. Στο νέο κράτος περιλαμβάνονται τα νησιά Σποράδες, Κυκλάδες, Σάμος και πιθανόν η Κρήτη. Το καθεστώς του κράτους θα είναι κληρονομική μοναρχία. Ο ετήσιος φόρος υποτέλειας θα ανέρχεται στα 1.500.000 γρόσια.

11 ΙΟΥΛΙΟΥ: Αρχίζει στο Άργος η Δ' Εθνοσυνέλευση.

22 ΙΟΥΛΙΟΥ: Η Δ' Εθνοσυνέλευση επικυρώνει την πολιτειακή μεταβολή που είχε επέλθει με την αναστολή της ισχύος του Συντάγματος της Τροιζήνας. Στη θέση του Πανελληνίου ιδρύεται 27μελής Γερουσία γνωμοδοτικού χαρακτήρα.

12 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Νίκη των Ελλήνων στην Πέτρα της Βοιωτίας, υπο την αρχηγία του Δημητρίου Υψηλάντη. Είναι η τελευταία μάχη της Επανάστασης.

2/14 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπογράφουν τη Συνθήκη της Αδριανούπολης, η οποία τερματίζει τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο. Με τη συνθήκη αυτή η Πύλη αναγνωρίζει τα προηγούμενα πρωτόκολλα και τις συνθήκες που αφορούν στο ελληνικό ζήτημα.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ: Η αντιπολιτευτική κίνηση εναντίον του Καποδίστρια διογκώνεται κυρίως στη Μάνη και στην Ύδρα.

27 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Αρχίζει στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας η λειτουργία μικρής βιβλιοθήκης, η οποία θα αποτελέσει τον πυρήνα της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

1830

3 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ: Σύμφωνα με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου που υπογράφεται από τις Μεγάλες Δυνάμεις, δημιουργείται ανεξάρτητο ελληνικό κράτος με οροθετική γραμμή προς Βορρά και δυτικά τη γραμμή Αχελώου-Σπερχειού. Το ελληνικό στέμμα προσφέρεται στον Leopold of Saxe-Coburg and Gotha.

21 ΜΑΪΟΥ: Ο Leopold of Saxe-Coburg and Gotha παραιτείται από τον ελληνικό θρόνο.

6 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Εξεγέρσεις στη Μάνη εναντίον του Ιωάννη Καποδίστρια. Το αντικυβερνητικό κίνημα με έδρα τη Μάνη και την Ύδρα διευρύνεται.

ΙΟΥΝΙΟΣ: Αντικυβερνητικές εκδηλώσεις στη Μάνη.

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ: Στάση των Μαυρομιχαλαίων στη Μάνη εναντίον του Ιωάννη Καποδίστρια.

1831

23 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Σύλληψη και φυλάκιση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη από την κυβέρνηση.

ΜΑΪΟΣ: Στην Ύδρα, όπου έχει μεταβεί και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ιδρύεται «Συνταγματική Επιτροπή», αντιπολιτευόμενη τον Καποδίστρια. Ανταρσία στη Σύρο και στην Αίγινα.

14 ΙΟΥΛΙΟΥ: Υδραίοι, με επικεφαλής τους Ανδρέα Μιαούλη και Αντώνιο Κριεζή, καταλαμβάνουν τον ναύσταθμο στον Πόρο.

16 ΙΟΥΛΙΟΥ: Ο Ρώσος ναύαρχος Ricord καλείται από τον Καποδίστρια να αποκλείσει τους στασιαστές του Πόρου.

24 ΙΟΥΛΙΟΥ: Κυβερνητικά στρατεύματα επιτίθενται στον Πόρο.

30 ΙΟΥΛΙΟΥ: Μαζικός κανονιοβολισμός των στασιαστών, κατά τον οποίο πυρπολείται το πλοίο «Νήσος των Σπετσών».

1 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ο Μιαούλης πυρπολεί τη φρεγάτα «Ελλάς» και την κορβέτα «Ύδρα».

16 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Το Πρωτόκολλο του Λονδίνου καθορίζει τα βόρεια σύνορα του ελληνικού κράτους στη γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού.

27 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Δολοφονείται στο Ναύπλιο ο κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας από τους Γεώργιο και Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη. Σχηματίζεται τριμελής Διοικητική Επιτροπή από τον Αυγουστίνο Καποδίστρια, τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και τον Ιωάννη Κωλέττη.

5 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Αρχίζει στο Άργος τις εργασίες της η Ε' Εθνοσυνέλευση. Συγκρούσεις μεταξύ κυβερνητικών και συνταγματικών (κυρίως Ρουμελιωτών που πρόσκεινται στον Κωλέττη). Παραίτηση Θεόδωρου Κολοκοτρώνη.

12 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ: Αποχωρεί ο Ιωάννης Κωλέττης με τους «Συνταγματι-

κούς» από το Ναύπλιο και ιδρύει την Κυβέρνηση της Περαχώρας, με τη στήριξη των Υδραίων.

1832

5 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Έναρξη της «Δ' κατ' επανάληψη Εθνικής των Ελλήνων συνέλευσης» στην Περαχώρα, που ενεργεί παράλληλα με την Ε' Εθνοσυνέλευση του Ναυπλίου.

1 – 13 ΜΑΡΤΙΟΥ: Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου εγκρίνει την εκλογή του πρίγκιπα της Βαυαρίας Όθωνα ως ηγεμόνα της Ελλάδας.

15 ΜΑΡΤΙΟΥ: Η Ε' Εθνοσυνέλευση ψηφίζει το Ηγεμονικό Σύνταγμα, που καθιέρωνε ως πολίτευμα της Ελλάδας τη συνταγματική μοναρχία και τον βασιλιά ως ανώτατο άρχοντα. Μέχρι την άφιξη του Όθωνα, Κυβερνήτης της Ελλάδας αναλαμβάνει ο Αυγουστίνος Καποδίστριας.

25 ΜΑΡΤΙΟΥ: Οι ρουμελιώτικες δυνάμεις του Ιωάννη Κωλέττη εισβάλλουν στην Πελοπόννησο και αποκτούν τον έλεγχο του Ναυπλίου.

28 ΜΑΡΤΙΟΥ: Παραιτείται ο Αυγουστίνος Καποδίστριας και αναχωρεί για την Κέρκυρα.

25 ΑΠΡΙΛΙΟΥ/7 ΜΑΪΟΥ: Επίσημη αναγόρευση του Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας, ανεξάρτητου κράτους σε καθεστώς εγγύησης από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις.

9/21 ΙΟΥΛΙΟΥ: Οι τρεις εγγυήτριες Δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπογράφουν τον Διακανονισμό της Κωνσταντινουπόλεως, γνωστό και ως Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως (Καλεντέρ Κιόσκ), με τον οποίο συμφωνούσαν στα βορειοανατολικά σύνορα του ελληνικού κράτους (Αμβρακικός), ενώ για τα βορειοδυτικά (Παγασητικός) θα αποφάσιζε η Διάσκεψη των Πρεσβευτών του Λονδίνου (18ης/30ής Αυγούστου 1832).

18/30 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Υπογράφεται το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, με το οποίο οριστικοποιούνται τα σύνορα της Ελλάδας και απορρίπτονται τα αιτήματα των Κρητικών και των κατοίκων της Σάμου για ένωση με την Ελλάδα.

1833

25 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ: Ο βασιλιάς Όθωνας φτάνει στο Ναύπλιο, συνοδευόμενος από τριμελή Αντιβασιλεία Βαυαρών αξιωματικών.

6 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Σχηματίζεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Σπυρίδωνα Τρικούπη.

7 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Σύλληψη των Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και Δημητρίου Πλαπούτα με την κατηγορία της συνωμοσίας εναντίον του βασιλιά. Οι δύο συλληφθέντες φυλακίζονται στο Ναύπλιο και παραπέμπονται σε δίκη.

12 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ: Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος διορίζεται πρωθυπουργός από την Αντιβασιλεία.

1834

16 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Αρχίζει η δίκη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και του Δημητρίου Πλαπούτα στο τζαμί του Ναυπλίου.

24 ΑΠΡΙΛΙΟΥ: Εξέγερση στην Αρεόπολη εναντίον των βαυαρικών στρατευμάτων που βρίσκονται στην περιοχή για τον αφοπλισμό των μανιάτικων πύργων. Σύντομα οι κινητοποιήσεις επεκτείνονται σε ολόκληρη τη Μάνη.

26 ΜΑΪΟΥ: Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Δημήτριος Πλαπούτας καταδικάζονται σε θάνατο. Από τους πέντε δικαστές, ο Γεώργιος Τερτσέτης και ο Αναστάσιος Πολυζωίδης αρνήθηκαν να υπογράψουν την ετυμηγορία. Λίγο αργότερα, και ενώ είχε προηγηθεί παρέμβαση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, η ποινή τους μετατρέπεται σε ισόβια κάθειρξη.

18 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: Η Αθήνα ανακηρύσσεται από τον βασιλιά Όθωνα πρωτεύουσα της Ελλάδας.

1835

1Η ΙΟΥΝΙΟΥ 1835: Ενηλικίωση του Όθωνα. Ακολουθεί η απονομή πλήρους χάριτος και η απελευθέρωση του ΚΘεόδωρου Κολοκοτρώνη και του Δημητρίου Πλαπούτα.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης μετά τη μάχη
εναντίον του στρατού του Δράμαλη πασά.
Peter von Hess, [1852]. Λιθογραφία, 63 x 45 cm.
Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή χαρακτικών.

4.2 Γλωσσάρι

ΑΓΙΟΣ ΣΩΣΤΗΣ: Μικρός βυζαντινός ναός στην περιοχή του Αγίου Βασιλείου Κορινθίας. Το ξωκλήσι, ως τοπόσημο, έδωσε το όνομά του και στο πέρασμα, στο οποίο πραγματοποιήθηκε η ομώνυμη μάχη στις 26 Ιουλίου του 1822, σχεδόν ταυτόχρονα με τη μάχη στα Δερβενάκια. Στα χρόνια της Επανάστασης δεν υπήρχε ο ναός αλλά μόνο τα ερείπιά του. Είχε καταστραφεί πολύ παλαιότερα από τους Τούρκους, πιθανότατα το 1715, με το τέλος της φραγκοκρατίας στην Πελοπόννησο. Ο ναός ξαναχτίστηκε το 1860 με έξοδα του Γενναίου Κολοκοτρώνη.

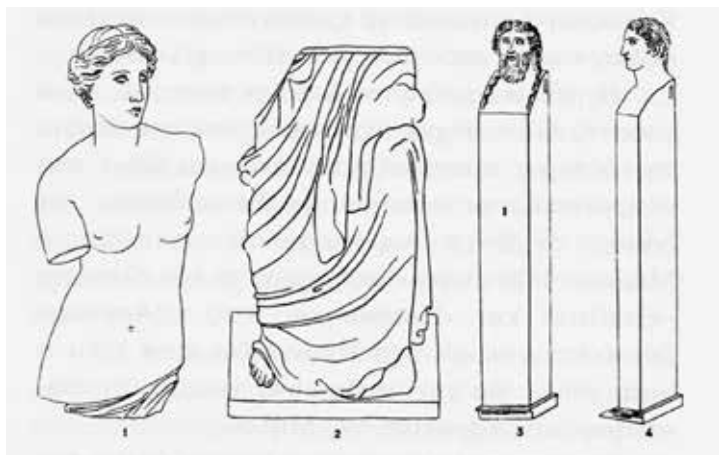
ΑΗ ΣΥΜΙΟΣ: Ιστορικό μοναστήρι του Αγίου Συμεών, 8 χιλιόμετρα βορειοδυτικά του Μεσολογγίου. Χτίστηκε το 1740 και είναι αφιερωμένο στον Άγιο Συμεών τον Θεοδόχο. Είχε οριστεί ως σημείο συνάντησης των επιζώντων μετά την Έξοδο του Μεσολογγίου, το 1826.

«ΑΚΑΤΑΜΑΧΗΤΟΣ» (INVINCIBLE): Ατμοκορβέτα (ατμήλατο ιστιοφόρο πολεμικό). Ένα από τα έξι πλοία που παραγγέλθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση το 1824, με χρήματα του δεύτερου αγγλικού δανείου. Ναυπηγήθηκε από την Brent & Co του Λονδίνου, ενώ τις μηχανές του ανέλαβε να κατασκευάσει η εταιρεία Galloway & Sons. Καταστράφηκε από πυρκαγιά, κατά τη διάρκεια δοκιμών στον Τάμεση, εξαιτίας μηχανικής βλάβης.

ΑΛΩΝΙΣΤΑΙΝΑ ΑΡΚΑΔΙΑΣ: Ορεινό χωριό στις πλαγιές του Μαινάλου. Τόπος καταγωγής της Ζαμπίας Κωτσάκη, μητέρας του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, αρχιστρατήγου της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Προεπαναστατικά το χωριό ήταν κρησφύγετο κλεφτών.

ΑΝΑΛΑΤΟΣ: Περιοχή στην Αθήνα, ο σημερινός Νέος Κόσμος. Στη θέση αυτή, στις 24 Απριλίου 1827 διεξήχθη μια από τις σημαντικότερες μάχες, στο πλαίσιο της προσπάθειας των ελληνικών δυνάμεων να σπάσουν την πολιορκία της

Η Αφροδίτη της Μήλου και δύο Ερμαϊκές
στήλες λίγο μετά την ανασκαφή τους
σχεδιασμένες από τον O. Voutier. Catherina
Philippa Bracken, Κυνηγοί αρχαιοτήτων
1800 – 1830, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος
Π.Δ. Γεωργίου και υιοί, σ. 358. (Αρχείο ΕΙΜ)

Ακρόπολης από τα στρατεύματα του Κιουταχί. Οι Έλληνες υπέστησαν πανωλεθρία. Λίγο αργότερα η Ακρόπολη παραδόθηκε στους Τούρκους.

ΑΡΑΧΩΒΑ (ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΓΡΑΦΗ ΑΡΑΧΟΒΑ): Ορεινός οικισμός στις νότιες πλαγιές του Παρνασσού. Μεταξύ 18 και 24 Νοεμβρίου οι δυνάμεις του Γεώργιου Καραϊσκάκη, που είχαν καταλάβει θέσεις στον οικισμό, κατήλωσαν το στράτευμα του Μουσταφάμπεη, το οποίο οχυρώθηκε στην ύπαιθρο, εκτεθειμένο στη χιονοθύελλα. Οι Έλληνες καταδίωξαν και εξόντωσαν τους Τούρκους, όταν επιχείρησαν να σπάσουν τον κλοιό και να διαφύγουν, ενώ άλλοι πέθαναν από το κρύο. Ήταν μια μεγαλειώδης νίκη του Καραϊσκάκη, τη στιγμή που ο Ιμπραήμ επέλαυε στην Πελοπόννησο και ο Κιουταχίς πολιορκούσε την Ακρόπολη της Αθήνας. Τα κεφάλια των Τούρκων στοιβάχτηκαν στην Αράχωβα, με την επιγραφή «Τρόπαιο των Ελλήνων κατά των βαρβάρων». Η αναγγελία της νίκης στην κυβέρνηση έγινε με επιστολή, στην οποία υπέγραφαν όλοι οι οπλαρχηγοί που πήραν μέρος στη μάχη.

ΑΡΜΑΤΟΛΟΙ: Σώμα ενόπλων οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την τήρηση της τάξης σε μια ορισμένη περιοχή (αρματολίκι). Η σύσταση των ένοπλων αυτών σωμάτων από τους Οθωμανούς αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση των κλεφτών. Συχνά, προκειμένου να πάρουν με το μέρος τους ισχυρούς κλέφτες, τους παρέδιδαν τη φύλαξη αρματολικίων. Η εναλλαγή από κλέφτη σε αρματολό, και το αντίστροφο, αποτελούσε συνηθισμένη πρακτική, τόσο που οι δύο λέξεις κατέληξαν σχεδόν συνώνυμες, ενώ απαντάται και ο κοινός όρος κλεφταρματολός.

ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΤΗΣ ΜΗΛΟΥ: Άγαλμα από παριανό μάρμαρο, έργο του 150-125 π.Χ. Βρέθηκε στη Μήλο, λίγους μήνες πριν από την έναρξη της Επανάστασης, στις 8 Απριλίου 1820, σε χωράφι μαζί με τμήμα της ενεπίγραφης βάσης του, στην οποία αναφέρεται το όνομα του γλύπτη [Αγήσ]ανδρος ή [Αλέξ]ανδρος, γιος του Μηνίδη από την Αντιόχεια στον Μαίανδρο ποταμό. Μάρτυρας της εύρεσης του αγάλματος υπήρξε ο Γάλλος Olivier Voutier, σημαιοφόρος τότε του γαλλικού πολεμικού πλοίου “Estafette” και μετέπειτα εθελοντής στον ελληνικό αγώνα της ανεξαρτησίας, ο οποίος, επιχειρούσε ανασκαφές κοντά στο θέατρο της αρχαίας πόλης. Μάλιστα σχεδίασε in situ τα δύο κομμάτια του αγάλματος καθώς και τις δύο στήλες που βρέθηκαν μαζί. Προς το τέλος της ζωής του συνέγραψε ένα έργο με τίτλο *Decouverte et acquisition de la Venus de Milo* (Hyeres, 1874), εκθέτοντας τη δική του εκδοχή για τα γεγονότα γύρω από την εύρεση και τη μεταφορά του αγάλματος στη Γαλλία.

Παλικάρι από την Ήπειρο.
Louis Dupré (1789 – 1837), *Palicare de la Selleide*. 1825, λιθογραφία επιχρωματισμένη, 61,5 x 44,5 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

ΒΑΛΤΕΤΣΙ: Ορεινό χωριό του Μαινάλου, 12 χιλιόμετρα δυτικά της Τρίπολης. Το 1821 πραγματοποιήθηκαν εκεί δύο μάχες. Η πρώτη έληξε με νίκη των Τούρκων. Μετά την ανακατάληψη της περιοχής, οι Έλληνες, υπό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, προχώρησαν σε ανάπτυξη οργανωμένων αλληλοϋποστηριζόμενων στρατοπέδων γύρω από την Τριπολιτσά. Στις 12 Απριλίου απέκρουσαν αποτελεσματικά την επίθεση των τουρκικών δυνάμεων. Ήταν η πρώτη οργανωμένη ελληνική νίκη, που αναπτέρωσε το ηθικό των αγωνιστών, ανέδειξε τις ηγετικά προσόντα του Κολοκοτρώνη και υπήρξε εφιαλτήριο για την άλωση της Τριπολιτσάς.

ΒΑΣΙΛΑΔΙ: Μικρό ακατοίκητο νησάκι στην είσοδο της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου. Οχυρώθηκε για πρώτη φορά από τον Αλή Πασά το 1805. Στη διάρκεια της Επανάστασης ενισχύθηκαν η φρουρά και το πυροβολικό του. Οι Τούρκοι επιχείρησαν αρκετές φορές να το καταλάβουν, καθώς ο έλεγχός του άνοιγε τον δρόμο προς το Μεσολόγγι. Τελικά το Βασιλάδι έπεσε στις 23 Φεβρουαρίου 1826. Τον Δεκέμβριο του 1827 ο Frank Hastings ανακατέλαβε το νησάκι, το οποίο έγινε ορμητήριο για τις μετέπειτα επιχειρήσεις στο Αιτωλικό.

ΒΑΤΕΡΛΟ (WATERLOO): Πόλη του Βελγίου νότια των Βρυξελλών, γνωστή για την περίφημη μάχη της 18ης Ιουνίου 1815, όταν οι δυνάμεις του Έβδομου Συνασπισμού νίκησαν κατά κράτος τον στρατό του Ναπολέοντα Α'. Η ήττα του

είχε ως αποτέλεσμα το οριστικό τέλος της εξουσίας του και την εξορία του στη νήσο της Αγίας Ελένης, και σήμανε το τέλος μιας 20ετίας αναταραχών και πολεμικών συγκρούσεων στην Ευρώπη.

ΒΕΛΑΔΑ: Επίσημο ανδρικό ένδυμα που προσομοίαζε με το φράκο, μαύρο σακάκι. Οι Έλληνες τον 19ο αιώνα «βελάδες» αποκαλούσαν συχνά τους δυτικούς ή τους δυτικοτρόπα ντυμένους συμπατριώτες τους.

ΒΕΡΒΕΝΑ: Ορεινό χωριό του νομού Αρκαδίας, στις βόρειες πλαγιές του Πάρωνα. Τον Μάιο του 1821 το στρατόπεδο των Βερβένων δέχτηκε επίθεση από τις τουρκικές δυνάμεις της Τριπολιτσάς, μετά την ήττα τους στο Βαλτέτσι (μάχη Βερβένων και Δολιανών). Στις 21 Ιουνίου 1821 πραγματοποιήθηκε εκεί η συνάντηση του Δημητρίου Υψηλάντη και των Πελοποννησίων προκρίτων, κατά την οποία εκδηλώθηκε η πρώτη διαφωνία ανάμεσά τους, μετά την άρνηση των τελευταίων να δεχτούν το σχέδιο του Γενικού Οργανισμού που εισηγήθηκε ο πρίγκιπας. Η στάση των προκρίτων προκάλεσε την αντίδραση ενόπλων Ελλήνων, που είχαν συγκεντρωθεί στα Βέρβενα, και οι οποίοι κινήθηκαν απειλητικά εναντίον τους. Τα πνεύματα ηρέμησαν με παρέμβαση του Κολοκοτρώνη. Ο Υψηλάντης αναχώρησε για την Καλαμάτα, χωρίς να επέλθει συμφωνία.

ΒΛΑΧΟΜΠΟΓΔΑΝΙΑ: Η Μολδοβλαχία, δηλαδή η Μολδαβία και η Βλαχία, ανατολικές Παραδουνάβιες χώρες (ηγεμονίες) της Βαλκανικής, αποτελούσαν τμήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με καθεστώς αυτονομίας, που μετά το 1774, ως τόποι κατοικίας ορθόδοξων πληθυσμών, τίθενται υπό την προστασία του τσάρου της Ρωσίας. Οι ηγεμόνες των περιοχών αυτών ορίζονταν από την Υψηλή Πύλη και από τις αρχές του 18ου αιώνα προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τις τάξεις των Φαναριωτών της Κωνσταντινούπολης.

ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟ: Σώμα με νομοθετικές αρμοδιότητες, αντίστοιχο του σημερινού σώματος της Βουλής, με πρώτο πρόεδρο τον Δημήτριο Υψηλάντη. Μαζί με το Εκτελεστικό (βλ. λήμμα) αποτελούσαν, σύμφωνα με τις αποφάσεις της Α' Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου, την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος κατά τη διάρκεια του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα. Τα δύο σώματα καταργήθηκαν το 1826 από την Γ' Εθνοσυνέλευση, η οποία, λόγω των περιστάσεων, ανέθεσε

τη διοίκηση με ψήφισμά της σε ενδεκαμελή Διοικητική Επιτροπή της Ελλάδας με έκτακτες εξουσίες. Στο κτήριο συνεδριάσεων του Βουλευτικού στο Ναύπλιο στεγάστηκε την περίοδο της Αντιβασιλείας του Όθωνα το Εγκληματικό Δικαστήριο, το οποίο τον Μάιο του 1834 προέβη στην καταδίκη των Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και Δημητρίου Πλαπούτα.

ΒΡΙΚΙ Η ΜΠΙΚΙ (εκ του αγγλικού brig): Μεγάλο δίστηλο εμπορικό ιστιοφόρο πλοίο. Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης πολλά βρίκια, με την προσθήκη πυροβόλων, μετατράπηκαν σε πολεμικά (πάρωνες).

ΓΙΟΥΡΟΥΣΙ (εκ του τουρκικού yürüyüş > περπάτημα, πορεία): Η έφοδος, η μη συντεταγμένη επίθεση, που στερείται σχεδίου δράσης και βασίζεται στον αιφνιδιασμό του αμυνόμενου.

ΓΚΙΛΟΤΙΝΑ (αλλιώς, λαιμητόμος ή καρμανιόλα, εκ του ιταλικού ghilottina): Μηχανικό όργανο που χρησιμοποιήθηκε για την εκτέλεση της θανατική ποινής διά του αποκεφαλισμού. Μια βαριά λοξή λεπίδα γλιστρούσε απότομα ανάμεσα σε δύο ορθοστάτες και αποκεφάλιζε το θύμα, του οποίου ο θάνατος ήταν ακαριαίος. Η ονομασία προέρχεται από τον γιατρό Joseph Ignace Guillotin, ο οποίος εισηγήθηκε το 1789 στη γαλλική Εθνοσυνέλευση την εφαρμογή μιας μεθόδου εκτέλεσης της θανατικής ποινής κοινής για όλους τους κατάδικους, ανεξαρτήτως εγκλήματος ή κοινωνικής θέσης, και λιγότερο σκληρής, σε σχέση με τις προηγούμενες (πυρά, τροχός, αγχώνη). Στην Ελλάδα τη γκιλοτίνα έφεραν οι Βαυαροί σε δύο τύπους: μόνιμη (στις φυλακές Παλαμηδίου) και μεταφερόμενη, η οποία, συνοδεία χωροφυλάκων και δημίων, χρησιμοποιήθηκε ανά την επικράτεια. Λειτουργήσε ως τις αρχές του 20ού αιώνα. ό του αμυνόμενου.

ΓΟΛΕΤΑ (ιταλικά goletta): Ιστιοφόρο πλοίο μεσαίου μεγέθους με δύο κατάρτια.

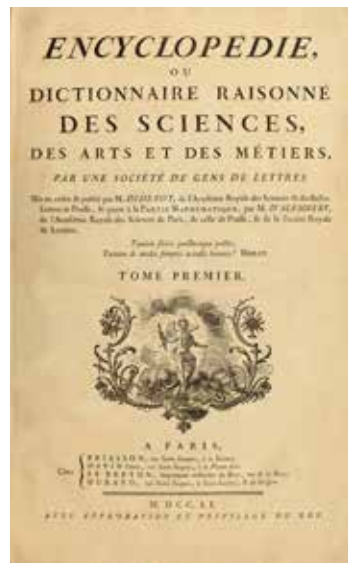
ΓΡΑΒΙΑ: Τοποθεσία στα σύνορα Φωκίδας-Δωρίδας, σε κομβικό σημείο στον δρόμο που οδηγεί προς τα Σάλωνα. Στο χάνι της περιοχής οχυρώθηκε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, προκειμένου να ανακόψει την πορεία προς την Πελοπόννησο των οθωμανικών στρατευμάτων, υπό τον Ομέρ Βρυώνη και τον Κιοσέ Μεχμέτ (Μάχη στο Χάνι της Γραβιάς, 8 Μαΐου 1821). Παρά τις σφοδρές επιθέσεις που δέχτηκαν οι αμυνόμενοι, κατόρθωσαν να αντισταθούν και στη διάρκεια της νύχτας να διαφύγουν περνώντας μέσα από τις τάξεις του αντιπάλου. Οι Τούρκοι ανέστειλαν προσωρινά το σχέδιο καθόδου

στην Πελοπόννησο. Η επιτυχία στο Χάνι της Γραβιάς συνέτεινε στην ηθική εξύψωση των επαναστατών.

ΔΕΡΒΕΝΑΚΙΑ: Στενά περάσματα (Δερβενακίου και Αγίου Σώστη) που σχηματίζονται μεταξύ των ορεινών όγκων στο μέσο περίπου της διαδρομής από το Άργος προς την Κόρινθο. Στην τοποθεσία αυτή παρατάχθηκαν οι ελληνικές δυνάμεις με επικεφαλής τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, προκειμένου να εμποδίσουν την υποχώρηση των στρατευμάτων του Δράμαλη πασά προς την Κόρινθο, μετά την αποτυχημένη εισβολή του στην Πελοπόννησο, που απέβλεπε σε κατάστολη της Επανάστασης σε ολόκληρη τη χερσόνησο του Μοριά. Η συνδυασμένη αιφνιδιαστική επίθεση (26 Ιουλίου 1822) των ελληνικών δυνάμεων μέσα στα στενά και ο πανικός που προκλήθηκε συνέτειναν στην ήττα του τουρκικού στρατεύματος, το οποίο μέτρησε αξιοσημείωτες απώλειες σε άνδρες (περίπου 2.500-3.000), πολεμοφόδια και ζώα. Ο ίδιος ο Δράμαλης με δυσκολία κατόρθωσε να ξεφύγει στην Κόρινθο, ενώ τα υπολείμματα της στρατιάς του, αναζητώντας έξοδο διαφυγής, εξολοθρεύτηκαν στην Ακράτα. Η νίκη στα Δερβενάκια, μία από τις σημαντικότερες επιτυχίες κατά την Επανάσταση, χάρη στο στρατηγικό σχέδιο του Κολοκοτρώνη, και η πανωλεθρία των Τούρκων διέσωσαν την εξέγερση στην Πελοπόννησο και εξύψωσαν το ηθικό των επαναστατών, διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο στην αίσια έκβαση ολόκληρου του απελευθερωτικού αγώνα. Ξεκινώντας από τη Θεσσαλία, με εντολή του βαλή της Πελοποννήσου Χουρσίτ πασά που τότε βρισκόταν στη Λάρισα, μετά την καταστολή της εξέγερσης του Αλή, ο ικανός στρατηγός Δράμαλης πασάς, αφού έκαψε τη Θήβα, ερήμωσε την Αττική και κατέλαβε τον Ακροκόρινθο, εισχώρησε στο εσωτερικό της Πελοποννήσου, κατακτώντας το Άργος. Η καθυστέρηση που προκλήθηκε στην προσπάθειά του να καταλάβει το φρούριο της πόλης που υπερασπιζόταν ο Δημήτριος Υψηλάντης, σε συνδυασμό με τη σιτοδεία που προκλήθηκε από την ηθελημένη καταστροφή των σιτηρών από τις ελληνικές δυνάμεις, την αποκοπή του ανεφοδιασμού των τουρκικών δυνάμεων και το θερμό καλοκαίρι στην άνυδρη πεδιάδα του Άργους, οδήγησε σε αναγκαστική υποχώρηση των οθωμανικών στρατευμάτων στην Κόρινθο. Οι ελληνικές δυνάμεις κατέλαβαν τα στενά των Δερβενακίων και, επιτιθέμενες αιφνιδιαστικά, κατά της τουρκικής στρατιάς, της κατέφεραν καίριο πλήγμα, σκορπώντας τον πανικό στους αντιπάλους, εξολοθρεύοντας μεγάλο αριθμό ανδρών

και αποκομίζοντας μεγάλο αριθμό ζώων και πολεμοφοδίων.

ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ: Πνευματικό κίνημα που αναπτύχθηκε στην Ευρώπη μεταξύ 1688 (Ένδοξη Επανάσταση στην Αγγλία) και 1789 (Γαλλική Επανάσταση), με σκοπό τη βελτίωση των ελευθεριών και των δικαιωμάτων του ατόμου και κατ' επέκταση ολόκληρης της ανθρώπινης κοινωνίας, ενάντια στις απαγορεύσεις και στις αδικίες του παλαιού καθεστώτος, της απόλυτης μοναρχίας. Οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού (π.χ. Λοκ, Βολτέρος, Ρουσό, Μοντεσκιέ, Εγκυκλοπαιδιστές κ.λπ.) πρέσβευαν την επικράτηση του ορθού λόγου και την εξάλειψη κάθε δεσποτείας, οικονομικές και κοινωνικές ελευθερίες, ανεξιθρησκία, ανεξαρτησία ή μεγαλύτερη αυτονομία, την κατάργηση των παραδοσιακών προνομίων της άρχουσας τάξης, τη βελτίωση της ζωής των μεσαίων και κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, την κατάργηση της δουλοπαροικίας και της δουλείας. Οι παλιές κοινωνικές δομές αμφισβητούνται και προωθείται το ιδεώδες μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης της πολιτείας. Απόρροια των νέων ιδεών για τις ελευθερίες του ατόμου και των λαών που εισήγαγε ο Διαφωτισμός υπήρξε το ξέσπασμα σειράς επαναστατικών κινημάτων στην Ευρώπη και στην Αμερική που σημάδεψαν το τέλος του 18ου αιώνα, με κυριότερες την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση. Οι ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού μεταλαμπαδεύτηκαν μέσω του παροικιακού Ελληνισμού, Ελλήνων λογίων και σπουδαστών σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια στον υπό οθωμανική κατοχή ελληνικό χώρο, συμβάλλοντας στην πνευματική εξύψωση και στην αναγέννηση του Γένους και θρέφοντας τις προσδοκίες ότι η πνευματική καλλιέργεια θα συμβάλλει στην ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης με απώτερο σκοπό την κατάκτηση της ελευθερίας και την εθνική αποκατάσταση. Το πνευματικό αυτό κίνημα, το οποίο είχε αναλογίες με τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, καθώς έκανε επίσης λόγο για παιδεία, φιλοσοφία, επιστήμη, αρετή, ελευθερία, ανεξιθρησκία, δικαιοσύνη κ.λπ., ονομάστηκε Νεοελληνικός Διαφωτισμός και τοποθετείται χρονολογικά περί το 1774 (υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή) έως την έναρξη του ένοπλου αγώνα το 1821. Στους κυριότερους φορείς του συγκαταλέγονται οι Ευγένιος Βούλγαρης, Ιώσηπος Μοισιόδοντας, Δημήτριος Καταρτζής, Δημήτριος Φιλιππίδης, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Ρήγας Βελεστινλής, Αδαμάντιος Κοραής, Κωνσταντίνος Κούμας, Θεόφιλος Καΐρης.

Denis Diderot & Jean Le Rond d'Alembert, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Andre le Breton, Michel-Antoine David, Laurent Durand & Antoine-Claude Briasson (εκδ.), Παρίσι, 1751 – 1772

Η φρεγάτα «Ελλάς».

Παναγιώτης Σοφικίτης, 2017. Μοντέλο μικροναυπηγικής από ξύλο, μήκος: 120 cm, κλίμακα: 1:61. Συλλογή Π. Σοφικίτη. Φωτογραφία: Λάμπρος Παπανικολάτος & Γιάννης Ζινδριλής

ΔΙΚΡΟΤΟ: Τρίστηλο πολεμικό ιστιοφόρο πλοίο (δρόμων), με δύο επάλληλες σειρές βαρύτερων και ελαφρύτερων πυροβόλων. Ανάλογα με τον συνολικό αριθμό των πυροβόλων, χαρακτηριζόταν ως δίκροτο των 64, 70 ή 80 πυροβόλων. Μεγαλύτερα πλοία έφεραν τρεις επάλληλες σειρές πυροβόλων (τρίκροτα). Τόσο τα δίκροτα όσο και τα τρίκροτα ονομάζονταν και πλοία της γραμμής ή ντελίνια.

ΔΡΑΓΑΤΣΑΝΙ (DRAGASANI): Πόλη στη Μικρή Βλαχία, σήμερα στη Ρουμανία. Στην πεδιάδα του Δραγατσανίου συγκρούστηκαν οι δυνάμεις του Αλέξανδρου Υψηλάντη με τον οθωμανικό στρατό στις 7 Ιουνίου 1821, σε μια αποφασιστικής σημασίας μάχη για την εξέλιξη της Επανάστασης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Η πρόωρη έναρξη των εχθροπραξιών, πριν από την ολοκλήρωση του επιτελικού σχεδίου, οδήγησε, παρά την αριθμητική υπεροχή του στρατού του Υψηλάντη, στην τελική ήττα του. Το επίλεκτο σώμα του Ιερού Λόχου, αποτελούμενο από εθελοντές Έλληνες σπουδαστές των ελληνικών παροικιών της Μολδαβίας, της Βλαχίας και ρωσικών πόλεων (π.χ. της Οδησσού), παρά τη σθεναρή του αντίσταση, αποδεκατίστηκε και διαλύθηκε. Η καταστροφή αυτή έκαμψε το ηθικό των δυνάμεων του Υψη-

λάντη και οδήγησε στη ματαίωση του πολεμικού σχεδίου του. Ο ίδιος, με μικρή συνοδεία, διέφυγε στην Αυστρία, όπου συνελήφθη και φυλακίστηκε. Οι τελευταίες εστίες αντίστασης, με τον Αθανάσιο Καρπενησιώτη στο Σκουλένι (17 Ιουνίου 1821) και τον Γεωργάκη Ολύμπιο στη Μονή Σέκου (9 Σεπτεμβρίου 1821), σύντομα εξουδετερώθηκαν.

ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΤΡΟΙΖΗΝΑΣ: Πρόκειται για την τρίτη (Γ') κατά σειρά συνέλευση των αντιπροσώπων του ελληνικού έθνους κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Συγκλήθηκε αρχικά στην Επίδαυρο στις 6 Απριλίου 1826, αλλά διέκοψε τις εργασίες της λίγες ημέρες αργότερα όταν έφτασε η είδηση της πτώσης του Μεσολογγίου. Επανέλαβε τις εργασίες της στις 19 Μαρτίου (και μέχρι τις 5 Μαΐου 1827), αυτή τη φορά στην Τροιζήνα. Η συνέλευση προέβη στην ψήφιση νέου συντάγματος, του Πολιτικού Συντάγματος της Ελλάδος, και όρισε ως κυβερνήτη τον Ιωάννη Καποδίστρια, μέχρι την άφιξη του οποίου τη διοίκηση θα ασκούσε τριμελής Αντικυβερνητική Επιτροπή της Ελλάδος. Με ξεχωριστά ψηφίσματα ανατέθηκε η αρχηγία του στρατού ξηράς στον Βρετανό Richard Church και του στόλου στον συμπατριώτη του Thomas Cochrane.

ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ: Τον Οκτώβριο του 1824 η ελληνική κυβέρνηση εξέτασε το ενδεχόμενο συμμαχίας με τον εμίρη του Λιβάνου για τη δημιουργία δευτέρου μετώπου εναντίον των Οθωμανών στην Ανατολική Μεσόγειο. Το σχέδιο, που περιελάμβανε παράλληλη επιχείρηση στην Κύπρο, δεν προχώρησε. Ωστόσο μια ομάδα Ελλήνων, μεταξύ των οποίων οι Χατζημιχάλης Νταλιάνης, Νικόλαος Κριεζώτης και Βάσος Μαυροβουνιώτης, με δική τους πρωτοβουλία, αποβιβάστηκαν αρχές Μαρτίου του 1826 με 2.000 άνδρες και 14 καράβια κοντά στη Βυρητό και ξεκίνησαν επιδρομές. Μετά από συστάσεις του Λιβανέζου εμίρη Μπεσίρ αποχώρησαν, προτού η παρουσία τους οδηγήσει σε κλιμάκωση.

ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟ: Πενταμελές σώμα, υπεύθυνο για την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης. Συγκροτήθηκε, όπως και το Βουλευτικό, με απόφαση της Α' Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου, μαζί με το οποίο άσκησαν προσωρινά τη Διοίκηση μέχρι το 1826, οπότε τα δύο σώματα καταργήθηκαν με απόφαση της Γ' Εθνοσυνέλευσης και συστάθηκε στη θέση τους ενδεκαμελής Διοικητική Επιτροπή της Ελλάδας με έκτακτες εξουσίες. Πρόεδροι του Εκτελεστικού διετέλεσαν κατά σειρά οι Αλέ-

ξανδρος Μαυροκορδάτος, Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και Γεώργιος Κουντουριώτης.

«ΕΛΛΑΣ» (HOPE): Δίκροτο πολεμικό, μία από τις δύο φρεγάτες που παρήγγειλε η ελληνική κυβέρνηση σε ναυπηγεία των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, με χρήματα του δεύτερου αγγλικού δανείου, και η μοναδική που έφτασε στην Ελλάδα (Νοέμβριος 1826). Έγινε η ναυαρχίδα του εθνικού στόλου (1827). Τη διακυβέρνησή της ανέλαβε αρχικά ο Ανδρέας Μιαούλης και αμέσως μετά ο Βρετανός αξιωματικός του ναυτικού Thomas Cochrane, ο οποίος διορίστηκε αρχηγός των ελληνικών ναυτικών δυνάμεων από την Γ' Εθνοσυνέλευση. Το πλοίο «Ελλάς» έλαβε μέρος σε διάφορες επιχειρήσεις. Στη ναυμαχία του κάβο Μπαμπά (30 – 31 Μαΐου 1828) βύθισε δύο τουρκικά πλοία. Μετά την αποχώρηση του Cochrane πλοίαρχος ανέλαβε και πάλι ο Ανδρέας Μιαούλης. Ο ίδιος θα την πυρπολήσει, μαζί με την κορβέτα «Υδρα» στο λιμάνι του Πόρου (1 Αυγούστου 1831), στη διάρκεια εξέγερσης Υδραίων και Μανιατών εναντίον του κυβερνήτη Καποδίστρια.

«ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΣ» (ENTERPRISE): Ατμοκορβέτα, το δεύτερο και το μικρότερο από τα έξι πλοία που παραγγέλθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση το 1824, με χρήματα του δεύτερου αγγλικού δανείου. Κατασκευάστηκε στα ναυπηγεία Brent & Co του Λονδίνου, αλλά η μηχανή του (κατασκευής της Galloway & Sons) παρουσίασε πολλά προβλήματα. Έφτασε στην Ελλάδα τον Σεπτέμβριο του 1827 και στη διάρκεια του ταξιδιού έχασε τον έναν καυστήρα. Το πρόβλημα συνεχίστηκε, καθώς τον Ιανουάριο του 1828 ο συνταγματάρχης Jonathan Miller, που θα ταξίδευε με το πλοίο στη Χίο, γράφει ότι πριν αποπλεύσουν εξερράγη ένας από τους καυστήρες. Το «Επιχείρησις» έλαβε μέρος σε λίγες αποστολές (1828 – 1829). Αρχικά κυβερνήτης του ανέλαβε ο Βρετανός Downing, με το ψευδώνυμο Kirkwood, ο οποίος είχε φτάσει στην Ελλάδα μαζί με τον Cochrane. Τον Μάιο του 1828 κυβερνήτης του δηλώνεται ο Κάρολος Μπρώμης. Παροπλίστηκε γρήγορα και παρέμεινε ελλιμενισμένο στον ναύσταθμο του Πόρου. Διαλύθηκε πριν από το 1833.

«ΕΡΜΗΣ» (MERCURY): Ατμοκορβέτα, το τρίτο και τελευταίο από τα έξι πλοία που παραγγέλθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση, με χρήματα του δεύτερου αγγλικού δανείου. Έφτασε στη Ελλάδα στα τέλη του 1828 με προβληματική μηχανή. Η δράση του υπήρξε πολύ περιορισμένη και κυρίως χρησιμοποιήθηκε για κρατικές μεταφορές.

ΖΑΡΑΚΟΒΑ (σημ. Μαίναλο): Χωριό στην Αρκαδία. Κατά την πολιορκία της Τριπολιτσάς, η Ζαράκοβα κατέστη από τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη το κέντρο εφοδιασμού των ελληνικών δυνάμεων. Στη θέση συ-

γκεντρώθηκαν, τον Ιούλιο του 1821, οι προεστοί της Πελοποννήσου, σε μια προσπάθεια να περιορίσουν τις αρμοδιότητες του Δημητρίου Υψηλάντη, ο οποίος επιθυμούσε να αναλάβει τη διοίκηση του Αγώνα, ως απεσταλμένος στην Πελοπόννησο του αδελφού του Αλέξανδρου, Γενικού Επιτρόπου της Αρχής. Έτσι καταρτίστηκε, με παρέμβαση του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και του Παλαιών Πατρών Γερμανού, ο Οργανισμός της Ζαράκοβας, ο οποίος αναγνώριζε στον Δημήτριο Υψηλάντη κάποιες αρμοδιότητες εκτελεστικής εξουσίας, αλλά ουσιαστικά άφηνε την εξουσία στα χέρια των προεστών, προκαλώντας τη δυσανεμία και τη διαφωνία του πρώτου. Η συνέλευση διαλύθηκε άκαρπη και ορίστηκε προσωρινή διοίκηση, με την κρίση μεταξύ των δύο πλευρών να παραμένει μέχρι τη σύγκληση της Α' Εθνοσυνέλευσης.

ΙΑΣΙΟ (ΙΑΣΙ): Πρωτεύουσα της Μολδαβίας (σημερινή Ρουμανία) από το 1564, αποτέλεσε σημαντικό πνευματικό κέντρο του ελληνισμού από τις αρχές του 17ου αιώνα. Από το 1709 στο αξίωμα του ηγεμόνα της Μολδαβίας ανέρχονταν αποκλειστικά Έλληνες Φαναριώτες. Στο Ιάσιο τυπώθηκε η επαναστατική προκήρυξη *Μάχου* υπέρ πίστεως και πατρίδος του Αλέξανδρου Υψηλάντη και από εκεί κήρυξε ο ίδιος την Ελληνική Επανάσταση στις 24 Φεβρουαρίου 1821.

ΙΕΡΑ ΣΥΜΜΑΧΙΑ: Ένωση των μοναρχών της Ευρώπης, που αποσκοπούσε στη διασφάλιση του απαραβίαστου των αποφάσεων του συνεδρίου της Βιέννης, με το οποίο τερματίστηκαν οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι. Στη συμμαχία, η οποία ιδρύθηκε στο Παρίσι στις 26 Σεπτεμβρίου 1815, με πρωτοβουλία του τσάρου Αλέξανδρου Α', προσχώρησαν αρχικά η Ρωσία, η Πρωσία και η Αυστρία, και στη συνέχεια και η Γαλλία. Η Αγγλία συμμετείχε ενεργά, χωρίς όμως να αποτελεί επίσημο μέλος της συμμαχίας. Πρόθεση των μελών αποτελούσε η επέμβαση στα εσωτερικά μικρότερων κρατών και ο στραγγαλισμός των όποιων εθνικών διεκδικήσεων μικρότερων λαών.

ΙΕΡΟΣ ΛΟΧΟΣ: Επίλεκτο στρατιωτικό σώμα πεζικού του Αλέξανδρου Υψηλάντη, αποτελούμενο από εθελοντές Έλληνες σπουδαστές των ελληνικών παροικιών της Μολδαβίας, της Βλαχίας και ρωσικών πόλεων, κυρίως της Οδησσού. Συγκροτήθηκε στη Φωξάνη (σημερινό Focșani της Ρουμανίας) της Μολδαβίας τον Μάρτιο του 1821 και αποτέλεσε το πρώτο τάγμα ελληνικού τακτικού στρατού. Το σώμα έλαβε μέρος στη μάχη του Δραγατσανίου στις 7 Ιουνίου 1821, κατά την οποία ο στρατός του Υψηλάντη ηττήθηκε. Παρά τη γενναία αντίσταση που προέβαλε ο Ιερός Λόχος, το μεγαλύτερο τμήμα του αποδεκατίστηκε και τελικά το σώμα διαλύθηκε.

ΚΑΠΟΥΔΑΝ ΠΑΣΑΣ (τουρκικά *Karudan Paşa*): Τίτλος του αρχιναυάρχου του οθωμανικού στόλου. Ο καπουδάν πασάς ερχόταν τρίτος

στην ιεραρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά τον σουλτάνο και τον μεγάλο βεζίρη. Αρμοδιότητές του ήταν η οργάνωση και διοίκηση του οθωμανικού στόλου, ο έλεγχος του ναυστάθμου της Κωνσταντινούπολης, που αποτελούσε και την έδρα του, και, κατά την ετήσια έξοδό του στο Αιγαίο, η περισυλλογή των φόρων, η ναυτολόγηση ανδρών για την επάνδρωση του στόλου και η επιδίκαση υποθέσεων που άπτονταν της δικαιοδοσίας του.

«ΚΑΡΤΕΡΙΑ» (PERSEVERENCE): Ατμοκορβέτα που κατασκευάστηκε, όπως και τα υπόλοιπα πλοία της παραγγελίας της ελληνικής κυβέρνησης, στα ναυπηγεία Brent & Co του Λονδίνου, υπό την επίβλεψη του Frank Abney Hastings, ο οποίος ανέλαβε κυβερνήτης της. Έφτασε στην Ελλάδα το 1826 και εντάχθηκε σε υπηρεσία στις αρχές του 1827. Ουσιαστικά ήταν το πρώτο πλοίο του ελληνικού εθνικού στόλου. Ήταν εξ αρχής προβληματικό λόγω της πειραματικής του τεχνολογίας και παρουσίαζε συχνά βλάβες. Είχε ωστόσο εκπληκτική δύναμη πυρός και η ατμοκίνηση τού έδινε πλεονέκτημα στην άπνοια ή κόντρα στον άνεμο. Ο κυβερνήτης του επέβαλε απόλυτη πειθαρχία στο πλήρωμα και διακρίθηκε για τις ικανότητες και την αφοσίωσή του, ενώ ξόδεψε μέρος της περιουσίας του για να κρατήσει μάχιμο το πλοίο του. Μετά τον θάνατό του, κυβερνήτης ανέλαβε ο υποπλοίαρχος Ιωσήφ Φαλάγγας. Το πλοίο «Καρτερία» συνέβαλε αποφασιστικά στις επιχειρήσεις στις οποίες έλαβε μέρος (κυρίως στον Κορινθιακό και στον Πατραϊκό). Παροπλίστηκε το 1830 και ελλιμενίστηκε στον ναύσταθμο του Πόρου, όπου κινδύνευσε να καεί κατά την ανταρσία του 1831. Δεν επανήλθε ποτέ στην ενεργό δράση και μετά το 1841 δεν αναφέρεται πλέον στους ναυτικούς καταλόγους. Ήταν το πρώτο ατμοκίνητο πλοίο με πολεμική δράση στον κόσμο.

ΚΕΧΑΓΙΑΜΠΕΗΣ: (ή κουλ κεχαγιάς: τουρκικά keha ya bey): (1) Τίτλος Οθωμανού αξιωματούχου, ο διοικητής του μπουλουκιού, υπασπιστής του γενιτσερί αγά, δηλαδή του διοικητή του σώματος των γενιτσάρων. (2) Εδώ, ο Μουσταφά μπέης, κεχαγιάς, δηλαδή επιτελάρχης του Κιοσέ Μεχμέτ, τον οποίο έστειλε ο Χουρσίτ πασάς να καταπνίξει την Επανάσταση στην Ανατολική Στερεά και στην Πελοπόννησο. Παράλληλα, από τη Δυτική Ελλάδα έστειλε τον κεχαγιάμπεη του Κιοσέ Μεχμέτ, τον Μουσταφά.

ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΠΕΡΑΧΩΡΑΣ: Μετά την εκλογή του Αυγουστίνου Καποδίστρια ως Πρόεδρου της Κυβέρνησης από την Δ'

Η ατμήλατη κορβέτα «Καρτερία». Παναγιώτης Σοφικίτης. Μοντέλο μικροναυπηγικής από ξύλο, μήκος: 123cm, κλίμακα: 1:48. Συλλογή Π. Σοφικίτη.

Εθνοσυνέλευση, ο Ιωάννης Κωλέττης προσχώρησε στη μερίδα των «Συνταγματικών» και τέθηκε επικεφαλής της Δ' κατ' επανάληψιν Εθνοσυνέλευσης, η οποία συγκλήθηκε από τους οπαδούς της αντικαποδιστριακής παράταξης στην Περαιχώρα Μεγάρων (τέλη 1831). Οι «Συνταγματικοί» επικράτησαν και ο Κωλέττης, επικεφαλής των Ρουμελιωτών στρατιωτών, μπήκε θριαμβευτικά στο Ναύπλιο, ενώ ο Αυγουστίνος Καποδίστριας αποσύρθηκε στην Κέρκυρα. Ο Κωλέττης, με εκπροσώπους όλων των παρατάξεων, συμμετείχε στη Διοικητική Επιτροπή, η οποία ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας τον Απρίλιο του 1832.

ΚΛΕΙΣΟΒΑ: Νησίδα στον Πατραϊκό κόλπο, εντός της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου. Στην Επανάστατη οχυρώθηκε, όπως τα υπόλοιπα νησάκια της λιμνοθάλασσας, ενισχύοντας την άμυνα του Μεσολογγίου. Τον Μάρτιο του 1826 η φρουρά της Κλείσοβας, περίπου 130 άνδρες, με τη συμβολή του Κίτσου Τζαβέλα, απέκρουσαν με επιτυχία αλλεπάλληλες εφόδους πολυπληθέστερων δυνάμεων του Κιουταχή πρώτα και του Ιμπραήμ στη συνέχεια, αναγκάζοντάς τους σε υποχώρηση. Ωστόσο η επιτυχημένη αντίσταση στην Κλείσοβα δεν κατάφερε να σώσει το Μεσολόγγι.

ΚΟΡΒΕΤΑ (ιταλικά *corvetta*, γαλλικά *corvette*): Τρίστηλο πολεμικό ιστιοφόρο πλοίο (δρόμων), ενδιάμεσης κατηγορίας μεταξύ φρεγάτας και βρικίου.

ΚΡΕΜΜΥΔΙΑ: Οικισμός της Μεσσηνίας, βορειοανατολικά της Πύλου. Εκεί στις 7 Απριλίου 1825, δόθηκε η μάχη στο Κρεμμύδι, όπως έμεινε γνωστή. Οι Έλληνες, υπό τη γενική διοίκηση του Κυριάκου Σκούρτη, ηττήθηκαν κατά κράτος από τις δυνάμεις του Ιμπραήμ πασά.

ΜΑΓ(Γ)ΙΟΡΟΣ: (ιταλικά *maggiore*): Ο ταγματάρχης (και μεταφορικά, ο ικανός, ο επιτήδειος).

ΜΑΝΙΑΚΙ: Οικισμός στο βόρειο τμήμα της μεσσηνιακής χερσονήσου. Τη θέση κατέλαβε ο Γεώργιος Δικαίος (Παπαφλέσσας) με 1.500 άνδρες στα τέλη Μαΐου 1825, προκειμένου να ανακόψει την προέλαση των αιγυπτιακών στρατευμάτων υπό τον Ιμπραήμ πασά στην Πελοπόννησο. Στη θέα όμως της πολυάριθμης στρατιάς του Ιμπραήμ οι περισσότεροι από τους Έλληνες αποχώρησαν. Ο Παπαφλέσσας απέμεινε με 500 μόνο άνδρες, οι περισσότεροι από τους οποίους έπεσαν μαχόμενοι στην οκτάωρη μάχη που ακολούθησε, στις 20 Μαΐου 1825.

ΜΑΣΣΑΛΙΑ (MARSEILLE): Πόλη στον κόλπο του Λέοντα, στη Δυτική Μεσόγειο, το σημαντικότερο λιμάνι της Γαλλίας. Την περίοδο της

Ελληνικής Επανάστασης το λιμάνι της Μασσαλίας είχε γίνει το κέντρο αναχώρησης για την Ελλάδα, φιλελλήνων εθελοντών από όλη την κεντρική Ευρώπη.

ΜΑΣΣΑΛΙΩΤΙΔΑ (LA MARSEILLAISE): Πολεμικό εμβατήριο που συνέθεσε ο Rouget de Lisle τον Απρίλιο του 1792, όταν η Γαλλία κήρυξε πόλεμο στην Αυστρία. Ο πρωτότυπος τίτλος ήταν «Πολεμικό άσμα για τη στρατιά του Ρήνου». Η σημερινή ονομασία του δόθηκε διότι πρωτοτραγουδήθηκε από Μασσαλιώτες στην εξέγερση των Tuileries που κατέληξε στην κατάργηση της μοναρχίας. Απαγορεύτηκε στη διάρκεια της Αυτοκρατορίας και της Παλινόρθωσης, αλλά ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές στην Επανάσταση του 1830. Από το 1879 αποτελεί τον εθνικό ύμνο της Γαλλίας.

ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ: Εκφράστηκε επίσημα ως όραμα του ελληνισμού το 1844 σε ομιλία του πολιτικού Ιωάννη Κωλέττη στη Βουλή των Ελλήνων. Στόχευε στην απελευθέρωση και προσάρτηση στο ελεύθερο ελληνικό κράτος όλων των εδαφών όπου είχε αναπτυχθεί ο ελληνισμός και παρέμεναν υπό τουρκική κατοχή. Η Μεγάλη Ιδέα καθόρισε την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Ελλάδας μέχρι το πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα και εγκαταλείφθηκε με τη Μικρασιατική Καταστροφή.

ΜΟΡΙΑΣ (ή Μωρέας): Ονομασία της Πελοποννήσου από τα μεσαιωνικά χρόνια. Εντοπίζεται πρώτη φορά στον Βίο του Αγίου Μελετίου του έτους 1111 μ.Χ. Δεν είναι σαφές από που προήλθε η ονομασία και υπάρχουν πολλές θεωρίες. Οι Τούρκοι ονόμαζαν την περιοχή Mora. Στην αρχαιότητα είχε διάφορες ονομασίες (Αχαϊκόν Άργος, Πελασγία, Απία). Η σημερινή σημαίνει «Νήσος του Πέλοπος».

ΜΠΑΓΙΟΝΕΤΑ (εκ του γαλλικού baïonnette): Η ξιφολόγχη.

ΜΠΑΪΡΑΚΙ (εκ του τουρκικού bayrak > μικρό λάβαρο): Η σημαία. Την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας «μπαϊράκια» συνήθιζαν να ονομάζουν τις πολεμικές σημαίες, σε αντίθεση με τα «φλάμπουρα» που ύψωναν σε γιορτές. «Μπαϊρακτάρης» ονομαζόταν ο σημαιοφόρος. Κάθε οπλαρχηγός έφερε τη δική του σημαία, συνήθεια που διατηρήθηκε και τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης.

ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ (8/20 Οκτωβρίου 1827): Τον Ιούλιο του 1827, και ενώ οι εμφύλιες διαμάχες και η προέλαση του Ιμπραήμ απειλούσαν την Επανάσταση, οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν, με τη Συνθήκη του Λονδίνου, την παύση των εχθροπραξιών και την αυτονομία της Ελλάδας. Ο συμμαχικός στόλος που έπλεε στη Μεσόγειο, ανέλαβε να επιβάλλει τις αποφάσεις των Δυνάμεων και κινήθηκε προς

**Κολοκοτρώνης,
Καραϊσκάκης, Διάκος,
Ανδρούτσος.**

Φιγούρες θεάτρου σκιών,
τύπωμα από επετειακό
ημερολόγιο. Εθνικό Ιστορικό
Μουσείο, Συλλογή Λαϊκών
Εικόνων.

την Πύλο, όπου βρισκόταν ο οθωμανικός. Καθώς ο Ιμπραήμ κωλυσιεργούσε, η αφορμή για γενικευμένη σύρραξη δεν άργησε να δοθεί. Παρά την αριθμητική υπεροχή του, ο οθωμανικός στόλος έχασε τα 2/3 της δύναμής του. Αν και η Μεγάλη Βρετανία κράτησε αποστάσεις από το γεγονός, η ένοπλη επέμβαση των Δυνάμεων έκανε πλέον σαφές ότι η ίδρυση ελληνικού κράτους είχε δρομολογηθεί αμετάκλητα.

ΝΤΑΠΙΑ (τουρκικά *tabya*: αλλιώς, τάπια, τάμπια, δάμπια): Οχύρωμα, προμαχώνας. Με εντολή του Μαυροκορδάτου και με την επίβλεψη του μηχανικού Μιχάλη Κοκκίνη η οχύρωση του Μεσολογγίου ενισχύθηκε με μια σειρά από έργα που εξελίχτηκαν στη διάρκεια των πολιορκιών της πόλης. Κατασκευαστήκαν έτσι 18 προμαχώνες στην πλευρά του σημερινού Κήπου των Ηρώων, που πήραν ονόματα προς τιμήν εθνικών ηρώων, φιλελλήνων και επιφανών ξένων (του Κανάρη, του Σκεντέρμπεη, του Ρήγα, του Μακρή, του Μάρκου Μπότσαρη, του Λόρδου Βύρωνος κ.λπ.).

ΝΤΟΡΒΑΣ (& τορβάς, εκ του τουρκικού *torba*): Το ταγάρι ή η υφασμάτινη ταϊστρα των ζώων. Βάζω το κεφάλι μου στον ντορβά: εκτίθεται σε κίνδυνο, διακινδυνεύω.

«Ο ΣΩΤΗΡ» («LE SAUVEUR»): Τετρασέλιδη εφημερίδα με εκδότη τον οπαδό του Γαλλικού κόμματος Νικόλαο Σκούφο, λόγιο με καταγωγή από τη Σμύρνη. Εκδόθηκε στο Ναύπλιο, στις 14 Ιανουαρίου 1834, και κυκλοφορούσε δύο φορές την εβδομάδα, στην ελληνική και στη γαλλική γλώσσα. Προσωρινά εξέφραζε τις απόψεις του Ιωάννη Κωλέττη, με τον οποίο ο Σκούφος διατηρούσε στενές σχέσεις. Τον Μάιο του 1835 μεταφέρθηκε στην Αθήνα. Τέθηκε υπέρ της παραχώρησης Συντάγματος, ασκώντας δριμεία κριτική στον αντιβασιλέα von Armanstperg, εξαιτίας της οποίας ο εκδότης και ο υπεύθυνος συντάκτης Αντώνιος Ιωαννίδης παραπέμφθηκαν σε δίκη. Η έκδοσή της διακόπηκε τον Ιούλιο του 1837, για να επανεκκινήσει τον Ιανουάριο του 1838, αλλάζοντας γραμμή στο θέμα του Συντάγματος. Η κυκλοφορία της σταμάτησε οριστικά τον Νοέμβριο του 1838.

ΟΔΗΣΣΟΣ (Odessa, στη σημερινή Ουκρανία): Σημαντικότατο εμπορικό λιμάνι της Ρωσίας, κατά τις αρχές του 19ου αιώνα, στις βόρειες ακτές του Εύξεινου Πόντου. Στην πόλη, που ιδρύθηκε από την Αικατερίνη τη Μεγάλη το 1793, αναπτύχθηκε σύντομα μια ακμάζουσα παροικία Ελλήνων, κυρίως εμπόρων, προερχόμενων από διάφορες περιοχές του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού. Στην Οδησσό ιδρύθηκε το φθινόπωρο του 1814 η Φιλική Εταιρεία. Εκεί κατέφυγαν πολλοί Έλληνες μετά το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης και εκεί μεταφέρθηκε και ενταφιάστηκε η σορός του πατριάρχη Γρηγορίου Ε'.

ΟΡΔΙ (εκ του τουρκικού ordu): Το πολυάριθμο στρατιωτικό σώμα, τακτικό ή άτακτο.

«ΟΡΤΣΑ-ΠΟΡΤΣΑ» (όρτσα-πόντζα, από τις ιταλικές λέξεις *orza* και *bozza*): Αντιθετικά ναυτικά παραγγέλματα που αφορούν στη θέση του σκάφους σε σχέση με την κατεύθυνση του ανέμου. Τη φράση αποδίδει ο Ιωάννης Μακρυγιάννης στον ΥδραίΟ Κυριάκο Σκούρτη, διορισμένο από τον Γεώργιο Κουντουριώτη στην αρχηγία των δυνάμεων της ξηράς, τις οποίες προσπαθούσε μάταια να κατευθύνει με ναυτικά παραγγέλματα, εντελώς ακατανόητα στους στεριανούς πολεμιστές.

ΟΥΛΕΜΑΣ (εκ του αραβικού «ulamā»): Ο μελετητής, ο λόγιος, ο σοφός. Πιο ειδικά, ο μελετητής και ερμηνευτής της θρησκευτικής γνώσης, της ισλαμικής θεωρίας και του νόμου.

ΠΑΛΑΜΗΔΙ: Ενετικό φρούριο που οικοδομήθηκε μεταξύ 1711 και 1714, στον ομώνυμο λόφο πάνω από την πόλη του Ναυπλίου. Καταλήφθηκε από τους Τούρκους το 1715. Στις 29 Νοεμβρίου 1822, μετά από πολύμηνη πολιορκία πέρασε σε ελληνικά χέρια. Στα οθωμανικά χρόνια το Παλαμήδι λειτούργησε ως φυλακή, όπου το 1833 φυλακίστηκε, για 11 μήνες, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης μαζί με τον Δημήτριο Πλαπούτα, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας.

ΠΛΟΙΟ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ (ή ντελίνι, παραφθορά του γαλλικού *bâtiment de ligne* = πλοίο της γραμμής): Βαρύ ιστιοφόρο πλοίο, μεγάλου εκτοπίσματος και με πολλά πυροβόλα μεγάλου βεληνεκούς (δίκροτο ή τρίκροτο).

ΠΡΟΚΡΙΤΟΙ (ΠΡΟΕΣΤΟΙ, ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΕΣ, ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗΔΕΣ): Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας οι υπόδουλοι ήταν οργανωμένοι σε κοινότητες και εξέλεξαν δικούς τους τοπικούς άρχοντες, που ονομάζονταν κατά τόπους πρόκριτοι, προεστοί, δημογέροντες, κοτζαμπάσηδες, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την επίλυση των προβλημάτων της κοινότητας, αποφεύγοντας την ανάμειξη των Τούρκων σε αυτά. Η οθωμανική διοίκηση επικροτούσε τον θεσμό των κοινοτήτων, καθώς διευκόλυνε στην απογραφή του πληθυσμού και την περισυλλογή των φόρων.

ΠΡΟΣΚΥΝΟΧΑΡΤΙ (ή ράι μπουγιουρντί· τουρκικά *buyurdi*: διαταγή): Ειδικό πιστοποιητικό που δινόταν μετά το προσκύνημα, όπως επικράτησε να λέγεται την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, η δήλωση υποταγής μεμονωμένων ατόμων, ή ολόκληρων ομάδων ή ακόμη και περιοχών προς τον κυρίαρχο εναντίον του οποίου είχαν εξεγερθεί. Την περίοδο της Επανάστασης του 1821 τέτοιου είδους έγγραφα έλαβαν όσοι δήλωναν πιστοί υπήκοοι του σουλτάνου ή συμφωνούσαν ότι δεν θα προσχωρήσουν στις τάξεις των επαναστατών, τους οποίους θεωρούσαν έκτοτε εχθρούς τους.

ΠΡΟΥΘΟΣ: Ποταμός της ανατολικής Ευρώπης, παραπόταμος του Δούναβη. Στις αρχές του 19ου αιώνα αποτελούσε το γεωγραφικό σύνορο της Ρωσίας με την Ηγεμονία της Μολδαβίας. Στις 22 Φεβρουαρίου 1821 ο αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας Αλέξανδρος Υψηλάντης πέρασε τον Προύθο και κατευθύνθηκε στο Ιάσιο όπου κήρυξε την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης. Ως απλούς οδοιπόρος και υπό την σημαία μόνου του ελληνισμού, ορμηθείς εκ της Κισινευίας, διήλθε τον Προύθον περί την ώραν εκτην μετά μεσημβίαν Τον Υψηλάντη συνόδευαν οι δύο αυτού αδελφοί Γεώργιος και Νικόλαος, ο Γεώργιος Μάνος, ο Γεώργιος Καντακουζηνός, ο Γαρνόφσκης, αξιωματικός Πολωνός, και τινές άλλοι. Του ηγεμόνος Σούτσου η στρατιωτική φρουρά, ταχθείσα άπασα εκ του Ιασίου μέχρι του Προύθου εν διαστήματι δύο ωρών, υπεδέχθη αυτόν μετά πολλης χαράς. (Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικό περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήναι 1859, τ. Β. σ. 76).

ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ (ή Πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας, 22 Ιανουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1830): Πρώτη επίσημη διπλωματική πράξη, με την οποία η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ρωσία αναγνώρισαν την Ελλάδα ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος. Με το

Το μπρίκι «Άρης» του Αναστασίου Τσαμαδού. François G. Roux (1811 – 1882). 1881, υδατογραφία, 50 x 70 cm. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.

Πρωτόκολλο αυτό τερματίζεται επίσημα η Ελληνική Επανάσταση. Δύο βασικά ζητήματα έμεναν σε εκκρεμότητα: ο καθορισμός των συνόρων και το πρόσωπο του ηγεμόνα. Με τη Συνθήκη του Λονδίνου της 25ης Απριλίου/7ης Μαΐου 1832 βασιλιάς της Ελλάδας ανακηρύσσεται ο Όθωνας της Βαυαρίας. Ο τελικός διακανονισμός των συνόρων ολοκληρώνεται με το νέο Πρωτόκολλο του Λονδίνου, τον Αύγουστο του 1832. Τα βόρεια σύνορα ορίζονταν μεταξύ των κόλπων του Αμβρακικού και του Παγασητικού. Η περιοχή της Λαμίας εντάσσεται στο ελληνικό κράτος, όχι όμως η Σάμος και η Κρήτη.

ΡΩΜΙΟΣ: Ρωμαίος, πολίτης του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους, (όπως ονομαζόταν η Βυζαντινή αυτοκρατορία και, κατ' επέκταση, η βυζαντινή επικράτεια που κατέκτησαν οι Οθωμανοί). Ρωμιοί ονομάζονταν όσοι ανήκαν στο Ρουμ μιλέτ (Millet-i Rum), δηλαδή οι ορθόδοξοι χριστιανοί που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

ΣΑΛΕΣΙ: Παλαιότερη ονομασία του οικισμού Μακρύσι, στην Αρκαδία. Το περιστατικό που αναφέρει στην ανθολογία του ο Ιωάννης Βλαχογιάννης συνέβη στις αρχές της Επανάστασης. Στο ίδιο χωριό είχε δοθεί το 1781 μια μάχη του αρματολού Ζαχαριά (Μπαρμπιτσιώτη) με τους Τούρκους.

ΣΕΡΓΟΥΝΙ (εκ του τουρκικού «sürgün»): Εξευτελισμός, ρεζίλημα.

ΣΚΛΑΒΟΠΑΖΑΡΑ: Αγορές στις οποίες γινόταν εμπόριο ανθρώπων, κυρίως αιχμαλώτων πολεμικών ή πειρατικών επιδρομών, που πωλούνταν ως σκλάβοι. Περίφημα ήταν τα σκλαβοπάζαρα του Αλγερίου, της Αλεξάνδρειας, της Κωνσταντινούπολης κ.λπ.

ΣΟΡΟΣ (του Κυβερνήτη): Το σώμα του Ιωάννη Καποδίστρια, που δολοφονήθηκε στις 27ης Σεπτεμβρίου 1831 στο Ναύπλιο, αφού έγινε νεκροψία, ταριχεύθηκε και τα σπλάχνα του τοποθετήθηκαν σε θήκη και θάφτηκαν κάτω από το Ιερό Βήμα του ναού του Αγίου Σπυρίδωνα. Η σορός εκτέθηκε σε λαϊκό προσκύνημα στο Κυβερνείο και μετά την κηδεία (18 Οκτωβρίου) τοποθετήθηκε διπλά στο Ιερό Βήμα του ναού του Αγίου Γεωργίου. Τον επόμενο χρόνο ο αδελφός του Αυγουστίνος τη μετέφερε στην Κέρκυρα, όπου ενταφιάστηκε στην Μονή Πλατυτέρας.

ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ (2/14 Σεπτεμβρίου 1829): Με την πράξη αυτή τερματίστηκε ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος που ξέσπασε τον Απρίλιο του 1828. Αιτία ήταν η απόφαση του σουλτάνου Μαχμούτ Β', μετά τη ναυμαχία του Ναυαρίνου, να κλείσει τα Δαρδανέλλια για τα ρωσικά πλοία, ανακαλώντας τη Σύμβαση του Ακκερμαν (Akkerman, σημερινή πόλη Bilhorod-Dnistrovskyi της Ουκρανίας). Οι Ρώσοι διέσχισαν τον Δούναβη και μέχρι τον Αύγουστο του 1829 είχαν φτάσει σε απόσταση 70 χιλιομέτρων από την Κωνσταντινούπολη, αναγκάζοντας τους Τούρκους σε συνθηκολόγηση. Με τη συνθήκη αυτή αναγνωρίστηκε επίσημα από την Πύλη η ανεξαρτησία της Ελλάδας.

ΣΦΑΚΤΗΡΙΑ: Βραχονησίδα έξω από την Πύλο, σε σημαντική στρατηγική θέση για τον έλεγχο της εισόδου στο λιμάνι. Στις 26 Απριλίου 1825, ο Ιμπραήμ αποβίβασε ισχυρές δυνάμεις και κατέλαβε τη βραχονησίδα, προξενώντας σημαντικές απώλειες στους Έλληνες υπερασπιστές της, μεταξύ των οποίων πολέμησαν και αρκετοί Φιλέλληνες. Στη Σφακτηρία σκοτώθηκαν μεταξύ άλλων ο Αναστάσιος Τσαμαδός, ο Σταύρος Σαχίνης και ο Ιταλός Σαντόρε ντι Σανταρόζα. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Δημήτριος Σαχτούρης κατάφεραν να διαφύγουν με το πλοίο «Άρης» του Τσαμαδού, το οποίο έσπασε τον αποκλεισμό, περνώντας μέσα από τα εχθρικά πυρά.

ΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ: Η αδυναμία απορρόφησης όλων των ξένων εθελοντών που κατέφθασαν στην Ελλάδα λίγους μήνες μετά το ξέσπασμα του Αγώνα στον τακτικό στρατό οδήγησε στη σύσταση ξεχωριστού σώματος, του τάγματος των Φιλελλήνων, αποτελούμενου από Γάλλους, Ιταλούς, Γερμανούς, Πολωνούς, σε δύο λόχους. Γενικός διοικητής ορίστηκε ο Ιταλός Dania και επικεφαλής των λόχων ο Ελβετός Louis Chevalier και ο Πολωνός Mizewski. Το τάγμα συμμετείχε στην εκστρα-

τεία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στην Ήπειρο προς υποστήριξη των Σουλιωτών και έλαβε μέρος στη μάχη του Πέτα (4/16 Ιουλίου 1822). Παρόλο που τα μέλη του πολέμησαν γενναία, τελικά περικυκλώθηκαν και αποδεκατίστηκαν. Από τους εκατό περίπου άνδρες που το αποτελούσαν μόλις τριάντα κατόρθωσαν να σωθούν, ενώ το τάγμα τελικά διαλύθηκε.

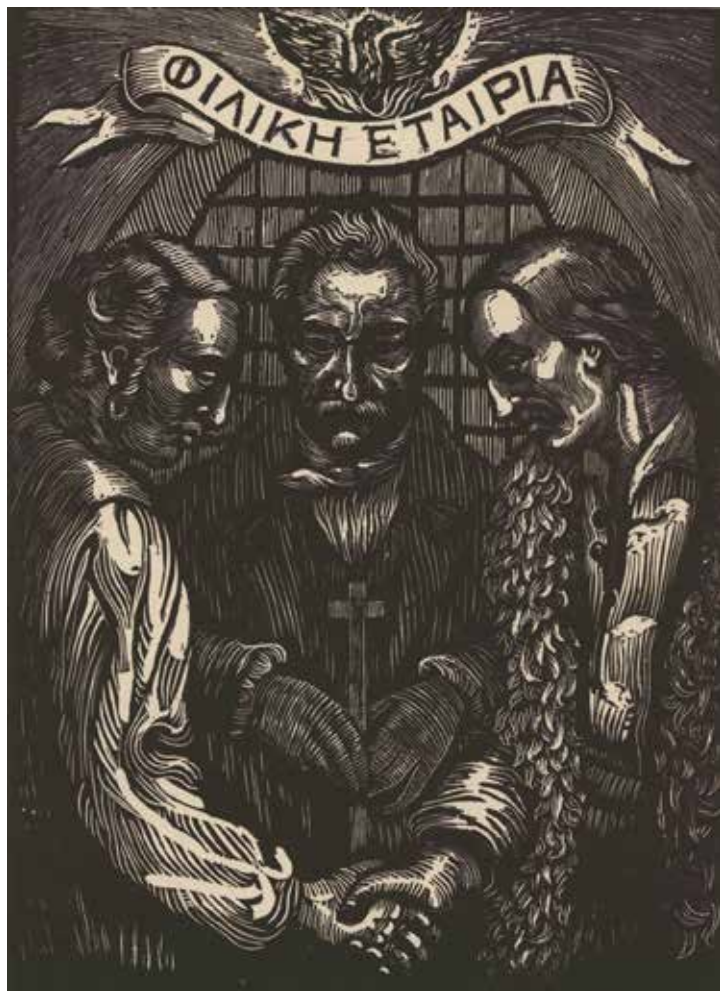
TAMΠΟΥΡΙ (εκ του τουρκικού *tabur*): Πρόχειρο οχύρωμα, που χρησιμοποιούνταν ως κάλυψη ή για άμυνα, ειδικά κατά την πρακτική του κλεφτοπολέμου. Αυτό μπορούσε να είναι ένα φυσικό οχύρωμα, που μπορούσε να ενισχυθεί περαιτέρω, ή ένα τεχνητό οχύρωμα, πρόχειρη κατασκευή ή εγκαταλελειμμένο οίκημα κ.λπ.

ΤΖΙΧΑΝΤ (αραβικά): Αγώνας, προσπάθεια. Στο Κοράνι αναφέρονται τέσσερις βασικές κατηγορίες τζιχάντ, με την τελευταία «τζιχάντ-αλ-σάιφ» να αφορά την διά του πολέμου επιβολή. Το άτομο που εμπλέκεται σε τζιχάντ καλείται μουτζαχίντ (πλ. μουτζαχεντίν). Εκτός του Ισλάμ έχει επικρατήσει για τον όρο η έννοια του «ιερού πολέμου», του βίαιου προσηλυτισμού για την εξάπλωση του ισλαμισμού. Η απόλυτη ταύτιση του τζιχαντισμού με την ιδεολογία των μουτζαχεντίν ισλαμιστών τρομοκρατών άκμασε κυρίως από τα τέλη του 20ού αιώνα.

ΤΟΥΡΚΑΛΒΑΝΟΣ: Εθνογραφικός και θρησκευτικός όρος που χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες για τους Αλβανούς μουσουλμάνους από τις αρχές του 18ου αιώνα. Κάποιες φορές ο όρος επεκτείνεται περιλαμβάνοντας τους Τούρκους αξιωματούχους των Βαλκανίων.

ΤΡΙΚΡΟΤΟ (βασέλο ή τριπόντε): Τρίστηλο πολεμικό ιστιοφόρο πλοίο (δρόμων), με τρεις επάλληλες σειρές βαρύτερων και ελαφρύτερων πυροβόλων. Διέθετε περισσότερα από 100 πυροβόλα, γεγονός που το καθιστούσε το ισχυρότερο πλοίο μάχης. Το πλήρωμά του έφτανε τους 800-850 άνδρες και η ισχυρή του κατασκευή, όπως και των δικρότων, το καθιστούσε σχεδόν απρόσβλητο στα εχθρικά πυρά, που μπορούσαν να του προκαλέσουν μικρές μόνο ζημιές.

ΦΑΛΗΡΟΥ, μάχης: Τον Απρίλιο του 1827 τα ελληνικά στρατεύματα είχαν συγκεντρωθεί στα νότια περίχωρα της Αθήνας με στόχο τη διάσπαση της πολιορκίας της Ακρόπολης και την απελευθέρωση των πολιορκημένων Ελλήνων. Λίγο πριν από τη μάχη, σε αψιμαχίες στην περιοχή του Φαλήρου, τραυματίστηκε θανάσιμα από σφαίρα ο επικεφαλής των ελληνικών δυνάμεων Γεώργιος Καραϊσκάκης. Ο θάνατός του (23 Απριλίου 1827) έπληξε το ηθικό των Ελλήνων, τους στέρησε έναν ικανότατο πολέμαρχο και συνέβαλε στη συντριβή τους στη μεγάλη μάχη του Αναλάτου που ακολούθησε (24 Απριλίου 1827).

Η ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας. Βάσος
Φαληρέας, [χ.χρ.]. Ξυλογραφία, 34 x 25 cm.
Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή
Λαϊκών Εικόνων.

ΦΑΝΑΡΙΩΤΕΣ: Με την ονομασία αυτή είναι γνωστά τα μέλη της ελληνικής κοινότητας που αναπτύχθηκε γύρω από το πατριαρχείο, στη συνοικία Φανάρι της Κωνσταντινούπολης, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Αυτοί διέθεταν συνήθως υψηλή μόρφωση και ευρεία γλωσσομάθεια, γεγονός που συνέβαλε στην ανέλιξή τους σε υψηλά αξιώματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως του μεγάλου δραγουμάνου (διερμηνέα) της Πύλης ή των οσποδάρων (διοικητών) της Βλαχίας και της Μολδαβίας. Από τις θέσεις αυτές μπορούσαν να προσφέρουν πολύτιμες υπηρεσίες στους συμπατριώτες τους. Συχνά όμως οι Φαναριώτες, όπως και οι υποψήφιοι πατριάρχες, στην προσπάθεια ανάδειξής τους στα διάφορα αξιώματα ή και πλουτισμού τους, επιδίδονταν σε αθέμιτες πρακτικές.

«Φουσατά» στην οθόνη του υπολογιστή

ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ: Στα τέλη του 18ου αιώνα, άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους μυστικές οργανώσεις που είχαν ως στόχο την οργάνωση εθνικών επαναστατικών κινημάτων. Τον Σεπτέμβριο του 1814, τρεις Έλληνες έμποροι, ο Νικόλαος Σκουφάς, ο Εμμανουήλ Ξάνθος και ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, ίδρυσαν τη Φιλική Εταιρεία. Βασικός σκοπός της ήταν η καλύτερη κατάσταση του Έθνους και, όταν ο Θεός συγχωρήσει, η ελευθερία του. Τρία χρόνια μετά η Εταιρεία αριθμούσε πολύ λίγα μέλη. Αυτό οδήγησε τους ιδρυτές της να μεταφέρουν την έδρα τους στην Κωνσταντινούπολη, εγκαθιστώντας μία περίοδο εντονότερης δραστηριότητας, που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των μελών της. Η ανάθεση της αρχηγίας της Φιλικής Εταιρείας σε ένα επιφανές πρόσωπο, ήταν εξ αρχής ένα πολύπλοκο ζήτημα, το οποίο τέθηκε εκ νέου και πιο επιτακτικά, μετά τον θάνατο του Νικόλαου Σκουφά τον Αύγουστο του 1818. Όταν ο Ιωάννης Καποδίστριας αρνήθηκε, ο Ξάνθος πρότεινε τη θέση του «Γενικού Επιτρόπου της Αρχής» στον Αλέξανδρο Υψηλάντη, ο οποίος την αποδέχθηκε με συγκίνηση.

ΦΟΥΣΑΤΑ (εκ του λατινικού fossatum > στρατόπεδο, τά-

φρος): Πολυάριθμα στρατεύματα, πλήθος ένοπλων εισβολέων. Εναλλακτικά δηλώνει το περιχαρακωμένο στρατόπεδο.

ΦΡΕΓΑΤΑ (ιταλικά *fregata*): Τύπος ιστιοφόρου πολεμικού πλοίου, ισχυρού και ταχύος, με ιστιοφορία ίδια με εκείνη των δικρότων και των τρικρότων. Ωστόσο, οι φρεγάτες ήταν πλοία ελαφρύτερα και ταχύτερα από τα πλοία της γραμμής (δεύτερης γραμμής) και χρησιμοποιούνταν όπως τα σημερινά καταδρομικά.

ΨΑΡΑ: Νήσος του Αιγαίου, σήμερα στο σύμπλεγμα των νησιών του Βορείου Αιγαίου. Ορμητήριο πειρατών μέχρι τα τέλη του 17ου αιώνα, από τα μέσα του 18ου αιώνα οι κάτοικοί του στράφηκαν προς τη ναυτιλία και το ναυτικό εμπόριο, συστήνοντας ισχυρό ναυτικό στόλο, εξοπλισμένο με πυροβόλα για την προστασία από τους πειρατές. Η συμμετοχή των Ψαριανών στα Ορλοφικά και στις επιχειρήσεις του Λάμπρου Κατσώνη, καθώς και η υποχρεωτική ναυτολόγηση στον οθωμανικό στόλο, τους παρείχαν εμπειροπόλεμα πληρώματα κατά την έναρξη της Επανάστασης, στην οποία προσχώρησαν στις 10 Απριλίου 1821. Ο ψαριανός στόλος, μαζί με εκείνους των δύο άλλων ναυτικών νήσων, της Ύδρας και των Σπετσών, έλαβε μέρος σε ναυτικές επιχειρήσεις, ναυμαχίες, πυρπολήσεις κ.λπ. κατά τη διάρκεια του Αγώνα, προξενώντας εκτεταμένες καταστροφές στις ναυτικές δυνάμεις του σουλτάνου και προκαλώντας την οργή του, με αποτέλεσμα την ολοκληρωτική καταστροφή του νησιού από τον αιγυπτιακό στόλο του Μεχμέτ Αλή στις 20 – 21 Ιουνίου 1824. Σημαντικοί αγωνιστές κατάγονταν από τα Ψαρά, όπως ο Κωνσταντίνος Κανάρης, ο Ανδρέας Πιπίνος, ο Νικολής Αποστόλης, ο Δημήτριος Παπανικολής κ.ά.

4.3 Ονόματα

ΑΒΔΟΥΛΑΧΜΠΕΗΣ (ΑΒΔΟΥΛΑΧ ΜΠΕΗΣ): Φρούραρχος του Ακροκορίνθου.

ΑΙΝΙΑΝ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Μαυρίλο Τυμφρηστού, 1801 — Στυλίδα, 1881): Αγωνιστής της Επανάστασης, πολιτικός και λόγιος. Γιος του Ζαχαρία Αινιάν, διεθυντή της Μεγάλης του Γένους Σχολής. Εγκαταστάθηκε το 1806 στην Κωνσταντινούπολη, όπου και μεγάλωσε. Το 1818, ακολουθώντας το παράδειγμα του πατέρα και των αδελφών του μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Μόλις ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση κατάφερε να διαφύγει στην Οδησό και από εκεί έφτασε στην επαναστατημένη Ελλάδα, το 1822. Έλαβε μέρος στον Αγώνα ως στρατιώτης και σύντομα ανέλαβε θέση γραμματέως στο Εκτελεστικό, αλλά και στην επιτροπή της Εθνοσυνέλευσης. Διετέλεσε γραμματικός του Γεώργιου Καραϊσκάκη από το 1826 και έως τον θάνατό του. Επί Καποδίστρια ανέλαβε διάφορες διοικητικές θέσεις, ενώ επί Όθωνα ανέπτυξε έντονη αντιμοναρχική δράση. Μετά την ακύρωση της εκλογής του ως βουλευτή Φθιώτιδας το 1850 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου επιδόθηκε στη δημοσιογραφία και στη συγγραφή. Στην Εθνοσυνέλευση του 1862 εξελέγη πληρεξούσιος Φθιώτιδας. Η βιογραφία του Γεώργιου Καραϊσκάκη ξεχωρίζει ανάμεσα στο ποικίλο συγγραφικό του έργο.

ΑΛΗ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, πασάς των Ιωαννίνων (Τεπελένι, 1740 — Ιωάννινα, 1822): Βαλής (διοικητής) του πασαλίκιου των Ιωαννίνων. Γιος άσημου Αλβανού τοπάρχη από το Τεπελένι, κατόρθωσε να γίνει πασάς των Ιωαννίνων. Στην προσπάθειά του να επεκτείνει την εξουσία του και να γίνει ηγέτης ενός ανεξάρτητου κράτους, ήρθε σε σύγκρουση με τους Σουλιώτες, που τελικά κατάφερε να εκδιώξει από το Σούλι, και με τον ίδιο τον σουλτάνο, που έστειλε εναντίον του τον Χουρσίτ, βαλή της Πελοποννήσου (1820). Η εξέγερσή του απασχόλησε τα τουρκικά στρατεύματα, βοηθώντας στην εδραίωση της Ελληνικής Επανάστασης. Καταδικάστηκε σε θάνατο με σουλτανικό φερμάνι και εκτελέστηκε στο νησάκι της λίμνης των Ιωαννίνων, όπου είχε καταφύγει. Στην αυλή του υπηρέτησαν προεπαναστατικά μορφές, όπως οι Οδυσσέας Ανδρούτσος, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Αθανάσιος Διάκος, Ιωάννης Κωλέττης κ.ά.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΡΑΣ, ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΡΗΣΤΟΣ (Άγριλος Πολιανής Μεσσηνίας, 1760 – Σφακτηρία, 1825). Αγωνιστής του 1821. Γιος ιερέα, χειροτονήθηκε Αναγνώστης (κατώτερος κληρικός), τίτλος που αντικατέστησε το βαπτιστικό του. Υπήρξε κλέφτης, υπηρέτησε στα ρωσικά και στα γαλλικά τάγματα των Επτανήσων και το 1817 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Εργάστηκε για την προετοιμασία του Αγώνα και τον Μάρτιο του 1821 μπήκε, μαζί με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, στην Καλαμάτα. Συμμετείχε σε πολλές μάχες και ανέλαβε υπουργός Πολέμου. Το 1825 βρισκόταν στο Ναυαρίνο, συντονίζοντας την άμυνα εναντίον του Ιμπραήμ πασά. Σκοτώθηκε στη Σφακτηρία στις 26 Απριλίου.

ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ (Κέρκυρα, 1876 – Αθήνα, 1935): Οικονομολόγος και μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Σπούδασε νομικά και οικονομικά στο Παρίσι, όπου αναγορεύθηκε και διδάκτωρ, και συμπλήρωσε τις οικονομικές σπουδές στο Λονδίνο. Διατέλεσε επίσης μέλος της Αγγλικής και της Γαλλικής Ακαδημίας.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ, ΟΔΥΣΣΕΑΣ (Ιθάκη, περ. 1788 – Αθήνα, 1825): Οπλαρχηγός της Επανάστασης. Γιος, του κλέφτη Ανδρούτσου Βερούση και της Ακριβής Τσαρλαμπά, γεννήθηκε στην Ιθάκη, όπου είχε καταφύγει η μητέρα του. Μετά τον θάνατο του πατέρα του αντιμετώπισε διάφορες δυσκολίες μέχρι το 1803, έτος κατά το οποίο βρέθηκε στην Αυλή του Αλή πασά. Ευφυής, γενναίος, με σπάνια σωματικά προσόντα, ήταν γνωστός για τις στρατηγικές και διοικητικές του ικανότητες ήδη πριν από την έναρξη της Επανάστασης. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1818 και συμμετείχε ενεργά στην προετοιμασία της επανάστασης στη Στερεά Ελλάδα. Με τη δράση του συνέβαλε στην εδραίωση του Αγώνα τα δύο πρώτα χρόνια. Η νίκη του στο Χάνι της Γραβιάς (Μάιος 1821) θεωρήθηκε υψίστης σημασίας και του εξασφάλισε τον τίτλο του αρχιστρατήγου της Ανατολικής Στερεάς. Θύμα των εμφυλίων διενέξεων, το 1824 φυλακίστηκε στην Ακρόπολη, στον πύργο Κουλά που υψωνόταν στο δεξιό μέρος των Προπυλαίων. Τον Ιούνιο του 1825, κατόπιν εντολής του Ιωάννη Γκούρα, δολοφονήθηκε στο κελί του. Ο θάνατός του θεωρήθηκε βαρύτατο πολιτικό και ηθικό πλήγμα.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ Ο ΕΛΛΗΝ: Έτσι υπογράφει ο συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας*, θέλοντας να αποκρύψει την ταυτότητά του. Το έργο, κείμενο εθνεγερτικού χαρακτήρα που ο συγγραφέας του αφιερώνει στον Ρήγα Βελεστινλή, τυπώθηκε στην Ιταλία το 1806. Ο συγγραφέας του απηχεί τα διδάγματα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και του Διαφωτισμού. Ήδη από τον τίτλο γίνεται λόγος για ανάγκη

κυριαρχίας του νόμου (νόμος+άρχω) και προκρίνεται η Νομαρχιακή Διοίκηση ως η καλύτερη μορφή διακυβέρνησης, μιας και σέβεται την ελευθερία του ανθρώπου, για την οποία γίνεται εκτενής λόγος στο πρώτο κεφάλαιο. Ακολουθεί έντονη κριτική κατά της τυραννίας, της κοινωνικής ανισότητας, του χρήματος, της κατάστασης στην οποία βρίσκεται το υπόδουλο έθνος, των προυχόντων και του ιερατείου, προβάλλοντας την αναγκαιότητα της παιδείας και της κριτικής σκέψης. Η ταυτότητα του συγγραφέα παραμένει προς το παρόν αινιγματική, παρόλο που κατά καιρούς το σύγγραμμα αποδόθηκε σε διάφορες προσωπικότητες, όπως ο Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Σπυρίδων Σπάχος, ο Ιωάννης Κωλέττης, ο Γεώργιος Καλαράς, ο Γεώργιος Γεννάδιος κ.ά., ακόμη και στον Αδαμάντιο Κοραή. Σε πρόσφατη, δημοσίευτη ακόμη μελέτη, προβάλλεται ως συγγραφέας του έργου ο Ηπειρώτης Αναστάσιος Σπάχος. Η μορφή του συγκλίνει με πολλά από τα δεδομένα που διαπιστώνονται για τον Ανώνυμο μέσα από το ίδιο το κείμενο. Επιπλέον, ο Σπάχος αναφέρεται σε κατάλογο δημοπρασίας του 1839 στο Άμστερνταμ ως ο κάτοχος μίας βιβλιοθήκης που περιελάμβανε 103 αντίτυπα του έργου. Μένει να αποδειχθεί και να γίνει αποδεκτή η ταύτιση.

ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓΚ, ΙΩΣΗΦ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ (Joseph Ludwig Graf von Armanseperg, Kötzing, 1787 – Munich, 1853): Βαυαρός πολιτικός με μακρά πορεία σε διάφορες σημαντικές θέσεις. Μετά την ανάρρηση του Λουδοβίκου Α΄ στον βαυαρικό θρόνο, ανέλαβε να αναδιοργανώσει τις δημόσιες υπηρεσίες του κράτους. Το 1832, μετά από παράκληση του Λουδοβίκου Α΄, δέχθηκε να συνοδεύσει στην Ελλάδα τον νεαρό Όθωνα αναλαμβάνοντας πρόεδρος του συμβουλίου της Αντιβασιλείας και να ασκήσει εξ ονόματός του την εξουσία έως την ενηλικίωσή του. Η διακυβέρνηση που άσκησε χαρακτηριζόταν από απολυταρχισμό και δημιούργησε έντονες αντιδράσεις. Στράφηκε μάλιστα κατά των αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης. Φυλάκισε και οδήγησε σε μία σκηνοθετημένη δίκη τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη με την κατηγορία της εθνικής προδοσίας. Μετά την ενηλικίωση του Όθωνα ανέλαβε πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου, αξίωμα από το οποίο παύθηκε το 1837. Ακολούθως επέστρεψε στη Βαυαρία, όπου και ιδιώτευσε μέχρι τον θάνατό του.

ΒΑΓΙΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Ηπειρώτης οπλαρχηγός. Έλαβε μέρος στον Αγώνα για την Ανεξαρτησία από το 1822. Πολέμησε στην Πελοπόννησο και στη Στερεά και το 1825 έλαβε το αξίωμα του στρατηγού. Πήρε μέρος στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου (1825 – 1826). Πολέμησε στο πλευρό του Γ. Καραϊσκάκη στη Δόμβραινα, στην Αράχωβα καθώς και στη μάχη στο Φάληρο. Η επιτροπή των εκδουλεύσεων τον κατέταξε στην Α΄ τάξη των στρατιωτικών.

ΒΑΣΣΑΜΑΚΗΣ, ΠΑΝΑΓΗΣ-ΜΑΡΙΝΟΣ (Κεφαλονιά, 1800; – Κεφαλονιά, 1872): Σπούδασε νομικά στην Πάντοβα. Ακολούθως, επέστρεψε στη γενέτειρά του, όπου εργάστηκε ως νομικός. Μετά την άφιξη του Ιω. Καποδίστρια στην Ελλάδα, διορίστηκε επιθεωρητής των Εισαγγελέων. Παύθηκε από τη θέση του την περίοδο της Αντιβασιλείας, παρέμεινε όμως στο Ναύπλιο, ασκώντας το δικηγορικό επάγγελμα. Ήταν συνήγορος υπεράσπισης του Κολοκοτρώνη στη δίκη που ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1834. Μετά την παραχώρηση αμνηστίας προς τον Θ. Κολοκοτρώνη, επέστρεψε στην Κεφαλονιά, όπου έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του.

ΒΑΡΝΑΚΙΩΤΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Βάρνακας Αιτωλοακαρνανίας, 1780 – Μεσολόγγι, 1842): Οπλαρχηγός της Επανάστασης. Αρματολός του Ξηρομέρου με καταγωγή από το χωριό Βάρνακας, τέθηκε μαζί με τον Γεώργιο Τσόγκα επικεφαλής της κήρυξης της Επανάστασης στη Δυτική Στερεά Ελλάδα. Ήρθε σε ρήξη με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, όταν εκείνος ανέλαβε την οργάνωση του Αγώνα στη Δυτική Στερεά, καθώς έστρεψε την εύνοιά του προς άλλους οπλαρχηγούς. Ωστόσο, ο Βαρνακιώτης συνέχισε τη δράση του, συμμετέχοντας σε διάφορες πολεμικές επιχειρήσεις (π.χ. στο Κομπότι, στο Πέτα, στον Αετό Ξηρομέρου κ.λπ.). Με εντολή του Μαυροκορδάτου ανέλαβε επανειλημμένα μυστικές αποστολές παραπλανητικών διαπραγματεύσεων με τους Τούρκους, λόγω και των παλαιότερων φιλικών του σχέσεων με τον Ομέρ Βρυώνη, γεγονός που συνέτεινε να κατηγορηθεί για προδοτικές προς τον εχθρό κινήσεις. Η φήμη του αποκαταστάθηκε τον Δεκέμβριο του 1827 και συνέχισε τη συμμετοχή του στον Αγώνα. Επί Καποδίστρια ονομάστηκε χιλιάρχος και ορίστηκε πρόεδρος του Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Δυτικής Ελλάδας. Το 1831 εξελέγη αντιπρόσωπος Ξηρομέρου στην Εθνική Συνέλευση και το 1836 τού απονεμήθηκε ο βαθμός του αντισυνταγματάρχη.

ΒΑΧΙΤ ΠΑΣΑΣ, ΜΕΧΜΕΤ ΕΜΙΝ (Mehmed Emin Vahid Paşa, Κίλις επαρχίας Χαλεπίου, δ' τέταρτο 18ου αιώνα – Δαρδανέλλια ή Geyikli, 1828): Οθωμανός αξιωματούχος. Διετέλεσε πρέσβης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο Παρίσι στα 1802 και Ρεϊς εφέντης στα 1808. Διορίστηκε στρατιωτικός διοικητής της Χίου, λίγο μετά το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης, προκειμένου να αποτρέψει ενδεχόμενη εξέγερση του νησιού, η οποία, παρά τα προληπτικά μέτρα που έλαβε, δεν άργησε να εκδηλωθεί (1822). Διέταξε τότε την καταστολή της Επανάστασης, η οποία οδήγησε σε μαζικές σφαγές του πληθυσμού και σε γενικότερη καταστροφή της νήσου, με αποτέλεσμα να προκληθεί δυσaréσκεια εις βάρος του λόγω της απώλειας προσόδων. Ως εκ τούτου, παύθηκε από τη θέση του και

εξορίστηκε. Στα απομνημονεύματά του αφηγείται από τη δική του οπτική τα γεγονότα.

ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ, ΡΗΓΑΣ (Βελεστίνο, 1757 – Βελιγράδι, 1798): Έλληνας λόγιος, πολιτικός στοχαστής και επαναστάτης. Σπούδασε στο σχολείο της Ζαγοράς Πηλίου. Ήταν 12 ετών, όταν η πατρίδα του η Θεσσαλία δοκιμάστηκε σκληρά κατά την εξέγερση των Ορλοφικών. Εργάστηκε ως οικοδιδάσκαλος και γραμματικός στην Κωνσταντινούπολη και στο Βουκουρέστι, αποκτώντας σημαντική περιουσία. Το 1796 τύπωσε στη Βιέννη τα σημαντικότερα από τα έργα του, ανάμεσα σε αυτά την *Χάρτα της Ελλάδας*, τον *Θούριο* κ.ά., με τα οποία καλούσε τους Έλληνες και τους υπόλοιπους βαλκανικούς λαούς να διεκδικήσουν την ελευθερία τους. Συνελήφθη με συντρόφους του από την αυστριακή αστυνομία και παραδόθηκε στους Τούρκους. Στραγγαλίστηκε και το σώμα του ρίχτηκε στον ποταμό Δούναβη.

ΒΕΛΙΣΣΑΡΗ, ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ: Η σύντροφος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Κόρη του Αγγελή Βελισσάρη από τα Χαλκιάνικα, γνώρισε τον Κολοκοτρώνη το 1825 στην Ύδρα, κατά την πρώτη φυλάκισή του στον εμφύλιο πόλεμο. Εκείνη ήταν τότε μοναχή και φρόντιζε τον Κολοκοτρώνη στη φυλακή. Την ερωτεύτηκε και απέκτησαν μαζί εκτός γάμου έναν γιο τον Πάνο, τον οποίο περιέλαβε μάλιστα στη διαθήκη του που συνέταξε δύο χρόνια πριν από τον θάνατό του.

ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Αγία Μαρίνα Λέσβου, 1833 – Μυτιλήνη, 1907): Λόγιος και πανεπιστημιακός. Γεννήθηκε στη Λέσβο, αλλά καταγόταν από την Κρήτη. Αδελφός των λογίων Αθανασίου και Γρηγορίου Βερναδάκη, γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1849. Εργαζόταν ως δημοσιογράφος και οικοδιδάσκαλος. Από το 1851 ενεπλάκη στο γλωσσικό ζήτημα. Μετά από τη βράβευσή του στον Ράλλειο ποιητικό διαγωνισμό φεύγει για τη Γερμανία. Εκεί, συνεχίζει τις σπουδές του και αναγορεύεται διδάκτωρ Φιλοσοφίας το 1860. Έναν χρόνο αργότερα επέστρεψε στην Αθήνα, όπου διορίστηκε έκτακτος καθηγητής Γενικής Ιστορίας και Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και τακτικός από το 1865. Το 1869 η εμπλοκή του στο γλωσσικό ζήτημα τον οδήγησε και πάλι στη Μυτιλήνη. Εκεί, έμεινε μέχρι το 1882, έτος κατά το οποίο επέστρεψε στη θέση του στο Πανεπιστήμιο. Παράλληλα, ανέλαβε έφορος της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Το 1883 το γλωσσικό ζήτημα στάθηκε εκ νέου αφορμή για την εγκατάλειψη της πρωτεύουσας και της μόνιμης πλέον εγκατάστασής του στη γενέτειρά του. Εκεί, έμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του.

ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ (Ναύπακτος, 1867 – Αθήνα, 1945): Ιστο-

Αναμνηστική σειρά γραμματοσήμων αφιερωμένη στην Εκατονταετηρίδα της Επανάστασης, που κυκλοφόρησε με τον τίτλο «Ανεξαρτησία» από τα Ελληνικά Ταχυδρομεία τον Απρίλιο του 1930. Συλλογή γραμματοσήμων Εθνικού Ιστορικού Μουσείου.

ρικός του Αγώνα και λογοτέχνης. Φοίτησε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του εργαζόταν ως οικοδιδάσκαλος και διορθωτής στην *Εφημερίδα του Δημητρίου Κορομηλά*. Αργότερα έγινε συντάκτης στην εφημερίδα *Εστία*. Τότε ήταν που ξεκίνησε να συλλέγει αρχαιακό υλικό που αφορούσε τον 19ο αι. και κυρίως την περίοδο του Αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία. Από το υλικό που συγκέντρωσε εξέδωσε, ανάμεσα σε άλλα, τα *Απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη*, του *Κασομούλη* και του *Σπυρομήλιου*, αλλά και *Αρχαία όπως το Χιακό, το Αθηναϊκό, κ.ά.* Εμπνευστής της ίδρυσης των *Γενικών Αρχείων του Κράτους*, διετέλεσε διευθυντής τους από το 1914 έως το 1937.

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ: Δικαστής στη δίκη του Θ. Κολοκοτρώνη το 1834.

ΒΡΥΩΝΗΣ, ΟΜΕΡ (Ullinjas, τέλη 18ου – α' μισό 19ου αι.): Αλβανός πασάς που ανατράφηκε στην Αυλή του Αλή πασά, τον οποίο πολέμησε όντας πασάς Βερατίου στο πλευρό των σουλτανικών στρατευμάτων. Με την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης ανέλαβε την καταστολή της επανάστασης στη Στερεά και στη συνέχεια στην Πελοπόννησο. Παρά τις αρχικές του επιτυχίες, οι νίκες των Ελλήνων απέτρεψαν την κάθοδό του στην Πελοπόννησο. Έλαβε μέρος στους αγώνες εναντίον των Σουλιωτών και συνετέλεσε στη συνθηκολόγησή τους. Απέτυχε να καταλάβει το Μεσολόγγι κατά την Α' πολιορκία του το 1822. Ανάλογο αποτέλεσμα είχε και η εκστρατεία που ανέλαβε το 1823 προς τα παράλια της Αιτωλίας. Μετά τις αποτυχίες του στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα, αποσπάστηκε σε διοικητική υπηρεσία στη Θεσσαλονίκη και χάθηκε από το προσκήνιο της Ελληνικής Επανάστασης.

ΓΑΡΔΙΚΙΩΤΗΣ - ΓΡΙΒΑΣ, ΑΛΕΞΗΣ (Κεφαλονιά, 1803 – Αθήνα, 1855): Οπλαρχηγός του 1821, γιος του Δημητρίου (Δράκου) Γρίβα. Με την κήρυξη της Επανάστασης, πήρε μέρος στις επιχειρήσεις της Ρούμελης. Συμμετείχε σε πολλές μάχες και διακρίθηκε σε όλες, ιδίως στη μάχη της Αράχωβας. Επί Όθωνα υπηρέτησε ως υπασπιστής του, ενώ ανέλαβε να καταστείλει ανταρσίες στην περιοχή του Μεσολογγίου από αγωνιστές της Επανάστασης.

ΓΙΑΤΡΑΚΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ (1781-1851): Αγωνιστής της Επανάστασης. Ήταν γόνος της σημαντικής οικογένειας των Γιατρακαίων, από την ευρύτερη περιοχή του Μιστρά. Ιδιαίτερα δραστήριος και ενθουσιώδης, συμμετείχε τόσο στην Άλωση της Τριπολιτσάς όσο και στις μάχες για την υπεράσπιση του Μεσολογγίου.

ΓΚΑΛΟΟΥΕΪ, ΑΛΕΞΑΝΤΕΡ & ΤΖΟΝ [Alexander Galloway (1776 – 1847), John Alexander Galloway (1804; – 1850)]: Πατέρας και γιος, πολιτικοί μηχανικοί και μηχανουργοί που διατηρούσαν εργοστάσιο παράγωγης μηχανικού εξοπλισμού στο Smithfield του Λονδίνου. Ο Αλεξάντερ Γκαλοουέι υπήρξε από τους πλέον επιτυχημένους επιχειρηματίες στον τομέα του και από τους μεγαλύτερους εργοδότες στο Λονδίνο της εποχής του. Σε ηλικία 18 ετών ανέλαβε ενεργό ρόλο στην London Corresponding Society (LCS), πολιτική οργάνωση της ριζοσπαστικής παράταξης, που τα μέλη της ήταν κυρίως έμποροι, τεχνίτες και καταστηματάρχες. Έξυπνος και διορατικός, ανήλθε στην ιεραρχία και έγινε πρόεδρος το 1797. Υπήρξε υπέρμαχος των δημοκρατών μεταρρυθμίσεων και της βελτίωσης των συνθηκών εργασίας. Το 1826 το εργοστάσιο των Γκαλοουέι ανέλαβε να παρέχει τις μηχανές και τον λοιπό μηχανικό εξοπλισμό στα έξι ατμοκίνητα πλοία της ελληνικής κυβέρνησης που θα ναυπηγούνταν στο Deptford on the Thames. Η παράδοση καθυστέρησε και η ποιότητα των παραδοτέων αποδείχθηκε χαμηλή. Οι Γκαλοουέι διατηρούσαν παράλληλα εμπορικές σχέσεις με τον Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου, ο οποίος είχε αγοράσει το ατμόπλοιο *London Engineer* της Margate Steam Packet και το είχε εξοπλίσει. Θέλοντας να το εκσυγχρονίσει μηχανικά είχε έρθει σε επαφή με τον Γκαλοουέι, του οποίου ο δευτερότοκος γιος Τόμας πήγε στην Αίγυπτο το 1824. Διορίστηκε μηχανικός του πασά με σημαντικές απολαβές, ονομάστηκε μπέης και παρέμεινε εκεί μέχρι τον πρόωρο θάνατό του, το 1836. Ο αδελφός του Τζον Αλεξάντερ Γκαλοουέι συνέχισε τη συνεργασία με την Αίγυπτο. Με δεδομένα τα αντικρουόμενα συμφέροντα των πελατών του αλλά και την ανησυχία του για τη ζωή του γιου του, ο Γκαλοουέι κατηγορήθηκε ότι κωλυσιεργούσε επίτηδες στην παράδοση της παραγγελίας στους Έλληνες. Το 1827 ο πρωτότοκος γιος Τζον Αλεξάντερ Γκαλοουέι, με επιστολή του στην εφημερίδα *The Morning Chronicle*, διαφεύδει τις κατηγορίες και υπερασπίζεται το ατμόπλοιο *Enterprize* (Επιχείρησις), στο οποίο είχε προσαρμόσει τις μηχανές και του οποίου ο καυστήρας χάλασε στη διάρκεια του ταξιδιού του προς την Ελλάδα.

ΓΚΙΖΟ, ΦΡΑΝΣΟΥΑ ΠΙΕΡ ΓΚΙΓΙΟΜ (François Pierre Guillaume Guizot, Nîmes, 1787 – Saint-Ouen-le-Pin, 1874): Γάλλος ιστορικός, ρήτορας και πολιτικός, κυρίαρχη μορφή στη γαλλική πολιτική πριν από τη Γαλλική Επανάσταση του 1848. Σπούδασε ιστορία και φιλολογία στο Παρίσι και διορίστηκε καθηγητής στη Σορβόνη. Διετέλεσε γραμματέας του υπουργείου Δικαιοσύνης, σύμβουλος επικρατείας, βουλευτής, υπουργός Παιδείας και Εσωτερικών, πρεσβευτής στην Αγγλία, υπουργός Εξωτερικών και υπήρξε μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας. Το σημαντικότερο έργο του είναι η πεντάτομη *Ιστορία*

του πολιτισμού στην Ευρώπη και στη Γαλλία (1828 – 1830), προϊόν της διδασκαλίας του στη Σορβόνη.

ΓΚΟΥΡΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ (Παρνασσίδα Φωκίδας, 1791 – Αθήνα, 1826): Οπλαρχηγός της Ελληνικής Επανάστασης. Νεαρός ακολούθησε το ένοπλο σώμα του αρματολού Πανουργιά και αργότερα του Οδυσσέα Ανδρούτσου. Κατά την Επανάσταση, πολέμησε στην κατάληψη της Άμφισσας, στο Χάνι της Γραβιάς και στη μάχη των Βασιλικών. Διορίστηκε φρούραρχος της Ακρόπολης και αρχηγός των Στρατοπέδων της Ανατολικής Ελλάδας. Στον δεύτερο εμφύλιο, στήριξε την Κυβέρνηση, συγκρούστηκε με προκρίτους της Πελοποννήσου και καταδίωξε τον Ανδρούτσο, για τη δολοφονία του οποίου θεωρείται υπεύθυνος. Σκοτώθηκε το 1826, κατά την πολιορκία της Ακρόπολης από τον Κιουταχή.

ΓΚΡΑΣΕ, ΙΣΑΑΚ ΕΝΤΟΥΑΡΝΤ (Isaac-Édouard Grasset, La Rochelle 1802 – Κέρκυρα, 1865): Γάλλος διπλωμάτης και φιλέλληνας. Το 1821 γνωρίζεται στην Ιταλία με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, τον οποίο ακολουθεί στην Ελλάδα ως γραμματέας. Υπήρξε στενός συνεργάτης του Μαυροκορδάτου σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης. Στην Ελλάδα γνώρισε επίσης τον συνταγματάρχη Φαβιέρο με τον οποίο διατήρησε στενή φιλιά. Το 1827 επέστρεψε στο Παρίσι. Τον Νοέμβριο του 1831, μαζί με τον Φαβιέρο, πήρε μέρος στην εξέγερση στην Πολωνία. Το 1839 διορίστηκε πρόξενος της Γαλλίας στα Ιωάννινα. Ακολούθησαν θητείες στη Θεσσαλονίκη, στον Μαυρίκιο, στο Αλέπ της Συρίας και στην Ανκόνα. Το 1857 μετατίθεται στην Κέρκυρα, όπου παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του το 1865. Κατά την παραμονή του εκεί συνέλεξε πολλά αρχαία γλυπτά, τα οποία μετέφερε στη Γαλλία. Κάποια από αυτά μάλιστα τα δώρισε στο Μουσείο του Λούβρου.

ΓΟΥΕΛΣΛΙ, ΑΡΘΟΥΡ, ΔΟΥΚΑΣ ΤΟΥ ΟΥΕΛΛΙΝΓΚΤΟΝ (Arthur Wellesley, duke of Wellington, Δουβλίνο, 1769 – Κεντ, 1852): Αγγλο-Ιρλανδός στρατιωτικός και πολιτικός του κόμματος των Tories. Έγινε μία από τις ηγετικές στρατιωτικές και πολιτικές μορφές της Βρετανίας του 19ου αι. και αναδείχθηκε δύο φορές πρωθυπουργός. Επικράτησε επί του Ναπολέοντα στην περίφημη μάχη του Βατερλώ (1815).

ΓΟΥΟΛΣ, ΡΟΜΠΕΡΤ (Robert Walsh, Waterford, Ιρλανδία 1772 – 1852): Ιρλανδός κληρικός, ιστορικός, γιατρός και συγγραφέας. Σπούδασε στο Trinity College του Δουβλίνου. Στη συνέχεια, ορίστηκε κληρικός στην Εκκλησία της Ιρλανδίας. Ως διπλωματικός και θρησκευτικός ακόλουθος του λόρδου Strangford, βρέθηκε στην Αγία Πετρούπολη και, στη συνέχεια, το 1820 στην Κωνσταντινού-

πολη. Έτσι, την άνοιξη του 1821 είδε, έζησε και κατέγραψε ως αυτόπτης μάρτυρας τις σφαγές των Ελλήνων και τον απαγχονισμό του πατριάρχη.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ε', ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (Δημητσάνα, 1745 – Κωνσταντινούπολη, 1821): Ο Γεώργιος Αγγελόπουλος έλαβε επιμελημένη μόρφωση, σπουδάζοντας στη σχολή της πατρίδας του Δημητσάνας και σε διάφορα άλλα σχολεία, πριν χριστεί μοναχός με το όνομα Γρηγόριος. Βρισκόταν στον πατριαρχικό θρόνο όταν εκδηλώθηκε το κίνημα του Αλέξανδρου Υψηλάντη στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και υποχρεώθηκε σε αφορισμό του, πράξη που απέτρεψε τη γενική σφαγή του χριστιανικού πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Λόγω καταγωγής, θεωρήθηκε υπεύθυνος για την εξέγερση στην Πελοπόννησο, απαγχονίστηκε και η σορός του ρίχτηκε στη θάλασσα. Περισυνελέγη από έναν Κεφαληναίο πλοίαρχο και μεταφέρθηκε στην Οδησό, όπου ετάφη με τιμές. Περιγραφή της άφιξης της σορού του Γρηγορίου Ε' στην Οδησό, της ταφής του και των εκτρόπων που σημειώθηκαν στην πόλη κατά των Εβραίων διασώζει ο Κάρπος Παπαδόπουλος, αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων.

ΓΡΙΒΑΣ, ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ (Πρέβεζα, 1797 – Μεσολόγγι, 1862): Οπλαρχηγός της Ελληνικής Επανάστασης από το Ξηρόμερο. Σε νεαρή ηλικία υπηρέτησε δίπλα στον κλέφτη Ιωάννη Μπουκουβάλα και στον γερο-Πανουργιά. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και συμμετείχε στον Αγώνα στη Δυτική Στερεά Ελλάδα και στην Πελοπόννησο. Κατά τους εμφυλίους τάχθηκε με την πλευρά του Θ. Κολοκοτρώνη και φυλακίστηκε μαζί του στην Ύδρα. Μετά την αμνηστία μπήκε ξανά στον Αγώνα και αργότερα κατέλαβε το φρούριο του Παλαμηδίου, επιζητώντας για λόγους ισχύος την κυριαρχία του Ναυπλίου εν όψει της άφιξης του Καποδίστρια. Μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη συμμετείχε στα γεγονότα της Περαιώρας στο πλευρό των Συνταγματικών. Συνελήφθη μαζί με τον Θ. Κολοκοτρώνη και τον Δ. Πλαπούτα για συνωμοσία κατά του Όθωνα, αλλά αφέθηκε ελεύθερος μετά την καταδίκη τους. Στα χρόνια που ακολούθησαν ανήλθε σε διάφορα στρατιωτικά και πολιτικά αξιώματα, εμπλεκόμενος συχνά σε ενέργειες που κρίνονταν ως αντικαθεστωτικές, γεγονός που τον οδήγησε κάποιες φορές στην εξορία.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΙΟΙ (ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΑΙΟΙ): Μια από τις ισχυρότερες οικογένειες της Πελοποννήσου, με έδρα τα Λαγκάδια Αρκαδίας. Το «Δεληγιάννης» υιοθετήθηκε από τον Ιωάννη Παπαγιαννόπουλο, για να επικρατήσει επίσημα στα μέσα του 1820, όταν ο γιος του Αναγνώστης άρχισε να υπογράφει με αυτό. Γενάρχης της οικογένειας θεωρείται ο Πέτρος Λίτινος από την Κρήτη (15ος αιώνας), που

ως γραμματέας του Αϊδίν Αγά Αχμέτ στην εκστρατεία του Μωάμεθ Β' στην Πελοπόννησο, απέκτησε σημαντικές εκτάσεις στην περιοχή. Οι απόγονοί του αύξησαν την περιουσία τους, ενώ κατείχαν σημαντικές θέσεις στην τοπική ιεραρχία, διατηρώντας σχέσεις με την οθωμανική διοίκηση. Στην Επανάσταση, οι αδελφοί Νικόλαος, Αναγνώστης και Κανέλλος συντηρούσαν ισχυρά στρατιωτικά σώματα και πολέμησαν για τη διατήρηση του ελέγχου της Αρκαδίας.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ, ΚΑΝΕΛΛΟΣ (Λαγκαδία Γορτυνίας, 1780 — Αθήνα, 1862): Πρόκριτος των Λαγκαδίων, από ισχυρή οικογένεια της Πελοποννήσου, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και κήρυξε την Επανάσταση στη Γορτυνία. Στήριξε οικονομικά τον Αγώνα, πολέμησε και ανέλαβε πολιτικές θέσεις. Αναγνώρισε τις στρατιωτικές ικανότητες του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη αν και τον θεωρούσε κατώτερο κοινωνικά. Παρά την προσωπική τους αντιπαλότητα, ο Κανέλλος αρραβώνιασε την κόρη του με τον γιο του αρχιστρατήγου, τον Κολλίνο, επιδιώκοντας τη ρήξη στην παράταξη των οπλαρχηγών και την ενίσχυση της θέσης των Δεληγιανναίων στο λαϊκό έρεισμα. Στη συνέχεια, ως γνήσιοι Μοραΐτες, συγκρούστηκαν με την κυβέρνηση Κουντουριώτη, οι γαίες τους λεηλατήθηκαν, οι ίδιοι κατέφυγαν στη Μάνη και τελικά φυλακίστηκαν στην Ύδρα. Έκτοτε αποσύρθηκε από το πεδίο της μάχης, συνέχισε όμως την πολιτική του δράση. Το τέλος του Αγώνα βρήκε την οικογένεια οικονομικά κατεστραμμένη με μειωμένη επιρροή στα πολιτικά πράγματα. Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, ανέλαβε διάφορα αξιώματα. Το 1844 εκλέχτηκε πρόεδρος της Βουλής. Με σαφή πρόθεση να αποκαταστήσει την τιμή της οικογένειάς του, ο Κανέλλος Δεληγιάννης συνέγραψε, λίγο πριν τον θάνατό του, τα απομνημονεύματά του (1854).

ΔΙΑΚΟΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ (Φωκίδα, περ. 1785-90; — Λαμία, 1821): Αγωνιστής της Επανάστασης. Ο Αθανάσιος Μασσαβέτας ή Γραμματικός σε ηλικία 12 ετών, εξαιτίας τουρκικών διώξεων, στάλθηκε σε μοναστήρι, όπου κρίστηκε διάκος και υιοθέτησε το νέο του επώνυμο. Σύντομα όμως κατέφυγε στην ένοπλη δράση, όπως ο κλέφτης παππούς και ο θείος του. Το 1814 εντάχθηκε στη σωματοφυλακή του Αλή πασά υπό τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Το 1820 έγινε αρματολός της Λιβαδειάς. Τότε μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Συμμετείχε στην οργάνωση της Επανάστασης στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα και έλαβε μέρος στον ένοπλο αγώνα. Τον Απρίλιο του 1821 σε συνεργασία με άλλους οπλαρχηγούς κατέλαβε το φρούριο της Λιβαδειάς και, χρησιμοποιώντας το ως ορμητήριο, έδωσε πολλές νικηφόρες μάχες. Πολέμησε ηρωικά στη γέφυρα της Αλαμάνας, αλλά συνελήφθη και εκτελέστηκε με το μαρτύριο του ανασκολοπισμού.

ΔΙΖΕΛΟΣ, ΘΑΛΗΣ (γενν. 1938): Δημοσιογράφος, διευθυντής σύνταξης πολλών αθηναϊκών εφημερίδων (π.χ. *Απογευματινή*) και συγγραφέας. Σχολιαστής του έργου του Κάρπου Παπαδόπουλου *Απάνθισμα του ιστορικού αγώνος των Ελλήνων*.

ΔΡΑΜΑΛΗΣ, ΜΑΧΜΟΥΤ ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ (Sultanzade Dramali Mahmut Paşa, Δράμα, 1780 — Κόρινθος, 1822): Τούρκος στρατιωτικός, ο οποίος χάρη στις ικανότητές του ανήλθε σε υψηλά αξιώματα στην οθωμανική ιεραρχία, όπως π.χ. του πασά της Δράμας και του βαλή της Λάρισας. Το 1820 έλαβε μέρος στην εκστρατεία κατά του Αλή πασά και το επόμενο έτος κατέπνιξε την Επανάσταση στα Άγρια και στο Πήλιο. Το καλοκαίρι του 1822, ξεκίνησε με πολυάριθμο στρατό από τη Λάρισα για να καταστείλει την εξέγερση στην Πελοπόννησο. Η στρατιά του εγκλωβίστηκε στον αργολικό κάμπο και αναγκάστηκε σε υποχώρηση. Στα στενά όμως των Δερβενακίων αποδεκατίστηκε από τις ελληνικές δυνάμεις με επικεφαλής τον Θ. Κολοκοτρώνη. Ο ίδιος κατόρθωσε να φτάσει στην Κόρινθο, όπου σύντομα πέθανε είτε από τύφο είτε, κατά μια άλλη εκδοχή, από τη λύπη του.

ΕΪΔΕΚ, ΚΑΡΟΛΟΣ ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ (Karl Wilhelm Freiherr von Heideck, Sarralbe, 1788 — Μόναχο, 1861): Βαυαρός στρατιωτικός. Γεννήθηκε στη Λορένη και σπούδασε στη στρατιωτική σχολή του Μονάχου. Το 1826, μετά από παρέμβαση του Λουδοβίκου Α', έφτασε στην Ελλάδα, αναλαμβάνοντας πρόεδρος των εράνων στο Ναύπλιο. Έλαβε μέρος σε μάχες στον Πειραιά. Επί Καποδίστρια διετέλεσε φρούραρχος Ναυπλίου και ανέλαβε τη διοίκηση του τακτικού στρατού. Πρωτοστάτησε στην ίδρυση του οπλοστασίου στο Ναύπλιο και αργότερα της Σχολής Ευελπίδων. Το 1829 επέστρεψε στη Βαυαρία για να επιστρέψει στην Ελλάδα λίγα χρόνια αργότερα ακολουθώντας τον Όθωνα. Υπήρξε μέλος της Αντιβασιλείας και στη δίκη των Κολοκοτρώνη και Πλαπούτα τάχθηκε υπέρ της καταδίκης τους. Αργότερα, επέστρεψε στο Μόναχο, όπου έλαβε τον βαθμό του αντιστρατήγου. Τον συναντάμε και με τα ονόματα Ειντεκ, Αιντεκ, Χάιντεκ, Χαϊδέγκερ κ.ά.

ΕΛΛΙΣ, ΕΝΤΟΥΑΡΠΤ (Edward Ellice the Elder, Λονδίνο, 1783 — Glengarry, 1863): Άγγλος έμπορος και μεταρρυθμιστής πολιτικός. Διατηρούσε επιχειρηματικά συμφέροντα στον Καναδά και ασχολήθηκε με το εμπόριο γούνας. Υπήρξε επίσης βουλευτής του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου για το Κόβεντρι. Διετέλεσε υπουργός Οικονομικών και υπουργός Πολέμου (Secretary at War). Ίδρυσε τη Λέσχη των Μεταρρυθμιστών το 1836 και υποστήριξε την πρωθυπουργία του Πάλμερστον. Σε ό,τι αφορά το ελληνικό

ζήτημα ήταν μέλος της φιλελληνικής επιτροπής του Λονδίνου που ιδρύθηκε το 1823. Ενεπλάκη στο σκάνδαλο του δεύτερου αγγλικού δανείου για το οποίο κατηγορήθηκε ότι έλαβε προμήθεια 14.000 στερλινών. Αργότερα, με επιστολή του στους *Times*, παραδέχτηκε την «υπερβολική απερισκεψία» του.

ΕΛΣΤΕΡ, ΓΙΟΧΑΝ (Johann Daniel Elster, Benshausen Πρωσίας, 1796 – Wettingen Aargau Ελβετίας, 1857): Γερμανός φιλέλληνας. Σπούδασε αρχικά Θεολογία και στη συνέχεια Ιατρική. Έφτασε στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1822. Κατετάγη ως ιατρός με τον βαθμό του ταγματάρχη στο τάγμα των Φιλελλήνων που ιδρύθηκε τον Μάιο του 1822 στην Κόρινθο και το ακολούθησε στην εκστρατεία στην Ήπειρο. Έλαβε μέρος στη μάχη του Πέτα (4/16 Ιουλίου 1822) και υπήρξε από τους λίγους επιζώντες. Μετά την επιστροφή στην πατρίδα του δημοσίευσε από το ημερολόγιό του το έργο *Das Bataillon der Philhellenen, dessen Errichtung, Feldzug und Untergang* (Baden, 1828), το οποίο αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφόρησης για όλη την πορεία του τάγματος από τη σύστασή του, τη συμμετοχή του στην εκστρατεία στην Ήπειρο μέχρι και τη διάλυσή του.

ΖΑΪΜΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ (Κερπινή Καλαβρύτων, 1791 – Αθήνα, 1840): Αγωνιστής της Επανάστασης και πολιτικός. Γιος προεστού, σπούδασε στην Ιταλία και το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Πολέμησε εναντίον του Δράμαλη πασά, στην πολιορκία της Πάτρας και στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου. Υπήρξε μέλος της Α' και της Β' Εθνοσυνέλευσης και πρόεδρος της Διοικητικής Επιτροπής της Ελλάδος. Στα χρόνια του Καποδίστρια συμμετείχε στο Πανελλήνιο, συμβουλευτικό όργανο του κυβερνήτη. Επί Όθωνα διετέλεσε αντιπρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας και πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου.

ΖΑΡΑΦΟΠΟΥΛΑ, ΜΑΡΙΓΩ (; – 1865). Αγωνίστρια της Επανάστασης και μέλος της Φιλικής Εταιρείας από τα Ταταύλα Κωνσταντινούπολης. Μετά την καρατόμηση του αδελφού της από τις οθωμανικές Αρχές στις 23 Απριλίου του 1821, κατάφερε να διαφύγει στην επαναστατημένη Ελλάδα, όπου και ανέπτυξε σημαντική δράση. Την προσφορά της πιστοποιούν ο Νικηταράς, ο Γενναίος Κολοκοτρώνης και άλλοι σε αίτημα που κατέθεσε αργότερα η ίδια για να λάβει τιμητική σύνταξη.

ΙΜΠΡΑΗΜ ΠΑΣΑΣ (Kavalalı İbrahim Paşa, 1789 – 1848): Αρχιστράτηγος των αιγυπτιακών δυνάμεων. Μετά τη γέννησή του, ο πατέρας του ονομάστηκε βαλής της Αιγύπτου. Ο Ιμπραήμ αναδείχτηκε σε ικανότατο στρατιωτικό διοικητή και ακολούθησε ευρωπαϊκά πρότυπα στην αναδιοργάνωση του στρατού του. Το 1825 ανέλαβε

την καταστολή της Ελληνικής Επανάστασης και αποβιβάστηκε στην Πελοπόννησο, όπου αρχικά επέλασε νικηφόρα. Αποχώρησε το 1828, μετά την καταστροφή του στόλου του στο Ναυαρίνο και την αποβίβαση γαλλικών στρατευμάτων. Το 1831 στράφηκε εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σημειώνοντας σημαντικά εδαφικά κέρδη. Πέθανε το 1848 από φυματίωση.

ΙΩΣΗΦ, ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΡΩΓΩΝ (Αμπελάκια, 1776 – Μεσολόγγι, 1826): Μαθητής του λόγιου Γρηγορίου Κωνσταντά, φοίτησε αργότερα στη φημισμένη σχολή της Τσαρίτσανης. Χειροτονήθηκε αρχιμανδρίτης από τον μητροπολίτη Άρτας Πορφύριο. Το 1814 εγκαταστάθηκε στην Άρτα, όπου έγινε πρωτοσύγκελος της μητρόπολης και αργότερα βοηθός-επίσκοπος με τον τίτλο «Ρωγών και Κοζύλης». Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και υπήρξε δραστήριο μέλος της. Εξαιτίας της δράσης του αυτής φυλακίστηκε στην Άρτα μέχρι το τέλος του 1821. Μετά την απελευθέρωσή του (Νοέμβριος 1821) εγκατέλειψε την πόλη και βρήκε καταφύγιο αρχικά στο αρματολίκι του Βάλτου και στη συνέχεια στο στρατόπεδο του Κομποτίου, για να καταλήξει τελικά στο Μεσολόγγι. Πήρε μέρος στις δύο πολιορκίες του Μεσολογγίου, ενώ ήταν εκείνος που απέτρεψε την απόφαση των οπλαρχηγών να σκοτώσουν τα γυναικόπαιδα πριν από την Έξοδο. Ο ίδιος οχυρώθηκε, μαζί με πολλά γυναικόπαιδα, στον ανεμόμυλο πολεμώντας για δύο μέρες. Όταν όμως κατάλαβε ότι η αντίστασή του αυτή δεν θα είχε κανένα αποτέλεσμα, έβαλε φωτιά στην πυρίτιδα και ανατινάχθηκε.

ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ Ή ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ (Βυτίνα, ;): Αγωνιστής με καταγωγή από τη Βυτίνα. Η έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης τον βρήκε στην Κωνσταντινούπολη. Το 1822 έφθασε στην επαναστατημένη Ελλάδα και κατατάχθηκε στο ιππικό. Πήρε μέρος σε διάφορες μάχες και διετέλεσε μάλιστα υπασπιστής του Γ. Καραϊσκάκη. Στη μάχη του Φαλήρου έχασε το δεξί του χέρι. Επί Καποδίστρια διετέλεσε υπασπιστής του φρουράρχου Ναυπλίου.

ΚΑΜΥ, ΑΛΜΠΕΡ (Albert Camus, Μοντοβί, Αλγερία, 1913 – Βιγιεμπλεβίν, Γαλλία, 1960). Γάλλος λογοτέχνης και συγγραφέας μεταξύ άλλων των φιλοσοφικών δοκιμίων Ο Μύθος του Σίσυφου και Ο επαναστατημένος άνθρωπος. Τιμήθηκε το 1957 με το Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας.

ΚΑΝΑΡΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Ψαρά, 1793/1795 – Αθήνα, 1877): Πυρπολητής του ναυτικού Αγώνα και πολιτικός. Καταγόταν από ναυτική οικογένεια των Ψαρών και ασχολήθηκε σε νεαρή ηλικία με το επάγγελμα του ναυτικού. Έλαβε από την αρχή μέρος στον Αγώνα, αν και δεν φαίνεται να είχε μυηθεί στη Φιλική Εταιρεία. Εξειδικεύ-

τηκε στη χρήση των πυρπολικών, προκαλώντας σημαντικές φθορές και μεγάλο φοβο στον αντίπαλο οθωμανικό στόλο, με μεγαλύτερη επιτυχία του την ανατίναξη της τουρκικής ναυαρχίδας στη Χίο τον Ιούνιο του 1822. Ανήλθε σε ανώτατα αξιώματα της πολιτείας κατά την περίοδο του Καποδίστρια και αργότερα του Όθωνα.

ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΣ, ΤΑΚΗΣ (Δημητσάνα, 1874 – Αθήνα, 1934): Λαογράφος, ιστορικός συγγραφέας και δημοσιογράφος. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και εργάστηκε ως υπάλληλος του υπουργείου Οικονομικών. Ανέπτυξε έντονη ερευνητική δραστηριότητα στους τομείς της ιστορίας και της λαογραφίας. Δημοσίευσε άρθρα σε πολλά περιοδικά. Ιδιαίτερα η ενασχόλησή του με την ιστορία της γενέτειράς του αλλά και της ευρύτερης περιοχής τον καθιστά σημαντικό ιστορικό της Πελοποννήσου. Υποστηρικτής της ιστορικής έρευνας, θέσπισε το «Κανδηλώρειο ιστορικό διαγώνισμα» με στόχο τη βράβευση αξιόλογων μελετών νέων Ελλήνων ιστορικών.

KANINGK, ΤΖΩΡΤΖ (George Canning: Λονδίνο, 1770 – Τσίσγουικ, 1827): Βρετανός πολιτικός, υπουργός Εξωτερικών στα 1822 – 1827 και πρωθυπουργός της Αγγλίας για λίγο στα 1827. Γιος Ιρλανδού γαιοκτήμονα, μετά τις σπουδές του ασχολήθηκε με την πολιτική, υπηρετώντας σε διάφορες θέσεις. Μετά την αυτοκτονία του υπουργού Εξωτερικών Castlereagh, ανέλαβε τη θέση του, ακολουθώντας πιο φιλελεύθερη πολιτική. Στις 25 Μαρτίου 1823 ο Canning προέβη στη δήλωση περί ουδετερότητας της αγγλικής πολιτικής απέναντι στους εμπόλεμους Έλληνες και Τούρκους, αρνούμενος, λίγο αργότερα (Αύγουστος 1825), να αποδεχθεί την ελληνική αίτηση για βοήθεια. Προχώρησε ωστόσο στην υπογραφή του Αγγλορωσικού Πρωτοκόλλου (23 Μαρτίου/4 Απριλίου 1826) και της Συνθήκης ειρηνεύσεως της Ελλάδος (24 Ιουνίου/6 Ιουλίου 1827), θέτοντας τις βάσεις για τη διπλωματική επίλυση του ελληνικού ζητήματος.

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΙΑ (Κέρκυρα, 1778 – Αγία Πετρούπολη, 1857): Νεότερος αδελφός του Ιωάννη Καποδίστρια, υπηρέτησε σε διάφορες διπλωματικές θέσεις την Επτάνησο Πολιτεία και τον τσάρο. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Την περίοδο της διακυβέρνησης του αδελφού του ανέλαβε την πολιτική και στρατιωτική διοίκηση της Δυτικής Ελλάδας ως τοποτηρητής του Κυβερνήτη. Μετά τη δολοφονία του αδελφού του εξελέγη πρόεδρος της προσωρινής τριμελούς Διοικητικής Επιτροπής της Ελλάδος και στη συνέχεια πρόεδρος της ελληνικής κυβερνήσεως και κυβερνήτης της Ελλάδος μέχρι την άφιξη του Όθωνα. Η επικράτηση ωστόσο του επαναστατικού κινήματος υπό τον Ιωάννη Κωλέττη, η λεγόμενη Επανάσταση των Συνταγματικών, οδήγησε τον Αυγουστίνο σε

παραίτηση. Αρχικά εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα, όπου μετέφερε το σκήνωμα του αδελφού του, και στη συνέχεια στη Νάπολη και στην Αγία Πετρούπολη, μέχρι τον θάνατό του.

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ (Κέρκυρα, 1776 — Ναύπλιο, 1831): Ο πρώτος Κυβερνήτης του νεοελληνικού κράτους. Γόνος αριστοκρατικής οικογένειας της Κέρκυρας, αναδείχθηκε σύντομα σε κορυφαίο, διεθνώς αναγνωρισμένο διπλωμάτη. Του προτάθηκε η αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας, την οποία όμως αρνήθηκε από τη θέση του υπουργού των Εξωτερικών της Ρωσίας. Υπερασπίστηκε όμως διπλωματικά την Επανάσταση και σύντομα, πιεζόμενος να εγκαταλείψει τη θέση του Ρώσου υπουργού, κατέφυγε στην Ελβετία, από όπου συντόνιζε τις φιλελληνικές οργανώσεις της Ευρώπης. Τον Απρίλιο του 1827, εξελέγη από την Γ' Εθνοσυνέλευση πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδας. Έφτασε τον Ιανουάριο του 1828 στο Ναύπλιο και αμέσως ανέλαβε να συστήσει τις ανύπαρκτες δομές του κράτους. Ήρθε σε σύγκρουση με τοπικά συμφέροντα και προσωπικές φιλοδοξίες που προκάλεσαν τη δολοφονία του.

ΚΑΡΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ (Nasuhzade Ali Paşa, Σκόδρα, 1778 — Χίος, 1822): Ήταν αλβανικής καταγωγής. Το 1821, με τον τίτλο του καπουδάν μπέη, κατάφερε να ανεφοδιάσει τα υπό πολιορκία φρούρια της Μεθώνης και της Κορώνης και να αποβιβάσει ενισχύσεις στην Πάτρα. Προήχθη σε καπουδάν πασά και το 1822 οδήγησε τον στόλο στη Χίο για την καταστολή της εξέγερσης εκεί. Εναντιώθηκε στην ολοκληρωτική καταστροφή του νησιού, ιδιαίτερα των Μαστιχοχωρίων, διαφωνώντας με τον στρατιωτικό διοικητή της Χίου Βαχίτ Πασά. Σκοτώθηκε όταν Έλληνες πυρπολητές ανατίναξαν την τουρκική ναυαρχίδα, τη νύχτα της 6/7 Ιουνίου 1822.

ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Μαυρομάτι Καρδίτσας, 1782 — Φάληρο, 1827): Αρματολός και οπλαρχηγός της Στερεάς Ελλάδας. Γνωστός για τον ανυπότακτο χαρακτήρα του και την παροιμιώδη βωμολοχία του, προικισμένος όμως με στρατηγική ικανότητα. Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης υπήρξε πρωτοπαλικάρο του κλέφτη Κατσαντώνη και αργότερα μέλος της σωματοφυλακής του Αλή πασά. Χωρίς ιδιαίτερα σημαντική δράση τα δύο πρώτα χρόνια της Επανάστασης σημείωσε την πρώτη μεγάλη επιτυχία του ενάντια στον εχθρικό στρατό στις αρχές του 1823. Συμμετείχε στις εμφύλιες συγκρούσεις. Διακρίθηκε σε διάφορες μάχες από το 1825, και το 1826 διορίστηκε αρχιστράτηγος της Ρούμελης με στόχο την απελευθέρωση της Στερεάς Ελλάδας. Τον Απρίλιο του 1827 τραυματίστηκε θανάσιμα αντιμετωπίζοντας τους άνδρες του Κιουταχή κατά την πολιορκία της Ακρόπολης, βυθίζοντας στο πένθος τους συμπολεμιστές του. Υπάρ-

χουν ανεπιβεβαίωτες υπόνοιες ότι ο θάνατός του ήταν αποτέλεσμα δολοφονικής απόπειρας.

ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ (Σιάτιστα Κοζάνης, 1795 — Στυλίδα, 1872): Αγωνιστής της Επανάστασης από τη Μακεδονία και ιστορικός της Ελληνικής Επανάστασης. Με καταγωγή από τη Σιάτιστα, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία στα 1821. Μετά την αποτυχία της εξέγερσης στις Σέρρες, όπου διέμενε, κατέβηκε στην Πελοπόννησο αναζητώντας βοήθεια. Επέστρεψε στην Πιερία με μικρές ενισχύσεις και μαζί με τον Διαμαντή Νικολάου κήρυξαν την Επανάσταση στον Όλυμπο, η οποία σύντομα κατεπνίγη. Στα 1823 — 1824 ακολούθησε τον αρματολό Νικόλαο Στουρνάρη ως γραμματικός, το 1825 πολέμησε στο Μεσολόγγι μέχρι την Έξοδο και στα 1827 εντάχθηκε στο στρατό του Καραϊσκάκη, μέχρι τον θάνατο του τελευταίου και την καταστροφή του Αναλάτου. Μετά την απελευθέρωση έλαβε διάφορα στρατιωτικά αξιώματα. Τα *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821 — 1833* που συνέγραψε αποτελούν πολύτιμη πηγή για την ιστορία του Αγώνα της Ανεξαρτησίας.

ΚΙΟΥΤΑΧΗΣ, ΜΕΧΜΕΤ ΡΕΣΙΤ ΠΑΣΑΣ (Reşid Mehmed Paşa, Γεωργία, 1780 — Diyarbakır, 1839) Οθωμανός στρατιωτικός και διοικητικός αξιωματούχος, αρχιστράτηγος και μεγάλος βεζίρης. Γιος ορθόδοξου ιερέα από τη Γεωργία, εξισλαμίστηκε και ανήλθε γρήγορα τις βαθμίδες της οθωμανικής στρατιωτικο-διοικητικής ιεραρχίας. Το 1809 ανέλαβε βαλής της επαρχίας της Κιουτάχειας στην βορειοδυτική Ανατολία, από όπου θα του μείνει το προσωνύμιο Κιουταχής. Συμμετείχε στην καταστολή της ανταρσίας του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Μετά την εξόντωσή του παρέμεινε στην Ήπειρο, διαλύοντας τα ελληνικά στρατεύματα στο Πέτα. Παρά το γεγονός ότι απέτυχε να πολιορκήσει το Μεσολόγγι το 1822, διορίστηκε, το 1824, διοικητής της Ρούμελης και αρχιστράτηγος. Το 1825 στρατοπέδευσε έξω από το Μεσολόγγι αρχίζοντας την πολύμηνη πολιορκία της πόλης, μέχρι την πτώση της τον Απρίλιο του 1826. Αφού κατέστειλε την Επανάσταση στη Δυτική Στερεά κατευθύνθηκε στην Ανατολική. Το 1828 έλαβε μέρος στον Ρωσοτουρκικό πόλεμο. Το 1832 ανέλαβε αρχιστράτηγος στο μέτωπο της Συρίας, αλλά ηττήθηκε. Πέθανε, στη διάρκεια εκστρατείας για την καταστολή κουρδικής εξέγερσης.

ΚΛΕΩΠΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Αξιωματικός της Χωροφυλακής. Τον Ιούνιο του 1833 διορίστηκε από την Αντιβασιλεία μοίραρχος στον νομό Αργολίδας και Κορινθίας. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, επικεφαλής ομάδας 40 χωροφυλάκων, συνέλαβε τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και τον παρέδωσε στον φρούραρχο του Ιτς Καλέ.

ΚΛΩΝΑΡΗΣ, ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ (Λιασκοβέτζι [σημερινή Λεπτοκαρυνά] Ζαγορίου, 1788 – Αθήνα, 1849): Νομικός και πολιτικός. Φοίτησε στη σχολή στα Αμπελάκια της Θεσσαλίας. Διετέλεσε διευθυντής της ελληνικής σχολής Κοζάνης (1806 – 1807). Συνέχισε τις σπουδές του στο Βουκουρέστι. Το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης τον βρήκε στο Παρίσι, όπου σπούδαζε νομικά. Αφού υποστήριξε τον Αγώνα με την αρθρογραφία του, έφτασε στην επαναστατημένη Ελλάδα το 1825 με σκοπό να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον Αγώνα. Ήταν εισηγητής του νομοσχεδίου για τη σύσταση Εγκληματικού Δικαστηρίου, αλλά και του Συντάγματος της Τροιζήνας. Μετά την απελευθέρωση ανέλαβε σημαντικές διοικητικές θέσεις με καθήκοντα που άπτονταν των νομικών του γνώσεων, ενώ διετέλεσε και συνήγορος του Θ. Κολοκοτρώνη στη δίκη του το 1834. Πέθανε μερικά χρόνια αργότερα από αποπληξία.

ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ Ή ΓΕΝΝΑΙΟΣ (Στεμνίτσα, 1805 – Αθήνα, 1868): Δευτερότοκος γιος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Μεγάλωσε στη Ζάκυνθο, την οποία εγκατέλειψε με το ξέσπασμα της Επανάστασης. Έφτασε στην Ηλεία και έκτοτε έλαβε μέρος σε διάφορες σημαντικές μάχες (πολιορκία Τριπολιτσάς, Ναυπλίου, Κορίνθου, Πάτρας). Κατά τη διάρκεια των εμφυλίων πολέμησε στο πλευρό του πατέρα του. Διετέλεσε υπασπιστής του Όθωνα, γεροϋσιαστής και πρωθυπουργός το 1862. Μετά την έξωση του Όθωνα αποσύρθηκε οριστικά από την πολιτική. Απεβίωσε από ανίατη ασθένεια.

ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, ΠΑΝΟΣ (Ζάκυνθος, 1798 – Λεοντάρι Αρκαδίας, 1824): Πρωτότοκος γιος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και της Αικατερίνης Καρούσου. Ακολούθησε τον πατέρα του στη Ζάκυνθο, όπου έλαβε επιμελημένη μόρφωση. Μέλος της Φιλικής Εταιρείας όπως ο πατέρας του, μόλις ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση επέστρεψε στην Πελοπόννησο και πήρε μέρος σε διάφορες μάχες στις οποίες διακρίθηκε. Τον Ιούνιο του 1823 προβιβάστηκε σε στρατηγό και διορίστηκε φρούραρχος Ναυπλίου. Έλαβε ενεργό μέρος στον πρώτο εμφύλιο πόλεμο και παρέδωσε το φρούριο του Ναυπλίου στους κυβερνητικούς τον Ιούνιο του 1824. Λίγους μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο του 1824, ξέσπασε μία δεύτερη εμφύλια διαμάχη κατά τη διάρκεια της οποίας τραυματίστηκε θανάσιμα. Ο θάνατός του επηρέασε έντονα τον πατέρα του, ο οποίος αποτραβήχτηκε από τα πολιτικά γεγονότα οδηγώντας την παράταξη των αντικυβερνητικών σε μία οδυνηρή ήττα.

ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, ΠΑΝΟΣ (Ναύπλιο, 1836 – Αθήνα, 1893): Ο μικρότερος γιος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Πήρε το όνομα του αδικοχάμενου ετεροθαλούς αδερφού του Πάνου. Παιδί του Κολοκοτρώνη

και της τελευταίας του συντρόφου Μαργαρίτας Βελισσάρη. Φοίτησε στη Σχολή Ευελπίδων. Επί Όθωνα έλαβε μέρος σε διάφορες επαναστατικές κινήσεις εναντίον του, με αποτέλεσμα να φυλακιστεί. Αργότερα, διετέλεσε υπασπιστής του Γεωργίου Α'. Έλαβε μέρος στην εκστρατεία της Θεσσαλίας και αργότερα στο Σερβοτουρκικό πόλεμο, κατά τη διάρκεια του οποίου τραυματίσθηκε. Πολύ σημαντική ήταν η συμβολή του στη συγκρότηση του στρατού, διατελώντας μάλιστα διοικητής της Σχολής Ευελπίδων.

ΚΟΡΑΗΣ, ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ (Σμύρνη, 1748 – Παρίσι, 1833): Λόγιος, μεταφραστής και συγγραφέας. Γόνος αστικής οικογένειας λογίων, σπούδασε στη Σμύρνη, στο Άμστερνταμ και στο Μονπελιέ. Από το 1788 ζούσε στο Παρίσι, όπου ασχολήθηκε με μεταφράσεις έργων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Θεωρούσε την πνευματική ανάπτυξη απαραίτητη προϋπόθεση για τη διεκδίκηση της ανεξαρτησίας των Ελλήνων. Συμμετείχε στο Φιλελληνικό Κομιτάτο του Παρισιού, ανέπτυξε αλληλογραφία με σημαντικούς πολιτικούς και λόγιους και αρθρογραφούσε υπέρ της ελληνικής υπόθεσης.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Ύδρα, 1782 – Αθήνα, 1858): Έμπορος, πλοιοκτήτης και πολιτικός. Ασχολήθηκε με το εμπόριο και τη ναυτιλία. Κατά τη διάρκεια του Αγώνα υιοθέτησε τη στάση του αδελφού του Λάζαρου, έμεινε μακριά από τις πολεμικές επιχειρήσεις, λαμβάνοντας, ωστόσο, σημαντικό ρόλο στις πολιτικές διεργασίες. Το 1823, εν μέσω της εμφύλιας διαμάχης, μετά την προσέγγιση με τον Αλ. Μαυροκορδάτο, έγινε μέλος του νέου Εκτελεστικού (κυβέρνησης) και τον Ιανουάριο του 1824 ανέλαβε την προεδρία του σώματος. Από τη θέση αυτή, έφερε βαριά ευθύνη, για το ξέσπασμα νέου εμφυλίου πολέμου, ενώ φάνηκε ανίκανος να αξιολογήσει τη σοβαρότητα της παρουσίας του στρατού του Ιμπράημ στην Πελοπόννησο, θέτοντας σε κίνδυνο την Επανάσταση. Επί Καποδίστρια έλαβε πολιτική θέση από τη οποία παραιτήθηκε σύντομα, καθώς εντάχθηκε στην αντιπολίτευση και πρωτοστάτησε στην ανταρσία της Ύδρας.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ ΛΑΖΑΡΟΣ (Ύδρα, 1769 – 1852): Έμπορος, πλοιοκτήτης και πρόκριτος της Ύδρας. Έχασε στην παιδική ηλικία το δεξί του μάτι, που το κάλυπτε με μαύρο επίδεσμο. Γόνος ναυτικής οικογένειας της Ύδρας, ανέλαβε σε ηλικία 14 ετών τη διαχείριση των οικογενειακών επιχειρήσεων, αποκτώντας πλούτο και πολιτική ισχύ. Επιφυλακτικός στη αρχή, προσέφερε σημαντικό μέρος της περιουσίας του στην Αγώνα στη συνέχεια. Δεν μετακινήθηκε από το νησί του και δεν έλαβε μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις. Συνεργάστηκε με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και σε μεγάλο βαθμό

κατηύθυνε τις κινήσεις του αδελφού του, Γεωργίου, όταν εκείνος ανέλαβε πρόεδρος της Κυβέρνησης. Επί Καποδίστρια, ανέλαβε τη διοίκηση της Ύδρας, αλλά σύντομα πέρασε στην αντιπολίτευση.

ΚΟΧΡΑΝ, ΤΟΜΑΣ (Thomas Alexander Cochrane, Earl of Dundonald, Annsfield, Lanarkshire, 1775 — Kensington, Middlesex, 1860): Βρετανός στρατιωτικός. Εμπλεκόμενος σε ύποπτες περιπέτειες τυχοδιωκτικού χαρακτήρα, καθαιρέθηκε και αναγκάστηκε να καταφύγει ως μισθοφόρος στη Λατινική Αμερική. Επέστρεψε στην πατρίδα του το 1825. Με υπόδειξη του φιλελληνικού κοιμιτάτου μισθώθηκε, έναντι αδράς αμοιβής, από την ελληνική επιτροπή των δανείων για να συμβάλει στον Αγώνα. Ωστόσο, κωλυσιεργώντας, έφτασε στην επαναστατημένη Ελλάδα μόλις το 1827 και ανέλαβε την αρχηγία όλων των ναυτικών δυνάμεων, συνδέοντας το όνομά του, επί το πλείστον, με συνεχόμενες αποτυχημένες επιχειρήσεις π.χ. στην Αλεξάνδρεια, στο Μεσολόγγι, στη Χίο κ.ά., με αποκορύφωμα την πανωλεθρία των ελληνικών δυνάμεων στην Αττική, που οδήγησε στην παράδοση της Ακρόπολης των Αθηνών στον Κιουταχλή και στον τερματισμό της Επανάστασης στην Ανατολική Στερεά. Στο τέλος του 1827 επέστρεψε στην Αγγλία και λίγους μήνες αργότερα γύρισε ξανά στην Ελλάδα, επιθυμώντας να εισπράξει το υπόλοιπο της αμοιβής του. Συνάντησε όμως την έντονη αντίδραση του Καποδίστρια.

ΚΩΛΕΤΤΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ (Συρράκο Ιωαννίνων, 1787 — Αθήνα, 1847). Πολιτικός. Γιος προεστού, από το Συρράκο Ιωαννίνων, σπούδασε στα Γιάννενα και στην Παβία. Εργάστηκε ως γιατρός στην Αυλή του Αλή πασά και την ίδια περίοδο απέκτησε περιουσία από διάφορες παράλληλες δραστηριότητες. Το 1819 έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Με την έναρξη της Επανάστασης πήρε μέρος στον ξεσηκωμό της ιδιαίτερης πατρίδας του. Μετά την αποτυχία της Επανάστασης στο Συρράκο, πήγε στο Μεσολόγγι και στη συνέχεια στην Πελοπόννησο. Δρώντας κυρίως παρασκηνιακά, από το περιβάλλον του Μαυροκορδάτου, κατάφερε να εξασφαλίσει καίριες πολιτικές θέσεις, έλαβε μέρος στην Α' Εθνοσυνέλευση, συμμετείχε στην επιτροπή για τη σύνταξη του πρώτου ελληνικού Συντάγματος και διετέλεσε υπουργός Πολέμου. Ήρθε σε ρήξη με τον Κολοκοτρώνη και τον Ανδρούτσο και θεωρείται ηθικός αυτουργός της δολοφονίας του τελευταίου. Διασφάλισε τη στήριξη Ρουμελιωτών οπλαρχηγών και πρωταγωνίστησε στα γεγονότα του δεύτερου εμφυλίου. Επί Καποδίστρια ανέλαβε πολιτικές θέσεις και, στην έκρυθμη περίοδο που ακολούθησε μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, θριάμβευσε ως επικεφαλής των Συνταγματικών. Επικεφαλής του Γαλλικού κόμματος, στήριξε αρχικά την Αντιβασιλεία, για να απομακρυνθεί αρ-

γότερα και να σταλεί πρεσβευτής στο Παρίσι. Το 1843 επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου συνέχισε την πολιτική του καριέρα, φτάνοντας μέχρι την πρωθυπουργία. Θεωρείται ο εμπνευστής τη Μεγάλης Ιδέας. Από τον πρωθυπουργικό θώκο υπεραμύνθηκε της γαλλικής επιρροής στην πολιτική ζωή του ελληνικού κράτους, δρώντας με βασικό γνώμονα τη διατήρησή του στην εξουσία.

ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ Η ΜΠΑΪΡΟΝ (George Gordon, 6th Baron Byron, Λονδίνο, 1788 – Μεσολόγγι, 1824). Άγγλος αριστοκράτης, από τους σπουδαιότερους Βρετανούς ποιητές και εμβληματική μορφή του Ρομαντισμού. Ταξίδεψε στην Ευρώπη και συνέδεσε το όνομά του με τη στήριξη επαναστατικών κινημάτων σε Ιταλία και Ελλάδα. Το 1823 έφτασε στο Μεσολόγγι, ύστερα από παρότρυνση της Φιλελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου. Στήριξε οικονομικά τον Αγώνα, οργάνωσε δικό του στρατιωτικό σώμα και διατηρούσε αλληλογραφία με επιφανείς Ευρωπαίους, υπέρ της ενίσχυσης των επαναστατών. Αρρώστησε, πιθανότατα από ελονοσία, και πέθανε στις 19 Απριλίου του 1824 στο Μεσολόγγι.

ΛΕΟΠΟΛΔΟΣ Α΄ ΤΟΥ ΒΕΛΓΙΟΥ (Leopold Georg Christian Friedrich, μετέπειτα Leopold I του Βελγίου, Coburg, Saxe-Coburg-Saalfeld, 1790 – Βρυξέλλες, 1865): Ο πρώτος βασιλιάς του Βελγίου (1831-65). Τέταρτος γιος του δούκα Φραγκίσκου του Σαξ-Κόμπουργκ-Ζάαφελτ έλαβε μέρος στους Ναπολεόντειους πολέμους κατά του Βοναπάρτη. Ύστερα από εξουσιοδότηση του ελληνικού κράτους, εξελέγη από τις προστάτιδες δυνάμεις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία ηγεμόνας κυριάρχης της Ελλάδος με το δεύτερο πρωτόκολλο της 3ης Φεβρουαρίου 1830. Αποδέχτηκε κατ' αρχάς την εκλογή του, αλλά έθεσε όρους, όπως τη διεύρυνση των συνόρων, την εγγύηση ασφάλειας της χώρας, την παροχή οικονομικής βοήθειας και εξωτερικής βοήθειας σε περίπτωση απειλής, αιτήματα που δεν φάνηκαν πρόθυμες οι δυνάμεις να εκπληρώσουν, με αποτέλεσμα την παραίτησή του. Το 1831 αποδέχτηκε την εκλογή του ως βασιλιά των Βέλγων.

ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ Α΄, ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΒΑΥΑΡΙΑΣ (Ludwig Karl August, Στρασβούργο, 1786 – Νίκαια, 1868): Πρωτότοκος γιος του βασιλιά της Βαυαρίας Μαξιμιλιανού Α΄, ανήλθε στον θρόνο το 1825. Επέδειξε αισθήματα συμπάθειας προς τον Αγώνα των Ελλήνων για ανεξαρτησία ήδη πριν από την ανάρρησή του, απότοκα του θαυμασμού του για τον ελληνικό πολιτισμό. Ευνόησε το φιλελληνικό κίνημα στη Βαυαρία. Ήρε τις απαγορεύσεις δημοσίευσης άρθρων και ειδήσεων από τον ελληνικό Αγώνα στον Τύπο και επέτρεψε την αναχώρηση Γερμανών αξιωματικών, όπως π.χ. του Heideck, για την Ελλάδα, χωρίς απώλεια των βαθμών και των μισθών τους. Υπό την αιγίδα του συγκροτήθηκε το 1826 το Κεντρικό Φιλελληνικό Σωματείο στο Μό-

ναχο, που καλούσε για τη συγκέντρωση δωρεών προς ανακούφιση των Ελλήνων. Με την εκλογή του δευτερότοκου γιου του, Όθωνα, σε βασιλιά της Ελλάδος αναμείχθηκε ενεργά στα ελληνικά πράγματα.

ΛΟΥΡΙΩΤΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ (Ιωάννινα, 1789 – Αθήνα, 1854): Πολιτικός, στενός φίλος και συνεργάτης του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Σπούδασε οικονομικά και πολιτικές επιστήμες στη Γερμανία και στη Γαλλία. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και, με την κήρυξη της Επανάστασης, επέστρεψε στην Ελλάδα για να υπηρετήσει τον Αγώνα. Διετέλεσε μέλος της επιτροπής Εθνικών Δανείων, το 1824 και 1825. Βοήθησε την έλευση πολλών Φιλελλήνων στην Ελλάδα, μεταξύ των οποίων ο λόρδος Βύρων και ο Σανταρόζα. Αργότερα υπήρξε ανάμεσα σε εκείνους που ανέλαβαν να μεσολαβήσουν για την αποδοχή εκ μέρους του Λεοπόλδου της ανάρρησής του στον ελληνικό θρόνο.

ΜΑΓΕΡ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ (Johann Jacob Meyer, Ζυρίχη, 1798 – Μεσολόγγι, 1826): Ελβετός φιλέλληνας, φαρμακοποιός και εκδότης. Έφτασε στην επαναστατημένη Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1822 από το Λιβόρνο. Εγκαταστάθηκε στο Μεσολόγγι, όπου παντρεύτηκε την Ελληνίδα Αλτάνη Ιγγλέζου και απέκτησε μαζί της δύο κόρες. Εργάστηκε στο νοσοκομείο και στο φαρμακείο που δημιούργησε, περιθάλποντας τραυματίες, κυρίως κατά τη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου. Από το 1824 εξέδιδε την εφημερίδα *Ελληνικά Χρονικά*, στο τυπογραφείο που έφερε ο Άγγλος Φιλέλληνας Leicester Stanhope με έξοδα του Φιλελληνού Κομιτάτου του Λονδίνου. Σκοτώθηκε μαζί με την οικογένειά του κατά την Έξοδο το 1826.

ΜΑΙΖΟΝ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΙΩΣΗΦ (Maison Nicholas Joseph, Épinay-sur-Seine, 1770 – Παρίσι 1840): Γάλλος στρατιωτικός. Κατατάχθηκε εθελοντικά στον στρατό την περίοδο διακυβέρνησης του Ναπολέοντα, αλλά μετά την καθαιρέσή του δήλωσε πίστη στους Βουρβόνους. Διετέλεσε στρατιωτικός διοικητής του Παρισιού. Διορίστηκε διοικητής του εκστρατευτικού σώματος, δύναμης 15.000 ανδρών, το οποίο αποβιβάστηκε στον κόλπο της Κορώνης στις 29 Αυγούστου 1828, με στόχο τον αποκλεισμό των αιγυπτιακών δυνάμεων του Ιμπράημ πασά. Δεν ακολούθησε το πρώτο τμήμα του εκστρατευτικού σώματος που επέστρεψε στη Γαλλία τον Ιανουάριο του 1829 και έμεινε πίσω για μερικούς ακόμα μήνες κατά τη διάρκεια των οποίων επιδόθηκε σε έργα οχυρωματικής. Επιστρέφοντας στη Γαλλία έλαβε τον βαθμό του στρατάρχη και συνέχισε την πολιτική πλέον σταδιοδρομία του. Το 1835 αποσύρθηκε από την ενεργό πολιτική ζωή και πέθανε μερικά χρόνια αργότερα σε ηλικία 70 ετών.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ Η ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, ΙΩΑΝΝΗΣ (Αβορίτης Φωκίδας, 1790/1795 – Αθήνα, 1864): Αγωνιστής της Ελληνικής Επανάστασης. Έλαβε την προσωνυμία Μακρυγιάννης, γιατί ήταν πολύ ψηλός. Ο πατέρας του σκοτώθηκε από Τουρκαλβανούς του Αλή πασά και ο ίδιος, σε ηλικία 7 ετών, δόθηκε ψυχογιός σε ένα πλούσιο σπίτι, όπου υπόκειτο σε βαριές εργασίες και υφίστατο ατιμωτικές συμπεριφορές. Αργότερα ασχολήθηκε με το εμπόριο και απέκτησε περιουσία. Ορκίστηκε Φιλικός και έλαβε μέρος στον Αγώνα, συμμετέχοντας σε διάφορες πολιορκίες και μάχες στη Στερεά Ελλάδα και στην Πελοπόννησο. Μετά την απελευθέρωση, έλαβε στρατιωτικά αξιώματα. Το 1829 ξεκίνησε τη συγγραφή των Απομνημονευμάτων του, μαθαίνοντας γράμματα σε ηλικία άνω των 30.

ΜΑΟΥΡΕΡ, ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΟΝ (Georg Ludwig von Maurer, Erpolzheim, 1790 – Μόναχο, 1872): Βαυαρός νομομαθής, καθηγητής του Πανεπιστημίου του Μονάχου και μέλος της Βασιλικής Ακαδημίας. Υπήρξε μέλος της τριμελούς Αντιβασιλείας του Όθωνα. Στην Ελλάδα επιδόθηκε στο έργο της οργάνωσης σημαντικών τομέων για τη διοίκηση ενός νεοσύστατου κράτους, όπως η Δικαιοσύνη, η Εκκλησία και η Εκπαίδευση. Μετά το τέλος της θητείας του στην Ελλάδα επέστρεψε στη Βαυαρία, όπου ανέλαβε υψηλά αξιώματα. Στην Ελλάδα επέστρεψε το 1858 με αφορμή τη συμπλήρωση 25 ετών από την ανάληψη της βασιλείας από τον Όθωνα.

ΜΑΟΥΡΟ, ΝΟΥΤΣΟ ΑΛΦΟΝΣΟ (Mauro Nuzzo, Alfonso): Ιταλός γιατρός. Υπηρέτησε στο υγειονομικό σώμα του Ιμπραήμ πασά. Παρακολούθησε από κοντά την τελευταία φάση της πολιορκίας του Μεσολογγίου. Όταν επέστρεψε στην Ιταλία κατέγραψε τα όσα έζησε και άκουσε από τους αιχμαλώτους. Εξέδωσε το έργο του υπό τον τίτλο *Η καταστροφή του Μεσολογγίου* αρχικά, το 1830, στα ιταλικά και αργότερα, το 1836, στα γαλλικά.

ΜΑΣΟΝ, ΕΔΟΥΑΡΔΟΣ (Edward Masson, Laurencekirk, 1799 – Αθήνα, 1873): Σκοτσέζος φιλέλληνας, έφτασε στην Ελλάδα το 1824 για να λάβει μέρος στην Ελληνική Επανάσταση. Διετέλεσε γραμματέας του αρχηγού του ελληνικού στόλου λόρδου Κόχραν. Έμαθε γρήγορα ελληνικά και διορίστηκε καθηγητής στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Ναυπλίου. Αργότερα εργάστηκε ως δικηγόρος. Ήταν μάλιστα συνήγορος του Γεώργιου Μαυρομιχάλη στη δίκη για τη δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια. Την περίοδο της Αντιβασιλείας διορίστηκε γενικός εισαγγελέας, αναλαμβάνοντας την οργάνωση της δικαστικής υπηρεσίας. Υπήρξε δημόσιος κατήγορος στη δίκη των Κολοκοτρώνη και Πλαπούτα, ζητώντας τη θανατική καταδίκη τους για εσχάτη προδοσία. Το 1840, συμμετείχε στη δίκη της Φιλορθόδοξου

Εταιρείας. Αργότερα, επέστρεψε στην Ιρλανδία, όπου εργάστηκε ως καθηγητής Ελληνικής Εκκλησιαστικής Ιστορίας. Υπήρξε εκδότης της δίγλωσσης εφημερίδας *Ελληνική Σημαία*. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα το 1865 ξεκίνησε την έκδοση του περιοδικού *Μνήμων*. Πέθανε μερικά χρόνια αργότερα σε ηλικία 74 ετών.

ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ, ΜΑΝΤΩ (Τεργέστη, 1796/7 – Πάρος, 1840): Αγωνίστρια της Επανάστασης. Καταγόταν από επιφανή κυκλαδίτικη οικογένεια. Με την κήρυξη του Αγώνα έφτασε στη Μύκονο και τέθηκε επικεφαλής των επαναστατών του νησιού. Επάνδρωσε δύο καράβια και έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις, όταν το 1822 ο οθωμανικός στόλος επιχείρησε να αποβιβάσει στο νησί. Σημαντική ήταν η συμβολή της στην κινητοποίηση των φιλελληνικών κύκλων της Ευρώπης, μέσω επιστολών της. Διέθεσε την περιουσία της για τον Αγώνα. Πέθανε άμπωτη στην Πάρο τον Ιούλιο του 1840.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΗΛΗΣ ΠΕΤΡΟΜΠΕΗΣ (Μάνη, 1773 – Αθήνα, 1848): Μπέης της Μάνης από το 1815, λόγω των ηγετικών ικανοτήτων του, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και, παρά τους αρχικούς δισταγμούς του, τάχθηκε με την Επανάσταση. Έλαβε μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις και παράλληλα συμμετείχε στην πολιτική οργάνωση του Αγώνα. Ως πρόεδρος της Μεσσηνιακής Γερουσίας υπέγραψε τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας προς τις ευρωπαϊκές αυλές και την Αμερικανική Συμπολιτεία. Δέχθηκε με ανακούφιση την εκλογή του Καποδίστρια ως Κυβερνήτη της Ελλάδας, αλλά σύντομα η οικογένειά του ήρθε σε ανοιχτή ρήξη μαζί του.

ΜΑΧΜΟΥΤ Β' (Mahmut II, Κωνσταντινούπολη, 1785 – 1839): Σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ανέβηκε στον θρόνο το 1808. Θέλοντας να ενισχύσει την κεντρική εξουσία, προχώρησε σε ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα. Κορυφαία στιγμή της βασιλείας του υπήρξε η διάλυση του σώματος των γενιτσάρων, ενώ στη διάρκεια της ξέσπασαν η Σερβική και η Ελληνική Επανάσταση.

ΜΕΓΓΟΣ, ΠΕΤΡΟΣ (Κουκλουτζάς Σμύρνης [σημερινό Altındağ], 1802 – ;): Αγωνιστής του 1821. Εγκατέλειψε τη γενέτειρά του μετά το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης και έφτασε στο Μεσολόγγι. Πήρε μέρος σε διάφορες πολεμικές επιχειρήσεις. Προσελήφθη ως γραμματικός από τον Μιαούλη και αργότερα εντάχθηκε στο πλήρωμα του Σαχτούρη. Τον Μάιο του 1822 πήρε μέρος σε μία επιχείρηση στη Χίο που μόλις είχε καταστραφεί από τους Οθωμανούς. Αργότερα εντάχθηκε στο τάγμα των Φιλελλήνων και πήρε μέρος στη μάχη του Πέτα (4/16 Ιουλίου 1822). Το 1823 πήγε στην Κρήτη, όπου πήρε μέρος σε κάποιες αψιμαχίες με τους Οθωμανούς. Το 1826 πήγε στη Σύρο και στη Μυτιλήνη, αναζητώντας Ψαριανούς

αιχμαλώτους, στην Κρήτη και στα παράλια της Αιγύπτου. Ακολούθως εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη, όπου γνώρισε τους Αμερικάνους ιεραποστόλους Jonas King και Josiah Brewer. Τον τελευταίο θα τον ακολουθήσει το 1828 στην Αμερική. Εκεί, εξέδωσε τα απομνημονεύματά του.

METERNIX, ΚΛΕΜΕΝΣ ΦΟΝ (Klemens Wenzel Nepomuk Lothar, Furst von Metternich-Winnenburg-Beilstein, Koblenz, 1773 — Βιέννη, 1859): Αυστριακός πολιτικός, υπουργός Εξωτερικών της Αυστρίας μεταξύ των ετών 1809 — 1848. Οπαδός του συντηρητισμού, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στα ευρωπαϊκά πράγματα μετά την πτώση του Ναπολέοντα και το συνέδριο της Βιέννης (1814 — 1815). Τάχθηκε κατά των επαναστατικών κινημάτων, επιχειρώντας να πετύχει την καταστολή τους τόσο στον ευρωπαϊκό χώρο (Ισπανία, Πορτογαλία κ.λπ.) όσο και στη Λατινική Αμερική (ισπανικές αποικίες). Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου του Λάιμπαχ, όταν έφτασε η είδηση της Ελληνικής Επανάστασης, ο Μέτερνιχ τη θεώρησε σχετιζόμενη με τα υπόλοιπα επαναστατικά κινήματα και λίγο αργότερα, στο συνέδριο της Βερόνας, πέτυχε την καταδίκη της. Μετά όμως το 1824 και τη μεταστροφή της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στο ελληνικό ζήτημα απομονώθηκε.

MEXMET ΑΛΗ, Ο ΚΑΒΑΛΙΩΤΗΣ (Kavalali Mehmet Ali Paşa, Καβάλα, 1769 — Αλεξάνδρεια, 1849): Οθωμανός στρατιωτικός, βαλής (διοικητής) της Αιγύπτου, θεμελιωτής της σύγχρονης Αιγύπτου και ιδρυτής της δυναστείας που βασιλέψε στην Αίγυπτο και το Σουδάν μέχρι την Εθνικιστική Επανάσταση του 1952. Με καταγωγή μάλλον από τη Μικρά Ασία, ανατράφηκε μετά τον θάνατο του πατέρα του από τον Οθωμανό διοικητή της Καβάλας. Στα 1798, επικεφαλής οθωμανικού εκστρατευτικού σώματος, πολέμησε κατά των Γάλλων στην Αίγυπτο και κατόρθωσε σύντομα να αναδειχτεί σε αντιβασιλιά του σουλτάνου στην περιοχή, με τον βαθμό του πασά. Πέτυχε την εδραίωση της εξουσίας του στην Αίγυπτο, εξασφαλίζοντας τελικά το κληρονομικό δικαίωμα διακυβέρνησης υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου. Συγκρότησε τακτικό στρατό δυτικού τύπου από ντόπιους και βοήθησε τον σουλτάνο στην καταστολή της Ελληνικής Επανάστασης διαθέτοντάς του στρατό υπό τον γιο του Ιμπραήμ και στόλο, ο οποίος καταστράφηκε κατά τη ναυμαχία του Ναυαρίνου.

ΜΙΑΟΥΛΗΣ, ΒΩΚΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ (Ύδρα, 1769 — Πειραιάς, 1835): Ναύαρχος του Αγώνα και πολιτικός. Ως γιος εμποροπλοιάρχου της Ύδρας, ασχολήθηκε από μικρή ηλικία με το ναυτικό επάγγελμα και το εμπόριο, ενίοτε και με την πειρατεία. Το πατρικό του όνομα ήταν Βώκος. Έλαβε την προσωνυμία Μιαούλης από ένα πλοίο με το

όνομα Μιαούλ, που αγόρασε στη Σμύρνη από έναν Τουρκοκρητικό. Στην αρχή της Επανάστασης διατήρησε εφεκτική στάση, διαθέτοντας μεν τα πλοία του και μέρος της περιουσίας του στον Αγώνα, αλλά χωρίς ο ίδιος να λάβει ενεργά ρόλο. Το 1822, ανέλαβε την αρχηγία του υδραϊκού στόλου και συμμετείχε σε σειρά ναυμαχιών και διαφόρων ναυτικών επιχειρήσεων, μέχρι το τέλος της Επανάστασης, σημειώνοντας πολλές νίκες. Κατά τους εμφυλίους πολέμους, τάχθηκε με την αντίπαλη στον Κολοκοτρώνη παράταξη. Την περίοδο του Καποδίστρια, έλαβε στρατιωτικά και πολιτικά αξιώματα, αλλά σύντομα ήρθε σε ανοιχτή σύγκρουση με τον Κυβερνήτη, κατέλαβε τον ναύσταθμο στον Πόρο και πυρπόλησε δύο πλοία του στόλου.

ΜΙΖΕΦΣΚΙ (Mizewsky, Miezewsky, Marschefski, Mischaschefsky, Mierzejewski, Marszewski): Πολωνός φιλέλληνας, βετεράνος στρατιωτικός. Έλαβε μέρος στους Ναπολεόντειους πολέμους στο πλευρό του Ναπολέοντα και στα επαναστατικά κινήματα στο Πιεμόντε, στη Νότια Αμερική και στη Νάπολη, πριν καταλήξει στην επαναστατημένη Ελλάδα. Διορίστηκε επικεφαλής του γερμανικού λόχου του τάγματος των Φιλελλήνων, που αποτελείτο από Γερμανούς και Πολωνούς. Σκοτώθηκε στη μάχη του Πέτα (4/16 Ιουλίου 1822).

ΜΙΝΙΑΚ, ΖΑΝ (Jean Mignac): Γάλλος φιλέλληνας. Έφτασε στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1822 και κατετάγη στο τάγμα των Φιλελλήνων. Ο γιατρός του τάγματος Johann Daniel Elster περιγράφει στο ημερολόγιό του (*Das Bataillon der Philhellenen, dessen Errichtung, Feldzug und Untergang*, Baden, 1828) τις έντονες διαμάχες στις οποίες φέρεται να ενεπλάκη. Σκοτώθηκε στη μάχη του Πέτα (4/16 Ιουλίου 1822).

ΜΟΥΡΟΥΖΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Κωνσταντινούπολη, 1786 – Κωνσταντινούπολη, 1821): Αξιωματούχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μέλος φαναριώτικης οικογένειας, ήταν ένας από τους μάρτυρες της Ελληνικής Επανάστασης. Τον Φεβρουάριο του 1821, διορίστηκε μεγάλος δραγουμάνος, θέση στην οποία παρέμεινε για 40 μέρες, καθώς έπεσε θύμα της απόφασης του σουλτάνου να εκδικηθεί τους πιο επιφανείς Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, ανάμεσα στους οποίους και τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε'. Στις 4 Απριλίου 1821 αποκεφαλίστηκε, παρουσία του ίδιου του σουλτάνου Μαχμούτ Β'.

ΜΠΑΚΟΛΑΣ, ΓΩΓΟΣ (Σκουληκαριά Άρτας, 1770 – Ραδοβίζι Άρτας, 1826): Αρματολός Ραδοβιζίου και Τζουμέρκων, σκότωσε με υποκίνηση του Αλή πασά τον Κίτσο Μπότσαρη, πατέρα του Μάρκου, για να μην διεκδικήσει το αρματολίκι, αλλά αργότερα συμφιλιώθηκε με τους Μποτσαραίους. Έλαβε εξ αρχής μέρος στην Επανάσταση και

συμμετείχε σε πολεμικές επιχειρήσεις σημειώνοντας νίκες. Κατηγορήθηκε στη μάχη του Πέτα (4/16 Ιουλίου 1822), που κατέληξε σε ήττα, για προδοτική συμπεριφορά, γεγονός όμως που δεν αποδείχθηκε. Ο ίδιος ωστόσο, κατατρεγμένος, συνθηκολόγησε με τους Τούρκους και παρέμεινε στο εχθρικό στρατόπεδο μέχρι τον θάνατό του, καθώς μάλιστα δεν υπήρξαν από ελληνικής πλευράς προσπάθειες επαναπροσέγγισής του.

ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ, ΜΑΡΚΟΣ (Σούλι, 1790 – Καρπενήσι, 1823): Σουλιώτης οπλαρχηγός. Γιος του Κίτσου Μπότσαρη, ακολούθησε τον πατέρα του στην Κέρκυρα, μετά την εκδίωξη των Σουλιωτών από τον Αλή πασά, όπου υπηρέτησε στα εκεί στρατιωτικά σώματα. Κατά την πολιορκία του Αλή πασά από τα σουλτανικά στρατεύματα, πολέμησε στο πλευρό του. Με το ξέσπασμα της Επανάστασης, έλαβε μέρος σε πολλές μάχες κατά των Τούρκων και πέτυχε σημαντικές νίκες, όπως αυτή στο Κομπότι Άρτας (3 Ιουλίου 1821). Αναδείχθηκε σε στρατιωτικά αξιώματα, προκαλώντας τη δυσaréσκεια άλλων οπλαρχηγών, αλλά ο ίδιος διατήρησε διαλλακτική στάση, ώστε να αποφευχθεί εμφύλιος πόλεμος. Σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια νυχτερινής εφόδου στο τουρκικό στρατόπεδο στο Κεφαλόβρυσο της Ευρυτανίας και τάφηκε στο Μεσολόγγι.

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑ, ΛΑΣΚΑΡΙΝΑ (Κωνσταντινούπολη, 1771 – Σπέτσες, 1825): Καπετάνισσα των Σπετσών. Με καταγωγή από την Ύδρα, υπήρξε κάτοχος μεγάλης συζυγικής περιουσίας, την οποία κατόρθωσε να αυξήσει επιδιδόμενη σε εμπορικές επιχειρήσεις. Με την κήρυξη της Επανάστασης στις Σπέτσες, τη διέθεσε, όπως και τα πλοία της, στον Αγώνα. Έλαβε η ίδια μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις, π.χ. στην πολιορκία του Ναυπλίου και της Μονεμβασίας, και συνέβαλε στον ανεφοδιασμό των ελληνικών δυνάμεων. Δεν συμμετείχε στον εμφύλιο πόλεμο, καθώς αποκλείστηκε από την κυβέρνηση Κουντουριώτη στις Σπέτσες, όπου παρέμεινε άπραγη. Σκοτώθηκε στην οικία της στις Σπέτσες στα πλαίσια οικογενειακής διαμάχης (22 Μαΐου 1825).

ΜΠΟΥΡΝΤΕΤ, ΦΡΑΝΣΙΣ (Sir Francis Burdett 5th Baronet, Derbyshire, 1770 – Λονδίνο 1844): Άγγλος αριστοκράτης. Έδρασε κυρίως στην πολιτική σκηνή ως μεταρρυθμιστής, υποψήφιος και εκπρόσωπος του Γουέστμινστερ στο Κοινοβούλιο. Υπήρξε μέλος της φιλελληνικής επιτροπής του Λονδίνου και θεωρείται ότι ενεπλάκη ενεργά στο σκάνδαλο του δεύτερου αγγλικού δανείου.

ΝΕΓΡΗΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΣ (Κωνσταντινούπολη, 1790 – Ναύπλιο, 1824): Πολιτικός. Μέλος φαναριώτικης οικογένειας, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1818 και αποτέλεσε ένα από τα πιο δραστήρια μέλη της.

Συνδέθηκε με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και τον κύκλο του. Αναμείχθηκε στα πολιτικά πράγματα, αναλαμβάνοντας την οργάνωση της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος, συμμετέχοντας στη συντακτική επιτροπή της Α' Εθνοσυνέλευσης. Ανελίχθηκε σε υψηλά αξιώματα, οι φιλοδοξίες του, ωστόσο, τον οδήγησαν σε πολιτική απομόνωση.

NEEZER, ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ (Christoph Neeser, Ρούντενχάουζεν, 1808 – Κωνσταντινούπολη, 1883): Αξιωματικός του βαυαρικού στρατού, συνόδευσε τον βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα και υπηρέτησε στον στρατό των Βαυαρών ως υπολοχαγός. Το 1833 διορίστηκε φρούραρχος της Ακρόπολης και παρέλαβε το φρούριο από τον Τούρκο προκάτοχό του, ενώ το 1834 συμμετείχε στην επιχείρηση καταστολής της εξέγερσης των Μανιατών. Το 1835 επέστρεψε στη Βαυαρία και γύρισε ξανά στην Ελλάδα το 1840. Παντρεύτηκε δύο φορές με Ελληνίδες και απέκτησε 26 παιδιά. Εγγονή του ήταν η ηθοποιός Μαρίκα Νέζερ. Από το 1872 εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου εργάστηκε ως δάσκαλος. Τα απομνημονεύματά του εκδόθηκαν το 1911.

NENEKOS (ΖΟΥΜΠΙΑΤΙΩΤΗΣ), ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Ζουμπάτα Αχαΐας, ; – Ζουμπατοχώρια, 1828): Οπλαρχηγός της επαρχίας Πατρών. Προεπαναστατικά υπήρξε κάπος, δηλαδή επικεφαλής μισθωτών ενόπλων, των προκρίτων της Πάτρας Αθανασίου Κανακάρη και του γιου του Μπενιζέλου Ρούφου. Εντάχθηκε από την αρχή στον Αγώνα συμμετέχοντας σε διάφορες μάχες στην ευρύτερη περιοχή της Αχαΐας και στη Δυτική Στερεά Ελλάδα, σημειώνοντας επιτυχίες και λαμβάνοντας τον βαθμό του χιλιάρχου. Μετά την εισβολή του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο δήλωσε υποταγή, λαμβάνοντας πολλά αξιώματα, και προσέλκυσε και άλλους οπλαρχηγούς να κάνουν «καπάκια», με αποτέλεσμα ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης να διατάξει τη θανάτωσή του από τον συμπατριώτη και εξάδελφό του οπλαρχηγό Αθανάσιο Σαγιά.

ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ, ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ (Νέδουσα Μεσσηνίας, 1782 – Πειραιάς, 1849): Αγωνιστής της Επανάστασης, γνωστός και ως Νικηταράς. Ήταν γιος του κλέφτη Σταματέλου Τουρκολέκα και σε ηλικία 11 ετών έγινε και ο ίδιος κλέφτης, κοντά στον καπετάν Ζαχαριά Μπαρμπιτσιώτη και στον θείο του Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Το 1805, με τις διώξεις των κλεφτών, κατέφυγε στα Επτάνησα, όπου υπηρέτησε στα στρατιωτικά σώματα των Ρώσων, των Γάλλων και των Άγγλων. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Στην Επανάσταση έλαβε ενεργό ρόλο, όπως μαρτυρεί και η προσωνυμία Τουρκοφάγος, αλλά υπήρξε από τους λιγοστούς αρχηγούς που δεν επιδόθηκε σε λαφυραγωγίες. Παρά τις προσπάθειές του για συμβί-

βασμό, αναμείχθηκε τελικά στον εμφύλιο. Επί Καποδίστρια έλαβε κάποια αξιώματα, αλλά με την έλευση του Όθωνα διώχθηκε και φυλακίστηκε. Πέθανε το 1849 τυφλός, άρρωστος και πάμφτωχος.

NOPMAN, KAPΛ (Karl Friedrich Leberecht Graf von Normann-Ehrenfels, Στουτγάρδη, 1784 – Μεσολόγγι, 1822): Γερμανός φιλέλληνας, βετεράνος αξιωματικός. Έλαβε μέρος στους Ναπολεόντειους πολέμους και αποστρατεύτηκε με τον βαθμό του αντιστρατήγου. Έφτασε στην Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 1822, επικεφαλής της τέταρτης αποστολής φιλελλήνων που οργάνωσαν τα φιλελληνικά κομιτάτα της νότιας Γερμανίας και της Ελβετίας, μαζί με τον υπηρέτη του Johann Georg (ή Hans Jörg χωρίς αναφορά οικογενειακού ονόματος). Διορίστηκε υποδιοικητής του ελληνικού στρατού και επικεφαλής του γενικού επιτελείου του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου κατά την εκστρατεία στην Ήπειρο. Τραυματίστηκε σοβαρά στο στήθος κατά τη μάχη του Πέτα (4/16 Ιουλίου 1822). Πέθανε λίγους μήνες αργότερα (15 Νοεμβρίου 1822) στο Μεσολόγγι.

NTANIA, ANTPEA (Andrea Dania, Γένοβα, 1786 – Πέτα, 1822): Ιταλός φιλέλληνας από τη Γένοβα, πρώην ίλαρχος στον στρατό του Ναπολέοντα. Διορίστηκε γενικός διοικητής του τάγματος των Φιλελλήνων, το οποίο συστάθηκε τον Μάιο του 1822 στην Κόρινθο. Μαζί με το τάγμα έλαβε μέρος στην εκστρατεία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στην Ήπειρο, προς βοήθεια των Σουλιωτών. Σκοτώθηκε στη μάχη του Πέτα (4/16 Ιουλίου 1822), όπου το τάγμα των Φιλελλήνων αποδεκατίστηκε και τελικά διαλύθηκε.

NTEΛAKPOYA, EYGENIOS (Eugène Delacroix, Saint-Maurice, Val-de-Marne, 1798 – Παρίσι, 1863): Γάλλος ρομαντικός ζωγράφος. Σε νεαρή ηλικία έχασε όλα τα κοντινά συγγενικά του πρόσωπα. Έλαβε όμως επιμελημένη μόρφωση. Σπούδασε στη Σχολή Καλών Τεχνών στο Παρίσι. Έχοντας δεσμούς με τους φιλελεύθερους κύκλους του Παρισιού, γνώρισε πολλούς φιλέλληνες και εθελοντές που είχαν πολεμήσει στην Ελλάδα και εμπνεύστηκε από τις μαρτυρίες τους. Το 1824 παρουσίασε στην ετήσια έκθεση της Γαλλικής Ακαδημίας τη μνημειακών διαστάσεων ελαιογραφία Σκηνές από τη σφαγή της Χίου (1824), προκαλώντας μεγάλη αίσθηση. Το 1826 με το έργο *Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου* (1826) συμμετείχε σε έκθεση τα έσοδα της οποίας συγκεντρώθηκαν υπέρ των αγωνιζόμενων Ελλήνων. Το 1845 ανέλαβε τη διακόσμηση της Βιβλιοθήκης του Λουξεμβούργου και λίγα χρόνια αργότερα της οροφής της Πινακοθήκης του Απόλλωνα στο Λούβρο. Ασθένησε εξαιτίας των δυσκολιών που συνεπάγεται η πολύωρη και κοπιώδης εργασία πάνω σε σκαλωσιά. Αποσύρθηκε και πέθανε στις 13 Αυγούστου το 1863.

ΟΘΩΝ Α΄, ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (Otto I, Σάλτσμπουργκ, 1815 – Μόναχο, 1867): Βασιλιάς της Ελλάδος. Δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄, επιλέχθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις ως ελέω Θεού βασιλιάς της Ελλάδος, μετά την άρνηση αποδοχής του θρόνου από τον Λεοπόλδο. Ο Όθωνας έφτασε στο Ναύπλιο στις 18/30 Ιανουαρίου 1833, συνοδεία δύναμης βαυαρικού στρατού 3.500 ανδρών και συμβουλίου αντιβασιλέων, με βασικά μέλη τους Άρμανσπεργκ, Μάουρερ και Χέυδεκ, που άσκησαν την εξουσία μέχρι την ενηλικίωσή του στις 20 Μαΐου/5 Ιουνίου 1835. Η λαϊκή δυσσέρεσκεια κατά της συγκεντρωτικής πολιτικής της Αντιβασιλείας, της εύνοιας των Βαυαρών έναντι των Έλλήνων και της βαριάς φορολογίας, υποδαυλιζόμενη από ξένες παρεμβάσεις, στράφηκε στη συνέχεια κατά του Όθωνα. Μετά δε την όξυνση της οικονομικής κατάστασης που οδήγησε τη χώρα σε χρεοκοπία και πτώχευση, τα πολιτικά κόμματα συσπειρώθηκαν, προκαλώντας την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, που είχε ως αποτέλεσμα την παραχώρηση συντάγματος. Μια σειρά ζητημάτων, ανάμεσα στα οποία και η μη τήρηση των συνταγματικών ελευθεριών, προκάλεσαν συνεχιζόμενες αναταραχές εναντίον του Όθωνα και τον ανάγκασαν τελικά να εγκαταλείψει τον θρόνο, μαζί με τη σύζυγό του Αμαλία, στις 12 Οκτωβρίου 1862. Κατέφυγε στο Μόναχο και στη συνέχεια στη Βαμβέργη, από όπου παρακολουθούσε τις εξελίξεις στην Ελλάδα.

ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ (Σπέτσες, 1775; – Ύδρα, 1852): Πλοιοκτήτης και πολιτικός. Γεννημένος στις Σπέτσες, αλλά με καταγωγή από το Κρανίδι, εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Ύδρα γύρω στο 1810. Παντρεμένος με την αδελφή του Λάζαρου και του Γεώργιου Κουντουριώτη Φλώρα, συνδέθηκε στενά με την οικογένεια Κουντουριώτη. Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην πολιτική εκπροσώπηση της Ύδρας. Ενεπλάκη ενεργά στο ζήτημα των αγγλικών δανείων. Επέστρεψε από το Λονδίνο το 1825 και έκτοτε περιορίστηκε στην προώθηση των συμφερόντων της οικογένειας Κουντουριώτη. Την περίοδο της διακυβέρνησης του Ιω. Καποδίστρια συμμετείχε ως πληρεξούσιος στην Δ΄ Εθνοσυνέλευση που πραγματοποιήθηκε στο Άργος το 1829, υποστηρίζοντας με θέρμη την αντιπολίτευση.

ΠΑΠΑΛΟΥΚΑΣ, ΣΠΥΡΟΣ (Μεσολόγγι, 1816 – Μεσολόγγι, 1900): Γιος του αρχηγού των υπερασπιστών του Βασιλαδίου, Αναστάσιου Παπαλουκά. Σε ηλικία μόλις 10 ετών βρέθηκε να πολεμάει στο Βασιλάδι. Από έναν λάθος χειρισμό ανατίναξε την πυριτιδαποθήκη του νησιού και αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο και τον τραυματισμό αρκετών ανδρών, καθώς και την κατάληψη του νησιού, λίγες μέρες αργότερα, ως απόρροια της έλλειψης πυρομαχικών.

ΠΑΠΑΣ, ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ (Τρίκαλα 1783 – Κωνσταντινούπολη, 1821): Φοίτησε στην ακμάζουσα σχολή της Τρίκκης. Υπήρξε διδάσκαλος και ιερέας. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Χριστόδουλο Λουριώτη, το 1818, όταν βρισκόταν στη Ιταλία για σπουδές. Έκτοτε εργάστηκε με ζήλο για τη διεύρυνση του δικτύου της Φιλικής Εταιρείας. Στα τέλη του 1819, εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Στις αρχές Ιανουαρίου του 1821 ανέλαβε να συναντήσει τον ηγεμόνα της Σερβίας Μίλος Ομπρένοβιτς, με σκοπό να του παραδώσει μία επιστολή του Αλ. Υψηλάντη, καθώς και το κείμενο μίας συνθήκης για από κοινού ξεσηκωμό Ελλήνων και Σέρβων. Καθ' οδόν όμως συνελήφθη από τους Τούρκους και δολοφονήθηκε.

ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑΣ, ΦΛΕΣΣΑΣ Η ΔΙΚΑΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ: (Πολιανή Μεσσηνίας, 1786 – Μανιάκι Μεσσηνίας, 1825): Κληρικός, πολιτικός και αγωνιστής της Επανάστασης. Φοίτησε στη σχολή της Δημητσάνας και σύντομα εκάρη μοναχός με το όνομα Γρηγόριος. Το 1818 κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία, η οποία, λόγω του ενθουσιώδους και παρορμητικού χαρακτήρα του, που την έθετε σε κίνδυνο, τον απομάκρυνε στέλνοντάς τον στην Πελοπόννησο. Τάχθηκε υπέρ της άμεσης έναρξης της Επανάστασης και έλαβε ενεργά μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις και στις πολιτικές διεργασίες. Κατά τον εμφύλιο ήρθε σε σύγκρουση με τους Κολοκοτρωνάιους, αλλά εν όψει της απειλής του Ιμπραήμ πασά ζήτησε την αποφυλάκιση του Κολοκοτρώνη. Έπεσε, ηρωικά μαχόμενος, έναντι υπέρτερων δυνάμεων του Ιμπραήμ, στο Μανιάκι Μεσσηνίας.

ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ (1767 – 1804): Αρχηγός των κλεφτών της περιοχής των Καλαβρύτων από το 1785. Μέλος της αρματολικής τριανδρίας με αρχηγό τον Ζαχαριά και υπαρχηγό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Οι Τούρκοι επιδιώκοντας σταθερά την εξόντωσή του πέτυχαν την έκδοση φερμανιού με το οποίο επικηρυσσόταν. Ο Κολοκοτρώνης κατάφερε να διαφύγει στη Ζάκυνθο. Ο Πετιμεζάς όμως απομονώθηκε στον πύργο του στα Σουδενά και τελικά προδόθηκε από έναν υπηρέτη του. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε βαρύτατο πλήγμα για την οικογένειά του, τα μέλη της οποίας διασκορπίστηκαν.

ΠΛΑΠΟΥΤΑΣ Η ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Παλούμπα Αρκαδίας, 1786 – 1864): Αγωνιστής της Επανάστασης. Γιος του κλεφταρματολού Κόλια Πλαπούτα, διέφυγε στα Επτάνησα και υπηρέτησε στον αγγλικό στρατό. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Με την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης, ήρθε στην επαναστατημένη Ελλάδα. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες και διακρίθηκε για την ανδρεία του. Την περίοδο των εμφυλίων δεν τάχθηκε στο πλευρό του Κολοκοτρώνη, τον οποίο όμως ακολούθησε λίγο αργότερα προς αντιμετώπιση του

Ιμπραήμ πασά στην Πελοπόννησο. Την περίοδο της Αντιβασιλείας κατηγορήθηκε για αντικαθεστωτική δράση και οδηγήθηκε στο δικαστήριο. Καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά αργότερα έλαβε χάρη και αποφυλακίστηκε. Επί Όθωνα αποκαταστάθηκε και έγινε υπασπιστής του. Έκτοτε συμμετείχε ενεργά στην πολιτική ζωή της χώρας.

ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (Μελένικο [σημερινό Μέλνικ Βουλγαρίας], 1802 – Αθήνα, 1873): Νομικός, δικαστικός, συγγραφέας και πολιτικός. Σπούδασε νομικά και ιστορία σε πανεπιστήμια της Ευρώπης. Με το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης διέκοψε τις σπουδές του και ήρθε στην επαναστατημένη Ελλάδα. Συμμετείχε στις εργασίες της Α' Εθνοσυνέλευσης, καθώς και στις διαπραγματεύσεις για το πρώτο δάνειο. Έλαβε μέρος στην τελευταία φάση της πολιορκίας του Μεσολογγίου και στην Έξοδο. Σε αυτόν μάλιστα οφείλεται ο χαρακτηρισμός «Ιερή Πόλη». Το 1828 επέστρεψε στο Παρίσι για να ολοκληρώσει τις σπουδές του. Την περίοδο της Αντιβασιλείας διορίστηκε πρόεδρος του πενταμελούς δικαστηρίου στο Ναύπλιο. Αρνήθηκε να υπογράψει μαζί με τον Γεώργιο Τερτσέτη την απόφαση καταδίκης σε θάνατο των Κολοκοτρώνη, Πλαπούτα, και άλλων αγωνιστών, καταδιώχθηκε και φυλακίστηκε. Αποκαταστάθηκε όμως μετά την ενηλικίωση του Όθωνα, αναλαμβάνοντας ανώτατες διοικητικές θέσεις, όπως αντιπρόεδρος του Αρείου Πάγου, σύμβουλος Επικρατείας, υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων κ.ά. Επί Γεωργίου Α' διορίστηκε νομάρχης Αττικοβιοωτίας και αργότερα αποτραβήχτηκε από τη δημόσια ζωή.

ΠΡΑΪΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Μουδανιά, 1791 – Αθήνα, 1873): Νομικός και πολιτικός. Φοίτησε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και δίδαξε ελληνικά στο Βουκουρέστι, όπου το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Αργότερα, στην Πίζα, όπου βρέθηκε για σπουδές, συνδέθηκε με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, τον οποίο ακολούθησε στην Ελλάδα. Εξελέγη μέλος της Γερουσίας της Δυτικής Ελλάδας και αργότερα έγινε μέλος του Γενικού Φροντιστηρίου της Δυτικής Ελλάδας. Επί Καποδίστρια κατέλαβε ανώτατες διοικητικές θέσεις. Συντέλεσε μάλιστα στην οργάνωση του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Απεβίωσε πάμπτωχος.

ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ: Ιστορικός, διετέλεσε διευθυντής στα Γενικά Αρχεία του Κράτους επί σειρά ετών (1950 – 1965). Δημοσίευσε πλήθος έργων σχετικά με την Ελληνική Επανάσταση, ενώ επιμελήθηκε τη δημοσίευση των απομνημονευμάτων πολλών πρωταγωνιστών του Αγώνα για την Ανεξαρτησία. Τα έργα του αποτελούν σημαντική πηγή για την ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης.

ΡΕΪΜΠΟ, ΜΑΞΙΜ (Jean François Maxime Raybaud, La Colle du Var, 1795 – La Colle sur Loup, 1894): Γάλλος φιλέλληνας. Ακολούθησε στρατιωτική σταδιοδρομία και έλαβε μέρος στους Ναπολέοντειους

πολέμους. Απέπλευσε από τη Μασσαλία για την Ελλάδα τον Ιούλιο του 1821 με το πλοίο που είχε ναυλώσει ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Συμμετείχε στην πολιορκία και στην άλωση της Τριπολιτσάς και στην εκστρατεία προς υποστήριξη των Σουλιωτών στην Ήπειρο, ως υπασπιστής του Μαυροκορδάτου στο γενικό επιτελείο του τακτικού σώματος με τον βαθμό του ταγματάρχη. Ωστόσο, λόγω τυχαίου γεγονότος δεν έλαβε μέρος στη μάχη του Πέτα (4/16 Ιουλίου 1822). Το 1823 επέστρεψε στη Γαλλία, σε μια αποτυχημένη εν τέλει προσπάθεια αποκατάστασής του στο γαλλικό στράτευμα από το οποίο είχε διαγραφεί. Κατά την περίοδο αυτή εξέδωσε τις αναμνήσεις του από τον ελληνικό Αγώνα της Ανεξαρτησίας (*Memoires sur la Grèce...*, Paris 1824 – 1825). Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1825, ξανά το 1826 και το 1828, οπότε συνέστησε τυπογραφείο στην Πάτρα και εξέδιδε την εφημερίδα *Courier d'Orient*, μέχρι την επιστροφή του στη Γαλλία τον Οκτώβριο του 1829. Το 1836 τιμήθηκε από τον βασιλιά Όθωνα με το παράσημο του Ιππότη του Χρυσού Σταυρού του Τάγματος του Σωτήρος.

ΡΙΚΑΡΝΤΟ, ΙΩΣΗΦ ΚΑΙ ΣΑΜΨΩΝ (Ricardo J. & S): Βρετανοί τραπεζίτες με τους οποίους συνήφθη τον Φεβρουάριο του 1825 το δεύτερο «Δάνειο της Ανεξαρτησίας» ύψους 2.000.000 αγγλικών στερλινών. Από τα 2.000.000 στερλίνες που ήταν η ονομαστική αξία του δανείου, στην Ελλάδα έφτασε ένα μικρό μέρος. Από τα χρήματα αυτού του δανείου αγοράστηκαν δύο φρεγάτες από την Αμερική και πέντε ατμοκίνητα πολεμικά πλοία από την Αγγλία, ενώ εξασφαλίστηκε και η πληρωμή των ξένων αξιωματικών που θα τα επάνδρωναν. Τελικά, από τις δύο φρεγάτες στην Ελλάδα έφθασε μόνο η μία, ενώ από τα πέντε πολεμικά, το ένα έφθασε στο τέλος του 1827 και το δεύτερο μετά τη ναυμαχία του Ναυαρίνου.

ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (1789 – 1869): Υδραίος αγωνιστής της Επανάστασης. Αδελφός του Γεώργιου Σαχτούρη. Το 1824 – 1825 ήταν φρούραρχος στο Νεόκαστρο. Στη διάρκεια της επίθεσης των δυνάμεων του Ιμπραήμ πασά (Απρίλιος 1825), βρισκόταν στη Σφακτηρία, με τους υπόλοιπους επικεφαλής για την οργάνωση της ελληνικής άμυνας. Κατάφερε να επιβιβαστεί στο πλοίο «Αρης» του Τσαμαδού, μαζί με τον Μαυροκορδάτο, και διασώθηκε, αλλά τραυματίστηκε κατά την «έξοδο» του πλοίου από τον όρμο του Ναυαρίνου. Στη συνέχεια ανέλαβε φρούραρχος Ναυπλίου τουλάχιστον μέχρι το 1828. Διορίστηκε από τη Ναυτική Υπηρεσία πλοίαρχος Β' τάξεως στον εθνικό στόλο το 1830 και προσωρινός αρχηγός του δικροτου «Εμμανουήλ» το 1832. Το 1835 διορίστηκε από το Ναυτικό Διευθυντήριο πλοίαρχος Γ' τάξεως στο βασιλικό ναυτικό και αργότερα, το 1848, επιστάτης οικοδομής στον ναύσταθμο.

ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΥΡΙΑΚΟΣ (Καστανοχώρι Μεγαλόπολης, 1921 – Αθήνα, 2001): Δημοσιογράφος και ιστορικός. Αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση και από το 1947 έως το 1950 εξορίστηκε στη Μακρόνησο. Μετά την απελευθέρωσή του ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία συνεργαζόμενος με διάφορες εφημερίδες. Άφησε εκτεταμένο και ιδιαίτερα σημαντικό ιστορικό έργο.

ΣΙΣΙΝΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Γαστούνη, 1769 – 1831): Πρόκριτος της Γαστούνης. Γιος του προεστού της Γαστούνης Χρύσανθου Σισίνη, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1819. Πρωτεργάτης της Επανάστασης στην Πελοπόννησο, βοήθησε οικονομικά τον Αγώνα. Ύψωσε στην Ήλιδα το 1821 μια από τις πρώτες ελληνικές σημαίες της Επανάστασης και συνέβαλε αποφασιστικά στην πολιορκία της Πάτρας από τους Έλληνες. Σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης παρέμεινε ο πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης της επαρχίας του.

ΣΚΟΥΡΤΗΣ, ΚΥΡΙΑΚΟΣ: Πλοίαρχος. Καταγόταν από την Ύδρα. Προεπαναστατικά υπηρέτησε στον οθωμανικό στόλο. Με την έναρξη της Επανάστασης έλαβε ενεργά μέρος στις ναυτικές επιχειρήσεις. Κατά τη διάρκεια των εμφυλίων συγκρούσεων (1823 – 1825) τάχθηκε στο πλευρό των κυβερνητικών. Ήταν εκείνος μάλιστα που μετέφερε στην Ύδρα ως κρατούμενους σημαντικούς εκπροσώπους των αντικυβερνητικών. Το 1825, παρότι ήταν ναυτικός, διορίστηκε από την κυβέρνηση αρχιστράτηγος των χερσαίων δυνάμεων. Η παντελής έλλειψη γνώσεων σχετικά με τις χερσαίες πολεμικές επιχειρήσεις οδήγησε τους Έλληνες στη μάχη των Κρεμμυδιών (7 Απριλίου 1825) σε δεινή ήττα και ο Σκούρτης θεωρήθηκε βασικός υπεύθυνος. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην αντικατάστασή του από τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, που μέχρι τότε ήταν φυλακισμένος, ως αντίπαλος της κυβέρνησης.

ΣΟΛΩΜΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (Ζάκυνθος, 1798 – Κέρκυρα, 1857): Ποιητής, εμβληματική μορφή της επτανησιακής σχολής. Εξώγαμο τέκνο του κόντε Νικολάου Σολωμού και της υπηρέτριάς του Αγγελικής Νικλή. Έμεινε ορφανός σε μικρή ηλικία και το 1808 έφυγε για σπουδές στην Ιταλία. Εκεί, άρχισε να γράφει στίχους στην ιταλική γλώσσα και ήρθε σε επαφή με διαπρεπείς διανοούμενους και λόγιους της εποχής. Το 1818 επέστρεψε στη Ζάκυνθο και το 1823 συνέθεσε τον Ύμνο εις την Ελευθερία. Το 1828 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Κέρκυρα. Τον Φεβρουάριο του 1843 έλαβε τον Χρυσό Σταυρό του Σωτήρος, διότι με την ποίηση του διέγειρε τα αισθήματα του λαού στον αγώνα για εθνική ανεξαρτησία.

ΣΟΥΤΣΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Δικαστής στη δίκη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και των άλλων αγωνιστών, το 1834.

ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ (Τριπολιτσά 1785 — Ναύπλιο 1867): Συγγραφέας και πολιτικός. Με καταγωγή από την Ανδρίτσα, μετά τις σπουδές του εργάστηκε σε εμπορικούς οίκους στην Κωνσταντινούπολη και στην Οδησό, όπου και έμαθε για τη σύσταση της Φιλικής Εταιρείας, στην οποία όμως θα μνηθεί μόλις το 1820, όταν θα καμφθούν οι όποιες επιφυλάξεις του. Τον Ιανουάριο του 1821 κατέβηκε στην Πελοπόννησο, αλλά, μετά την άρνηση του Παπαφλέσσα να συνεργαστεί μαζί του, έφυγε για την Τεργέστη και στη διαδρομή αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει ανεπιτυχώς. Επέστρεψε λίγο πριν από την άλωση της Τριπολιτσάς. Αναμείχθηκε στις πολιτικές διεργασίες του Αγώνα, λαμβάνοντας διάφορα αξιώματα, και συνέχισε τη σταδιοδρομία του και επί Καποδίστρια, αντικαθιστώντας μάλιστα στην πρωθυπουργία τον Σπυρίδωνα Τρικούπη μετά την αποχώρησή του. Μετά την εκλογή του Όθωνα αποσύρθηκε από την πολιτική ζωή. Το 1834 φυλακίστηκε ως ύποπτος ανταρσίας κατά της Αντιβασιλείας και το 1840 διώχθηκε πάλι ως μέλος μυστικής εταιρείας. Πέθανε σε ένδεια. Τα απομνημονεύματά του, μέρος των οποίων δημοσίευσε ο ίδιος, αποτελούν πολύτιμη ιστορική πηγή.

ΣΧΙΝΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Φανάρι Κωνσταντινούπολης, 1801 — Βιέννη, 1857): Λόγιος και πολιτικός. Έλαβε αξιόλογη μόρφωση στην Κωνσταντινούπολη. Μετά την έκρηξη της Επανάστασης διέφυγε με την οικογένειά του στην Βεσσαραβία. Από εκεί έφθασε στη Γαλλία, όπου σπούδασε νομικά. Στην Ελλάδα ήρθε το 1828. Έκτοτε ανέλαβε σημαντικές διοικητικές θέσεις. Το 1833, ανέλαβε από κοινού με τον Πολυζωΐδη να μεταφράσει τον *Ποινικό Κώδικα* του Μάουρερ. Το ίδιο έτος διορίστηκε υπουργός Δικαιοσύνης και αργότερα Εκκλησιαστικών. Ενεπλάκη ενεργά στη δίκη του Κολοκοτρώνη και των άλλων αγωνιστών, πιέζοντας τους Πολυζωΐδη και Τερτσέτη να υπογράψουν την καταδίκη των κατηγορουμένων. Το 1837 διορίστηκε πρύτανης του νεοσύστατου Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ το 1849 πρέσβης στη Βαυαρία και το 1854 στη Βιέννη, όπου και πέθανε λίγα χρόνια αργότερα.

ΣΩΧΟΣ, ΛΑΖΑΡΟΣ (Υστέρνια Τήνου, 1862 — Αθήνα, 1911): Γλύπτης. Σε νεαρή ηλικία εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου εργαζόταν στο εργαστήριο μαρμαρογλυπτικής του θείου του, ενώ παρακολούθησε μαθήματα σε μία καλλιτεχνική σχολή. Ακολουθώντας, φοίτησε στη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Παρίσι, όπου ίδρυσε εργαστήριο μαρμαρογλυπτικής. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι κατά τη διαμονή του στο

Παρίσι συγκρότησε ομάδα εθελοντών από Φιλέλληνες και Έλληνες σπουδαστές προκειμένου να λάβουν μέρος στη μάχη του Δομοκού το 1897 εναντίον των Οθωμανών. Στο Παρίσι άρχισε να δουλεύει τον ανδριάντα του Θ. Κολοκοτρώνη, έργο για το οποίο βραβεύτηκε στη Διεθνή Έκθεση του 1900. Έναν χρόνο μετά, το έργο χυτεύθηκε σε ορείχαλκο σε δύο σώματα και στήθηκε το ένα στο Ναύπλιο και το άλλο στην Αθήνα, έξω από το Μέγαρο της Παλαιάς Βουλής (σημερινό Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Ζάκυνθος, 1800 – Αθήνα 1873): Νομικός και συγγραφέας. Η οικογένειά του καταγόταν από τη Μασσαλία. Σπούδασε στην Ιταλία, όπου εντάχθηκε στο κίνημα του καρμποναρισμού. Αργότερα μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και στάλθηκε στην Πελοπόννησο για την οργάνωση του Αγώνα. Λόγοι υγείας δεν του επέτρεψαν να λάβει ενεργό μέρος στην Επανάσταση. Κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας του Όθωνα έγινε δικαστής και πήρε μέρος στη δίκη του Κολοκοτρώνη στο Ναύπλιο. Επειδή αρνήθηκε μαζί με τον Α. Πολυζωΐδη, να προσυπογράψει την καταδίκη των κατηγορουμένων σε θάνατο διώχτηκε, δικάστηκε, αλλά αθωώθηκε. Παραιτήθηκε και έφυγε για το Παρίσι, όπου έμεινε μέχρι το 1844. Επέστρεψε στην Αθήνα και διετέλεσε αρχαιοφύλακας στη Βουλή των Ελλήνων. Συνέγραψε καθ' υπαγόρευση, τα απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη, του Νικηταρά και άλλων αγωνιστών.

ΤΖΑΒΕΛΑΣ, ΚΙΤΣΟΣ (Σούλι, 1800 – Αθήνα, 1854): Οπλαρχηγός και αγωνιστής της Επανάστασης. Γόνος της ισχυρής σουλιώτικης φάρας των Τζαβελλαίων μεγάλωσε στην Κέρκυρα. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Στα τέλη του 1820 επέστρεψε στο Σούλι για να πολεμήσει εναντίον των σουλτανικών στρατευμάτων στο πλευρό του Αλή πασά. Το 1822, έφτασε στη Δυτική Ελλάδα συμμετέχοντας στις πολεμικές επιχειρήσεις κατά των Οθωμανών. Σύντομα αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικούς οπλαρχηγούς της Επανάστασης. Μετά την πτώση του Μεσολογγίου εντάχθηκε στο σώμα του Γ. Καραϊσκάκη. Επί Καποδίστρια συμμετείχε στις επιχειρήσεις ανακατάληψης της Στερεάς. Την περίοδο της Αντιβασιλείας φυλακίστηκε μαζί με άλλους οπλαρχηγούς. Με την ανάληψη της εξουσίας από τον Όθωνα, αποκαταστάθηκε αναλαμβάνοντας υψηλά στρατιωτικά και πολιτικά αξιώματα.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, ΧΑΡΙΛΑΟΣ (Ναύπλιο, 1832 – Κάννες, 1896): Πολιτικός. Γιος του Σπυρίδωνος Τρικούπη και της Αικατερίνης Μαυροκορδάτου, αδελφής του Αλέξανδρου. Μετά την ολοκλήρωση των νομικών του σπουδών στην Αθήνα και στο Παρίσι δραστηριοποιήθηκε ενεργά, αρχικά ως διπλωμάτης και στη συνέχεια ως πολιτικός. Διετέλε-

σε επτά φορές πρωθυπουργός και ανέλαβε πολλές φορές τα υπουργεία Εξωτερικών, Οικονομικών και Στρατιωτικών. Όραμά του ήταν ο εκσυγχρονισμός και εξευρωπαϊσμός της Ελλάδας. Κύρια στοιχεία της πολιτικής του ήταν οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις, τα εκσυγχρονιστικά έργα και η οικονομική ανάπτυξη. Φρόντισε για την εξυγίανση της πολιτικής ζωής και την ενίσχυση του κοινοβουλευτισμού, καθιερώνοντας την «αρχή της δεδηλωμένης» ως βάση για τη λειτουργία του πολιτεύματος. Η προσπάθειά του παρά τον ανορθωτικό της χαρακτήρα προκάλεσε λαϊκή δυσaréσκεια, κυρίως εξαιτίας της υπέρμετρης φορολογίας. Η πτώχευση της χώρας ως αποτέλεσμα υπερδανεισμού σήμανε το τέλος της πολιτικής του σταδιοδρομίας. Το 1895 μετά την συντριπτική του εκλογική αποτυχία αποσύρθηκε από την πολιτική.

ΤΣΑΜΑΔΟΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (Υδρα, 1774 – Σφακτηρία, 1825): Ναυμάχος του Αγώνα. Καπετάνιος του караβιού «Ο Άρης» και αρχηγός μοίρας υπό τον Μιαούλη. Πήρε μέρος σε ναυμαχίες και ναυτικές επιχειρήσεις. Πέθανε στη ναυμαχία της Σφακτηρίας το 1825.

ΤΣΕΡΤΣ Ή ΤΣΩΡΤΣ Ή ΤΣΟΥΡΤΣ Ή ΤΖΟΥΡΤΖ Ή ΤΣΩΡΤΖ, ΡΙΤΣΑΡΝΤ Ή ΡΙΧΑΡΔΟΣ (Sir Richard Church, Κορκ 1784 – Αθήνα 1873): Ιρλανδός αξιωματικός του βρετανικού στρατού. Γιος εμπόρου, κατατάχτηκε πολύ νέος στο πεζικό. Υπηρέτησε στην Ιταλία και στα Επτάνησα, όπου ανέλαβε τη διοίκηση ξένων σωμάτων. Εκεί, γνώρισε τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Το 1827 κλήθηκε στην Ελλάδα και ανέλαβε αρχιστράτηγος, μετά από πρόταση του Κολοκοτρώνη, προκειμένου να γεφυρωθούν οι διαφωνίες μεταξύ των Ελλήνων οπλαρχηγών. Συμμετείχε στις περισσότερες επιχειρήσεις μέχρι την ανεξαρτησία και την απόσυρση των οθωμανικών δυνάμεων. Παρέμεινε στην Ελλάδα μέχρι τον θάνατό του, αναλαμβάνοντας διαφορές πολιτικές θέσεις και αποκτώντας την ελληνική υπηκοότητα.

Οι μορφές του Κανάρη, του Μπότσαρη, του Μιαούλη και του Κολοκοτρώνη, σε φύλλα τράπουλας που κυκλοφόρησε πιθανόν στην Ουγγαρία, το 1829. Χαλκογραφία επιχρωματισμένη, 9x5 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (Κωνσταντινούπολη, 1792 — Βιέννη, 1828): Αξιωματικός του ρωσικού στρατού. Πρωτότοκος γιος του Κωνσταντίνου Υψηλάντη, ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας, υπηρέτησε στην αυτοκρατορική φρουρά του τσάρου της Ρωσίας, φτάνοντας να γίνει υπασπιστής του. Διακρίθηκε στους Ναπολεόντειους πολέμους. Έχασε μάλιστα το δεξί του χέρι το 1813, σε ηλικία 21 έτους, όταν συμμετείχε με τον βαθμό του συνταγματάρχη στη μάχη της Δρέσδης. Τον Απρίλιο του 1820, ανέλαβε την αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας, ως «Γενικός Επίτροπος της Αρχής». Ένα χρόνο περίπου αργότερα κήρυξε την Επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Ο στρατός του που αποτελούνταν κυρίως από εθελοντές καταστράφηκε στη μάχη στο Δραγατσάνι, τον Ιούνιο του 1821. Τότε επιχείρησε να διαφύγει. Συνελήφθη όμως από τις αυστριακές αρχές και φυλακίστηκε στο φρούριο του Μούνκατς. Το 1826 αρνήθηκε να δραπετεύσει και τελικά αποφυλακίστηκε ένα χρόνο αργότερα. Πέθανε, εξαιτίας της κλονισμένης υγείας του, λίγους μήνες αργότερα στη Βιέννη, σε ηλικία 36 ετών.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Κωνσταντινούπολη, 1793 — Ναύπλιο, 1832): Αξιωματικός του ρωσικού στρατού. Δευτερότοκος γιος του ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας Κωνσταντίνου Υψηλάντη, υπηρέτησε στην αυτοκρατορική φρουρά του τσάρου της Ρωσίας, φτάνοντας ως τον βαθμό του λοχαγού. Έλαβε μέρος στους Ναπολεόντειους πολέμους. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1818. Μετά την έναρξη της Επανάστασης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, ήλθε στην Ελλάδα ως πληρεξούσιος του αδελφού του Αλέξανδρου, ο οποίος ήταν «Γενικός Επίτροπος της Αρχής» της Φιλικής Εταιρείας. Έφτασε στην Ύδρα τον Ιούνιο του 1821 με σκοπό να συντονίσει τις πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις, συγκρούστηκε με τους προκρίτους και εντέλει αποκλείστηκε από κάθε στρατιωτικό και πολιτικό αξίωμα. Ανιδιοτελής και φιλάσθενος πέθανε στο Ναύπλιο το 1832.

ΦΑΒΙΕΡΟΣ, ΚΑΡΟΛΟΣ (Charles Nicolas Fabvier, Pont-à-Mousson, 1783 — Παρίσι, 1855): Γάλλος στρατιωτικός και φιλέλληνας. Σπούδασε στην Πολυτεχνική Σχολή του Παρισιού και συμμετείχε στους Ναπολεόντειους πολέμους, οπότε παρασημοφορήθηκε και τιμήθηκε με τον τίτλο του βαρόνου. Πρωτοήρθε στην Ελλάδα το 1824. Ανέλαβε επικεφαλής τακτικού στρατιωτικού σώματος, το οποίο έλαβε μέρος σε πολλές επιχειρήσεις. Το 1828 επέστρεψε στη Γαλλία, όπου συνέχισε την επαναστατική και πολιτική του δράση. Ανακηρύχτηκε επίτιμος Έλληνας πολίτης από την Γ' Εθνοσυνέλευση και παρασημοφορήθηκε από τον βασιλιά Όθωνα.

ΦΙΝΛΕΪ, ΤΖΟΡΤΖ (George Finlay, Κεντ, 1799 — Αθήνα, 1875): Σκο-

τζέζος ιστορικός. Το 1823 εγκατέλειψε τις σπουδές του στη νομική και έφυγε για την Ελλάδα. Έμεινε για περίπου ένα χρόνο στην Πελοπόννησο στη συνέχεια, για λόγους υγείας, ταξίδεψε στην Ιταλία και από εκεί επέστρεψε στη Σκωτία. Αργότερα ήρθε εκ νέου στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του. Μετά την ανεξαρτησία αγόρασε μια έκταση στην Αττική και ασχολήθηκε με την καλλιέργεια και τη συγγραφή ιστορικών κυρίως έργων για την Ελλάδα, με γνωστότερο την *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* που εκδόθηκε το 1861. Πέθανε στην Αθήνα στις 26 Ιανουαρίου 1875. Ο τάφος του βρίσκεται στο Α΄ νεκροταφείο Αθηνών.

ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, ΦΩΚΑΣ: Καταγόταν από το Λιβάδι Ελασσόνας. Έλαβε μέρος ως πληρεξούσιος στην Γ΄ Εθνοσυνέλευση στην Τροιζήνα (1827) και στην Δ΄ Εθνοσυνέλευση στο Άργος (1829). Διετέλεσε δικαστής στη δίκη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και των άλλων αγωνιστών το 1834.

ΦΩΤΙΑΔΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ (Σμύρνη, 1898 – Αθήνα, 1988): Δημοσιογράφος, συγγραφέας, μεταφραστής, ιστοριογράφος. Γιος του γαιοκτήμονα και λογοτέχνη Αλέκου Φωτιάδη, πέρασε τα νεανικά του χρόνια στη Σμύρνη. Ήρθε στην Αθήνα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής εργάστηκε ως ανταποκριτής στην Αίγυπτο, στο Λονδίνο και στη Μέση Ανατολή, ενώ κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου διώχτηκε και εξορίστηκε για τα αριστερά πολιτικά του φρονήματα. Διετέλεσε διευθυντής λογοτεχνικών περιοδικών επί σειρά ετών. Υπήρξε συγγραφέας ο ίδιος αλλά και μεταφραστής θεατρικών έργων, ενώ πολύ σημαντικό ήταν επίσης και το ιστοριογραφικό του έργο.

ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΥ Ή ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ, ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ (Νεραϊδοχώρι Τρικάλων, 1799 – Αθήνα, 1869): Γιος του πλούσιου κτηνοτρόφου της επαρχίας Ασπροποτάμου Γούσιου Χατζηπέτρου, έζησε για μικρό χρονικό διάστημα, στη Βιέννη, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο. Μέλος της Φιλικής Εταιρείας από το 1819 πρωτοστάτησε στην Επανάσταση στην Καλαμπάκα και στον Ασπροπόταμο, η οποία όμως κατεστάλη. Συνέχισε τη δράση του στη Θεσσαλία και στη Στερεά και τον Σεπτέμβριο του 1825 έφτασε στο Μεσολόγγι, όπου παρέμεινε μέχρι την Έξοδο (Απρίλιος 1826). Ακολούθως εντάχθηκε στις δυνάμεις του Γ. Καραϊσκάκη. Επί Καποδίστρια προήχθη σε χιλιάρχο και συμμετείχε ενεργά στις προσπάθειες ανακατάληψης της Στερεάς. Επί Όθωνα εντάχθηκε στον τακτικό στρατό. Διετέλεσε υπασπιστής του Όθωνα. Το 1854 τέθηκε επικεφαλής των επαναστατών στη Θεσσαλία. Μετά την έξωση του Όθωνα πρωταγωνίστησε σε συ-

νωμοτική κίνηση που απέβλεπε στην εκλογή του ανιψιού του Όθωνα, του Λουδοβίκου Β', στον ελληνικό θρόνο. Η κίνηση όμως αυτή αποκαλύφθηκε και ο Χατζηπέτρος φυλακίστηκε μέχρι τον Μάρτιο του ίδιου έτους. Αργότερα όμως έγινε υπασπιστής του Γεωργίου Α'.

ΧΟΜΠΧΑΟΥΖ, ΤΖΟΝ (John Cam Hobhouse, 1786 – 1869): Άγγλος αριστοκράτης και ριζοσπάστης πολιτικός. Στα νεανικά του χρόνια ήταν στενός φίλος του λόρδου Βύρωνα, με τον οποίο ταξίδεψε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Με την επιστροφή του στη Βρετανία ασχολήθηκε ενεργά με την πολιτική και διώχθηκε για τις ριζοσπαστικές του θέσεις. Το 1820, μπήκε στο Κοινοβούλιο, ως εκπρόσωπος του Γουεστμίνστερ. Υπηρέτησε σε υπουργικές και άλλες διοικητικές θέσεις με τη κυβέρνηση του Τσαρλς Γκρέι, του Γουίλιαμ Λαμπ και του Τζον Ράσελ. Υπήρξε από τα ιδρυτικά μέλη της φιλελληνικής επιτροπής του Λονδίνου και από τους βασικούς διαμεσολαβητές για τη σύναψη του δεύτερου αγγλικού δανείου. Αν και υπήρξαν κατηγορίες εναντίον του για κατάχρηση, θεωρήθηκε ο λιγότερο υπεύθυνος για την κακοδιαχείριση από τους Βρετανούς εμπλεκόμενους.

ΧΟΥΡΣΙΤ ΑΧΜΕΤ ΠΑΣΑΣ (Hurşid Ahmed Paşa, Καύκασος ; – Λάρισα, 1822): Αξιωματικός του οθωμανικού στρατού. Καταγόταν πιθανότατα από χριστιανική οικογένεια του Καυκάσου. Εντάχθηκε νωρίς στον οθωμανικό στρατό, όπου διακρίθηκε για τις ικανότητές του ως αξιωματικός. Το φθινόπωρο του 1820 τοποθετήθηκε διοικητής Πελοποννήσου. Στις αρχές του 1821 και παρά τις πληροφορίες για επικείμενο επαναστατικό κίνημα θα φύγει, αφήνοντας στρατιωτικά αποδυναμωμένη την περιοχή της δικαιοδοσίας του, για να αντιμετωπίσει τον Αλή πασά. Η απομάκρυνσή του από την Πελοπόννησο θεωρήθηκε μεγάλη επιτυχία και οδήγησε στην επιτυχημένη έναρξη του Αγώνα. Μετά τη σύλληψη και την εξόντωση του Αλή πασά τον Ιανουάριο του 1822 προσπάθησε ανεπιτυχώς να καταστείλει την Ελληνική Επανάσταση. Προκειμένου να αποφύγει την ταπείνωση, μόλις πληροφορήθηκε ότι διατάχθηκε ο αποκεφαλισμός του, αυτοκτόνησε τον Νοέμβριο του 1822.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, ΦΩΤΙΟΣ Η ΦΩΤΑΚΟΣ (Μαγούλιανα Γορτυνίας, 1798 – Τρίπολη, 1879): Αγωνιστής της Επανάστασης και απομνημονευματογράφος. Το 1813 μετέβη στο Κισινάου, όπου εργάστηκε ως εμποροϋπάλληλος. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και το 1820, από την Οδησό, εστάλη στην Πελοπόννησο. Συνδέθηκε με τον Κολοκοτρώνη και, ως υπασπιστής του, παρακολούθησε την εξέλιξη του Αγώνα. Το 1824 παντρεύτηκε την κόρη του εύπορου Τριπολιτσιώτη Σωτήρη Σαρδέλη. Επί Καποδίστρια, εγκαταστάθηκε στην Τρίπολη, με τον βαθμό του ταγματάρχη, ενώ επί Όθωνα διορίστηκε δασάρχης. Τα απομνημονεύματά του άρχισαν να εκδίδονται το

1858. Έγραψε επίσης τα έργα *Βίος του Παπαφλέσσα* (1868), *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών...* (1888) και μια συλλογή μύθων και παροιμιών.

ΨΥΛΛΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Αθήνα, 1794 – Αθήνα, 1878): Δημοσιογράφος και πολιτικός. Έμαθε τα πρώτα γράμματα στην Αθήνα. Συνέχισε τις σπουδές του στο εξωτερικό, με υποτροφία της Φιλομούσου Εταιρείας. Τον Ιούλιο του 1821, επέστρεψε από τη Γερμανία, όπου βρισκόταν για σπουδές, στην επαναστατημένη πλέον Ελλάδα και εξελέγη μέλος της Εφορίας των Αθηνών. Έλαβε μέρος το 1821 στην Α' Εθνοσυνέλευση, ως πληρεξούσιος Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος, και το 1823 στη Β' Εθνοσυνέλευση, η οποία τον διόρισε μέλος της επιτροπής για την αναθεώρηση του Οργανικού Νόμου της Επιδάουρου. Υπήρξε εκδότης της *Εφημερίδας των Αθηνών* (20 Αυγούστου 1824 – 15 Απριλίου 1826) και μέλος της επιτροπής της Φιλανθρωπικής Εταιρείας στην Αθήνα. Τον Ιανουάριο του 1826 εξελέγη, πληρεξούσιος Αθηνών στην Γ' Εθνοσυνέλευση. Επί Καποδίστρια διετέλεσε γραμματέας του Πανελληνίου και ένα χρόνο αργότερα έλαβε μέρος ως πληρεξούσιος στη Δ' Εθνοσυνέλευση. Επί Όθωνα, διορίστηκε σε διάφορες σημαντικές διοικητικές θέσεις (διοικητής Εύβοιας, νομάρχης Αττικής και Βοιωτίας, νομάρχης Εύβοιας). Το 1835 διετέλεσε σύμβουλος της Επικρατείας και λίγα χρόνια αργότερα, το 1844, διορίστηκε από τον Όθωνα γερουσιαστής. Το 1854 ανέλαβε υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως στην κυβέρνηση Μαυροκορδάτου.

Η ελληνική γκιλοτίνα

Και όμως, η λαιμητόμος που περιγράφει στην αφήγησή του ο Βαυαρός αξιωματικός Χριστόφορος Νέεζερ, στο πρώτο της μακάβριο ραντεβού στο Μεσολόγγι με τους εννιά ληστές, υπάρχει ακόμα! Η λαιμητόμος, που παρά τρίχα να θέρριζε τα κεφάλια του Κολοκοτρώνη και του Πλαπούτα, βρίσκεται σήμερα στο Εγκληματολογικό Μουσείο της Αθήνας. Έφτασε στην «ελεύθερη» πλέον Ελλάδα κατά την περίοδο των Βαυαρών και της βασιλείας του Όθωνα το 1834. Η παραγγελία έγινε στη Γαλλία, που διέθετε τότε την καλύτερη σχετική τεχνογνωσία. Περιλάμβανε μάλιστα και ανταλλακτικές λεπίδες, που η κάθε μια ζύγιζε περίπου 56 κιλά. Τη γκιλοτίνα συνόδευσε από τη Μασσαλία στο Ναύπλιο ένας έμπειρος Γάλλος δήμιος, ο οποίος προσέλαβε εκεί, ως βοηθούς, έναν Βούλγαρο και έναν Ιταλό. Λίγους μήνες μετά, προφανώς μην αντέχοντας τις αντιδράσεις και τη δυσανεξία του λαού, ο Γάλλος παραιτήθηκε παραδίδοντας τον άχαρο ρόλο του στον Τουρκαλβανό Χασάν Αρναούτ. Αν και μουσουλμάνος, ο Χασάν έδωσε χριστιανικό όρκο ενώπιον του τότε υπουργού Δικαιοσύνης Κωνσταντίνου Σχινά και του επιτρόπου Εδουάρδου Μάσον, προκαλώντας ακόμα περισσότερο το δημόσιο αίσθημα.

Η λαιμητόμος είχε ως έδρα της το Ναύπλιο, άλλοτε το Παλαμήδι και άλλοτε το Μπούρτζι. Η γκιλοτίνα όμως ήταν φορητή και έτσι συχνά, αντί να πηγαίνουν οι μελλοθάνατοι στη γκιλοτίνα, πήγαινε η γκιλοτίνα στους μελλοθανάτους.

Κάπως έτσι βρέθηκε στο Μεσολόγγι, αλλά και οπουδήποτε αλλού χρειάστηκε στην τότε ελληνική επικράτεια, σκορπίζοντας τον τρόπο.

Το 1862, κατά την έξωση του Όθωνα, η λαιμητόμος, σύμβολο και αυτή της βαυαρικής επιβολής, καίγεται στην Αθήνα. Παρ' όλα αυτά επισκευάζεται και συνεχίζει να κόβει λαιμούς σε όλη την επικράτεια μέχρι και το 1913, οπότε παύει οριστικά να λειτουργεί στις φυλακές του Παλαμηδιού. Το 1930 αποσυναρμολογημένη μεταφέρεται στο Εγκληματολογικό Μουσείο Αθηνών. Μέχρι και το 1990 περίπου βρισκόταν ξεχασμένη σε διάφορες αποθήκες, χάνοντας σταδιακά το 40 με 50% των αρχικών της υλικών. Σήμερα συντηρημένη από τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού (όπως τη βλέπετε στη φωτογραφία) στέκει σιωπηλή, με τις δύο λεπίδες της και ένα ψάθινο καλάθι, στο Εγκληματολογικό Μουσείο στο Γουδί.

Οι πληροφορίες αντλήθηκαν από την πτυχι-ακή εργασία του ΤΕΙ Αθήνας (Σχολή Γραφικών Τεχνών και Καλλιτεχνικών Σπουδών/Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Φωτεινής Σερέφογλου με επιβλέποντα καθηγητή τον Αντώνη Πατεράκη και τίτλο: «Ιστορική μελέτη-συντήρηση και αποκατάσταση ξύλινης λαιμητόμου του Εγκληματολογικού Μουσείου της Ιατρικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών», 2003.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ

Ἡ'τοι Λόγος Περί
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Δι' ὃ ἀποδεικνύεται, πόσον εἶναι καλῶτέρη ἡ Νομαρ-
χικὴ Διοίκησις ἀπὸ τὰς λοιπὰς, ὅτι εἰς αὐτὴν μόνον
φυλάττεται ἡ Ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, τί ἐστὶ
Ἐλευθερία, ὅπως μὲν μεγάλων καπορθωμάτων ἄναι
πρόξενος, ὅτι τάχιστα ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ συντρί-
ψῃ τὰς αλύστους της, ποῖαι ἐσχάθησαν αἱ αἰτίαι ὅπως
μέχρι τῆς σήμερον τὴν ἐδύλαξαν δούλην, καὶ ὅποιαί
εἶναι ἐκεῖναι ὅπου μέλλει νὰ τὴν ἐλευθερώσωσι

Συντεθεὶς τε καὶ Τύποις ἐκδοθεὶς ἰδίῳις
ἀναλώμασι πρὸς ὠφελείαν τῶν Ἑλλήνων

ΠΑΡΑ
ἌΝΟΝΙΜΟΥ ΤΟῦ ἙΛΛΗΝΟΣ

Ἐν Ἰταλίᾳ. 1806.

Ελληνική Νομαρχία, Ἡ'τοι Λόγος περὶ ελευθερίας, συντεθεὶς τε καὶ Τύποις ἐκδοθεὶς ἰδίῳις ἀναλώμασι πρὸς ὠφελείαν τῶν Ἑλλήνων Παρὰ ἀνονίμου τοῦ Ἑλλήνου. Ἐν Ἰταλίᾳ, 1806. Βιβλιοθήκη τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Εταιρείας τῆς Ἑλλάδος (Ἀθῆνα, Ἐθνικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο).

4.4 Παραπομπές σε πηγές

4.4.1 ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ ΚΕΙΜΕΝΑ

Οι αφηγήσεις του Β' τόμου αλλά και τα σημειώματα που συνοδεύουν τα πορτρέτα στον ίδιο τόμο προέρχονται από συγκεκριμένα κείμενα: απομνημονεύματα αγωνιστών, ιστορικά δοκίμια, έγγραφα ανθρώπων που έζησαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τον Αγώνα, μεταγενέστερες μελέτες. Αποτελούν ανθολογήσεις αποσπασμάτων, τα οποία στο graphic novel αποδίδονται σε ελεύθερη απόδοση ή μετάφραση. Τα ονόματα των συγγραφέων που συνοδεύουν τις σελίδες των σκίτσων σημειώνονται λιτά, πληροφορώντας και προσανατολίζοντας τον αναγνώστη για το ποιος είναι κάθε φορά ο αφηγητής. Εδώ μπορείτε να βρείτε ποια είναι τα πρωτότυπα κείμενα και ποιες οι συγκεκριμένες πηγές στις οποίες παραπέμπουν τα ένθετα κεφάλαια του βιβλίου.

A) Αναφορές των 21 κεφαλαίων του Β' τόμου σε πρωτότυπα κείμενα

B1 Δερβενάκια

Χρυσανθόπουλος, Φώτιος ή Φωτάκος (1899). *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*. Συγγραφέντα μεν υπό Φωτίου Χρυσανθόπουλου ή Φωτάκου πρώτου υπασπιστού του Θ. Κολοκοτρώνη, εκδοθέντα δε υπό Σταύρου Ανδρόπουλου Αρεοπαγίτου, Εκ του Τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις, τ. Α', σσ. 360–378

B2 Τα λόγια είναι Γράμματα

-Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος (2017). *Απομνημονεύματα* (καταγραφή Γεωργίου Τερτσέτη), Μέρμηγκας, Αθήνα.

-Τερτσέτης, Γεώργιος (1967). «Κολοκοτρώνη απομνημονεύματα», στο Γ. Βαλέτας (επιμ.) *Τερτσέτη Άπαντα*, Γιοβάνης, Αθήνα, τ. Γ', σσ.71-222.

B3 Περικεφαλαία

-Βλαχογιάννης Ιωάννης (1998). *Πατριωτικά κατορθώματα, ανέκδοτα, γνωμικά των ηρώων της λευτεριάς του 1821*, Δαμιανός, Αθήνα, σσ. 78, 86.

-Σπηλιάδης, Νικόλαος (2007). *Απομνημονεύματα ήτοι Ιστορία της Επα-*

ναστάσεως των Ελλήνων, Ινστιτούτο Διεπιστημονικών Ερευνών Ανάπτυξης της Νεωτέρας Ελλάδος (Ινστιτούτο Ανάπτυξης) Χαρίλαος Τρικούπης, Αθήνα, σσ. 60-61.

B4 Ζάκυνθος

Βλαχογιάννης, Ιωάννης (1922). *Ανέκδοτα του Καραϊσκάκη και του Κολοκοτρώνη. Ανέκδοτα – Γνωμικά – Περίεργα*, Εκ του τυπογραφείου Γ.Η. Καλλέργη, Εν Αθήναις, σσ. 41–42

B5 Μασσαλία

Σιμόπουλος, Κυριάκος (2004). «Φιλέλληνες, Μύθος και πραγματικότητα», στο Κυριάκος Σιμόπουλος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21. Απομνημονεύματα, χρονικά, ημερολόγια, υπομνήματα, αλληλογραφία εθελοντών, διπλωματών, ειδικών απεσταλμένων, περιηγητών, πρακτόρων κ.ά, Πολιτιστικές Εκδόσεις, Αθήνα, τ. Α' (1821-1822)*, σσ. 37-94.

B6 Ελληνική Νομαρχία

Ανωνύμου του Έλληνας (1806). *Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας, χ.ε*, Εν Ιταλία (φωτομηχανική επανέκδοση: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα, 2015)

B7 Κωνσταντινούπολη

Walsh, Rev. Robert (1836). *A residence at Constantinople during a period including the commencement, progress and termination of the Greek and Turkish Revolutions*, F. Westley & A.H. Davis, London

B8 Τρίπολη

Raybaud, Jean Francois Maxime (2020– 2021). *Απομνημονεύματα από την Ελλάδα. Συμβολή στην Ιστορία του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας*, μτφρ. Παναγιώτα Σαράφη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα

B9 Βαχίτ Πασάς

Απομνημονεύματα πολιτικά του Βαχίτ πασά, πρέσβευς εν Παρισίοις τω 1802, Ρεϊζ εφέντη τω 1808 και τοποτηρητού της Χίου τω 1822. Εξ ανεκδότου τουρκικού ιδιοχειρογράφου, ελευθέρως μεταφρασθέντα και σημειώσεις συνοδευθέντα υπό Δ.Ε.Δ. (1861). Τύποις Γ. Μελισταγούς Μακεδόνας, Εν Ερμουπόλει Σύρου

B10 Χίος

Μέγγος, Πέτρος (2009). *Από τη Σμύρνη στην Ελλάδα του 1821. Η αφήγηση του Πέτρου Μέγγου*, μτφρ. Βαγγέλης Κούταλης, Ισνάφι, Ιωάννινα, σ. 199

B11 Το τάγμα των Φιλελλήνων

Elster, Johann Daniel (2010). *Το Τάγμα των Φιλελλήνων. Η ίδρυση, η εκστρατεία και η καταστροφή του. Από το ημερολόγιο του Johann*

Daniel Elster, *τέως ιατρού—συνταγματάρχη του τάγματος, μτφ. Οικονόμου Χρίστος, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα (ανθολόγηση αποσπασμάτων)*

B12 Δάνεια

Ανδρεάδης, Μιχ. Ανδρέας (1904). *Ιστορία των Εθνικών Δανείων – Τα δάνεια της ανεξαρτησίας (1824–1825) / Το δημόσιο χρέος επί της Βαυαρικής δυναστείας, Καραβίας, Αθήνα (ανθολόγηση αποσπασμάτων)*

B13 Γαϊδούρι

Χρυσανθόπουλος, Φώτιος ή Φωτάκος (2019). *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης, «Βιβλιοπωλείο Λαβύρινθος», Αθήνα, τ. Α', σσ. 466–505 (ανθολόγηση αποσπασμάτων)*

B14 Σφακτηρία

- Πρωτοψάλτης, Εμμανουήλ Γ. (επιμ.) (1986), *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. Ε: Ιστορικόν Αρχεῖον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου VI: Εγγραφα του 1826, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Εν Αθήναις, σσ.184-188, αρ. 2264 (Α.Μ. 2779).*

-Πρωτοψάλτης, Εμμανουήλ Γ. (1982). *Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ο βίος και το έργον του μέχρι και της Καποδιστριακής περιόδου, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήνα, σ. 139.*

B15 Μεσολόγγι 1

Κασομούλης, Νικόλαος (1941). *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821–1833. Προτάσσεται ιστορία του Αρματωλισμού, Εισαγωγή και σημειώσεις υπό Γιάννη Βλαχογιάννη, Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας, Τυπογραφείον Ιωάννου Βάρτσου, Αθήναι, τ. Β', σσ. 241–251*

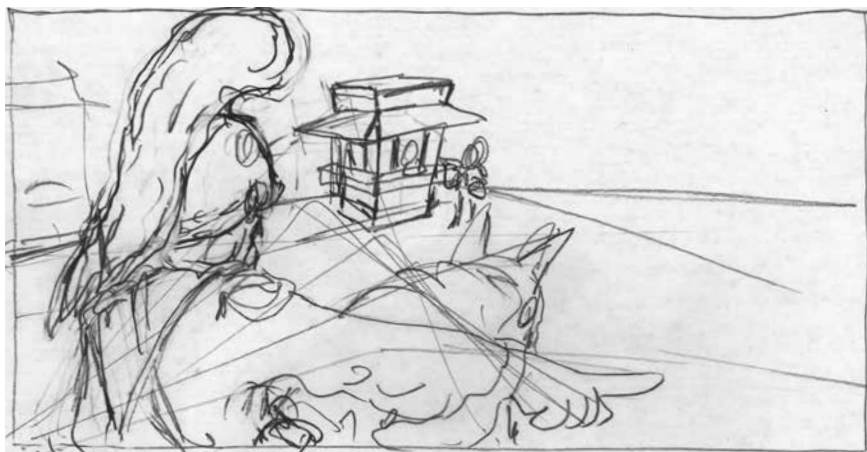
B16 Μεσολόγγι 2

Σιμόπουλος, Κυριάκος (2004). «Αφήγηση του Ιταλού γιατρού στο στρατόπεδο του Ιμπραήμ, Nuzzo Mauro», στο Κυριάκος Σιμόπουλος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21. Απομνημονεύματα, χρονικά, ημερολόγια, υπομνήματα, αλληλογραφία εθελοντών, διπλωματών, ειδικών απεσταλμένων, περιηγητών, πρακτόρων κ.ά, Πολιτιστικές Εκδόσεις, Αθήνα, τ. Ε' (1826-1827), σσ. 19–25*

B17 Καραϊσκάκης

- Αιινιάν, Δημήτριος (2008). *Γεώργιος Καραϊσκάκης (ανατύπωση πρωτότυπης έκδοσης), Βεργίνα, Αθήνα.*

- Κασομούλης, Νικόλαος (1941). *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821–1833. Προτάσσεται ιστορία του Αρματωλισμού, Εισαγωγή και σημειώσεις υπό Γιάννη Βλαχογιάννη, Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας, Τυπογραφείον Ιωάννου Βάρτσου, Αθήναι, τ. Β', σσ. 506–507*

- Σταμέλος, Δημήτρης (1985). *Ο θάνατος του Καραϊσκάκη. Συμπτωματικό γεγονός ή δολοφονία;*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα

B18 Μεσολόγγι 3

Νέεζερ, Χριστόφορος (2018). «Το Μεσολόγγιον – η λαιμητόμος – ο δημόσιος φόνος – ο Γάλλος δήμιος», στο Χριστόφορος Νέεζερ, *Απομνημονεύματα: Η απελευθέρωση της Ακροπόλεως – Τα πρώτα έτη της ιδρύσεως του Ελληνικού Βασιλείου, Λαβύρινθος, Αθήνα (ανατύπωση της έκδοσης του 1936)*, σ. 136

B19 Ανωτέρα Δύναμις

- Κανδηλώρος, Τάκης (2012). *Η δίκη του Κολοκοτρώνη, Δρόμων, Αθήνα*. Και στο
- Φωτιάδης, Δημήτρης (1962). *Κολοκοτρώνης, η δίκη του, Κυψέλη*.
- Τερτσέτης, Γεώργιος (1967). *Τερτσέτη Άπαντα. Κολοκοτρώνη απομνημονεύματα*, επιμέλεια Γ. Βαλέτας, Γιοβάνης, Αθήνα, τ. Γ', (ανθολόγηση αποσπασμάτων)

B20 Η Δίκη

- Κανδηλώρος, Τάκης (2012). *Η δίκη του Κολοκοτρώνη, Δρόμων, Αθήνα*.
- Τερτσέτης, Γεώργιος (1967). «Κολοκοτρώνη απομνημονεύματα», στο Γ. Βαλέτας (επιμ.) *Τερτσέτη Άπαντα, Γιοβάνης, Αθήνα, τ. Γ' (Ανθολόγηση αποσπασμάτων)*.
- Φωτιάδης Δημήτρης (1962). *Κολοκοτρώνης, η δίκη του. Κυψέλη*.

B21 Τερτσέτης

Τερτσέτης Γεώργιος (1967). *Τερτσέτη Άπαντα, Απολογία Τερτσέτη*, επιμέλεια Γ. Βαλέτας, Γιοβάνης, Αθήνα, τ. Γ', σσ. 288–311

Β) Αναφορές κειμένων στα πορτρέτα

Γ1 Σπυρίδων Τρικούπης

Τρικούπης, Σπυρίδων (1888). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης. Έκδοση τρίτη επιθεωρηθείσα και επιδιορθωθείσα υπ' αυτού του συγγραφέως*, Εκ του Τυπογραφείου της «Ωρας», Εν Αθήναις, τ. Α΄

Γ2 Νικηταράς

Voutier, Olivier (2019), *Απομνημονεύματα του συνταγματάρχη Voutier από τον πόλεμο των Ελλήνων*, μτφρ. Ειρήνη Τζουρά, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα

Γ3 Ρήγας Φεραίος

Βελεστινλής, Ρήγας (1998), «Τα δίκαια του ανθρώπου», στο Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης (επιμ.), *Ρήγα Βελεστινλή, Απάνθισμα κειμένων*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, σ. 124

Γ4 Δημήτριος Υψηλάντης

Raybaud, Jean Francois Maxime (2020–2021), *Απομνημονεύματα από την Ελλάδα. Συμβολή στην Ιστορία του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας*, μτφρ. Παναγιώτα Σαράφη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα

Γ5 Φωτάκος (Φώτιος Χρυσανθόπουλος)

Χρυσανθόπουλος, Φώτιος ή Φωτάκος (1899). *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης. Συγγραφέντα μεν υπό Φωτίου Χρυσανθόπουλου ή Φωτάκου πρώτου υπασπιστού του Θ. Κολοκοτρώνη, εκδοθέντα δε υπό Σταύρου Ανδρόπουλου Αρεοπαγίτου*, Εκ του Τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις, τ. Α΄, εισαγωγή

Γ6 Μαριγώ Ζαραφοπούλα

Ξηραδάκη–Φακιόλα, Κούλα (1962). *Μαριγώ Ζαραφοπούλα. Μια λησμονημένη ηρωίδα του '21*, Αθήνα

Γ7 Μαχμούτ Β΄

- Ηλίας Κολοβός, *Μοχαμάντ Σχαριάτ-Παναχί, Σουκρού Ιλιτζάκ* (επιμ.) *Οθωμανικά Τεκμήρια για την Ελληνική Επανάσταση Αυτόγραφα διατάγματα (hatt-ı hümayûn) του Σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ του έτους 1821 (υπό έκδοση)*, σ. 45-50, έγγραφα 15-16.

- Κολοβός, Ηλίας (Μάρτιος 2019). «Η πινακίδα πάνω στο νεκρό σώμα του Πατριάρχη», *Αυγή, Ενθέματα* (4ος Κύκλος) 26, Μαρτίου 2019. Μτφρ. Σουκρού Ιλιτζάκ, Μοχαμάντ Σχαριάτ-Παναχί και Ηλίας Κολοβός

Γ8 Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα

Raybaud, Jean Francois Maxime (2020–2021), *Απομνημονεύματα από*

την Ελλάδα. Συμβολή στην Ιστορία του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας, μτφρ. Παναγιώτα Σαράφη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα

Γ9 Κάρπος

Παπαδόπουλος, Κάρπος (Πολύκαρπος) (1861). Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην και ανάκτησις του Μεσολογγίου, ιστορηθέντα υπό Κάρπου Παπαδοπούλου, Τύποις Γ. Σταυροπούλου, Εν Μεσολογγίω, σ. 44

Γ10 Μάρκος Μπότσαρης

Βλαχογιάννης, Ιωάννης (1927). «Στρατηγηλίκια», στο Ιωάννης Βλαχογιάννης, Ιστορική Ανθολογία. Ανέκδοτα – Γνωμικά – Περίεργα – Αστεία εκ του βίου διασήμων Ελλήνων 1820–1864, Πατριωτική χορηγία Εμ.Α. Μπενάκη εις τιμήν της Εκατονταετηρίδος της Ελληνικής Επανάστασεως, Αθήναι, σσ. 149, 291

Γ11 Οδυσσέας Ανδρούτσος

«Ο θάνατος του Οδυσσέως» (1898). Εφημερίδα Καιροί, έτος Θ', αρ. φ. 2611 (25 Δεκεμβρίου 1898)

Γ12 Γιάννης Γκούρας

«Επιστολή του Γκούρα προς Κουντουριώτη»: Αρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου 1821–1832, δημοσιευόμενα υπό Αντωνίου Λιγνού ιατρού, Προέδρου της Κοινότητος Ύδρας, Προέδρου της Επιτροπής του Ιστορικού Αρχείου Ύδρας, (1922), Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις, τ. Γ' (Ιούλιος – Δεκέμβριος 1824)

Γ13 Διονύσιος Σολωμός

Σολωμός, Διονύσιος (1993). «Ύμνος εις την Ελευθερίαν», στροφές 144–147, στο Άπαντα: Α. Ποιήματα, επιμέλεια Λίνος Πολίτης, Ίκαρος, Αθήνα, σ. 95

Γ14 Δημήτριος Βερναρδάκης

Βερναρδάκης Δημήτριος (2009). Καποδίστριας και Όθων, Εκάτη, Αθήνα (ανθολόγηση αποσπασμάτων)

Γ15 Σπύρος Παπαλουκάς

1) Βλαχογιάννης, Ιωάννης (1927). «Πώς έπεσε το Βασιλάδι», στο Ιωάννης Βλαχογιάννης, Ιστορική Ανθολογία. Ανέκδοτα – Γνωμικά – Περίεργα – Αστεία εκ του βίου διασήμων Ελλήνων 1820–1864, Πατριωτική χορηγία Εμ. Α. Μπενάκη εις τιμήν της Εκατονταετηρίδος της Ελληνικής Επανάστασεως, Αθήναι, σ. 159

2) Μίχος, Αρτέμιος Ν. (2019). Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιτορχίας (1825–1826) και τινές άλλαι σημειώσεις εις την ιστορίαν του μεγάλου αγώνος αναγόμεναι, επιμέλεια Ευθυμίου, Μαρία & Σαράφης, Βαγγέλης, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, σσ. 64-65

Γ16 Μαντώ Μαυρογένους

Αλιμπέρτη, Σωτηρία Ι. (1931). *Μαντώ Μαυρογένους*, εκδ. Ταρουσόπουλος, Αθήνα, σ. 59

Γ17 Ιωάννης Καποδίστριας

- Βλαχογιάννης, Ιωάννης (1927). «Του φόνου τα μαντέματα», στο Ιωάννης Βλαχογιάννης, *Ιστορική Ανθολογία. Ανέκδοτα – Γνωμικά – Περίεργα – Αστεία εκ του βίου διασήμων Ελλήνων 1820–1864*, Πατριωτική χορηγία Εμ.Α. Μπενάκη εις τιμήν της Εκατονταετηρίδος της Ελληνικής Επαναστάσεως, Αθήναι, σ. 38

- Πύρρος, Διονύσιος (1910). *Ιστορική περιήγησης*, σ. 118- *Ημερολόγιο «Η φήμη»*, Βόλος, 1886, σ. 66-Αργολικό ημερολόγιο 1910 σ.101

Γ18 Αδαμάντιος Κοραΐς

Κοραΐς, Αδαμάντιος (2010). «Προς τους Έλληνες Ταγούς - εμπιστευτική επιστολή 2.8.1825», στο Αδαμάντιος Κοραΐς, *Επιστολές προς το Έθνος*, Ροές, Αθήνα, σ.46

Γ20 Αλμπέρ Καμύ

Camus, Albert (2011). *Ο επαναστατημένος άνθρωπος*, μτφ. Νίκη Καρακίτσου-Douge, Μαρία Κασαμπάλογλου-Roblin, Πατάκης, Αθήνα, σ.445-446

Γ21 Θόδωρος Κολοκοτρώνης

Βλαχογιάννης, Ιωάννης (χ.χρ.). «Το σπυρί», στο Ιωάννης Βλαχογιάννης, *Πατριωτικά—κατορθώματα, ανέκδοτα, γνωμικά των ηρώων της λευτεριάς του 1821*, Δαμιανός, Αθήνα, σ. 125

Τερτσέτης, Γεώργιος (1967). «Ρητά του Κολοκοτρώνη», *Τερτσέτη Απαντα: Κολοκοτρώνη απομνημονεύματα*, επιμέλεια Γ. Βαλέτας, Γιοβάννης, Αθήνα, τ. Γ, σ. 226

THE GREAT BRITISH AND IRISH LITERARY AND SCIENTIFIC SOCIETY

OF THE LITERARY AND SCIENTIFIC SOCIETY

OF THE LITERARY AND SCIENTIFIC SOCIETY

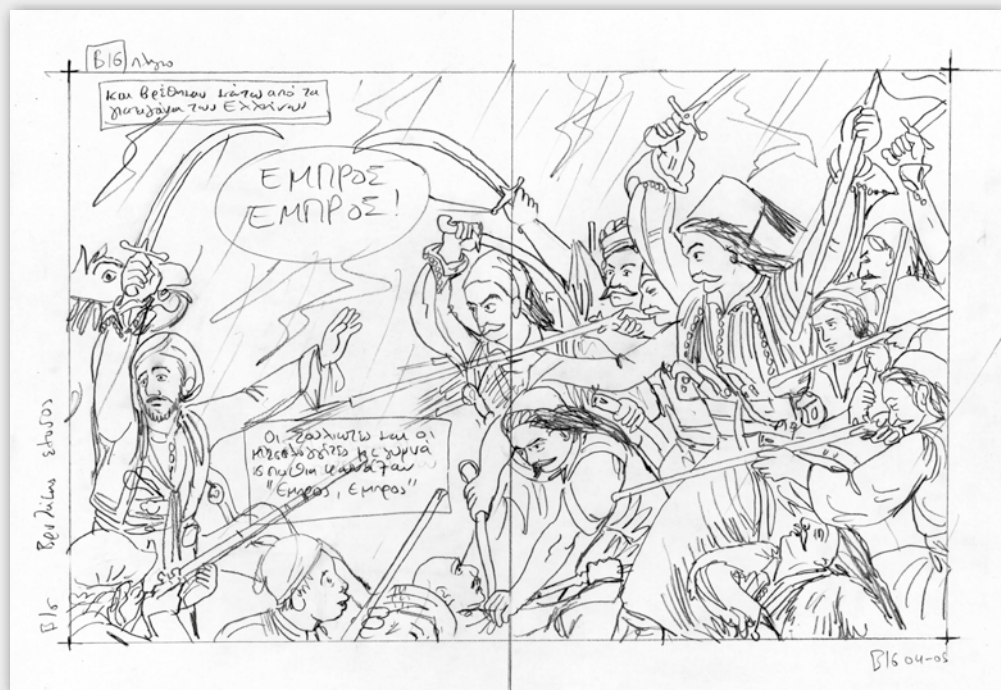

THE GREAT BRITISH AND IRISH LITERARY AND SCIENTIFIC SOCIETY

OF THE LITERARY AND SCIENTIFIC SOCIETY

OF THE LITERARY AND SCIENTIFIC SOCIETY

Θεόδωρος Βρυζάκης (1814 – 1878). **Η Έξοδος της φρουράς του Μεσολογγίου 10/22 Απριλίου 1826.** Lemer cier imp. (έκδ.), A. Charpenter Lith. (έκδ.), Παρίσι, 1856. Λιθογραφία, 93x64 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή χαρακτικών.

4.4.2 ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ ΕΙΚΟΝΕΣ

Α) Ένθετοι πίνακες και σχέδια

A0110

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

Adam de Friedel (π. 1780 — ;), *Theodore Colocotroni, Commander in Chief of the Troops in the Morea*. 1824, λιθογραφία, 47 x 35 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

Giovanni Boggi (1770 — 1832), *Colocotroni*. 1826, λιθογραφία, 32 x 23 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A0207

Στιγμιότυπο από τη μεταφορά του έφιππου ανδριάντα του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στη σημερινή του θέση, επί της οδού Σταδίου.

Φωτογραφία, 24 x 18,2 cm. Φωτογραφικό Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο), ΟΜ-ΛΒ 34.

Στιγμιότυπο από τη μεταφορά του έφιππου ανδριάντα του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στη σημερινή του θέση, επί της οδού Σταδίου.

Φωτογραφία, 19 x 25 cm. Φωτογραφικό Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο), ΟΜ-ΛΒ 78.

A0405/06

Γραμματόσημα που κυκλοφορήσαν με αφορμή τον εορτασμό της Εκατονταετηρίδας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1930).

Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

**Ο θάνατος
του Μάρκου Μπότσαρη.**
Filippo Marsigli (1790 – 1863),
λάδι σε μουσαμά. Αθήνα,
Μουσείο Μπενάκη.

A0604

Η Ελευθερία οδηγεί τον λαό.

Eugène Delacroix (1798 – 1863), *La liberté guidant le peuple*. 1830, λάδι σε μουσαμά, 260 x 325 cm. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

A1604

Το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη.

Θεόδωρος Βρυζάκης (1814 ή 1819 – 1878). 1855, λάδι σε μουσαμά, 145 x 178 cm. Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη.

A1604

Παιγνιόχαρτο με τη μορφή του Ιωάννη Καποδίστρια.

Τράπουλα που κυκλοφόρησε πιθανόν στην Ουγγαρία, το 1829 ως προϊόν φιλελληνικής παραγωγής. Χαλκογραφία επιχρωματισμένη, 9 x 5 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A1708

Παιγνιόχαρτο με τη μορφή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου.

Τράπουλα που κυκλοφόρησε, πιθανόν στην Ουγγαρία, το 1829 ως προϊόν φιλελληνικής παραγωγής. Χαλκογραφία επιχρωματισμένη, 9 x 5 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

B0504

**Δύο Γάλλοι αξιωματικοί ανάμεσα στους
στρατιώτες του περίφημου τάγματος του Υψηλάντη.**

A. Cheyère (έκδ.), *Deux Officiers Francs au milieu des soldats com-
passant le célèbre Bataillon de Démétrius Ypsilanti*. 1822, λιθογραφία
επιχρωματισμένη, 24 x 30 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλο-
γή Χαρακτικών.

B0601

**Ελληνική Νομαρχία, Ήτοι Λόγος περί ελευθερίας, συντεθείς τε και
Τύποις έκδωθεις ιδίοις αναλώμασι πρὸς ωφέλειαν τῶν Ἑλλήνων Παρά
ανονίμου του Ἑλληνοσ.** Ἐν Ἰταλίᾳ, 1806. Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και
Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

B0611

Denis Diderot & Jean Le Rond d'Alembert, *Encyclopédie ou Dic-
tionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. André
le Breton, Michel-Antoine David, Laurent Durand & Antoine-Claude
Briasson (εκδ.), Παρίσι, 1751 – 1772.

B0706

**Ο απαγχονισμός του πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄
στην Κωνσταντινούπολη.**

Johan Koch, ξυλογραφία, 30 x 37 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο,
Συλλογή Χαρακτικών.

B0707

Ο απαγχονισμός του πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄.

Vincenzo Gajassi (1801 – 1861). 1834, λιθογραφία, 40 x 55,5 cm. Αθή-
να, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

B1302

Ο θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη.

Filippo Marsigli (1790 – 1863). [1836 – 1839], λάδι σε μουσαμά,
63 x 91 cm. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.

B1607

Η καταστροφή του Μεσολογγίου.

Jean-Charles Langlois (1789 – 1870), *Destruction de Missolonghi*.
1827, λιθογραφία, 41 x 56,6 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλ-
λογή Χαρακτικών.

B) Αναφορές σκίτσων σε συγκεκριμένους πίνακες

A0406

Ο Νικολάκης Μητρόπουλος υψώνει τη σημαία του Σταυρού στα Σάλωνα, το 1821.

Louis Dupré (1789 – 1837), *Nicolaki Mitropoulos, arborant l'étendard de la Croix à Salona, le jour de Pâques 1821*. 1825, λιθογραφία επιχρωματισμένη, 61,5 x 44,5 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A0506

Ο Ναπολέον στο πεδίο της μάχης του Αίλαου (λεπτομέρεια).

Antoine Jean Gros (1771 – 1835), *Napoléon sur le champ de bataille d'Eylau*. 1808, λάδι σε μουσαμά, 521 x 782 cm. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

A0602

Μονομαχία ανάμεσα στον Αχιλλέα και στον Έκτορα, παρουσία της Αθηνάς και του Απόλλωνα.

Ζωγράφος του Βερολίνου (αποδίδεται), 490 – 460 π.χ. Παράσταση στη ζώνη του λαιμού αττικού ερυθρόμορφου ελικοειδή κρατήρα από το Λάτσιο (Caere). Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.

A0602

Μάχη ανάμεσα σε Σταυροφόρους και Σαρακηνούς.

Μικρογραφία χειρογράφου στο Guillaume de Tyr, *Histoire d'Ou-tremer*, Άκρα, Βασιλείο της Ιερουσαλήμ, 1287. Βουλώνη, Δημοτική Βιβλιοθήκη.

A0603

Ο Σουλτάνος Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής.

Nicolò Nelli (π. 1530 – 1585), *Sultan Soliman, Imperador de Turchi Entro al governo L'anno 1519 et mori L'anno 1566. 1568*, χαλκογραφία, 17,3 x 13,9 cm. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο

A0605

Σύμβολα εφοδιαστικού Ιερέως της Φιλικής Εταιρείας, τα οποία έφερε επίσης η σημαία του Γεώργιου Σισίνη, που σχεδιάστηκε από το Αχαϊκό Διευθυντήριο το 1821. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Σημαιών.

A0608-11

Νομίσματα των Μεγάλων Δυνάμεων (Βρετανίας, Γαλλίας, Αυστρίας, Ρωσίας) και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, που κυκλοφόρησαν το 1821.

A0702

Ο Ιερός Λόχος στο Δραγατσάνι.

Kampf der heiligen Schar für Griechenlands Befreiung. [1821], λιθογραφία επιχρωματισμένη, 20 x 28 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A0703

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης διαβαίνει τον Προύθο.

Peter von Hess (1792 – 1871), *Ο Υψηλάντης αναδέχεται την αρχιστρατηγία του υπέρ ελευθερίας αγώνος*. Λιθογραφία, 63 x 42 cm, στο *Befreiung Griechenlands in XXXIX Bilden entworfen von Peter Hess [...]*, Μόναχο, π. 1835. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A0703

Ο Ιερός Λόχος στο Δραγατσάνι.

Peter von Hess (1792 – 1871), *400 Ιερολοχίται πρόδρομοι του Ιερού αγώνος πέπτουσι περί το Δραγατσάνι*. Λιθογραφία, 63 x 42 cm, στο *Befreiung Griechenlands in XXXIX Bilden entworfen von Peter Hess [...]*, Μόναχο, π. 1835. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A0709

Σφαγές Χριστιανών από τους Οθωμανούς.

Türkische Grauelthaten an unsern christlichen Brudern, den Grie-

chen. [1821], λιθογραφία επιχρωματισμένη, 19x25 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A0711

Ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄.

Λιθογραφία, 57x82 cm. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.

A0711

Ο Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης Γρηγόριος αποкреμάται.

Peter von Hess (1792 – 1871). Λιθογραφία, 63x42 cm, στο *Befreiung Griechenlands in XXXIX Bilden entworfen von Peter Hess [...]*, Μόναχο, π. 1835. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A0806

Ομάδα Ευρωπαίων αξιωματικών που ενίσχυσαν τον ελληνικό Αγώνα.

A. Cheyère (έκδ.) *Une assemblée d'officiers européens accourus*

au secours de la Grèce en 1822. [1822 – 1823], λιθογραφία επιχρωματισμένη, 24 x 30 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A0808

Ο Αναγνώσταράς νικά τους Τούρκους στο Βαλτέτσι.

Peter von Hess (1792 – 1871). Λιθογραφία, 63 x 42 cm, στο *Befreiung Griechenlands in XXXIX Bilden entworfen von Peter Hess* [...], Μόναχο, π. 1835. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A0909

Η Εθνική Συνέλευση στην Επίδαυρο.

Ludwig Michael (Ritter) Schwanthaler, (1802 – 1848). Τοιχογραφία, ανατολικός τοίχος αίθουσας Ελευθερίου Βενιζέλου. Αθήνα, Μέγαρο της Βουλής των Ελλήνων.

A1002

Οι σφαγές της Χίου.

Eugène Delacroix (1798 – 1863), *Scènes des massacres de Scio*. 1824, λάδι σε μουσαμά, 419 x 354 cm. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

A1004

Η πυρπόληση της τούρκικης ναυαρχίδας από τον Κανάρη.

Λύτρας Νικηφόρος (1832 – 1904). [1866 – 1870], λάδι σε μουσαμά, 143 x 109 cm. Μέτσοβο, Πινακοθήκη Αβέρωφ.

A1211

Σουλιώτης.

Ludovico Lipparini (1800 – 1856), *Un Suliotta che riflette sulla desolazione della patria*. 1838, υδατογραφία, 50 x 42 cm. Λευκωσία, Πινακοθήκη του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.

A1409/ B1408

Η έξοδος του Άρεως.

Κωνσταντίνος Βολανάκης (1837 – 1907). 1894, λάδι σε μουσαμά, 110 x 191 cm. Εθνική Πινακοθήκη, παράρτημα Ναυπλίου.

A1504

Το συνέδριο της Βερόνας.

J. Lewis Marks, (π. 1796 – 1855), *A hasty sketch at Verona, or the prophecies of Napoleon*. 1823, χαλκογραφία επιχρωματισμένη, 23,7 x 33,2 cm. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.

Η σφραγίδα της Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος.

Σφραγιστικό αποτύπωμα σε έγγραφο (Σοφικό, 21 Ιουλίου 1823, Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, αρ. έγγρ. 11643).

A1506

Το κάψιμο των προσκυνοχαρτιών.

Λάζαρος Σώχος (1862 – 1911). 1900, ανάγλυφη μετόπη από τη βάση του έφιππου ανδριάντα του Κολοκοτρώνη. Αθήνα, οδός Σταδίου, Πλατεία Κολοκοτρώνη.

A1511

Ύδρα.

Antoine-Laurent Castellan (1772 – 1838), *Vue de la ville d'Hydra (île d'Hydra) στο Lettres sur la Morée et les îles de Cérigo, Hydra et Zante ; Par A.L. Castellan. Avec vingt-trois dessins de l'auteur, gravés par lui-même, et trois plans. Première Partie*, Παρίσι, chez H. Agasse, 1808. Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

A1513

Ελευθερία ή Θάνατος.

Α. Τάσσος, ξυλογραφίες από την έκδοση *Ελευθερία ή Θάνατος*. Δεκαεπτά ξυλογραφίες του Α. Τάσσου (1971). Ίκαρος, Αθήνα.

A1604

Το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη.

Θεόδωρος Βρυζάκης (1814 ή 1819 – 1878). 1855, λάδι σε μουσαμά, 145 x 178 cm. Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη.

A1608

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης ορμά έφιππος προς την Ακρόπολη.

Γεώργιος Μαργαρίτης (1814 – 1884), 1844, λάδι σε μουσαμά, 94 x 117 cm. Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη (Αθήνα Εθνική Πινακοθήκη)

A1612-13

Η ναυμαχία του Ναυαρίνου.

Ivan Aivazovsky (1817 – 1900), 1846, λάδι σε μουσαμά, 172 x 234 cm. Ρωσία, Ναυτική Σχολή Αγίας Πετρούπολης.

A1803

Μερική άποψη του Ναυπλίου.

Α' μισό 19ου αιώνα, υδατογραφία, 57,6 x 75,5 cm.

Ναύπλιο, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

Ο Ιερός Λόχος
στο Δραγατσάνι.

**Κampf der heiligen Schar
für Griechenlands Befreiung.**
[1821], λιθογραφία επιχρωματι-
σμένη, 20 x 28 cm. Αθήνα, Εθνι-
κό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή
Χαρακτικών.

A1807

Η άφιξη του βασιλιά Όθωνα στο Ναύπλιο.

Wundor (χάρ.), *Feierlicher Einzug des Königs Otto von Griechenland zu Nauplia den 6t Februar 1833.* Ευλογγραφία, 15x22cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

A1807/B

Η υποδοχή του βασιλέα Όθωνα στο Ναύπλιο,
στις 6 Φεβρουαρίου του 1833.

Peter von Hess (1792 – 1871), *Einzug König Ottos von Griechenland in Nauplia*. Λάδι σε μουσαμά, 26,9x41,5 cm. Μόναχο, Neue Pinakothek.

A1809

Πολεμική σκηνή.

Βρυζάκης Θεόδωρος (1814 ή 1819 – 1878). 1853, λάδι σε μουσαμά, 30 x 34 cm. Σπάρτη, Κουμαντάρειος Πινακοθήκη (Συλλογή Εθνικής Πινακοθήκης).

A1908 / B1901

**Η πλατεία Πλατάνου με το Σεράι
του Μορά Πασά και το Βουλευτικό.**

Ludwig Lange (1808 – 1868), Johann Gabriel Friederich Poppel (1807 – 1882), Nauplia. 1844, χαλκογραφία, 8x11,5 cm. Συλλογή οικ. Γιάννη Φωτόπουλου στο Κούρια, Αφροδίτη (2007). Το Ναύπλιο των περιηγητών, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

A1912

Ναύπλιο, το παλιό τζαμί.

Johann Nepomuk Haubenschmid, *Der Platanenplatz mit der Königstraße zu Nauplia gegen Osten*, 1834. 1851, υδατογραφία, 18,5x23,8 cm. Μόναχο, Staatliche Graphische Sammlung.

A2006

Χάλκινο εκμαγείο προσώπου του Θ. Κολοκοτρώνη.
Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Γλυπτών.

B0103

Μάχη στα στενά των Δερβενακίων.

Βρυζάκης Θεόδωρος (1814 ή 1819 – 1878), Λάδι σε μουσαμά, 53x71 cm. Εθνική Πινακοθήκη-Παράρτημα Ναυπλίου.

B0105

Σκηνές από την Ελληνική Επανάσταση.

Ludwig Michael (Ritter) Schwanthaler (1802 – 1848), 1840, τοιχογραφία από τη ζωφόρο της αίθουσας Ελευθερίου Βενιζέλου. Αθήνα, Μέγαρο της Βουλής των Ελλήνων.

B0301

Αγγλική περικεφαλαία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη.

Από την εποχή που υπηρέτησε στο Ελληνικό Σύνταγμα Ελαφρού Πεζικού του Δούκα της Υόρκης (1810 – 1816), στη Ζάκυνθο. Σίδηρος, μπρούντζος, ασήμι, 28x33x23 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Όπλων.

B0401

Η πόλη της Ζακύνθου.

André Grasset de Saint-Sauveur (1761 – 1830), *Vue de la ville de Zante στο Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant [...]*, Paris, chez

Tavernier, an VIII [=1800]. Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

B0402

Ζάκυνθος.

Léon Benett (1838 – 1917), προμετωπίδα στο Jules Verne, *L'Archipel en feu*, Pierre-Jules Hetzel, 1884.

Διαθέσιμο στο https://el.m.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF%27The_Archipelago_on_Fire%27_by_L%C3%A9on_Bennett_01.jpg (Πρόσβαση 25 Ιανουαρίου 2021).

B0403

Ζάκυνθος.

Joseph Schranz (1803 – c.1866). Zante. Υδατογραφία, 25,5x41cm.

Διαθέσιμο στο <http://www.artnet.com/artists/joseph-schranz/view-of-the-town-of-zante-VrDT2paxknVOFbGi1gvrgQ2> (Πρόσβαση 25 Ιανουαρίου 2021).

B0502

Ο Ναπολέων και το προσωπικό του παρακολουθούν την παρέλαση των γρεναδιέρων της αυτοκρατορικής φρουράς. Jean-Baptiste Édouard Detaille (1848-1912), 1911, 73x54 cm. Παρίσι, Musée de l'Armée.

B0505

Είσοδος στο λιμάνι της Μασσαλίας.

Thomas Allom (1804 – 1872) (σχ.), Arthur Willmore (1814 – 1888) (χάρ.), *Entrance to the port of Marseilles*. [1845], λιθογραφία, 22x28,6cm. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο

B0506 (ΕΠΑΝΩ)

Πανοραμική άποψη του παλαιού λιμένα της Μασσαλίας.

View over the Old Port or Vieux Port Marseille France at end of the 19th Century. 1887, ξυλογραφία, 42,9x33,5cm. Alamy Stock Photo, Image ID: 2BEKRA4 Contributor: Chris Hellier. Διαθέσιμο στο <https://www.alamy.com/view-over-the-old-port-or-vieux-port-marseille-france-at-end-of-the-19th-century-vinage-or-old-illustration-or-engraving-1887-image353247948.html> (Πρόσβαση 25 Ιανουαρίου 2021).

B0506 (ΚΑΤΩ)

Μασσαλία, το παλαιό λιμάνι.

Marseille: Old Port with Tall Ships. Ξυλογραφία, 42,9x33,5cm. Alamy Stock Photo, Image ID: BXR8AJ Contributor: Chris Hellier.

Διαθέσιμο στο <https://www.alamy.com/stock-photo-old-port-with-tall-ships-marseille-or-marseilles-france-c18th-engraving-33702890.html> (Πρόσβαση 25 Ιανουαρίου 2021).

B0507

Η προκυμαία της Μασσαλίας.

M. Giletta, *Marseille: Quais du Vieux port*. [1900], φωτογραφία τυπωμένη, 9,5x14,5 cm, στο *La France Géographie Illustrée*, Librairie Larousse, Paris.

B0608

Η σύλληψη του Χριστού.

Hieronymus Bosch (εργαστήριο), (1450 – 1516). [1515], λάδι σε μουσαμά. Σαν Ντιέγκο, Museum of Art.

B0609

Η Κόλαση.

Coppo di Marcovaldo, (1225 – 1276). [1250], ψηφιδωτό. Φλωρεντία, Βαπτιστήριο San Giovanni.

B0701

Άποψη του σεραγιού από τον Γαλατά.

Jean Baptiste Hilaire (1753 – 1822), *Vue de la pointe du sérail prise de Galata, Constantinople*. 1785, λάδι σε μουσαμά, 83x125 cm, στο A. Borpe, «Les Peintres du Bosphore au XVIIIe siècle», ACR Edition, Paris, 1989.

B0901

Άποψη της πόλης της Χίου.

Olfert Dapper (1636 – 1689), *Naukeurige beschryving der Eilanden, in de Archipel der Middellantsche Zee, en omtrent dezelve, gelegen: waer onder de voornaemste Cyprus, Rhodus, Kandien, Samos, Scio, Negroponte...*, 1688. Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

B0904

Η Ανάσταση.

Ψηφιδωτό, 11ος αιώνας. Χίος, Νέα Μονή.

B0904

Το δυτικό τείχος του Κάστρου της Χίου.

1842 – 1885. Ελλάδα, ιστορική, εικονογραφημένη. Μια πλήρης συλ-

λογή ιστορικών, τοπογραφικών και καλλιτεχνικών ντοκουμέντων.
Με 280 γκραβούρες εποχής, (1984). Nikolas Books, Αθήνα.

B0908

Λέοντας κατασπαράζει έναν λαγό.

Eugène Delacroix (1798 – 1863), *Lion dévorant un lapin*. 1856, λάδι σε μουσαμά, 65x80 cm. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

B0909

Οι Σφαγές της Χίου.

Κωνσταντίνος Κανελλάκης (1840 – 1916). Τύπωμα, Χίος, Αρχαία της Βιβλιοθήκης Κοράης.

B0909, 0910

Οι σφαγές της Χίου.

Eugène Delacroix (1798 – 1863), *Scènes des massacres de Scio*. 1824, λάδι σε μουσαμά, 419x354 cm. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

B1101

Άποψη της Αρχαίας Κορίνθου. Στο βάθος ο Ακροκόρινθος.

Otto Magnus von Stackelberg (1787 – 1837), *L'ancienne agora de Corinthe*. Λιθογραφία, 39x64,3 cm, στο *Vues pittoresques et topographiques*, Paris, chez I. F. D'Ostervald, 1834. Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

B1103

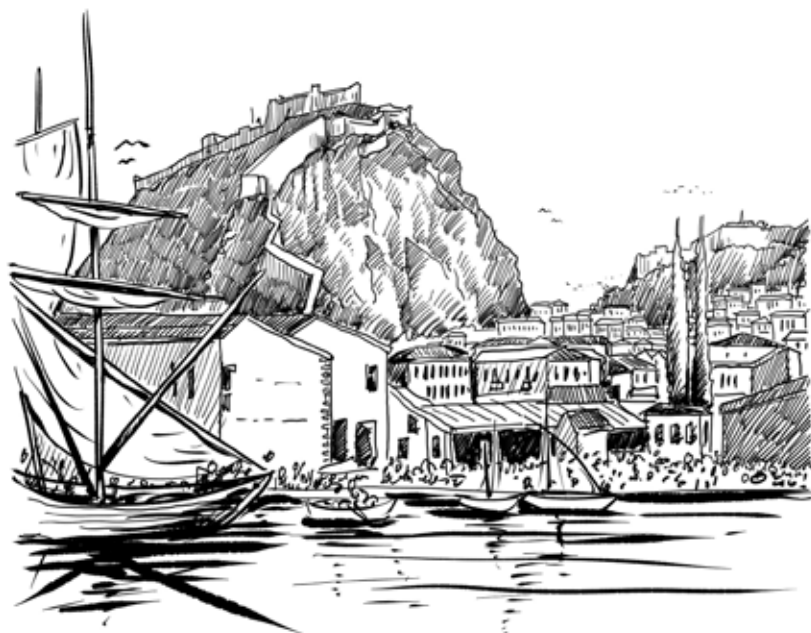
Άποψη της Κορώνης από τη θάλασσα.

Otto Magnus von Stackelberg (1787 – 1837), *Colonides ou Corone aujourd'hui Coron*. Λιθογραφία, 39x64,3 cm, στο *Vues pittoresques et topographiques*, Paris, chez I. F. D'Ostervald, 1834. Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

B1104

Άποψη της Πάτρας.

Simone Pomardi (1760 – 1830). *Patrasso*, στο *Viaggio nella Grecia fatto da Simone Pomardi negli anni 1804, 1805, e 1806. Arrichito di tavole in rame*, τ. I, Rome, Vincenzo Poggioli, 1820. Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Ο πίνακας του Ender όπως ενσωματώνεται στο ύφος των σχεδίων του graphic novel.

B1202

B1105

Αποψη της Άρτας.

Edward Lear (1812 – 1888), Arta στο *Journals of a Landscape painter in Albania etc.*, Λονδίνο, Richard Bentley, 1851. Λιθογραφία, 14 x 21 cm. Αθήνα, Βιβλιοθήκη Μουσείου Μπενάκη.

B1202

Το λιμάνι του Ναυπλίου με το Παλαμήδι στο βάθος.

Th. Ender (σχ.), F. Kollard (χάρ.), [π. 1833 – 1835], λιθογραφία επιχρωματισμένη. Διαθέσιμο στο <https://argolikivivliothiki.gr/2016/05/29/nafplio-gravure/> (Πρόσβαση 25 Ιανουαρίου 2021).

B1207

Γελοιογραφία για το σκάνδαλο του δεύτερου αγγλικού δανείου προς την ελληνική κυβέρνηση.

J. Lewis Marks (π. 1796 – 1855), *Patriotic humbug.- Or- Greek machinery!!!* 1826, οξυγραφία επιχρωματισμένη, 25,4 x 37 cm. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.

B1401

Άποψη του Παλαιόκαστρου στην Πύλο.

Guillaume-Abel Blouet (1795 – 1853), *Zonchio ou Pylos. 1831 – 1833*, στο *Expédition scientifique de Morée, Ordonnée par le Gouvernement français [...]* vols. I-VI, Paris, Firmin Didot, 1831 – 1838. Πειραιάς, Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη.

B1405

Η αποκαθήλωση.

Raphael (Raffaello Sanzio, 1483 – 1520), *Deposizione Borghese*. 1507, λάδι σε ξύλο 184x176 cm. Ρώμη, Galleria Borghese.

B1406/ 07

Το μπρίκι «Άρης» του Αναστασίου Τσαμαδού.

François G. Roux (1811 – 1882). 1881, υδατογραφία, 50x70 cm. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.

B1408, A1409

Η έξοδος του Άρεως.

Κωνσταντίνος Βολανάκης (1837 – 1907). 1894, λάδι σε μουσαμά, 110x191 cm. Εθνική Πινακοθήκη, παράρτημα Ναυπλίου.

B1413

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος.

Adam de Friedel (π. 1780 – ;), *Alexander Mavrocordato, President of the Greek Government*. 1828, λιθογραφία επιζωγραφισμένη, 35x26 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

B1604-5

Η Έξοδος του Μεσολογγίου.

Βρυζάκης Θεόδωρος (1814 ή 1819 – 1878). 1853, λάδι σε μουσαμά, 169x127 cm. Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη.

B1607

Επεισόδιο από την πολιορκία του Μεσολογγίου.

François-Émile de Lansac (1803 – 1890), *Épisode du siège de Missolonghi*. 1827. Μεσολόγγι, Πινακοθήκη.

B1701

Ο χορός στην Πνύκα.

Pierre Bonirote (1811 – 1891). 1842, λάδι σε μουσαμά, 159 x 209 cm.
Λευκωσία, Πινακοθήκη του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

B1705

**Ο Γκιαούρ εξοντώνει τον Χασάν,
από το ποίημα The Giaour του Byron.**

Horace Vernet (1789 – 1863), *La Défaite ou Le Giaour vainqueur d'Hassan*. 1827, λιθογραφία, 58 x 47 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

B1707

Η μάχη των Αθηνών και ο θάνατος του Καραϊσκάκη.

Αλέξανδρος Ησαΐας (1800 – 1839). 1839, λιθογραφία επιχρωματισμένη, 33 x 49 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

B1707

Κίτσος Τζαβέλας.

Dolfino (fl 1830 – 1845), Kizzo Zavella στο *Diego Soria, Istoria della Grecia dal 1824 in poi per servire di continuazione a quella del Signor Pouqueville*, v.I, Νάπολη, 1840. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

B1803

Μεσολόγγι.

W. Purser (1790 – 1852) (σχέδ.), F. Finden (χάρ.), *Missolonghi*. 1834, λιθογραφία επιχρωματισμένη, 15 x 20 cm. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Χαρακτικών.

B1901/ A1908

**Η πλατεία Πλατάνου με το Σεράι
του Μορά Πασά και το Βουλευτικό.**

Ludwig Lange (1808 – 1868), Johann Gabriel Friederich Poppel (1807 – 1882), Nauplia. 1844, χαλκογραφία, 8 x 11,5 cm. Συλλογή οικ. Γιάννη Φωτόπουλου στο Κούρια, Αφροδίτη (2007). *Το Ναύπλιο των περιηγητών*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

Γάλλος γιατρός περιθάλπει
Έλληνα τραυματία.
Henri Gerard Fontallard (σχ.), Pierre
François Ducarme (έκδ.) [1825], επιζω-
γραφισμένη λιθογραφία, 19 x 27 cm. Εθνικό
Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή χαρακτηριστικών

B1905

**Πανόραμα του κόλπου του Ναυπλίου
και της πεδιάδας του Άργους.**

Carl Wilhelm von Heideck, *Panorama du Golfe de Napoli de
Romanie et de la Plaine d'Argos*. Λιθογραφία 19,4 x 50 cm. Bory
de Saint Vincent, Άτλας, 1835, σειρά 1η, πίν. XXXIV. Συλλογή
οικ. Γιάννη Φωτόπουλου στο Κούρια, Αφροδίτη (2007). *Το Ναύ-
πλιο των περιηγητών*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

B1906 (ΕΠΑΝΩ)

Μερική άποψη του Ναυπλίου.

Α' μισό 19ου αιώνα, υδατογραφία, 57,6 x 75,5 cm. Ναύπλιο,
Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

B1906 (ΚΑΤΩ)

Η πλατεία του Πλατάνου με το παλιό τζαμί και το Παλαμήδι.

Α' μισό 19ου αιώνα, μολύβι σε χαρτί, 21 x 30 cm. Ιδιωτική
συλλογή στο Κούρια, Αφροδίτη (2007). *Το Ναύπλιο των
περιηγητών*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

5. Βιβλιογραφία

5.1 ΑΡΧΕΙΑ – ΠΗΓΕΣ

(Δημοσιευμένα αρχεία και πρωτογενές υλικό)

Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος-Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Συλλογές Αντικειμένων, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος-Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Βιβλιοθήκη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος-Εθνικό Ιστορικό Μουσείο
Συλλογές Αντικειμένων, Μουσείο Μπενάκη

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών «Ανέμη» (<https://anemi.lib.uoc.gr>)

Γενικά Αρχεία του Κράτους

Αρχείο Αγωνιστών (Αρχείο Επιτροπής Αγώνος), Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος

Bellier de Launay, Wilhelm (1823). *Einige Worte über Griechenland, zum Besten verarmter und verwaister Familien*, In der Maurerschen Buchhandlung, Berlin

Bikelas, Dimitrios (1893), *Un Heros de la guerre de l'indépendance Grecque. Les memoires de Theodore Colokotronis*, Revue des Études Grecques, tome 6, fascicule 21, p. 92-126

Bollmann, Ludwig von (ως Louis de Bollmann) (1822). *Remarques sur l'état moral, politique et militaire de la Grèce, écrites sur les lieux, par L.s de Bollmann, officier d'Artillerie, pendant l'année 1822*, Des imprimeries réunies d Carnaud et Simonin, Marseille

Castanis, Christophorus Plato (1851). *The Greek exile, or a narrative of the captivity and escape of Chr. Pl. Castanis during the massacre of the island of Scio by the Turks written by himself*, Lippincott, Grambo, & co., Philadelphia

Chabeaud Arnault, Ch. (1882). *Το Ναυτικόν κατά τον υπέρ ανεξαρτησίας της Ελλάδος Πόλεμον ήτοι Ιστορία των ναυμαχιών κατά τα έτη 1821–1828, συγγραφέϊα μεν υπό του Γάλλου πλοίαρχου Ch. Chabeaud Arnault, μεταφρασθείσα δε και πολλάίς σημειώσεσι και προσθήκαις αυξηθείσα υπό Κωνσταντίνου Ν., Εκ του Τυπογραφείου της Ενώσεως, Εν Αθήναις*

Chateaubriand, François Auguste René, vicomte de (1825). *Note sur la Grèce par M. le vicomte de Chateaubriand, membre d'une société en faveur des Grecs*, Le Normant père, Libraire, Paris

- Chateaubriand, François Auguste René, vicomte de (2019). *Υπόμνημα περί της Ελλάδας*, μτφ. Ι.Κ. Μαζαράκης-Αιινάν, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος, Αθήνα
- Elster, Johann Daniel (2010). *Το Τάγμα των Φιλελλήνων. Η ίδρυση, η εκστρατεία και η καταστροφή του. Από το ημερολόγιο του Johann Daniel Elster, téως ιατρού—συνταγματάρχη του τάγματος*, μτφ. Οικονόμου Χρίστος, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος, Αθήνα
- Fauriel, Claude Charles (1824–1825). *Chants populaires de la Grèce moderne, recueillis et publiés avec une traduction française, des éclaircissements et des notes*, Chez Firmin Didot père et fils & Chez Dondey—Dupré père et fils, Paris
- Feldhann, Gustav (1822). *Gustav Feldhams Kreuz-und Querzuge, oder Abenteuer eines Freiwilligen, der mit dem General Normann nach Griechenland zog*, C.H.F. Hartmann, Leipzig
- Feldhann, Gustav (2020). *Οι περιπλανήσεις του Gustav Feldhams ή Περιπέτειες ενός εθελοντή που κίνησε μαζί με τον στρατηγό Normann για την Ελλάδα*, μτφ. Μαριάννα Χάλαρη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος, Αθήνα
- Finlay, George (1971). *History of the Greek Revolution and of the Reign of King Otho*, Zeno, London
- Finley, George (2008). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μτφ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα
- Gerber, Carl (1822). *Griechenland und dessen zeitiger Kampf in seinem Ausgang und seinen Folgen betrachtet*, J. J. Mäckensche Buchhandlung, Reutlingen, 1822.
- Gerber, Carl (2020). *Η Ελλάδα και ο τωρινός αγώνας της: Θεώρηση της έκβασης και των συνεπειών του (1822)*, μτφ. Μαριάννα Χάλαρη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος, Αθήνα
- Gervinus, George Gottfried (1864–1865). *Ιστορία της Επανάστασεως και αναγεννήσεως της Ελλάδος*, συγγραφέας μεν υπό Γ.Γ. Γερβίνου, μεταφρασθείσα δε από του πρωτοτύπου υπό Ιωάννου Η. Περβανόγλου, Εκ του Τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφείως, Αθήνησι
- Gordon, Thomas (1844). *History of the Greek Revolution, and of the Wars and Campaigns Arising from the Struggles of the Greek Patriots in Emancipating their Country from the Turkish Yoke*, William Blackwood, Edinburg and T. Cadell, Strand, London
- Gordon, Thomas (2015). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως και των συναφών εκστρατειών και πολέμων υπό Θωμά Γόρδωνος*, μτφ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα
- Graviere, Jurien de la (1894). *Ιστορία του υπέρ ανεξαρτησίας των Ελλήνων αγώνος*, κυρίως του ναυτικού. *Μετάφρασις Κωνσταντίνου Ν. Ράδου*, ης προτάσσεται μελέτη αυτού περί του έργου του Ζουριέν δε λα Γκραβιέρ και της σημασίας της καθ' ημάς θαλάσσης, Ιωάννης Νοτάρης, Εν Αθήναις
- Hertzberg, Gustav Friedrich (1916). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μτφ. Παύλος Καρολίδης, Εκδοτικός Οίκος Γ. Δ. Φέξη, Εν Αθήναις

- Howe, Samuel (1828). *An historical sketch of the Greek Revolution*, White, Gallaher & White, New York
- Howe, Samuel (1971). *Ημερολόγιο από τον Αγώνα 1825–1829*. Εισαγωγή με παρουσίαση ανεκδότων αποσπασμάτων Οδυσσέα Δημητρακόπουλου, Καραβίας, Αθήνα
- Howe, Samuel (1997). *Ιστορική σκιαγραφία της ελληνικής επανάστασης*, μτφ. Ι. Χατζηγεμανουήλ, επιμέλεια–πρόλογος–σχόλια Νίκος Κολόμβας, Εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα
- Ilıcak, H. Şükrü & Κολοβός, Ηλίας & Σχαριάτ-Παναχή, Μ., *Οθωμανικά Τεκμήρια για την Ελληνική Επανάσταση – Αυτόγραφα διατάγματα (HATT-I HÜMÂYÜN) του σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ του έτους 1821*, (υπό έκδοση)
- Kösterus, Carl (1822). *Schicksale eines aus Griechenland zurückgekehrten deutschen Offiziers während seiner Reise und seines Aufenthaltes in Morea usw.*, Vom ihm selbst herausgegeben, Mit Kupfern, Darmstadt
- Krug, Wilhelm Traugott (1821). *Griechenlands Wiedergeburt. Ein Programm zum Auferstehungsfeste*, von Wilhelm Traugott Krug, der Philosophie Professor in Leipzig. Zweite mit vier Zusätzen vermehrte Auflage, Leipzig: F.A.Brockhaus.
- Krug, Wilhelm Traugott (1822). *Neuester Stand der griechischen Sache*, dargestellt vom Professor Krug in Leipzig, Hofbuchdruckerei, Altenburg
- Krug, Wilhelm Traugott (2020). *Η Παλιγγενεσία της Ελλάδας. Διακήρυξη με την ευκαιρία της εορτής της Ανάστασης (1821)*, μτφ. Μαριάννα Χάλαρη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Krug, Wilhelm Traugott (2020). *Η τρέχουσα κατάσταση της ελληνικής υπόθεσης (1822)*, μτφ. Μαριάννα Χάλαρη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Lefebvre, W. de (1822). *Relation de divers faits de la guerre des Grecs, par un officier auxiliaire Allemand revenu de la Morée*, Marseille
- Lübtow, Adolph von / Bollmann, Ludwig von (1823). *Der Hellenen Freiheitskampf im Jahre 1822. Aus dem Tagebuche des Herrn A.v.L. Kampfgenossen des Generales Grafen von Normann; bearbeitet von Ludwig von Bollmann*, Bei E.A. Jenni, Bern
- Lübtow, Adolph von / Bollmann, Ludwig von (2020). *Ο απελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων κατά το έτος 1822. Από το ημερολόγιο του κυρίου Α. v. L. συναγωνιστή του κόμη von Normann, σε διασκευή του Ludwig von Bollmann*, μτφ. Μαριάννα Χάλαρη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Mangeart, Jacques (1830). *Souvenirs de la Morée: recueillis pendant le séjour des Français dans le Peloponèse*, Igonette, Paris
- Mangeart, Jacques (2019). *Αναμνήσεις από τας Πάτρας, 1828–1829*, Φαρφουλάς, Αθήνα.
- Mendelssohn–Bartholdy, Karl (1870–1874). *Geschichte Griechenlands von der Eroberung Konstantinopels durch die Turken im Jahre 1453 bis auf unsere Tage*, S. Hirzel, Leipzig
- Mengous, Petros (1830). *Narrative of a Greek soldier: containing anecdotes and occurrences illustrating the character and manners of the Greeks and Turks in Asia Minor, and detailing events of the late war in Greece, in which the author*

- was actively engaged by land and sea, from the commencement to the close of the revolution, Elliott and Palmer, New York
- Müller, Christian (1822). *Reise durch Griechenland und die jonischen Inseln in den Monaten Junius, Julius und August 1821*, F.A. Brockhaus, Leipzig
- Müller, Wilhelm (2008). *Τραγούδια για την Ελλάδα και τους Έλληνες*, μτφ. Χρίστος Οικονόμου, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Pouqueville, Francois C.H.L (1890–1891). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως ήτοι Η Αναγέννησις της Ελλάδος, μεταφρασθείσα υπό Ξενοφώντος Δ. Ζυγούρα και Ιωάννη Θ. Ζαφειρόπουλου*, Τυπογραφείον Αναστασίου Ν. Τρίμη, Εν Αθήναις
- Pouqueville, François Charles Hugues Laurent (1820–1821). *Voyage dans la Grèce*, Chez Firmin Didot père et fils, Paris
- Pouqueville, François Charles Hugues Laurent (1825). *Geschichte der Wiedergeburt Griechenlands, umfassend die Erzählung der Ereignisse von 1740 bis 1824 von F.C.H.L. Pouqueville... Deutsch herausgegeben von Dr. C.F.A. Schott*, Universitäts Buchhandlung von C.F. Winter, Heidelberg, τ. 4, παράρτημα σ. 20–30
- Prokesch–Osten, Anton graf. von (1868–1869). *Ιστορία της Επανάστασεως των Ελλήνων κατά του Οθωμανικού Κράτους εν έτει 1821 και της ιδρύσεως του Ελληνικού Βασιλείου διπλωματικώς εξεταζομένη. Συγγραφήσα μεν υπό Αντ. Πρόκες–Οστεν, μεταφρασθείσα δ' εκ του Γερμανικού υπό Γ. Εμ. Αντωνιάδου*, Εκ του Τυπογραφείου της «Αθηνάς», Αθήνησι
- Raffenel, Claude Denis (1825). *Histoire des événemens de la Grèce, depuis les premiers troubles jusqu'à ce jour*, Dondey–Dupre, Paris
- Raffenel, Claude Denis (1825). *Histoire des Grecs modernes, depuis la prise de Constantinople par Mahomet II, jusqu'à ce jour par C.-D. Raffenel*, Chez Raymond, Paris
- Raffenel, Claude Denis (2019). *Ιστορία των νέων Ελλήνων από την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τον Μωάμεθ Β' μέχρι τις μέρες μας*, μτφ. Ειρήνη Τζουρά, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Raybaud, Jean François Maxime (1824–1825). *Memoires sur la Grece pour servir a l'histoire de la guerre de l'indépendance; avec une introduction historique par Alph. Rabbe*, Tournachon–Molin, Paris, 2 τόμοι
- Raybaud, Jean François Maxime (2020–2021). *Απομνημονεύματα από την Ελλάδα*, μτφ. Παναγιώτα Σαράφη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Stabell, Johann H. (1824). *Schicksale eines dänischen Philhellenen auf seiner Reise von Kopenhagen nach Morea und Konstantinopel und von da wieder zurück in den Jahren 1821 bis 1823*, Im Magazin für Industrie und Literatur, Leipzig
- Streit, Johann Wilhelm August (1822). *Constantinopel im Jahre 1821 oder Darstellung der blutigen und höchst schauerhaften Begebenheiten welche sich in dieser Hauptstadt, seit dem Ausbruche des Krieges zwischen der Türkei und Griechenland ereignet haben... Herausgegeben von Joh. Wilh. Aug. Streit*, Lauffer, Leipzig
- Streit, Johann Wilhelm August (2020). *Η Κωνσταντινούπολη κατά το έτος 1821*, μτφ. Μαριάννα Χάλαρη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Treiber, Heinrich (1960). *Αναμνήσεις από την Ελλάδα 1822–1828. Ανέκδοτο χρονικό του αγώνος*, [χ.ε.], Αθήναι

- Villeneuve, Eugène de (1827). *Journal fait en Grèce, pendant les années 1825 et 1826*, H. Tarlier, Libraire—Editeur, Bruxelles
- Voutier, Olivier (1823). *Mémoires du colonel Voutier sur la guerre actuelle des Grecs*, Bossange frères, Paris
- Voutier, Olivier (2019). *Απομνημονεύματα του συνταγματάρχη Voutier από τον πόλεμο των Ελλήνων*, μτφ. Ειρήνη Τζουρά, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Walsh, Rev. R. (1836). *A residence at Constantinople during a period including the commencement, progress and termination of the Greek and Turkish Revolutions*, F. Westley & A.H. Davis, London
- Αθηναϊκόν Αρχεῖον (1901). Επιμ. Ιωάννης Βλαχογιάννης, Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας Α, Εκ του Τυπογραφείου Γ. Σ. Βλαστού, Εν Αθήναις
- Αλληλογραφία Φρουράς Μεσολογγίου 1825—1826 (1963). Εισαγωγή και Σημειώσεις υπό Εμμαν. Γ. Πρωτοφάλη Διευθυντού των Γενικών Αρχείων του Κράτους, Υφηγητού της ιστορίας εν τω Πανεπιστημίω Αθηνών. Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Εν Αθήναις
- Ανωνύμου του Έλληνο (1806). *Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, χ.ε, Εν Ιταλία (φωτομηχανική επανέκδοση: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα, ²2015)
- Ανωνύμου του Έλληνο (2014). *Ελληνική Νομαρχία*, Αργοναύτης, Αθήνα
- Απαντήσεις και παρατηρήσεις τινάς εις το ανωνύμως εκδοθέν φυλλάδιον επωνομαζόμενον *Ιστορικά Αλήθεια ή Πετιμεζαϊκή Οικογένεια* (1850). χ.ε., Ναύπλιον
- Απολογία Ιωάννου Ορλάνδου και Ανδρέου Λουριώτου εις την κατ' αυτών απόφασιν του Ελεγκτικού Συνεδρίου περί των εν Λονδίνω διαπραγματευθέντων δύο ελληνικών δανείων κατά το 1824 και 1825 εκδοθείσαν εν Ναυπλίω την 29 Οκτωβρίου 1834 και κοινοποιηθείσαν την 18 Ιανουαρίου 1835 (1839). Εκ της Τυπογραφίας Κωνσταντίνου Αντωνιάδου, Εν Αθήναις
- Απομνημονεύματα Στρατηγού Μακρυγιάννη (1947). Επιμ. Ιωάννης Βλαχογιάννης, Βαγιονάκης, Αθήναι
- Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας 1821—1832 (²1971—2012). Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα
- Αρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου 1821—1832 (1921—1969), Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις
- Αρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου 1821—1832, δημοσιευόμενα υπό Αντωνίου Λιγνού ιατρού, Προέδρου της Κοινότητος Ύδρας, Προέδρου της Επιτροπής του Ιστορικού Αρχείου Ύδρας (1920—1927), Τύποις Π.Δ.Σακελλαρίου, Εν Αθήναις
- Αρχείο Εμμανουήλ Ξάνθου (1997—2014). Επιμέλεια Τ. Δάλλα, Μ. Παπαναστασίου, Αν. Καραπάνου, Β. Παπαδοπούλου, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Αρχείον Κανέλλου Δεληγιάννη. Τα έγγραφα 1779—1827 (1993), Εταιρεία των Φίλων του Λαού, Αθήνα
- Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας 1778—1832 (1921—1932). (Δημοσιευόμενον υπό Αντωνίου Λιγνού), Τύποις Μιχ. Σ. Ελευθερίου, Εν Πειραιεί
- Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας 1778—1832, δημοσιευόμενον υπό Αντωνίου Λιγνού ια-

- τρού προέδρου της Επιτροπής του Ιστορικού Αρχείου Υδρας (1921–1932), Τύποις Εφημ. «Σφαίρας», Εν Πειραιεί
- Αρχείον του Στρατηγού Ιωάννου Μακρυγιάννη (1907). Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας Β, Εκ του Τυπογραφείου Γ. Σ. Βλαστού, Εν Αθήναις
- Αρχείον Ψαρών 1821–1827 (1974). Εκδοσις Βασ. Σφυρόερα. Μνημεία της Ελληνικής Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήναι
- Βέης, Νίκος (1932). Νικητά Σταματελόπουλου ή Νικηταρά, απομνημονεύματα αυτοσχέδια εκ καταγραφής Γεωργίου Τερτσέτη, Τυπογραφείον «Εστίας», Εν Αθήναις
- Βλασσόπουλος, Χρήστος (1930). Ημερολόγιον του Αγώνος περιλαμβάνον τας μάχας, ναυμαχίας και διάφορα άλλα γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασεως από του 1814–1830, ήτοι από της συστάσεως της Φιλικής Εταιρείας μέχρι της ανεξαρτησίας της Ελλάδος. Μετά 150 ολοσέλιδων εικόνων, Εκδοτικός οίκος Δημητράκου, Αθήναι
- Βλαστός, Αλέξανδρος (1840). Χιακά ήτοι ιστορία της νήσου Χίου από των αρχαιωτάτων χρόνων μέχρι της εν έτει 1822 γενομένης καταστροφής αυτής παρά των Τούρκων, Εκ της Τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη, Εν Ερμούπολει
- Βυζάντιος, Χρήστος (1837). Ιστορία του τακτικού στρατού της Ελλάδος, από της πρώτης συστάσεώς του κατά το 1821 μέχρι των 1832, Εκ της τυπογραφίας Κ. Ράλλη, Εν Αθήναις
- Βυζάντιος, Χρήστος (1874). Ιστορία των κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν εκστρατειών και μαχών και των μετά ταύτα συμβάντων, ων συμμετέσχεν ο Τακτικός Στρατός, από του 1821 μέχρι του 1833, Εκ του Τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου, Εν Αθήναις
- Γ.Ι.Φ. (1870). Δικηγόρου Πάρεργα. Ημερολόγιον απόρου αγωνιστού του 1821. Παράρτημα της «Εθνικής Βιβλιοθήκης», Τύποις «Ελληνικής Ανεξαρτησίας», Εν Αθήναις
- Γερμανός, μητροπολίτης Παλαιών Πατρών (1837). Υπομνήματα περί της Επανάστασεως της Ελλάδος, από το 1820 μέχρι του 1823, συγγραφέντα παρά του Μητροπολίτου Π. Πατρών Γερμανού και εκδιδόμενα παρά του κ. Καλλινίκου Καστόρχη, σχολάρχου Καλαμών, Εκ της Τυπογραφίας Πέτρου Μαντζαράκη, Εν Αθήναις
- Γερμανός, μητροπολίτης Παλαιών Πατρών (1900). Απομνημονεύματα επιγραφόμενα απομνημονεύματα τινά της κατά του τυράννου των Ελλήνων οπλοφορίας και τινων πολιτικών συμβεβηκότων εν Πελοποννήσω κατα την πρώτην της διοικήσεως περίοδον. Έκδοσις τρίτη υπό Γ.Ι. Παπούλα μετα προλεγομένων υπό του ιδίου, Εκ του Τυπογραφείου Σπύρου Τσαγγάρη, Εν Αθήναις
- Γερμανός, μητροπολίτης Παλαιών Πατρών (2020). Απομνημονεύματα, εισαγωγή – σχόλια Θάνος Βερέμης, Καθημερινή, Αθήνα
- Γιατράκος, Παναγιώτης (1900). Ιστορικά έγγραφα του Αρχηγού Λακεδαιμόνος και Στρατηλάτου της Πελοποννήσου Παναγιώτη Γιατράκου κατά τον υπέρ ανεξαρτησίας ιερόν αγώνα του έτους 1821, χ.ε., Σπάρτη
- Γούδας, Αναστάσιος (1869–1876). Βίοι Παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεφάντων ανδρών, Εκ του Τυπογραφείου Μ. Π. Περίδου, Εν Αθήναις
- Γρίβας, Θεόδωρος (1858). Απάντησις του υποστρατήγου Θεοδώρου Γρίβα εις τα ιστορηθέντα υπό του Στρατιωτικού Απομάχου (εν τινι περί του φρουρίου Κορώνης διατριβή), Τύποις Ανεξάρτητου, Αθήναι

- Δ.Ε.Δ. (μτφρ.) (1861). Απομνημονεύματα πολιτικά του Βαχίτ πασά, πρέσβευς εν Παρσίσις τω 1802, Ρεϊζ εφέντη τω 1808 και τοποτηρητού της Χίου τω 1822. Εξ ανεκδότου Τουρκικού ιδιοχειρογράφου ελευθέρως μεταφρασθέντα και σημειώσει συνοδευθέντα υπό Δ.Ε.Δ, Τύποις Γ. Μελισταγούς Μακεδόνος, Εν Ερμούπολει Σύρου
- Δεληγιάννης, Κανέλλος (2009). Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21, Εκδόσεις Πελεκάνος, Αθήνα
- Δραγούμης, Νικόλαος (1874). Ιστορिकाί Αναμνήσεις, Εκ του Τυπογραφείου Λαζ. Βηλαρά, Εν Αθήναις
- Δουβουνιώτης, Γεώργιος (1859). Δύο λέξεις εις την ιστορίαν του Σ. Τρικούπη, Εκ του Τυπογραφείου της Λακωνίας, Εν Αθήναις
- Εγγραφα του Αρχείου Βατικανού περί της Ελληνικής Επαναστάσεως (1979–2005). Εκδιδόμενα υπό Γεωργίου Ζώρα, Ακαδημία Αθηνών – ΚΕΜΝΕ, Αθήνα
- Εγγραφα του αρχείου Χάγης περί της Ελληνικής Επαναστάσεως (1991). Εκδιδόμενα υπό Γεωργίου Ζώρα τη επιμέλεια Γερασίμου Ζώρα, Ακαδημία Αθηνών – ΚΕΜΝΕ, Αθήνα
- Ειρηνίδης, Δημήτριος (1877). Τα εν νέα Εφέσω κατα τας αρχάς της εθνεγερσίας του 1821 τραγικά συμβάντα ή αναμνήσεις τινές του Ιερού Αγώνος κατά το πρώτον έτος, Εκ του Τυπογραφείου Ερμού, Εν Αθήναις
- Επιστολές αυτόπτη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρίγκιπα Γεωργίου Καντακουζηνού για την Ελληνική Επανάσταση. Χάλλη της Σαξονίας 1824 (2015). Μτφ. Χρίστος Μ. Οικονόμου, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών–Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα
- Ζαφειρόπουλος, Ιωσήφ ιερομόναχος (1852). Οι αρχιερείς και οι προύχοντες εντός της εν Τριπόλει φυλακής εν έτει 1821, Εκ του Τυπογραφείου Νικολάου Αγγελίδου, Εν Αθήναις
- Η Φιλική Εταιρεία, Αρχείο Π. Σέκερη (1967). Επιμέλεια Ι.Α. Μελετόπουλου, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Θείρισις, Ερρίκος (1879). Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως (εκ του Γερμανικού), υπό Νικολάου Βωτυρά, Τύποις «Εθνικού Πνεύματος», Εν Αθήναις
- Θεοτόκης, Σπυρίδων (1929). Αλληλογραφία Ι.Α. Καποδίστρια–Ι.Γ. Ευνάρδου 1826–1831, Βιβλιοπωλείον Ι.Ν. Σιδέρη, Αθήναι
- Θεόφιλος, Γεώργιος (1880). Επίτομος ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως συλλεγείσα εκ διαφόρων πηγών. Έκδοσις τρίτη, Εκ του Τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρή, Αθήνησιν
- Ιστορικών Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1963–1986). Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτης (επιμ.), Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. Ε, Γραφείο Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Εν Αθήναις
- Ιστορικών Αρχείον του Στρατηγού Ανδρέου Λόντου (1789–1847) (1914–1916). Εκδιδόμενον υπό της οικογενείας Λόντου, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις
- Κασμούλης, Νικόλαος (1939–1942). Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων 1821–1833. Προτάσσεται ιστορία του Αρματωλισμού, Εισαγωγή και Σημειώσεις υπό Γιάννη Βλαχογιάννη, Αρχεία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας, Τυπογραφείον Ιωάννου Βάρτσου, Αθήναι

- Κασομούλης, Νικόλαος (2005). *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821–1833*, Εκδόσεις Βεργίνα, Αθήνα
- Κασομούλης, Νικόλαος Κ. (1968). *Ημερολόγιον εξ αγνώστου και το πρώτον νυν εκδιδόμενον χειρογράφου χειρογράφου*, Βαγιονάκης, Ευτ. Γ., Αθήναι.
- Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος (2017). *Απομνημονεύματα* (καταγραφή Γεωργίου Τερτσέτη), Μέρμηγκας, Αθήνα
- Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος (2018). *Ο Λόγος στην Πνύκα*, Ενάλιος, Αθήνα
- Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος Κ. (1846). *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείας, Αθήνησιν
- Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος Κ. (1889). *Ο Γέρων Κολοκοτρώνης. Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής, ρητά του Κολοκοτρώνη, τραγούδια των Κολοκοτρωναίων. Μετά εικόνας του Κολοκοτρώνη επεξεργασμένης υπό Ν. Λύτρα*, Βιβλιοθήκη της «Εστίας», Εν Αθήναις
- Κολοκοτρώνης, Ιωάννης Θ. (Γενναίος) (1856). *Ελληνικά Υπομνήματα ήτοι Επιστολαί και διάφορα έγγραφα αφορώντα την Ελληνικήν Επανάστασιν από 1821 μέχρι 1827. Συλλεγέμενα μεν υπό του υποστρατήγου Ιωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, εκδοθέντα δε υπό Χ.Ν. Φιλαδελφείας*, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείας, Αθήνησι
- Κολοκοτρώνης, Ιωάννης Θ. (Γενναίος) (1857). *Ολίγαι λέξεις του Στρατηγού Ι.Θ. Κολοκοτρώνη, εις ανασκευήν ημαρτημένης τινός περικοπής του 4ου τόμου της Ελληνικής ιστορίας του κ. Σ. Τρικούπη*, Εκ του τυπογραφείου της Κυβερνήσεως, Εν Αθήναις
- Κοτζιάς, Ν. (1857). *Επανόρθωσις των εν τη Σ. Τρικούπη ιστορία περί των Ψαριανών πραγμάτων*, Εκ του Τυπογραφείου Κ. Παντελή, Αθήνησιν
- Κοτζιάς, Ν. (1858). *Ανασκευή της του Τσαμαδού ανασκευής*, Τύποις Π.Α. Σακελλαρίου, Αθήνησι
- Κοτζιάς, Ν. (1862). *Απάντησις προς την του κυρίου Κ. Νικοδήμου απάντησιν*, Τύποις Π.Α. Σακελλαρίου, Αθήνησι
- Κοτζιάς, Ν. (1869). *Τα καθ' ημάς Ναυτικά*, Τύποις Π.Α. Σακελλαρίου, Αθήνησι
- Κοτζιάς, Ν. (1875). *Κρίσεις της Ελληνικής Ιστορίας του Κ. Παπαρηγόπουλου*, Εκ του τυπογραφείου Μέλλοντος, Εν Αθήναις
- Κούμας, Κωνσταντίνος (1832). *Ιστορίαι των ανθρωπίνων πράξεων από των αρχαιοτάτων χρόνων έως των ημερών μας, εκ παλαιών απανθισθείσαι, και τα νεώτερα εξ αρίστων Γερμανών ιστοριογράφων ελευθέρως μεταφρασθείσαι υπό Κ.Μ. Κούμα*, Εκ της Τυπογραφίας Αντωνίου Λυκούλου, Εν Βιέννη
- Κριεζής, Δημήτριος Ιωάν. (1874). *Επανόρθωσις εσφαλμένων τινών εκ των απομνημονευμάτων περί της Ελληνικής Επανάστασεως υπό Φωτάκου πρώτου υπασπιστού του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη*, Εκ του Τυπογραφείου Φ. Λούη, Εν Αθήναις
- Κωνσταντίνος, Νικοδήμος (1875). *Απάντησις εις τα περί Ψαριανών εσφαλμένως γραφέντα εν τω Ε' Τόμω της ιστορίας του Κ.Παπαρηγόπουλου*, Εκ του Τυπογραφείου Ι.Ραζή, Εν Αθήναις
- Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων (1833). *«Λόγος εις το μνημόσυνον του αοιδίμου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου και των συν αυτώ μαρτυρησάντων αειμνήστων τριών Μητροπολιτών, του Εφέσου Διονυσίου του Καλλιάρχου, και του Νικομηδείας Αθανασίου, και του Αγχιάλου Ευγενίου»*, στο Κωνστα-

- ντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων, Λόγοι εκκλησιαστικοί εκφωνηθέντες εν τη Γραικική Εκκλησία της Οδησού κατά το αωκα'—αωκβ' έτος, Εν Βερολίνω: Εκ της Τυπογραφίας της Ακαδημίας των Επιστημών, 1833, σ. 17—62
- Μάγερ, Ιωάννης Ιάκωβος (χ.χρ.). Ημερολόγιον της πολιορκίας του Μεσολογγίου 1825—1826. Τελευταία Ημέραι — Έξοδος της Φρουράς — Θρήνοι του Μεσολογγίου, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα
- Μαργαρίτης, Κ. (1853). Σύντομα τινά απομνημονεύματα της ιστορίας της Ελλάδος από του 1821 — 1833, Τύποις Κωνσταντίνου Αντωνιάδου, Αθήνησι
- Μιναιΐδης, Μηνάς (1853). Αναφορά των αγωνιζομένων Ελλήνων προς τους κραταιοτάτους Ευρώπης Βασιλεί κατά το έτος 1821, Τυπογραφείον Σχερία, Κέρκυρα
- Μίχος, Αρτέμιος Ν. Αντιστράτηγος(1883). Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825 — 1826) και τινές άλλαι σημειώσεις εις την ιστορίαν του Μεγάλου Αγώνος αναγόμεναι. Εκδίδονται υπό Σ.Π.Αραβαντινού, Εκ του τυπογραφείου της Ενώσεως, Εν Αθήναις
- Μονόφυλλα του Αγώνα. Θεσπίσματα—Διατάγματα—Προκηρύξεις 1821—1827 (²2012). Επιμέλεια Ι.Κ. Μαζαράκης-Αινιάν, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Νέεζερ, Χριστόφορος (2018). Απομνημονεύματα: Η απελευθέρωσις της Ακροπόλεως — Τα πρώτα έτη της ιδρύσεως του Ελληνικού Βασιλείου (ανατύπωση της έκδοσης του 1936), Λαβύρινθος, Αθήνα
- Νικόδημος, Κωνσταντίνος (1865). Επίσημα έγγραφα των ανδραγαθισάντων πυρπολιστών των τριων ναυτικών νήσων, χ.ε., Αθήνα
- Νικόδημος, Κωνσταντίνος (1875). Απάντησις εις τα περί Ψαριανών εσφαλμένως γραφέντα εν τω Ε' τόμω της ιστορίας του Κ. Παπαρηγόπουλου, Εκ του Τυπογραφείου Ι. Ραζή, Εν Αθήναις
- Νικολαΐδης, Χρήστος (μετ.) (1824). Κανωνική περιέχουσα την γυμναστικήν και πρακτικήν του Πεζικού Στρατεύματος, μεταφρασθείσα εκ του γαλλικού εις την γραικικήν γλώσσαν, παρά Χ. Νικολαΐδου, Αδριανουπολίτου, Εκ της Τυπογραφίας Π.Α. Βοννάντου, Εν Γενεύη της Ελβετίας
- Νικολάου Κασομούλη ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων. 1821—1833 (2005). Επιμ. Ιωάννης Βλαχογιάννης, Εκδόσεις Βεργίνα, Αθήνα
- Ξάνθης, Κωνσταντίνος (1873). Συνοπτική Ιστορία των Ελληνικών Ναυμαχιών. Βιβλίον δεύτερον: Έκδοσις επαυξημένη δια σημειώσεων περί της νήσου Πιτυούσης (Πετσών). Βιβλίον τρίτον: Έκδοσις επηυξημένη δια σημειώσεων περί της νήσου Ψαρρών, Τυπογραφείον Λαζ. Βιλλαρά, Αθήνησι
- Ο Καραϊσκάκης ή Του Καραϊσκάκης βιογραφία και λεπτομερές έκθεσις της τελευταίας εκστρατείας αυτού υπέρ των Αθηνών (1834). Εκ της τυπογραφίας διευθυνομένης παρά Κωνσταντίνου Μ. Αρσενιάδου εκ Μαντινείας, Εν Χαλκίδι
- Οδυσσεύς Ανδρούτσος. Ιστορική Πραγματεία (1873). Τυπογραφείον Παρθενώνος, Εν Αθήναις
- Οι κατά τον υπέρ Ανεξαρτησίας του Ελληνικού Έθνους αγώνες του Τακτικού Στρατού (1865). Τύποις Κ. Αντωνιάδου, Εν Αθήναις
- Οικονόμου, Κωνσταντίνος ο εξ Οικονόμων (1843). Λόγος επιτάφιος εις τον αοίδιμον Θ. Κολοκοτρώνην εκφωνηθείς Αθήνησι τη 5 Φεβρουαρίου 1843 εν τω ναω της

- Αγίας Ειρήνης υπό του Αιδεσιμοτάτου Πρεσβυτέρου και Οικονόμου Κωνσταντίνου του Εξ Οικονόμων, Εκ της Τυπογραφίας Ν. Παπαδοπούλου, Αθήναι
- Οικονόμου, Μ. (1873). *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας ή Ο ιερός των Ελλήνων Αγών*, Εκ του Τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρή, Εν Αθήναις
- Ομηρίδης-Σκυλίτσης, Π. (1831). *Συνοπτική Ιστορία των τριών ναυτικών νήσων Ύδρας, Πετσών και Ψαρών καθ'όσον συνέπραξαν υπέρ της ελευθερίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος το 1821, και πρώτον έτος της Ελληνικής Αυτονομίας μετά παραρτήματος διαφόρων επιστολών και άλλων επισήμων εγγράφων προς*, Εκ της τυπογραφίας Ε. Αντωνιάδου, Εν Ναυπλία
- Ορλάνδος, Αναστάσιος (1869). *Ναυτικά ήτοι Ιστορία των κατά τον υπέρ Ανεξαρτησίας της Ελλάδος (sic) Αγώνα πεπραγμένα υπό των τριών ναυτικών νήσων, ιδίως δε των Σπετσών*, Εκ του Τυπογραφείου Χ.Ν. Φιλαδελφέως, Εν Αθήναις
- Παλαμίδης, Ρήγας (1853). *Πρόχειρος απάντησις επί των περί εισβολής του Δράμαλης εις την Πελοπόννησον ιστορουμένων εν τω Α' τόμω κεφαλαίω Ε' των λεγομένων απομνημονευμάτων του κυρίου Ν. Σπηλιάδου*, Εκ του Τυπογραφείου «Η αγαθή τύχη», Εν Αθήναις
- Παπαδόπουλος, Κάρπος (1837). *Ανασκευή των εις την ιστορίαν των Αθηνών αναφερομένων περί του στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτζου του ελληνικού τακτικού και του συνταγματάρχου Καρόλου Φαβιέρου, παρά του λοχαγού Κάρπου Παπαδοπούλου*, Εκ της Τυπογραφίας Πέτρου Μαντζαράκη, Αθήνα
- Παπαδόπουλος, Κάρπος (1859). *Πρόδρομος του απανθίσματος του ελληνικού αγώνος του Κάρπου αντισυνταγματάρχου και Ιππότη, Τύποις Α. Γιαννόπουλου και Γ. Σταυρόπουλου, Μεσολόγχι*
- Παπαδόπουλος, Κάρπος (1861). *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην και ανάκτησις του Μεσολογγίου, ιστορηθέντα υπό Κάρπου Παπαδοπούλου*, Τύποις Γ. Σταυροπούλου, Εν Μεσολογγίω
- Παπαδόπουλος, Κάρπος (1863). *Η Παλιγγενεσία της Ελλάδος. Λόγος εκφωνηθείς παρά του κυρίου Κάρπου εν Μεσολογγίω τη 18 Οκτωβρίου του 1863 έτους εν τω ναώ του Αγίου Παντελεήμονος, καθ' ην ημέραν επάτησεν κατά πρώτον το ελληνικόν έδαφος η Α. Μ. ο Βασιλεύς των Ελλήνων Γεώργιος ο Α', Τυπ. «Ελληνικών Χρονικών», χ.τ.*
- Παπαδόπουλος, Κάρπος (1957). *Οδυσσεύς Ανδρούτσος και Γ. Βαρνακιώτης*, Εμμ. Γ. Πρωτοφάλης (επιμ.), Εκδ. Κοσμάδακη, Αθήνα
- Παπαδόπουλος, Κάρπος (1976). *Απάνθισμα του ιστορικού αγώνος των Ελλήνων, (παρουσίαση – σχολιασμός) Θ. Δίζελο, Παπαζήσης, Αθήνα*
- Παπαδόπουλος, Γρηγόριος Γ. & Αγγελόπουλος, Γ.Π. (1865–1866) *Τα κατά τον αοίδιμον πρωταθλητήν του Ιερού των Ελλήνων Αγώνος τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον Ε'. Καταταχθέντα μεν, διορθωθέντα και υπομνηματισθέντα υπό του καθηγητού Γ.Γ. Παπαδόπουλου, συλλεγέντα δε και εκδοθέντα υπό Γ.Π. Αγγελόπουλου...*, Παρά τω Εθνικώ Τυπογραφείω, Εν Αθήναις
- Παπαδόπουλος, Νικόλαος (εκδ.) (1843). *Τα κατά την κηδείαν του μακαρίτου Θ. Κολοκοτρώνου, Αντιστρατήγου και Συμβούλου της Επικρατείας εις τακτικήν υπηρεσίαν. Αποθανόντος τη 4 Φεβρουαρίου του έτους 1843, εκδοθέντα υπό Νικολάου Παπαδόπουλου εκδότης της Ταχ. Φήμης*, Εκ της Τυπογραφίας Ν. Παπαδόπουλου, Εν Αθήναις

- Παπαρρηγόπουλος, Δ. (1864). *Σύνοψις της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Εκ του Τυπογραφείου Ν. Αγγελίδου, Εν Αθήναις
- Περίληψις των Συμβάντων του Τακτικού Σώματος – Απ' αρχής της πρώτης συστάσεως αυτού μέχρι της ελεύσεως της Α.Μ. του σεβαστού ημών Ανακτος (1841). Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών 106. Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήναι
- Περραιβός, Χριστόφορος (1836). *Απομνημονεύματα Πολεμικά, διαφόρων μαχών συγχροτηθεισών μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών κατά τε το Σούλιον και Ανατολικήν Ελλάδα από του 1820 μέχρι του 1829 έτους...*, Εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, Εν Αθήναις
- Πίσσας, Ευστράτιος (2017). *Στρατηγού Ευστρατίου Πίσσα Απομνημονεύματα 1821*, Historcal Quest, Αθήνα
- Ράγκος, Ιωάννης (1902). *Μελέτη περι της Ιεράς Επαναστάσεως. Ερειδομένη επί επισημών εγγράφων και επιστολών του 1821 εν παραλληλισμώ προς τους ιστορικούς Έλληνας, Γάλλους, Άγγλους, Γερμανούς και Ιταλούς. Έκδοσις Β΄*, Εκ του Τυπογρ. Α. Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις
- Σ.Α. (1860). *Ο Ελληνικός Αγών ήτοι σύντομος και ακριβής εξιστόρησις των μεγάλων θυσιών, παθμάτων και λαμπρών κατορθωμάτων των Ελλήνων κατά ξηράν και θάλασσαν, απ' αρχής μέχρις τέλους του υπέρ αυτονομίας αγώνος*, Εκ του τΤπογραφείου Κ. Αντωνιάδου, Εν Αθήναις
- Σάθας, Κωνσταντίνος Ν. (1869). *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του ελληνικού έθνους (1453–1821)*, Εκ της Τυπογραφίας των τέκνων του Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνησι
- Σαλαφατινός, Ηλ. (1853). *Σύντομοι παρατηρήσεις επί τινών περιστατικών αναφερομένων εις τα λεγόμενα απομνημονεύματα του κ. Ν. Σπηλιάδου, Τύποις Δ.Αθ. Μαυρομαμάτη*, Εν Αθήναις
- Σαχτούρης, Γεώργιος Αντιναύαρχος (1890). *Ιστορικά ημερολόγια του Ναυτικού Αγώνος του 1821. Εκ των πρωτοτύπων ημερολογίων αυτού*, Τυπ. Κουσουλίνου και Αθανασιάδου, Εν Αθήναις
- Σουρμελής, Διονύσιος (1834). *Ιστορία των Αθηνών κατά τον υπέρ ελευθερίας Αγώνα, αρχομένη από της Επαναστάσεως μέχρι της αποκαταστάσεως των πραγμάτων. Διηρημένη μεν εις βιβλία τρία*, Εκ της Τυπογραφίας Α. Κορομηλά, Εν Αιγίνη
- Σουρμελής, Διονύσιος (1853). *Ιστορία των Αθηνών κατά τον υπέρ ελευθερίας αγώνα αρχομένη από της Επαναστάσεως μέχρι της αποκαταστάσεως των πραγμάτων. Διηρημένη εις βιβλία τέσσαρα. Έκδοσις δευτέρα επιδιορθωθείσα και αυξηθείσα δι' αξιολόγων προσθηκών υπό του ιδίου συγγραφέως*, τΤποις Ν. Αγγελίδου, Εν Αθήναις
- Σταματελόπουλος, Νικήτας (Νικηταράς) (2009). *Απομνημονεύματα Νικηταρά του Τουρκοφάγου, Μέρμηγκας*, Αθήνα
- Σταματιάδης, Νικόλαος (1899). *Σαμιακά ήτοι ανέλιξις της νεωτέρας Ιστορίας της Σάμου δι' επισήμων εγγράφων, ων προτάσσονται αι βιογραφίαι των Λογοθέτου Λυκούργου και Κωνσταντίνου Λαχανά*, Εκ του ηγεμονικού Τυπογραφείου, Εν Σάμω
- Στεφανόπουλος, Στέφανος (1864). *Απομνημονεύματα τινά της Επαναστάσεως του 1821, Τύποις της φωνής των επαρχιών*, Εν Τριπόλει
- Τα Σπετσιώτικα, συλλογή ιστορικών εγγράφων αφορώντων τα κατά την Ελληνι-

- κὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς νήσου Σπετσῶν καὶ τοῦ Κράτους (1825–1826). Ἐκ τοῦ τυπογρ. τῆς Ἐφημερίδος «Σφαίρας», Ἐν Πειραιεὶ
- Τερτσέτης, Γεώργιος. (1852). *Ἐξακολουθήσις τῶν προλεγομένων εἰς τὸ υπόμνημα τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη*, Τύποις Ν. Ἀγγελίδου, Ἐν Αῤῥήναις
- Τερτσέτης, Γεώργιος (1967). *Τερτσέτη Ἀπαντα. Κολοκοτρώνη ἀπομνημονεύματα*, ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτας, Γιοβάνης, Αῤῥήνα
- Τρικούπης, Σπυρίδων (1829). *Λόγοι ἐπικήδριοι καὶ ἐπινίκιοι ἐκφωνηθέντες εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Ἐν τῇ Ἐθνικῇ Τυπογραφίᾳ διευθυνομένη παρὰ Γ. Ἀποστολίδου Κοσμητῇ, Ἐν Αἰγίνῃ
- Τρικούπης, Σπυρίδων (1853). *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Ἐκ τῆς ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἐρυθροῦ λεοντος Τυπογραφίας Ταῦλόρου καὶ Φραγκίσκου, Ἐν Λονδίῳ
- Τρικούπης, Σπυρίδων (1888). *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐκδοσις τρίτη ἐπιθεωρηθεῖσα καὶ διορθωθεῖσα ὑπ’ αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς «Ὠρας», Ἐν Αῤῥήναις
- Τρικούπης, Σπυρίδων (1905). *Λόγοι αὐτοσχέδιοι ἐν ἱεραῖς τελεταῖς ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὴν κηδεῖαν τινῶν ἐπιζησάντων πρωταγωνιστῶν καὶ ὁ ἐκφωνηθεὶς ἐν Λονδίῳ τὴν 25 Μαρτίου 1861*, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Ἐν Αῤῥήναις
- Τρικούπης, Σπυρίδων (1993). *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*, Λιβάνης, Αῤῥήνα
- Τσαμαδός, Ἀναστάσιος (1886). *Ἱστορικά ἡμερολόγια τῶν ἐλληνικῶν ναυμαχιῶν τοῦ 1821. Ἐκ τῶν ἡμερολογίων τοῦ ναυμάχου Ἀν. Τσαμαδοῦ*, Σπ. Κουσουλίνου, Ἐν Αῤῥήναις
- Τσαμαδός, Δ. (1857). *Ἀνασκευὴ τῶν παρὰ τοῦ Ν. Κοτζιά ἱστορουμένων περὶ τῶν ψαριανῶν πραγμάτων*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Αὐγῆς, Ἐν Αῤῥήναις
- Φιλελληνικά 1821–1831 (1975). Ἐπιμέλεια Ἰ.Κ. Μαζαράκης-Αἰνιάν, Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία τῆς Ἑλλάδος, Αῤῥήνα
- Φιλήμων, Ἰωάννης (1834). *Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας*, Ἐκ τῆς τυπογραφίας Θ. Κονταξὶ καὶ Ν. Λουλάκη, Ἐν Ναυπλίᾳ
- Φιλήμων, Ἰωάννης (1859–1861). *Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, Τύποις Π. Σούτσα καὶ Α. Κτενά, Αῤῥήναι
- Φορνέζης, Ἐρρίκος (1884). «Οἱ Φιλέλληνες. Πλήρης καταγραφὴ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀγωνισθέντων φιλελλήνων», μτφ. ἀπὸ ἀνέκδοτο χειρόγραφο Καλλιόπῃ Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Ἐβδομάς* 1 (1884), τχ. 1–27, μετὰξὺ σ. 1–214
- Φραντζῆς, Ἀμβρόσιος (1839–1841). *Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1715 καὶ λήγουσα τὸ 1835, διηρημένη εἰς τόμους τρεῖς, προσφωνηθεῖσα δε τῷ μεγαλειωτάτῳ Βασιλεῖ τῆς Ἑλλάδος Ὁθωνί τῳ Α’*, Ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἡ Βιτωρία τοῦ Κωνστ. Καστόρχῃ καὶ Συντροφίας, Ἐν Αῤῥήναις
- Φυλλάδια τοῦ Ἀγῶνα. 1821–1831 (1971–1972). Ἐπιμέλεια Ἰ.Κ. Μαζαράκης-Αἰνιάν, Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία τῆς Ἑλλάδος, Αῤῥήνα
- Φυσεντζίδης, Ν. (1893). *Ἀνέκδοτοι αὐτόγραφοι ἐπιστολαὶ τῶν ἐπισημοτέρων Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν καὶ διάφορα πρὸς αὐτοὺς ἔγγραφα τῆς Διοικήσεως μεθ’ ἱστορικῶν σημειώσεων*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τοῦ «Ταχυδρόμου», Ἐν Ἀλεξάνδρειᾳ
- Φωτόπουλος, Γεώργιος (1870). *Ἱστορία τῶν κατὰ θάλασσαν ἀγωνιστῶν τοῦ ἱεροῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821*, Τυπογρ. «Ὁ Κάδμος» Γ. Μελισταγούς Μακεδόνας, Αῤῥήνησι

- Χαρίτος, Γεώργιος (2009). *Αρχείον Στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη (1821–1835)*. Περιλαμβάνονται επιστολές, διαταγές και έγγραφα σπουδαίου ενδιαφέροντος του Γεωρ. Καραϊσκάκη προερχόμενα ή απευθυνόμενα προς αυτόν από της γεννήσεώς του μέχρι του θανάτου του, Δήμος Αράχωβας, Αθήναι
- Χατζη-Αναργύρου, Αναργ. Ανδρέου (1825–1826). *Τα Σπετσιώτικα, συλλογή ιστορικών εγγράφων αφορώντων τα κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν του 1821 εκ των αρχείων της νήσου Σπετσών και του Κράτους*, Εκ του Τυπογρ. της Εφημερίδος «Σφαίρας», Εν Πειραιεί
- Χατζη-Αναργύρου, Ανάργ. Ανδρέου (1864). *Απάντησις προς τον Ι. Σακκελίωνα επί γεωγραφικών τινών πταισμάτων υπ' αυτού διορθουμένων εν τω Α' τόμω των Σπετσιωτικών*, Εκ του Τυπογραφείου Ν. Αγγελίδου, Εν Αθήναις
- Χιακόν Αρχείον (1910–1924). Επιμ. Ιωάννης Βλαχογιάννης, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις
- Χρυσανθόπουλος Φώτιος ή Φωτάκος (1868). *Βίος του Παπά Φλέσα*. Συγγραφείς μεν υπό Φωτάκου Πρώτου Υπασπιστού του Γέρω Κολοκοτρώνη, εκδοθείς δε υπό Σ. Καλκάνδη, Τύποις Νομιμότητος, Εν Αθήναις
- Χρυσανθόπουλος, Φώτιος ή Φωτάκος (1899). *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*. Συγγραφέντα μεν υπό Φωτίου Χρυσανθόπουλου ή Φωτάκου πρώτου υπασπιστού του Θ. Κολοκοτρώνη, εκδοθέντα δε υπό Σταύρου Ανδρόπουλου Αρεοπαγίτου, Εκ του Τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις
- Χρυσανθόπουλος, Φώτιος ή Φωτάκος (2019). *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Λαβύρινθος, Αθήνα
- Χρυσανθόπουλος, Φώτιος ή Φωτάκος (1888). *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών και των έξωθεν εις την Πελοπόννησον ελθόντων κληρικών, στρατιωτικών και πολιτικών των αγωνισαμένων τον αγώνα της επανάστασεως*, Εκ του τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις
- Χρυσοβέργης, Αριστείδης (1853). *Η Ελληνική Επανάστασις*, Τύποις Γ. Μελισταγούς, Εν Ερμούπολει
- Ψύλλας, Γεώργιος (1974). *Απομνημονεύματα του βίου μου*, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα

5.2 ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Άρθρα, μονογραφίες, πρακτικά συνεδρίων, νεότερη βιβλιογραφία)

- «1821-LEXICON»: Εργαστήριο Τεκμηρίωσης και Μελέτης της Ελληνικής Επανάστασης (Ε.Τ.Μ.ΕΛ.ΕΠ.), Κέντρο Έρευνας Νεότερης Ιστορίας (ΚΕΝΙ), Πάντειο Πανεπιστήμιο <https://keni.panteion.gr/index.php/el/1821>
- «Ο θάνατος του Οδυσσέως», εφημερίδα *Καιροί*, έτος Θ', αρ.φ. 2611, 25 Δεκεμβρίου 1898.
1821. *Η Επανάσταση και οι απαρχές του Ελληνικού αστικού κράτους* (2020). Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
1821. *Σάμος και Επανάσταση. Ιστορικές προσεγγίσεις. Πρακτικά συνεδρίου. Σάμος 28–29 Μαΐου 2010* (2011). Γενικά Αρχεία Κράτους–Αρχεία Νομού Σάμου, Αθήνα

- 1821–2021. 10 Συνέδρια για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Πολεμικές συγκρούσεις και τόποι καθαγιασμού του απελευθερωτικού Αγώνος κατά της Επανάστασης του 1821. Πρακτικά ΣΤ' Συνεδρίου (2018). Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα
- 1821–2021. 10 Συνέδρια για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Η ζωή των υποδούλων Ελλήνων επί Τουρκοκρατίας (2014). Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα
- 1821–2021. 10 Συνέδρια για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Ιστοριογραφία και πηγές για την ερμηνεία του 1821. Πρακτικά Α' Συνεδρίου (2013). Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα
- 1821–2021. 10 Συνέδρια για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Ο διεθνής περίγυρος και ο Φιλελληνισμός κατά την Ελληνική Επανάσταση. Πρακτικά Ε' Συνεδρίου (2017). Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα
- 1821–2021. 10 Συνέδρια για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Ορθοδοξία και διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας. Νεομάρτυρες, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός – Επαναστατικά κινήματα. Πρακτικά Γ' Συνεδρίου (201). Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα
- 27 επιστολές της Σεβαστής προς τον Εμμανουήλ Ξάνθο και δύο επιστολές από τον Εμμανουήλ Ξάνθο προς τη Σεβαστή (2014). Εισαγωγή–Μεταγραφή: Τρισεύγενη Τσίμπανη-Δάλλα, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Amandry, Αγγελική (1982). *Η Ελληνική Επανάσταση σε γαλλικά κεραμικά του 19ου αιώνα*, Πελοποννησιακό λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο
- Amandry, Αγγελική (1986). «Φιλελληνικά ενθύμια του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 29, σ. 257–268
- Athanassoglou–Kallmyer, Nina M. (1989). *French images from the Greek War of Independence, 1821–1830. Art and Politics under the Restoration*, Yale University Press, New Haven & London
- Averoff, Michelle (1967). “Les Philhellènes”, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé* 3 (Octobre 1967), σ. 312–332.
- Αμπελάς, Τιμολέων (1894). «Λουκά Ράλλη, Ιδιόγραφοι αναμνήσεις και αποκαλύψεις επεισοδίων της Ελληνικής Επαναστάσεως», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* τ. Δ, τεύχ. 15, σ. 475–512
- Baloti, Xenii (1989). «La formation du corps expéditionnaire français de Morée en 1828», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* τ. 3, σ. 293–108
- Barth, Wilhelm & Kehrig–Korn, Max (1960). *Die Philhellenenzeit von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zur Ermordung Kapodistrias' am 9. Oktober 1831. Mit einem ausführlichen Namenverzeichnis der europäischen und amerikanischen Philhellenen*, Max Hueber Verlag, München
- Bouvier–Bron, Michelle (1963). *Jean Gabriel Eynard (1775–1863) et le Philhellénisme Genevois*, Association Greco–suisse Jean Gabriel Eynard, Geneve
- Bruel, André (1889). « Histoire d'une statue: La jeune Grecque au tombeau de Marco Botzaris. Marble de David d'Angers », *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* τ. Γ, τεύχ. 10, σ. 360–366

- Cacouri, Athina (2020). *1821. The Founding of Modern Greece*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα
- Camus, Albert (2011). *Ο επαναστατημένος άνθρωπος*, μτφ. Νίκη Καρακίτσου—Douge, Μαρία Κασαμπάλογλου—Roblin, Πατάκης, Αθήνα
- Clair, William St. (²2008). *That Greece might still be free. The Philhellenes in the War of Independence*, Open Book Publishers, Cambridge
- Clogg, Richard (³2013). *A Concise History of Greece. Cambridge Concise Histories*, Cambridge University Press, Cambridge
- Çolak, Hasan & Bayraktar-Tellan, Elif (2011). *The Orthodox Church as an Ottoman Institution*, Κωνσταντινούπολη.
- Dakin, Douglas (1959). “British Intelligence of Events in Greece, 1824–1827: A Documentary Collection”, *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* ΙΓ (1959), σ. 33–217
- Dakin, Douglas (³1999). *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821–1833*, μτφ. Ρένα Σταυρίδη—Πατρικίου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα
- Dakin, Douglas (⁷2012). *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770–1923*, μτφ. Α. Ξανθόπουλος, MIET, Αθήνα
- Dimakis, Jean (1968). *La Guerre de l'Indépendance grecque vue par la presse française (Période de 1821 à 1824)*, IMXA, Θεσσαλονίκη
- Droulia, Loukia (²2017). *Philhellénisme, ouvrages inspirés par la guerre de l'indépendance grecque 1821–1833. Répertoire bibliographique*, Institut de Recherches Historiques, Fondation Nationale de la recherche scientifique, Athènes
- Echinard, P. (1973). *Greco et Philhellènes à Marseille, de la Révolution française à l'Indépendance de la Grèce*, A. Robert, Marseille
- Elgood, Dr. Robert (2009). *Τα όπλα της Ελλάδας και των Βαλκανικών γειτόνων της κατά την Οθωμανική περίοδο*, Thames & Hudson, εκδόσεις Polaris, Αθήνα
- Erdem, Hakan (2005). «“Do not think of the Greeks as agricultural labourers”: Ottoman responses to the Greek War of Independence», στο: Dragonas, Thalia & Birtek, Faruk, *Citizenship and the nation—state in Greece and Turkey*, Routledge, London, σ. 67–84
- Gibb, H.A.R. & Bowen, Harold (2005). *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση. Πρώτος τόμος: Η διοικητική ιεραρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Hatzopoulos, Marios (2009). «From resurrection to insurrection: “sacred” myths, motifs, and symbols in the Greek War of Independence». *The making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797–1896)*, Ashgate, σ. 81–93
- Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821–1830): Continuity and change*. With an Introduction by John Petropoulos. Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1976
- Hering, Gunnar (2004). *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821–1936*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα
- Hess, Peter von (1996). *1821. Η Ελληνική Επανάσταση, 40 έγχρωμες λιθογραφίες με ήρωες και μάχες του αγώνα*, Νίκας, Αθήνα

- Hobsbawm, E.J. (2019). *Η εποχή των επαναστάσεων 1789–1848*, μτφ. Αγλαΐα Κάσ-
δαγλη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα
- Inalcik, Halil (1991). “The status of the Greek Orthodox patriarch under the Otto-
mans”, *Turcica* 21/23, σ. 412–421
- Irmscher, Johannes (1964). «Περί τον Γερμανικόν Φιλελληνισμόν», *Παρνασσός ΣΤ*
(1964), σ. 551–564
- Irmsher, Johannes (1966). *Der Philhellenismus in Preussen als Forschungsanliegen*,
Akademie–Verlag, Berlin
- Kakridis, John Th. (1963). «The Ancient Greeks and the Greeks of the War of Inde-
pendence», *Balkan Studies* 4 (2), σ. 251–264
- Kitromilides, Paschalis M. (1989). «“Imagined Communities” and the Origins of the
National Question in the Balkans», *East European Quarterly* 19 (2), σ. 149–192
- Konortas, Paraskevas (1999), “From tâiife to millet: Ottoman terms for the Otto-
man Greek-Orthodox community”, στο Gondicas, Dimitri & Ch. Issawi, Charles
(επιμ.), *Ottoman Greeks in the Age of nationalism: politics, economy and society
in the nineteenth century*, Πρίνστον, σ. 169–179
- La Grèce en révolte. Delacroix et les peintres francais. 1815–1848*, Reunion des
Musees Nationaux, Παρίσι, 1996
- Larrabee, Stephen A. (1957). *Ελλάς 1775–1865: Πώς την είδαν οι Αμερικανοί*, Φέξης, Αθήνα
- Maras, Konstadinos (2012). *Philhellenismus. Eine Frühform Europäischer Integra-
tion*, Königshausen & Neumann, Würzburg
- Marin, Louis (2018). *Πώς διαβάζεις έναν πίνακα ζωγραφικής*, Μορφωτικό Ίδρυμα
Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα
- Michalopoulos, Dimitris (2020). *America, Russia and the Birth of Modern Greece*,
Academica Press, Washington–London
- Petropoulos, John (1985). *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο
(1833–1843)*, Αθήνα
- Philippou, Melina (2007). *Der Philhellenismus in Deutschland. Philhellenische
Bekundungen der Deutschen am Anfang des 19. Jahrhunderts bis zur Gründung
des griechischen Staates*, Grin Verlag, München
- Phillips, Alison W. (1897). *The war of Greek Independence 1821 to 1833*, Smith,
Elder & Co., London
- Plomer, William (1970). *The Diamond of Jannina. Ali Pasha 1741–1822*, Jonathan
Cape, London,
- Prousis, Theophilos (1994). *Russian society and Greek revolution*, Northern Illinois
University Press
- Quack–Eustathiades, Regine (1984). *Der deutsche Philhellenismus während des
griechischen Freiheitskampfes 1821–1827*, Oldenbourg, München
- Quack–Μανουσάκη, Ρεγγίνα (1981–1982). «Τα ψευδοαπομνημονεύματα ενός Γερμα-
νού εθελοντού του ’21», *Πρακτικά του Β’ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών
Σπουδών. Πάτραι, 25–31 Μαΐου 1980*, Αθήνα, τ. 3, σ. 141–148
- Quack–Μανουσάκη, Ρεγγίνα (1995–1997). «Τα ημερολόγια του ’21 των Πρόσ-
σων(sic) αξιωματικών Bollmann και Bellier de Launay», *Μνημοσύνη* 13 (1995–
1997), σ. 289–306

- Quack—Μανουσάκη, Ρεγγίνα (1996—1997). «Ελληνική Επανάσταση: Η πολιτική του Metternich και η κοινή γνώμη στη Γερμανία», στο: *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών* (Αργος—Ναύπλιο, 6—10 Σεπτεμβρίου 1995), Αθήναι, τ. 4, σ. 329—338
- Ranciere Jacques (2020). *Το πεπρωμένο των εικόνων*, μτφ. — επιμ. Συμεωνίδης Θωμάς, Στερέωμα, Αθήνα.
- Rene, Huyghe (1971). *Delacroix et la Grece*, Ιονική Τράπεζα, Αθήνα
- Risorgimento Greco e Filellenismo Italiano. *Lotte—cultura—arte. Mostra promossa dall' Ambasciata di Grecia e dall' Associazione per lo Sviluppo delle Relazioni fra Italia e Grecia*. Roma Palazzo Venezia 25 marzo / 25 aprile 1986 (1986). Caterina Spetsieri—Beschi & Enrica Lucarelli (επιμ.), Edizioni del Sole, Roma
- Roussos—Milidonis, Markus & Bernhard, Jäger (1992). *Das Denkmal der Philhellenen in Nafplio*, Lychnos, Athen
- Schmidt, Jan (2002). “The adventures of an Ottoman horseman: The Autobiography of Kabudli Vaifi Efendi, 1800—1825”, In Jan Schmidt, *The joys of philology. Studies in Ottoman literature, history and orientalism (1500—1923)*, 2 vols (Istanbul: Isis, 2002), 1, σ. 165—286
- Slot, B.J. (1977). «Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος από τον ΙΖ' αιώνα μέχρι τον Καποδίστρια», *Παρνασσός* ΙΘ (1977), σ. 263—285
- Stathis, Panagiotis (2007). «From Klephts and Armatoloi to revolutionaries», στο: Anastasopoulos, Antonis & Kolovos, Elias, *Ottoman Rule and the Balkans, 1760—1850: Conflict, Transformation, Adaptation. Proceedings of an international conference held in Rethymno, Greece, 13—14 December 2003*, University of Crete — Department of History and Archaeology, Rethymno, σ. 167—179
- Sugar, Peter F. (1994). *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία (1354—1804)*, μτφ. Παυλίνα Χρ. Μπαλουξή, Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα
- Thanasoulas, Nadia (2020), *L'Art, le Feu, la liberte. Renaissance de la Grece de la Philiki Hetairia (1813) au debut du regne d'Othon (1837)*, Les Acteurs du Savoir, Γαλλία
- Tischer, Andreas (1981). *Die philhellenische Bewegung der 1820er Jahre in den preussischen Westprovinzen*, University of Cologne, Forschein
- Tsagkaraki, A. (2019). *Les Philhellènes français dans la lutte pour l'indépendance grecque. La contribution des Français à l'organisation de l'armée régulière grecque pendant la période 1821—1831*, Athènes, [ανακτήθηκε από https://www.academia.edu/38684830/LES_PHILHELLENES_FRANCAIS_DANS_LA_LUTTE_POUR_L_INDEPENDENCE_GRECQUE (20/1/2021)]
- Wiken, Erik (1948). «Η συμβολή της Σουηδίας στην ελληνική επανάσταση», *Νέα Εστία* 44/512 (1/11/1948), σ. 1329—1333
- Yemeniz, Eugene (1866). *Alexandre Maurocordato d'apres les documents inedits. (un homme politique de la Grece moderne)*, Charles Douniol, Paris
- Αγαπητός, Αγαπητός (1877). *Οι ένδοξοι Έλληνες του 1821 ή Οι πρωταγωνισταί της Ελλάδος* (Εταιρισταί, κατηχηταί, κληρικοί, πολιτικοί, στρατιωτικοί ξηράς και θαλάσσης, δωρηταί, λόγιοι, ευεργέται), Τυπογραφείον Α.Σ. Αγαπητού, Εν Πάτραις
- Αγγελίδης, Θάνος (2020) «Τα χαρακτηριστικά της Επανάστασης του 1821 στους Λό-

- γους του Σπυρίδωνος Τρικούπη» στο Δημητρώπουλος, Δ. – Καραμανωλάκης, Β. – Μαρωνίτη, Ν. – Μπουκάλας Π. (επιμ./,) 1821 και απομνημόνευμα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση, Ίδρυμα της Βουλής, Αθήνα, σ. 41–52
- Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ελένη (2003). «Ιστορικές πηγές του Αγώνα. Εγγραφα, απομνημονεύματα, πρώτες ιστορίες», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770–1871*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, τ. 3, σ. 371–388
- Αδαμοπούλου–Παύλου, Κωνσταντίνα & Πρασά, Ανίτα (2003). *Ανδρέας Μιαούλης. 1769–1835. Από την υπόδουλη ως την ελεύθερη Ελλάδα*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα
- Αινιάν, Δημήτριος (1903). *Η βιογραφία του στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη υπό του ιδιαιτέρου γραμματέως του Δ. Αινιάνος*. Έκδοσις δευτέρα υπό Ι. Βλαχογιάννη, Εκ του Τυπογραφείου Γ.Σ. Βλαστού, Εν Αθήναις
- Αινιάν, Δημήτριος (2008). *Γεώργιος Καραϊσκάκης* (ανατύπωση πρωτότυπης έκδοσης), Βεργίνα, Αθήνα
- Αλιμπέρτη, Σωτηρία (1933). *Αι ηρωίδες της Ελληνικής Επανάστασεως*, Τύποις Στεφ. Ν. Ταρουσοπούλου, Αθήναι
- Ανδρεάδης, Μιχ. Ανδρέας (1904). *Ιστορία των Εθνικών Δανείων – Τα δάνεια της ανεξαρτησίας (1824–1825) / Το δημόσιο χρέος επί της Βαυαρικής δυναστείας, Καραβίας, Αθήνα*
- Αννινος, Μπάμπης (1925). *Ιστορικά σημειώματα μετά πολλών εικόνων*, Τυπογραφείον «Εστία», Εν Αθήναις
- Αρβανιτάκης, Γ. (1928). «Το κίνημα του Υψηλάντου», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* τ. Ι, τεύχ.α, σ. 143–144
- Ασδραχάς, Σπύρος (2019). *Πρωτόγονη Επανάσταση. Αρματωλοί και κλέφτες (18ος–19ος αι.)*, Εκδόσεις ΕΑΠ, Αθήνα
- Ασπρέας, Γεώργιος (1924). *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος 1821 – 1921*, Εκδοτικός Οίκος Γ. Ν. Βασιλείου, Αθήνα, τ. Β
- Αυγητίδης, Κώστας (2000). *Η Ρωσία και ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας του ελληνικού λαού (τέλη του 18ου–αρχές του 19ου αιώνα μέχρι τη δημιουργία του ελληνικού κράτους 1830)*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Βαγενάς, Θάνος (1955). «Ο ισπανικός φιλελληνισμός κατά την ελληνικήν επανάστασιν», *Φιλελληνικά* (Ιανουάριος–Μάρτιος 1955), σ. 5–34
- Βακαλόπουλος, Απόστολος (1970). *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, ττική, ήθη, ψυχολογία, Θεσσαλονίκη*
- Βακαλόπουλος, Απόστολος (1971). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων*, Αθήναι
- Βακαλόπουλος, Απόστολος (1971). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων*, Αθήνα
- Βακαλόπουλος, Απόστολος (2016). *Τούρκοι και Έλληνες Αιχμάλωτοι κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821–1829*. Νέα Ελληνική Ιστορία 15, Εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη
- Βακαλόπουλος, Απόστολος (1977). *Πηγές της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού (1669–1812)*, Θεσσαλονίκη
- Βακαλόπουλος, Απόστολος (1978). *Οι Έλληνες αποδαστές στα 1821*, Θεσσαλονίκη

- Βακαλόπουλος, Απόστολος (1980). *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ε: *Η μεγάλη ελληνική επανάσταση (1821–1829). Οι προϋποθέσεις και οι βάσεις της 1813 – 1822*, Εκδόσεις Α. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη
- Βακαλόπουλος, Απόστολος (1982). *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, τ. Στ: *Η μεγάλη ελληνική επανάσταση (1821–1829). Η εσωτερική κρίση (1822–1825)*, Εκδόσεις Α. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη
- Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος (1975). *Σχέσεις Ελλήνων και Ελβετών φιλελλήνων κατά την ελληνική επανάσταση του 1821. Συμβολή στην ιστορία του ελβετικού φιλελληνισμού*, IMXA, Θεσσαλονίκη
- Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος (1978). *Η αποστολή του Θεοχάρη Κεφαλά στην Ελβετία και Γερμανία στα 1822 και η συμβολή του στην ίδρυση της Γερμανικής Λεγεώνας*, χ.ε., Θεσσαλονίκη
- Βαλέτας, Γεώργιος (1962). *Δημητρίου Αιινάνος Άπαντα απομνημονεύματα Καραϊσκάκη και άλλων αγωνιστών*, Ο.Ε.Ε. «Ατλας», Αθήνα
- Βαρβούνης, Μιλτιάδης (2003). «Πολωνοί εθελοντές στην ελληνική επανάσταση. Μια άγνωστη πτυχή του φιλελληνισμού», *Ιστορικά Θέματα* 23 (Νοέμβριος 2003), σ. 16–25
- Βαρδουνιώτης, Δημήτριος (1913). *Η καταστροφή του Δράμαλη. Ιστορική μελέτη*, Εκ των Τυπογραφείων εφημερίδος «Μορέα», Εν Τριπόλει
- Βαρδουνιώτης, Δημήτριος (1915). *Εδουάρδος Μασσών (Απόσπασμα εκ της Επετηρίδος του Φιλ. Συλλόγου Παρνασσού του 1915)*, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις
- Βασδραβέλλης, Ιωάννης Κ. (1967). *Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821. Έκδοσις Τρίτη με τας νέας ιστορικές πηγάς*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη
- Βασδραβέλλης, Ιωάννης Κ. (1968). *The Greek Struggle for Independence: The Macedonians in the Revolution of 1821*, Θεσσαλονίκη
- Βασιλείου, Σωτηρούλα (2014). «Τα παλικάρια τα παλιά και η αποκατάστασή τους κατά την οθωνική περίοδο (1833–1862)», στο Β. Γούναρης (επιμ.), *Ήρωες των Ελλήνων. Οι καπετάνιοι, τα παλικάρια και η αναγνώριση των εθνικών αγώνων 19ος–20ός αι.*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, σ. 27–107
- Βασιλείου, Σωτηρούλα & Παπανικολάου, Κωνσταντίνος & Αγγελάκη, Ρόζη (2010). *Η διαχείριση του Ελληνικού κράτους – Από τον Καποδίστρια στον Όθωνα στη σειρά 1821 – Η Γέννηση ενός Έθνους Κράτους*, Σκάϊ βιβλίο, Αθήνα
- Βερέμης Θάνος (2019). *1821 Τριπολιτσά, Μεσολόγγι– Πολιορκία και Άλωση μέσα από τις μαρτυρίες των αγωνιστών*, Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Βερέμης, Θάνος (2020). *21 ερωτήσεις και απαντήσεις για το 1821*, Μεταίχμιο, Αθήνα
- Βερέμης, Θάνος & Κολιόπουλος, Γιάννης (2010). «Η συγκρότηση εξουσίας στην επαναστατημένη Ελλάδα», στο 1821 – Η Γέννηση ενός έθνους-κράτους, Σκάϊ βιβλίο, Αθήνα
- Βερέμης, Θάνος & Κολιόπουλος, Γιάννης & Μιχαηλίδης, Δ. Ιάκωβος (2018). *1821. Η δημιουργία ενός έθνους–κράτους*, Μεταίχμιο, Αθήνα
- Βερναρδάκης, Δημήτριος (2009). *Καποδίστριας και Όθων*, Εκάτη, Αθήνα
- Βετσόπουλος, Απόστολος & Σπυρέλη, Χρυσούλα (επιμ.) (2016). *Γεώργιος Καραϊσκάκης. Η προσωπικότητα και η δράση του αρχιστρατήγου Γεωργίου Καραϊσκάκη*

- στη Επανάσταση του 1821: από την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου μέχρι και τη μάχη της Αράχωβας, Εκδόσεις Γράμμα, Μεσολόγγι
- Βικέλας, Δημήτρης (1892). Λουκής Λάρας. Έκδοσις τετάρτη μετ' εικονογραφιών υπό Θεοδώρου Ράλλη, Εν Αθήναις
- Βισβίτζης, Ιάκωβος Σ. (1941). *Η πολιτική Δικαιοσύνη κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου*, τυπ. Παπανικολάου, Αριστομ. Γ., Αθήνα
- Βλαχογιάννης, Ιωάννης (1922). *Ανέκδοτα του Καραϊσκάκη και του Κολοκοτρώνη. Ανέκδοτα – Γνωμικά – Περιέργα*, Εκ του τυπογραφείου Γ.Η. Καλλέργη, Εν Αθήναις
- Βλαχογιάννης, Ιωάννης (1927). *Ιστορική Ανθολογία. Ανέκδοτα – Γνωμικά – Περιέργα – Αστεία εκ του βίου διασήμων Ελλήνων 1820–1864*, Πατριωτική χορηγία Εμ.Α. Μπενάκη εις τιμήν της Εκατονταετηρίδος της Ελληνικής Επαναστάσεως, Αθήναι
- Βλαχογιάννης, Ιωάννης (1935). *Κλέφτες του Μοριά. Μελέτη ιστορική από νέες πηγές βγαλμένη 1715–1820*. Πατριωτική χορηγία του κυρίου Αλεξ. Πάλλη, Αθήνα
- Βλαχογιάννης, Γιάννης (1943;). *Καραϊσκάκης. Βιογραφία βγαλμένη από ανέκδοτες πηγές, βιβλιογραφία και στοματικές παραδόσεις*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & Σια, Αθήναι
- Βλαχογιάννης Ιωάννης (1998). *Πατριωτικά—κατορθώματα, ανέκδοτα, γνωμικά των ηρώων της λευτεριάς του 1821*, Δαμιανός, Αθήνα
- Βόγλη, Ελπίδα (1999). «Πολίτευμα ευρωπαϊκόν»: Απόψεις για το πολίτευμα των Ελλήνων κατά τον Αγώνα (1821–1828)», *Ελληνικά* 49 (2), σ. 347–365
- Βόγλη, Ελπίδα Κ. (2012). «Έλληνες το Γένος». *Η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων (1821–1844)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο
- Βούλγαρης, Νικόλαος (2005). *Το Μεσολόγγι των Ιδεών. Ερμηνεία της Απόφασης της Εξόδου. Οι Εξοδίτες Αποφάσισαν – Εκτέλεσαν – Δίδαξαν*, Ασημακόπουλου, Μεσολόγγι
- Βουρνάς, Τάσος (1958). *Αρματολοί και Κλέφτες. Χρονικό της τιμής και της παλληκαριάς*, Εταιρεία Λογοτεχνικών Εκδόσεων, Αθήνα
- Βουρνάς, Τάσος (1999). *Σύντομη ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, Πατάκη, Αθήνα
- Γατόπουλος, Δημήτριος (χ.χρ.). *Τα 100 ελληνικά χρόνια. Ιστορικά σελίδες από τον Αγώνα του εικοσιένα και τα μετέπειτα πολεμικά και πολιτικά γεγονότα του ελληνικού αιώνας επί τη βάσει των αρχείων της οικογενείας Ζαΐμη και άλλων ιστορικών πηγών*, Εκδοτικός οίκος Δημητράκου Α.Ε., Αθήναι
- Γεννάδιος, Ιωάννης (1930). *Correspondence of commodore Hamilton during the Greek war of independence*, The Anglo–Hellenic League, Washington
- Γεωργοπούλου Μαρία (επιμ.) (2018). *Ιωάννης Μακρυγιάννης. Ζωντανή έκφραση. Κατάλογος έκθεσης: Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα
- Γιαννοπουλος, Εμμανουήλ (1929). «Η εν έτει 1835 υποδοχή του βασιλέως της Βαυαρίας εν Αθήναις», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* τ. Ι, τεύχ. δ, σ. 75–77

- Γιαννόπουλος, Νίκος (2016). *1821. Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Historical Quest, Αθήνα
- Γιατράκου, Μαρία Γ. (1978). «Αναλυτική βιβλιογραφία περί της Επανάστασης και καταστροφής της Χίου (1822)», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* τ. 21, σ. 273–316
- Γιατράκου, Μαρία Γ. (1979). «Ειδήσεις περί της επανάστασης της Χίου (1822)», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* τ. 22, σ. 166–180
- Γκαϊταντζής, Νίκος (1973). «Τα γεγονότα του 1821 στη Βόρεια Μολδαβία. Γεωργάκης Ολύμπιος και Ιωάννης Φαρμάκης», *Μακεδονικά* 13 (1973), σ. 232–236
- Γκέκος, Γεώργιος Ι. (2019). *Η επιστροφή. Αγωνιστές του Α. Υψηλάντη στον δρόμο για την Ελλάδα–1822/1823*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα
- Γούδας, Αναστάσιος (2001). *Πολιτικοί άνδρες του 1821*. Βεργίνα, Αθήνα.
- Γούδης, Χρίστος & Καλλινάκη, Μαρία (2012). *1821. Η εικονογραφία της Ελληνικής Επανάστασης: Α. Η εποχή της αυτογνωσίας, Β. Η μεγάλη έκρηξη, Γ. Η δικαίωση του αγώνα*, Κάδμος, Αθήνα
- Γούναρης, Βασίλης Κ. (2019). *Δεν είν' ο περσινός καιρός... Έλληνες κλεφταρματολοί και Αλβανοί στασιαστές (1829–1831)*, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών–Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα
- Γριτσόπουλος, Τάσος (1964). «Η εκ της Συνελεύσεως των Καλτεζών προελθούσα Πελοποννησιακή Γερουσία», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* ΙΖ, σ. 173–245
- Γруντάκης, Ιωάννης & al. (2016). *Όσα δεν γνωρίζατε για την Τουρκοκρατία και την Επανάσταση του 1821*, Μεταίχμιο, Αθήνα
- Δάλλα, Τρισεύγενη (2009). «Το αρχείο Εμμανουήλ Ξάνθου», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες* 2009, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Δασκαλάκης, Απόστολος, *Κείμενα – Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης, 1966–1967*, Τύποις Αδερφών Αγγ. & Παν. Κλεισιούνη, Αθήνα, 3 τόμοι
- Δεληβοριά, Μαρία (2016). *Ο Αγώνας το '21 και η υπονόμευσή του – Οι σύγχρονες μαρτυρίες και η κρίση του Σολωμού*, Άγρα, Αθήνα
- Δελιάλης, Νικόλαος (1960). «Η ιδιόγραφος διαθήκη του Νικολάου Κασομούλη (1795–1871)», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* ΙΔ, σ. 313–341
- Δερτιλής, Γιώργος Β. (2018). *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750–2015*, Ηράκλειο
- Δημάκης, Ιωάννης Δ. (1977). *Ο Oesterreichischer Beobachter της Βιέννης και η Ελληνική Επανάσταση 1821–1827. Συμβολή εις την μελέτην του ευρωπαϊκού αντιφιλελληνισμού*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήναι
- Δημάκης, Ιωάννης Δ. (1992). *Φιλελληνικά. Μελέτες για το φιλελληνισμό κατά την ελληνική επανάσταση του 1821*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα
- Δημακόπουλος, Γεώργιος Δ. (1966). *Ο κώδιξ των νόμων της Ελληνικής Επανάστασης, 1822–1828*, Αθήνα
- Δημακόπουλος, Γεώργιος (1978). «Αι εφημερίδες Courier d'Orient – Le Courier de la Grèce», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 21 (1978), σ. 469–497

- Δημακόπουλος, Γεώργιος Δ. (1966). *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν 1821–1827. Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής διοικήσεως*, Τύποις αδελφών Αγγ. & Παν. Αθ. Κλεισιούνη, Εν Αθήναις
- Δημητρόπουλος, Δημήτρης (2012). «Ο “Γέρος του Μοριά”: Κτίζοντας μία πατρική φιγούρα του έθνους», στο: Δέδε, Κατερίνα & Δημητρόπουλος, Δημήτρης, *Η ματιά των άλλων: Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18ος–20ός αι.)*, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα, σ. 69–90
- Δημητρόπουλος, Δημήτρης & Καραμανωλάκης, Βαγγέλης (επιμ.) (2014). *Οι αναγνώσεις του 1821 και η Αριστερά*, ΑΣΚΙ – Η Αυγή, Αθήνα, σ. 29–44
- Διακάκης, Αντώνης (2019). *Το Μεσολόγγι το 1821. Πόλεμος, Οικονομία, Πολιτική, Καθημερινή ζωή*, Ασίνη, Αθήνα
- Διαμαντόπουλος, Κωνσταντίνος (1883). *Απομνημονεύματα ή αληθή ιστορικά γεγονότα του 1821 μη αναφερόμενα εν ταις Ελληνικαίς Ιστορίαις*, Τυπογρ. Ι.Ν. Πρωτόπουλου, Εν Τριπόλει
- Διαμαντούρος, Νικηφόρος (2002). *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα 1821–1828*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα
- Δούβαρης, Απόστολος (1993). *Σωτήριος Χρηστίδης. 1858–1940*, Εταιρία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα
- Δρακάκης, Ανδρέας Θ. (1982). «Μια δίκη κατά της Μαντώς Μαυρογένη. (Σελίδες απ’ τη ζωή της)», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 25, σ. 217–266
- Δρόσος, Δημήτρης (1928). «Ο φιλελληνισμός των Κάτω Χωρών κατά την ελληνικήν επανάστασιν», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, εκδ. Ι.Ν. Σιδέρης, Αθήναι, σ. 123–128
- Δρούλια, Λουκία (1975). «Ο Φιλελληνισμός από το 1821 ως το 1823», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, τ. ΙΒ, σ. 314–323
- Δρούλια, Λουκία (1975). «Στροφή του ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος προς τον Ελληνισμό», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, τ. ΙΒ, σ. 360–365
- Δρούλια, Λουκία (2003). «Ο Φιλελληνισμός. Φιλελεύθερο και ριζοσπαστικό πολιτικό κίνημα», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770–2000*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, τ. 3, σ. 267–286
- Ελευθεράτος, Διονύσης (2020). *Μια λοξή ματιά στην Ιστορία. 200 χρόνια νεοελληνικού κλαυσίγελου*, Τόπος, Αθήνα
- Ελληνικές φορεσιές (³2007), κείμενα–επιμέλεια Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, Μ. Λαδά-Μινώτου, Ντ. Γαγγάδη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Ενεπεκίδης, Πολυχρόνης Κ. (2007). *Γράμματα προς τη Βιέννη. 1824–1843. Από την αλληλογραφία του πρώτου Αυστριακού πρεσβευτή στην Αθήνα Άντον Πρόκες φον Οστέν*, Ωκεανίδα, Αθήνα
- Ζήσιος, Κωνσταντίνος (1903). *Οι Μαυρομιχαλαίοι. Συλλογή των περί αυτών γραφέντων. Μέρος Α’ (απο εμφανίσεως της οικογενείας εν Μάνη μέχρις ελεύσεως εις Ελλάδα του Καποδιστρίου)*, Εκ του Τυπογρ. Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις
- Ζήσιος, Κωνσταντίνος Γ. (1889). *Νικοτσάρας (Απηγγέλθη εν τη Εταιρεία των Φίλων του Λαού τη 26 Μαρτίου 1886)*, Εκ του Τυπογραφείου Ερμού, Εν Αθήναις

- Ζούβας, Παναγής Δ. (1969). *Η οργάνωσις τακτικού στρατού κατά τα πρώτα έτη της Επαναστάσεως του 1821*, χ.ε, Αθήναι
- Ζυγούρη, Νικολέττα (2015). «Τα προσωπικά αντικείμενα του Ιωάννη Α. Καποδίστρια», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες* 2015, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Ζυγούρη, Νικολέττα (2016). «Τα τυπογραφικά πιεστήρια του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες* 2016, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Ζυγούρη, Νικολέττα (2011). «Ο επενδύτης του Κωνσταντίνου Ξενοκράτους», *Τεκμήρια Ιστορίας*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα, σ. 53–70
- Ζυγούρη, Νικολέττα (2016). *Τα πολύτιμα δώρα του Ιωάννη Καποδίστρια και ο δημιουργός τους Jean Francois Bautte*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Η Ελληνική Επανάσταση. Ο Ντελακρουά και οι Γάλλοι ζωγράφοι. 1815–1848, Κατάλογος έκθεσης (1997). Εθνική Πινακοθήκη–Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- Η Ιστορία έχει πρόσωπο – Μορφές του 1821 στην Ελλάδα του Όθωνα από τον Βέλγο διπλωμάτη Benjamin Mary (2020). Συλλογικός τόμος, Δημακοπούλου Χαρίκλεια (επιμ.), Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Ίδρυμα Σύλβιας Ιωάννου, Αθήνα
- Ηλιαδάκης, Τάσος Μ. (2011). Ο Εξωτερικός δανεισμός – στη γέννηση και εξέλιξη του νέου ελληνικού κράτους, Μπατσιούλας, Αθήνα
- Ηλιού, Φίλιππος (1976). «Η ιδεολογική χρήση τη ιστορίας», *Αντί* 46, σ. 31–34
- Θεοδωρίδης, Γεώργιος (2009). «Ο “κύκλος” του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και η πολιτική στρατηγική του κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821», στο Π. Πιζάνις (επιμ.), *Η γέννηση του ελληνικού εθνικού κράτους (1750 – 1832). Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέδρος, Αθήνα, σ. 261–266
- Θεοδωρίδης, Γεώργιος (2012). *Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ένας φιλελεύθερος στα χρόνια του Εικοσιένα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών –Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα
- Ιίντσαγια, Σόνια (2001). *Η ελληνική επανάσταση στον καθρέφτη της ρωσικής ποίησης*, Εστία, Αθήνα
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1975). Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, τ. ΙΒ
- Ιστορικών Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1986). Εμμανουήλ Γ. Πρωτοφάλης (επιμ.), *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τ. Ε: Ιστορικών Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου VI: Εγγραφα του 1826, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Εν Αθήναις
- Κακούρη, Αθηνά (2013). *1821, Η αρχή που δεν ολοκληρώθηκε*, Πατάκης, Αθήνα
- Καλλιβερετάκης, Λεωνίδας (2003). «Ενοπια ελληνικά σώματα. Στη δίνη των ναπολεόντειων πολέμων 1798–1815», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770–1871*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, τ. 1, σ. 185–200
- Κανδηλώρος, Τάκης (1909). *Ιστορία του Εθνομάρτυρος Γρηγορίου Ε΄*, Τυπογραφείον Δ. Ευστρατίου και Δ. Δελή, Εν Αθήναις
- Κανδηλώρος, Τάκης (1924). *Ο Αρματολισμός της Πελοποννήσου. 1550–1821*, Τυπογραφείον Δεναζά, Εν Αθήναις
- Κανδηλώρος, Τάκης (2012). *Η δίκη του Κολοκοτρώνη, Δρόμων*, Αθήνα

- Κανδηλώρος, Τάκης Χ. (1926). *Η Φιλική Εταιρεία 1814–1821*, Τύποις Ν.Δ. Φραντζεσκάκη & Σια, Αθήνα
- Κάνδια, Άννα (2009). «Αρχείο Κωνσταντίνου Ράδου», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες* 2009, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Κάνδια, Άννα (2011). «Το Αιγαίο στα χέρια πειρατών και κουρσάρων», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες* 2011, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Κάνδια, Άννα (2014). «Οι πολιορκημένοι κατά τη 2η πολιορκία του Μεσολογγίου, 1825–1826. Επιστολές από το Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων της Ι.Ε.Ε.Ε.», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες* 2014, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Καπάντα, Ισμήνη (2020). *Το βρωμερόν ύδωρ της λήθης*, Ίκαρος, Αθήνα
- Καραγεώργος, Βασίλειος Στ. (2000). *Η πατριαρχική εγκύκλιος του Γρηγορίου Ε΄ προς τους Επτανήσιους. Το οικουμενικό Πατριαρχείο και η Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα
- Καραδημητρίου, Κωνσταντίνος (2009). «Το επιτραπέζιο παιχνίδι “Πανόραμα της Ελληνικής Επανάστασης”», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες* 2009, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Καραθανάσης, Αθανάσιος Ε. (1981). «Γύρω από το γερμανικό φιλελληνισμό – Μαρτυρίες και ντοκουμέντα της περιόδου 1821–1823», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 1 (1981), σ. 45–59
- Καρακατσούλη, Άννα (2016). «Μαχητές της Ελευθερίας» και 1821. *Η Ελληνική Επανάσταση στη διεθνή της διάσταση*, Πεδίο, Αθήνα
- Καρατζάς, Ανδρέας (2004). *Παναγιώτης Καρατζάς ο οπλαρχηγός*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αχαΐας, Πάτρα
- Καργάκος, Σαράντος (2014). *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821*, Ειδική έκδοση Real News, Αθήνα, τ. Δ
- Καρούζου, Εύη (2010). «Έγκλημα και συγκρότηση κράτους στην Ελλάδα κατά την οθωμανική περίοδο: προτεραιότητες στην ποινικοποίηση των κοινωνικών συμπεριφορών», *Νεοελληνικά Ιστορικά* 2, σ. 11–36
- Καρύκας, Παντελής (1999). *Ναπολέον. Η άνοδος και η πτώση του Αετού της Γαλλίας*, Στρατιωτική Ιστορία / Γ. Πανέλης, Αθήνα
- Καστρίτη, Νατάσα (2006). *Η Ελλάδα του '21 με τη ματιά των Φιλελλήνων. Γαλλική φιλελληνική παραγωγή από τις συλλογές του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Καστρίτη, Νατάσα (2009). «Η Ελληνική Επανάσταση σε χαρακτηριστικά και διακοσμήσεις χρηστικών αντικειμένων στη Γαλλία του 19ου αιώνα», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες* 2009, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Καστρίτη, Νατάσα & Κατσιμάρδου, Ρεγγίνα & Παναρίτη, Παναγιώτα (επιμ.) (2020). *Το '21 Αλλιώς. Η Ελληνική Επανάσταση με φιγούρες και διοράματα playmobil*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Κατσιαρδή-Hering, Όλγα (2014). «Από τις εξεγέρσεις στις επαναστάσεις των χριστιανών υποτελών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (περ. 1530 – 1821). Μια απόπειρα τυπολογίας», στο Α. Λυμπεράτος (επιμ.), *Τα*

- Βαλκάνια. Εκσυγχρονισμός, ταυτότητες, ιδέες, Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα, Ηράκλειο, σ. 575–618
- Κατσιμάρδου, Ρεγγίνα (2015). «Ο Γεώργιος Ψύλλας μέσα από το αρχείο της Φιλομούσου Εταιρείας των Αθηνών», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Καχρίλας-Αργυριάδης, Μαρίνος (2010). «Η Αιγυπτιακή εμπλοκή στην Ελληνική Επανάσταση. Αντιλήψεις περί του “άλλου” μέσα στα πλαίσια μεταβαλλόμενων πολιτιστικών προσανατολισμών και πολιτικών αφοσιώσεων», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, τεύχ. Β, 2010, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Καχρίλας-Αργυριάδης, Μαρίνος (2014). «Όπλα διασωθέντα από το πεδίο της μάχης στη συλλογή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου. Η πιστόλα του Αθανασίου Διάκου και το περιστρόφο του μακεδονομάχου Γεωργίου Σκαλίδη», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Καχρίλας-Αργυριάδης, Μαρίνος (2017). «Η Ιατρική στην Ελληνική Επανάσταση του 1821», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Καχρίλας-Αργυριάδης, Μαρίνος & Μαζαράκης-Αινιάν, Φίλιππος (2011). «Κλέφτες, Αρματολοί και αγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης: Όψεις τακτικής, νοοτροπίας και συμπεριφοράς των ατάκτων ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων κατά το 19ο αιώνα», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Κόκκινος, Διονύσιος Α. (1967). *Η Ελληνική Επανάσταση*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα
- Κόκκωνας, Γιάννης (2018). *Έγρεο, φίλα, μάτερ. Προσωποποιήσεις της Ελλάδας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα
- Κόκκωνας, Γιάννης (2018). «Πολιορκία και άλωση της Τριπολιτσάς: η μαρτυρία του Παναγιώτη Αναγνωστόπουλου για τις διαπραγματεύσεις και το “ρεσάλτο”» στο Δημητρώπουλος, Δ & Λούκος, Χρ. & Μιχαηλάρης, Π. (επιμ), *Όψεις της Επανάστασης του 1821. Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 12 και 13 Ιουνίου 2015*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού-περιοδικό Μνήμων, Αθήνα, σ. 21–44
- Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ. (2000). *Ιστορία της Ελλάδας από το 1800. Τεύχος Α': Το έθνος, η πολιτεία και η κοινωνία των Ελλήνων*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη
- Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ. (2003). *Η πέραν Ελλάς και οι άλλοι Έλληνες: Το σύγχρονο ελληνικό έθνος και οι ετερόγλωσσοι σύνοικοι χριστιανοί 1800–1912*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη
- Κονόρτας, Παρακευάς (1998). *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, 17ος–αρχές 20ού αιώνα. Βεράτια για τους Προκαθημένους της Μεγάλης Εκκλησίας*, Αθήνα
- Κονόρτας, Παρακευάς (2007). «Οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και την οθωμανική διοίκηση», στο Αδελφότης οφφικιάλων του Οικουμενικού Πατριαρχείου «Παναγία η Παμμακάριστος» (εκδ.), *Επιστημονική Ημερίδα «Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η οικονομία του Γένους»*, Εισηγήσεις, Αθήνα, σ. 79–113

- Κονόρτας, Παρασκευάς (2016). «"Από τον Ιστορικό Συμβιβασμό" στην "Εγκάρδια Συνεννόηση". Πολιτικές συγκλίσεις ανάμεσα στο Ορθόδοξο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και την Οθωμανική Διοίκηση», στο Ακτάρ, Σζεγκιζ & Ουζούνογλου, Νικόλαος & Θεοδοπούλου Αιμιλία, *Το οικουμενικό Πατριαρχείο. Ιστορικές—πολιτικές—θεσμικές μελέτες*, Αθήνα, σ. 73—106
- Κοραής, Αδαμάντιος (2010). *Επιστολές προς το Έθνος*, Ροές, Αθήνα
- Κορδάτος, Ιωάννης Κ. (1924). *Η Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Εκδοτικός Οίκος Γεωργίου Ι. Βασιλείου, Αθήνα
- Κορδάτος, Γιάννης (1983). *Η επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας το 1821*, σημείωμα Θ. Χ. Παπαδόπουλου, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα
- Κορκολόπουλος, Βασίλης Δ. & Παππά, Χριστίνα (επιμ.) (2008). *Το Οδοιπορικό ενός Συλλέκτη. Συλλογή Βασίλη Δ. Κορκολόπουλου*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα
- Κοροβίνης, Θωμάς (2019). «Ολίγη μπέσα, ωρέ μπράτιμε». *Η τελευταία ώρα του Οδυσσέα Ανδρούτσου*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα
- Κουκίου—Μητροπούλου, Δήμητρα (2009). «Η γενική χάρτα της Μολδαβίας και μέρους των γειτνιαζουσών αυτή επαρχιών παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού εκδοθείσα χάριν των Ελλήνων κ' φιλελλήνων, 1797», *Τεκμήρια Ιστορίας — Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Κουκίου—Μητροπούλου, Δήμητρα (2014). *Adam Friedel. Προσωπογραφίες αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Κούλη, Αναστασία (2009). «"Σφραγίς Ελευθερίας 1821" του Στρατοπέδου Κορίνθου», *Τεκμήρια Ιστορίας — Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Κουλούρη, Χριστίνα (2020). *Φουσανέλες και χλαμύδες— Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821—1930*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Κουμαριανού, Αικατερίνη (1971). *Ο Τύπος στον Αγώνα*, Αθήνα
- Κουμουρλής, Ιωάννης (2009). «Η Επανάσταση του 1821 και η δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους στις πρώτες μεγάλες αφηγήσεις της νεότερης ελληνικής ιστορίας: από την πολυπαραγοντική ανάλυση στο σχήμα της εθνικής τελεολογίας», στο: *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός, εισαγωγή—επιμέλεια Πέτρος Πιζάνιας*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, σ. 351—374
- Κούρια, Αφροδίτη (2007). *Το Ναύπλιο των περιηγητών*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα
- Κούρια, Αφροδίτη (2016). *Η Ελλάδα στην περιηγητική εικονογραφία 15^{ος}—19^{ος} αιώνας. Ταυτότητες, ετερότητες, μεταμορφώσεις*, Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή, Αθήνα
- Κρατσαίζεν, Καρλ (1996). *Προσωπογραφίες Ελλήνων και Φιλελλήνων Αγωνιστών*, προλεγόμενα Π. Πρεβελάκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα
- Κρεμμυδάς, Βασίλης (1976—1977). «Η οικονομική κρίση στον ελλαδικό χώρο στις αρχές του 19ου αιώνα και οι επιπτώσεις της στην Επανάσταση του 1821», *Μνήμων* (6), σ. 16—33
- Κρεμμυδάς, Βασίλης (1996). «Μηχανισμοί παραγωγής ιστορικών μύθων. Σχετικά με μια ομιλία του Παλαιών Πατρών Γερμανού», *Μνήμων* 18, σ. 9—21

- Κρεμμυδάς, Βασίλης (2002). «Προεπαναστατικές πραγματικότητες. Η οικονομική κρίση και η πορεία προς το Εικοσιένα», *Μνήμων* (24), σ. 71–84
- Κρεμμυδάς, Βασίλης (2005). *Ο Ιωάννης Κωλέτης του Σπυρομίλιου. Ένας ανέκδοτος λιβελος*, Βιβλιόραμα, Αθήνα
- Κρεμμυδάς, Βασίλης (2007). *Από το Σπυρίδωνα Τρικούπη στο σήμερα. Το εικοσιένα στις νέες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις. Εισαγωγικός τόμος στην Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του Σπυρίδωνος Τρικούπη*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα
- Κρεμμυδάς, Βασίλης (2016). *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Τεκμήρια, αναψηλαφήσεις, ερμηνείες*, Gutenberg, Αθήνα
- Κρουσουλούδης, Νικόλαος (1981). *Ο βίος και το έργο του εθνομάρτυρος μητροπολίτου Χίου Πλάτωνος Φραγκιάδου (1776–1822)*, Έκδοσις Σχολικού Ταμείου Δήμου Χίου, Θεσσαλονίκη
- Κωστής, Κώστας (2016). «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας». Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ος}–21^{ος} αιώνας, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα
- Λάζος, Χρήστος (1983–1984). *Η Αμερική και ο ρόλος της στην επανάσταση του 1821*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα
- Λάζος, Χρήστος (1986). «Ελληνες–Ιταλοί: Στενές σχέσεις», *Ιστορία Εικονογραφημένη* 218 (Αύγουστος 1986), σ. 106–112
- Λάιος, Γεώργιος (1958). *Ανέκδοτες επιστολές και έγγραφα του 1821. Ιστορικά δοκumente από τα αυστριακά αρχεία*, Δίφρος, Αθήνα
- Λάιος, Γεωργίος (1971). «Η εκλογή του Όθωνος ως βασιλέως της Ελλάδος και η επικύρωση αυτής υπό της εν Προνοία Εθνοσυνελεύσεως», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* ΙΘ, σ. 167–198
- Λαϊού, Σοφία (2009). «Η Ελληνική Επανάσταση στην Πελοπόννησο σύμφωνα με την περιγραφή ενός ντόπιου Οθωμανού λογίου», στο Π. Πιζάνιας (επιμ.), *Η γέννηση του ελληνικού εθνικού κράτους (1750 – 1832). Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέδρος, Αθήνα, σ. 307–319
- Λαϊού, Σοφία & Σαρηγιάννης, Μαρίνος (2019). *Οθωμανικές αφηγήσεις για την Ελληνική Επανάσταση από τον Γιουσούφ Μπέλη στον Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/ Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα
- Λαϊού, Σοφία & Σαρηγιάννης, Μαρίνος (2020). «Το απομνημόνευμα ως αυτοπρόσωπη αφήγηση: τα κείμενα των Μοραΐτη Γιουσούφ Μπέη και Καμπουτλή Βασφή Εφέντη», στο Δημητρώπουλος, Δ. & Καραμανωλάκης, Β. & Μαρωνίτη, Ν. & Μπουκάλας Π. (επιμ.), *1821 και απομνημόνευμα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση*, Ίδρυμα της Βουλής, Αθήνα, σ. 211–226
- Λαμπρινός, Γιώργης (2002). *Μορφές του Εικοσιένα*, Καστανιώτης, Αθήνα
- Λάμπας, Τάκης (κειμ.) (1990). *Λεύκωμα Αγωνιστών 1821*, Ατλαντίς, Μ. Πεχλιβανίδης & ΣΙΑ, Αθήνα
- Λάσκαρις, Σ.Θ. (1930). *Ο Φιλελληνισμός εν Γερμανία κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν*, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις
- Λιγνάδης, Αναστάσιος (1970). *Το πρώτο Δάνειον της Ανεξαρτησίας. Διατριβή επί διδακτορία, Εθνικόν και Καποδιστριακόν πανεπιστήμιον Αθηνών*. Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου, Αθήναι

- Λιμπρίτης, Λουδοβίκος (1923). «Αι εν Νέα Εφέσω σφαγαί (1821)», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* Η, σ. 593–595
- Λισμάνης, Δημήτριος Αναστ. (2007). *Υδραίοι πρόδρομοι και ναυμάχοι του Εικοσιένα. Επιφανείς και Αφανείς. Ιστορική και Γενεαλογική έρευνα 14ος–20ός αι., Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, Αθήνα*
- Λουκάτος, Σπυρίδων (1965). *Ελληνες και φιλέλληνες των Ινδιών κατά την ελληνικήν επανάστασιν*, Παν. Καραχάλιου, Αθήναι
- Λουκάτος, Σπυρίδων (1970). *Σχέσεις Ελλήνων μετά Σέρβων και Μαυροβουνίων κατά την ελληνικήν επανάστασιν 1823–1826*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη
- Λουκάτος, Σπυρίδων (1972–1973). «Τουρκοαλβανικού φιλελληνισμού εράνισμα κατά την ελληνικήν εθνεγερσίαν», *Αθηνά ΟΓ–ΟΔ (1972–1973)*, σ. 43–63
- Λουκάτος, Σπυρίδων (1985–1986). «Εβραϊκός φιλελληνισμός στα χρόνια του '21», *Πελοποννησιακά ΙΣΤ (1985–1986)*, σ. 513–534
- Λουκάτος, Σπυρίδων (1987). «Ρωσικός φιλελληνισμός στα χρόνια του '21», *Μνημοσύνη* 10 (1985–1987), σ. 97–176.
- Λουκάτος, Σπυρίδων (2000). «Και Τούρκοι στο πλευρό των Ελλήνων», *Το άγνωστο '21, Ε, Ιστορικά* 23 (23/3/2000), σ. 16–17
- Λούκος, Χρήστος (2012) «Οι τύχες του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στην νεοελληνική συνείδηση», στο Δημητρόπουλος, Δημήτρης & Δέδε, Κατερίνα (επιμ.), «Η ματιά των άλλων». *Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18ος–20ός)*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, σ 93-106
- Μαζαράκης-Αινιάν, Ιωάννης Κ. (2007). *Διάγραμμα της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Μαζαράκης-Αινιάν, Ιωάννης Κ. (2007). *Η Φιλική Εταιρεία*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Μαζαράκης-Αινιάν, Ιωάννης Κ. (2007). *Τα Ακρόπρωρα του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Μαζαράκης-Αινιάν, Ιωάννης Κ. (2007). *Τα Ελληνικά Τυπογραφεία του Αγώνα 1821–1827*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Μαζαράκης-Αινιάν, Ιωάννης Κ. (2019). *Η ιστορία της Ελληνικής Σημαίας*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Μαζαράκης-Αινιάν, Ιωάννης Κ. (2019). *Ο ναυτικός αγώνας 1821–1830*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Μακρυγιάννης, Ιωάννης (2019). *Τα απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη*, Τα Νέα / Κλασική βιβλιοθήκη του νέου Ελληνισμού, Αθήνα
- Μαμαλάκης, Ιωάννης (1960). «Νέα στοιχεία σχετικά με την Επανάστασιν της Χαλκιδικής το 1821», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* ΙΔ, σ. 406–549
- Μανίκας, Κωνσταντίνος Ι. (2001). *Σχέσεις Ορθοδοξίας και Ρωμαιοκαθολικισμού στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Επαναστάσεως (1821–1827)*. Συμβολή στην Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος, Εναίσιμος διδακτορική διατριβή, Αθήνα
- Μαυρουδής, Ευστάθιος (1998). «Πολωνοί, Βέλγοι, Άραβες φιλέλληνες το 1821», *Ιστορία Εικονογραφημένη* 218 (Μάρτιος 1998), σ. 42–46

- Με τον χρωστήρα και το καριοφίλι. Το '21 στην Τέχνη (2002). Πνευματικό Κέντρο Δήμου Μαρκόπουλου, Μαρκόπουλο
- Μέγγος, Πέτρος (2009). Από τη Σμύρνη στην Ελλάδα του 1821. Η αφήγηση του Πέτρου Μέγγου, μτφρ. Βαγγέλης Κούταλης, Ισνάφι, Ιωάννινα
- Μελετόπουλος, Ιωάννης (1967). Η Φιλική Εταιρεία. Αρχείον Π. Σέκερη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Μελετόπουλος, Ιωάννης (1968). Η ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας εις την Λαϊκὴν εικονογραφίαν, χ.ε, Αθήνα
- Μεντζαφού–Πολύζου, Όλγα (2004). 1821. Μορφές και θέματα του Αγώνα της ανεξαρτησίας στη ζωγραφική του 19ου αιώνα. Από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης και του Ιδρύματος Ευρυπίδη Κουτλίδη, Εθνική Πινακοθήκη–Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου–Παράρτημα Ναυπλίου, Αθήνα
- Μεταξάς, Κωνσταντίνος (1955-1957). Ιστορικά απομνημονεύματα εκ της Ελληνικής επαναστάσεως. Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21, Κοσμάδακη, Αθήνα
- Μιχαηλίδης, Ιάκωβος (2010). Ο αγώνας των Ελλήνων. Πολιτικές επιλογές και στρατιωτικές επιχειρήσεις 1821–1827, στη σειρά 1821. Η Γέννηση ενός έθνους–κράτους, Σκάϊ βιβλίο, Αθήνα
- Μιχαηλίδης, Ιάκωβος Δ. (2014). Ο Θεόδωρος πίσω από τον Κολοκοτρώνη, Η Καθημερινή, Αθήνα
- Μίχος, Αρτέμιος Ν. (2019). Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας (1825–1826), επιμέλεια Ευθυμίου, Μαρία & Σαράφης, Βαγγέλης, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα
- Μοίρας Λεωνίδας (2020). Η Ελληνική Επανάσταση μέσα από τα μάτια των Οθωμανών, Τόπος, Αθήνα
- Μορφές του '21 Κολοκοτρώνης, Καραϊσκάκης, Ανδρούτσος (2009). Ελευθεροτυπία, Ιστορικά, Αθήνα
- Μοσχόπουλος, Νικηφόρος (2003). Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως κατά τους Τούρκους ιστοριογράφους εν αντιπαραβολή προς τους Έλληνες ιστορικούς, Εύτυπον, Αθήνα
- Μόσχος, Νίκος (1978). Π. Καρατζάς ο αγνοούμενος. Παλαιών Πατρών Γερμανός ο τιμημένος, Κέδρος, Αθήνα
- Μπαρτζής, Γιάννης (2014). Φεύγω ξένη, Σταμουλή, Αθήνα
- Μπέλσης, Κωνσταντίνος (2014). Από την οθωμανική νομιμότητα στο εθνικό κράτος. Το «άτομο» στο επίκεντρο της Ιστορίας. Λυκούργος Λογοθέτης (1772–1850), Παπαζήσης, Αθήνα
- Μπενέκος, Γιάννης (1961). Κωλέτης, Κυψέλη, Αθήνα
- Μπίρταχας, Στάθης (2015). «Εκφάνσεις του ιταλικού φιλελληνισμού κατά τη δεκαετία του 1820», στο Μανδουλαρά, Α.Β. κ.ά. (επιμ.), Φιλελληνισμός: Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα, Δήμος Νικολάου Σκουφά–Ηρόδοτος, Αθήνα, σ. 373–391
- Μπότσαρης, Νότης (1973). Μάρκος Μπότσαρης. Ο αετός του Σουλίου, Εταιρεία Ηπειρωτικών Σπουδών, Ιωάννινα
- Μπουμπουλίδης, Φαίδων, «Ειδήσεις και κρίσεις περί του Αγώνος 1821–1824 εκ του αρχείου Δ. Ποστολάκα», τ. IB (1958), σ. 14–71

- Μυκονιάτης, Ηλίας (1979). *Το '21 στη ζωγραφική. Συμβολή στη μελέτη της εικονογραφίας του αγώνα*, Θεσσαλονίκη
- Μυκονιάτης, Ηλίας (1982). «Θέματα από την Επανάσταση του 1821 στην αγγλική ζωγραφική και χαρακτηριστική», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 25, σ. 123–194
- Μυκονιάτης, Ηλίας (1982). «Θέματα από την επανάσταση του 1821 στην αγγλική ζωγραφική και χαρακτηριστική», *Δελτίον Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος* 25 (1982), σ. 123–194
- Μυκονιάτης, Ηλίας (1987). «Η σαρκοφάγος του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' στη Μητρόπολη Αθηνών», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 30, σ. 163–176
- Νικολάου, Γιώργος (2014). «Τα ομοιώματα πλοίων της Επανάστασης του '21 από τη Συλλογή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Ξάνθος, Εμμανουήλ (2020). *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, εισαγωγή –σχόλια Μαρία Παπαναστασίου, στη σειρά 1821. Με την πένα των Πρωταγωνιστών, Ειδική Έκδοση: Καθημερινή, Αθήνα
- Ξένος, Στέφανος (1955). *Η ηρωϊς της Ελληνικής Επαναστάσεως*, «Ρομάντσο», Αθήναι
- Ξηραδάκη, Κούλα (1995). *Γυναίκες του '21. Προσφορά και θυσίες*, Δωδώνη, Αθήνα
- Ξηραδάκη–Φακιάλα, Κούλα (1962). *Μαριγώ Ζαραφπούλα. Μια λησμονημένη ηρωίδα του '21*, Αθήνα
- Ο Ιερεμίας Μπένθαμ και η Ελληνική Επανάσταση* (2012). Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα
- Οικονόμου, Δημήτριος Α. (1952). *Το Σούλι – Οι Σουλιώται και η οικογένεια Μπότσαρη* (ιστορικά σημειώματα), Ιστορική Υπηρεσία ΓΕΝ, Αθήναι
- Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* (1983–1988). Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα
- Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (1956). «Νέα στοιχεία περί του θεσμού των κάπων εν Πελοποννήσω», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* ΙΑ, σ. 78–85
- Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (1958). «Η προκήρυξις της Μεσσηνιακής Γερουσίας προς τας ευρωπαϊκάς αυλάς», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* ΙΒ, σ. 137–150
- Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (1986). «Κάτι έγινε στη Πίζα το 1821», *Τα Ιστορικά* 3/5 (Ιούνιος 1986), σ. 177–182
- Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (2003). «Η Φιλική Εταιρεία: Οργανωτικές προϋποθέσεις της εθνικής Επανάστασης», στο Παναγιωτόπουλος, Βασίλης, *Η Ελληνική Επανάσταση, 1821–1832: Ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας και η ίδρυση του ελληνικού κράτους. Τόμος 3ος. Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770–2000*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 9–32
- Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (2004). «Η αριστερή ιστοριογραφία για την Ελληνική Επανάσταση», στο Κιτρομηλίδης, Πασχάλης Μ. & Σκλαβενίτης, Τριαντάφυλλος Ε. (επιμ.), *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας. Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833–2002*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, τ. Α, σ. 567–576

- Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (επιμ.) (2003). *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770–2000. Η ελληνική Επανάσταση 1821–1832. Ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας και η ίδρυση του Ελληνικού Κράτους*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, τόμος 3
- Παναγόπουλος, Θεόδωρος (2009). *Τα ψιλά γράμματα της Ιστορίας*, Ενάλιος, Αθήνα
- Παναρίτη, Παναγιώτα (2009). «Δύο σπάνια κεραμικά σκεύη με φιλελληνικές παραστάσεις», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Παναρίτη, Παναγιώτα (2010). «Η συλλογή φιλελληνικών κεραμικών του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου. Απλήξεις από φιλελληνικές παραστάσεις σε χαρακτηριστικά», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, τεύχ. Α, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Παναρίτη, Π. (2016). «Η ανεκτικότητα ως στοιχείο καθημερινότητας σε περιόδους ηρεμίας μεταξύ κατακτητών και κατεκτημένων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα όπως τεκμηριώνεται από τις συλλογές του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Πανουργιάς, Πανουργιάς Στ. (2012). *Πανουργιάδες. Η Ιστορία μιας οικογένειας από τα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Ικαρος, Αθήνα
- Παπαγεωργίου, Σόφη (2001). *Αμερικανοί Ιεραπόστολοι στην Ελλάδα. 1820–1850*. Δωδώνη, Αθήνα
- Παπαγεωργίου, Στέφανος Π. (1980). «Το Αρχείο Σισίνη», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 23, σ. 207–334
- Παπαγεωργίου, Στέφανος Π. (1981). «Το Αρχείο Σπυρομήλιου», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 24, σ. 36–141
- Παπαγεωργίου, Στέφανος Π. (1982). «Το Αρχείο Γιαννάκη Ράγκου. Συμβολή στην ιστορική έρευνα του αρματολισμού της Δυτικής Στερεάς και στα στρατιωτικά ζητήματα της καποδιστριακής περιόδου», *Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος*, Αθήνα
- Παπαγεωργίου, Στέφανος Π. (1984). «Το Αρχείο Ηλία Θεερμσιώτη», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 27, σ. 43–133
- Παπαγεωργίου, Στέφανος Π. (2005). *Από το γένος στο έθνος: Η θεμελίωση του Ελληνικού κράτους 1821–1862*, Παπαζήση, Αθήνα
- Παπαγιώργης, Κωστής (2001). *Κανέλλος Δεληγιάννης*, Καστανιώτης, Αθήνα
- Παπαγιώργης, Κωστής (2003). *Τα Καπάκια. Βαρνακιώτης, Καραϊσκάκης, Ανδρούτσος*, Καστανιώτης, Αθήνα
- Παπαδόπουλος, Κάρπος & Αναστάσιος Γούδας & Μπάμπης Αννινός κ.ά. (2005). *Απαντα για τον Οδυσσέα Ανδρούτσο: Δράση και κατατρεγμός*, Εκδόσεις Μέμνηγκας, Αθήνα
- Παπαδριανός, Ιωάννης (1996). *Η ελληνική Παλιγγενεσία του 1821 και η βαλκανική της διάσταση*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή
- Παπαδριανός, Ιωάννης (1999–2000). «Μαυροβούνιοι εθελοντές στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων στα 1821», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 11 (1999–2000), σ. 161–178
- Παπαδριανού, Κατερίνα (2014). *Η Ψωροκώσταινα*, Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, Άργος

- Παπαθανασόπουλος, Ηλίας (1977). «Η Χανουμίτσα του Γιατράκου και η Χριστίτσα του Αναγνωστοπούλου», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 20, σ. 223–261
- Παπακυριάκος, Σωφρόνιος (1926). «Ιδιόχειροι σημειώσεις αρματολών και κλεφτών», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* Θ, σ. 590–592
- Παπακυριάκος, Σωφρόνιος (1926). «Ο κλήρος της Δυτικής Ελλάδος εν τω Αγώνι του 1821», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* Θ, σ. 545–550
- Παπαμιχαλόπουλος, Κωνσταντίνος Ν. (1874). *Πολιορκία και άλωσις της Μομφρασίας υπό των Ελλήνων τω 1821. Ιστορική πραγματεία*, Βιβλ. Ν.Β. Νάκη, Αθήνησι
- Παπαναστασίου-Τσίγκρηλα, Μαρία (2015). «Εξέχοντες Φιλικοί μέσα από το Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων της Ι.Ε.Ε.Ε.», *Τεκμήρια Ιστορίας – Μονογραφίες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Παπανικολάου, Μιλτιάδης (2007). *Οι τοιχογραφίες του Μεγάρου της Βουλής*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα
- Παπανικολάου–Κρίστενσεν, Αριστεά (2010). *Το φιλελληνικό κίνημα στη Δανία*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος (1867). *Γεώργιος Καραϊσκάκης κατά τους προτέρους βιογράφους, τα επίσημα έγγραφα και άλλας αξιοπίστους ειδήσεις*, Εκ του Τυπογραφείου Νικήτα Πάσσαρη, Εν Αθήναις
- Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος (χ.χ.). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδόσεις Χαρ. Μπούρα, Αθήνα, τ. Ζ
- Παπασπύρου, Ευθυμία (2010). *Ιστορικά προσωπεία. Η συλλογή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Παπασπύρου-Καραδημητρίου, Ευθυμία (1986). *Ο Θανάσης Διάκος στην Τέχνη*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Παπασταύρου, Αναστάσιος (2006). *Λόρδος Μπάϋρον. Από τα Γιάννενα στην αθανασία*, Δωδώνη–Οδυσσεάς, Ιωάννινα
- Παπαστεριόπουλος, Ηλίας (1961). *Η δίκη του Καραϊσκάκη. Έρευνα–μελέτη–κριτική*, Εκδόσεις Έρευνα και κριτική της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα
- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος (1996). *Ο αγώνας για την ελληνική ανεξαρτησία. Πολιτική και στρατηγική των Ελλήνων και της οθωμανικής αυτοκρατορίας 1821–1832*, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα
- Παυλώφ–Βαλμά, Ευδοκία (2000). «Ο ελβετικός φιλελληνισμός», *Ιστορία Εικονογραφημένη* 385 (Ιούλιος 2000), σ. 74–81
- Πιζάνιας, Πέτρος (επιμ.) (2009). *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέδρος, Αθήνα
- Πλατής, Νίκος (2019). *Κολοκοτρωνέικο (Μικρομέγα)*, Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, 2019
- Πούχνερ, Βάλτερ (1995). «Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 στο ευρωπαϊκό θέατρο», στο *Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση–Δέκα μελετήματα*, Εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα, σ. 256–301
- Πρωτοφάλης, Εμμανουήλ (1979). *Συνεργασία Ελλήνων και Σέρβων κατά τους απε-*

- λευθερωτικούς αγώνες 1804–1830. Ανάτυπο από το 10ο Ελληνοσερβικό Συμπόσιο (7–10 Νοεμβρίου 1976), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη
- Πρωτοφάλης, Εμμανουήλ Γ. (1982). Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ο βίος και το έργο του μέχρι και της Καποδιστριακής περιόδου, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων
- Ράδος, Κωνσταντίνος Ν. (1916). Οι Σουλιώτες και οι Αρματωλοί εν Επτανήσω (1804–1815). Η Λεγείων των «Ελαφρών Κυνηγετών» – Το «Αλβανικόν Σύνταγμα» – Τα δύο συντάγματα του «ελαφρού ελληνικού πεζικού του δουκός της Υόρκης». Απόσπασμα εκ της επετηρίδος του Παρνασσού, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις
- Ράπτης, Νίκος (1989). Μεσολόγγι. Έκδοση εφημερίδας «Μεσολογγίτικα χρονικά»
- Ράφτης, Ελευθέριος (1975). Σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Αυστρίας και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής προς την Ελληνικήν Επανάστασιν (1821–1825), Θεσσαλονίκη
- Ράφτης, Ελευθέριος (1980). Περί θαλασσίων λειών και λειοδικειών διαρκούντως του υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος των Ελλήνων (1821–1830), Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη
- Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού. Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από το θάνατό του (1998), συλλογικό έργο, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Ρήγα Βελεστινλή. Απάνθισμα κειμένων, επιλογή κειμένων Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 1998
- Ροδοπούλου-Ρόζου, Σούλα (2012). Οι άσχημες και οι ταπεινές του '21. Αθήνα.
- Ροτζώκος, Νίκος (1996) Πολιτικές και κοινωνικοπολιτισμικές συγκρούσεις στο Εικοσιένα. Οι προύχοντες της Πελοποννήσου, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα
- Ροτζώκος, Νίκος Β. (2016). Επανάσταση και εμφύλιος πόλεμος στο Εικοσιένα, Ηρόδοτος, Αθήνα
- Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης [Τρίτη Επιστημονική Ημερίδα. Αθήνα, 13 Ιανουαρίου 2001. Πρακτικά] (2002). Εταιρεία Μελέτης της καθ' ημάς Ανατολής (εκδ.), Αθήνα
- Σακελαρόπουλος, Νίκος (2014). Οι μύθοι και το παραμύθι, ΚΨΜ, Αθήνα
- Σακελλαρίου, Μιχαήλ Β. (2012). Η απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο κατ' αλύτης για την αποδιοργάνωση της Ελληνικής Επανάστασης: 24 Φεβρουαρίου–23 Μαΐου 1825, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα
- Σαλκιτζόγλου, Παναγιώτης Α. (2010). Η Μικρά Ασία στην Επανάσταση του 1821. Η συμβολή των Μικρασιατών στον εθνικό αγώνα, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα
- Σαραντάκος, Νίκος (2020). Το ζομπραλίκι των ραγιάδων– Ανιχνεύοντας το 1821 μέσα από τις λέξεις του. Εκδόσεις του Εικοστού πρώτου, Αθήνα.
- Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος (2001). «Η σύσταση της Φιλικής Εταιρείας: μια επαναπροσέγγιση», Τα Ιστορικά 35 , σ. 283–298
- Σημαίης Ελευθερίας. Συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου (1996). Επιμέλεια Ι.Κ. Μαζαράκη–Αινιάνος, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Σιμόπουλος, Κυριάκος (2000). Ιδεολογία και αξιοπιστία του Μακρυγιάννη. Στάχυ, Αθήνα

- Σιμόπουλος, Κυριάκος (2004). *Η Γλώσσα και το Εικοσιένα*, Πολιτιστικές Εκδόσεις, Αθήνα
- Σιμόπουλος, Κυριάκος (2004). *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21. Απομνημονεύματα, χρονικά, ημερολόγια, υπομνήματα, αλληλογραφία εθελοντών, διπλωματών, ειδικών απεσταλμένων, περιηγητών, πρακτόρων κ.ά*, Πολιτιστικές Εκδόσεις, Αθήνα
- Σκαρίμπας, Γιάννης (1995). *Το 1821 και η Αλήθεια*, Κάκτος, Αθήνα
- Σκέψις Μακρυγιάννη. Οι οκτώ πίνακες σε ξύλο του Π. Ζωγράφου (1995), Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Σολωμός, Διονύσιος (1993). «Ύμνος εις την Ελευθερίαν», στροφές 144–147, στο *Απαντα: Α. Ποιήματα*, επιμέλεια Λίνος Πολίτης, Ίκαρος, Αθήνα
- Σούτζος, Δημήτρης (1976). *Οι φιλέλληνες των Βαλκανίων στην επανάσταση του '21*, Αθήνα
- Σπέντζος, Γιώργος & Δημάκης, Δημήτρης Αγγελής (χ.χ.). *Πολεμική Ιστορία του έθνους. Ο Ελληνικός στρατός τον 19° αιώνα*, Ειδική έκδοση εφημερίδας Έθνος, Αθήνα
- Σπετσιέρη–Beschi, Κατερίνα (2003). *G.L. Gatteri e la Rivoluzione Greca (1821)*, Τριέστη
- Σπηλιάδης, Νικόλαος (2007). *Απομνημονεύματα ήτοι Ιστορία της Επανάστασης των Ελλήνων*, Ινστιτούτο Διεπιστημονικών Ερευνών Ανάπτυξης της Νεωτέρας Ελλάδος (Ινστιτούτο Ανάπτυξης) Χαρίλαος Τρικούπης, Αθήναι
- Στα νεότερα χρόνια. *Ιστορία ΣΤ Δημοτικού* (2001). ΟΕΔΒ, Αθήνα
- Σταματόπουλος, Τάκης (1958). *Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός χωρίς θρύλο*, Κάλβος, Αθήνα.
- Σταματόπουλος, Τάκης (1990). *Οι τουρκοπροσκυνημένοι και ο Κολοκοτρώνης*, Κάλβος, Αθήνα
- Σταμέλος, Δημήτρης (1985). *Ο θάνατος του Καραϊσκάκη. Συμπωματικό γεγονός ή δολοφονία;*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα
- Σταμέλος, Δημήτρης (1995). *Μακρυγιάννης. Το χρονικό μιας εποποιΐας. Μυθιστορηματική βιογραφία βιβλιογραφικά τεκμηριωμένη*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα
- Σταυράκη, Χ. (1861). *Αι Κυδωνίαι προ του 1821 κατά τον κύριον Μ.Δ. Ραφφενέλον*, Σμύρνη
- Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρένα (1997). «Θεωρήσεις και ιστοριογραφία του '21: Η στροφή του Μεσοπολέμου», στο *Καίτη Αρώνη-Τσίχλη (επιμ.), Αφιέρωμα στον Αντώνη Αντωνακόπουλο*, Παπαζήσης, Αθήνα, σ. 551–565
- Στοχασμός Μακρυγιάννη, χειρ Παναγιώτη Ζωγράφου – *Εικονογραφία του Εικοσιένα* (χ.χρ.) Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα
- Σφακιανάκης, Αρης (2019). *Η σκιά του Κυβερνήτη*, Κέδρος, Αθήνα
- Σφραγίδες Ελευθερίας 1821 –1832 (1983). Επιμέλεια Ι.Κ. Μαζαράκης-Αινιάν, βραβείο Ακαδημίας Αθηνών, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Σωτηρόπουλος, Δημήτρης (2009) «"Ελληνική Νομαρχία", ήτοι Λόγος περί του ριζοσπαστικού διαφωτισμού. Η γέννηση της νεοελληνικής πολιτικής σκέψης στις απαρχές του 19ου αιώνα», στο Π. Πιζάνιας (επιμ.), *Η γέννηση του ελληνικού εθνικού κράτους (1750 – 1832)*. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός, Κέδρος, Αθήνα, σ. 104–118

- Τζάκης, Διονύσης (2013). «Οπλαρχηγοί και προεστοί. Κοινωνικές κινητικότητες και οικογενειακές στρατηγικές στον ορεινό χώρο», *Νέα Εστία* τχ. 1857 (Μάρτιος 2013), σ. 116–135
- Τζάκης, Διονύσης (2018). «Πόλεμος και σχέσεις εξουσίας στην Επανάσταση του 1821», στο Δημητρόπουλος, Δ. & Λούκος, Χρ. & Μιχαηλάρης, Π. (επιμ.), *Οφεις της Επανάστασης του 1821. Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 12 και 13 Ιουνίου 2015*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού-περιοδικό Μνήμων, Αθήνα, σ. 153–174
- Τζάκης, Διονύσης (2020). «Τα Ενθυμήματα του Νικολάου Κασομούλη ως πηγή για τον αρματολισμό», στο Δημητρόπουλος, Δ. & Καραμανωλάκης, Β. & Μαρωνίτη, Ν. & Μπουκάλας Π. (επιμ.), *1821 και απομνημόνευμα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση*, Ίδρυμα της Βουλής, Αθήνα, σ. 27–40
- Τζουρμανά, Γιάννα (2015). *Βρετανοί ριζοσπάστες μεταρρυθμιστές. Φιλικές εταιρείες και κομιτάτα στο Λονδίνο (1790–1823)*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα
- Τομπάζης, Ιάκωβος Ν. (1902). *Αδελφοί Ιάκωβος και Μανώλης Τομπάζης. Συμβολή εις την ιστορίαν της Εθνικής Παλιγγενεσίας*, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις
- Τόμπρος, Νίκος (2018). «Ενοπλες συγκρούσεις και πολιτικές αντιπαραθέσεις κατά τη διάρκεια της πολιορκίας των Πατρών (1821–1828)», στο *1821–2021. 10 Συνέδρια για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Πολεμικές συγκρούσεις και τόποι καθαγιασμού του απελευθερωτικού Αγώνος κατά της Επανάστασης του 1821. Πρακτικά ΣΤ' Συνεδρίου, Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Αθήνα, σ. 147–183
- Τοντόρωφ, Νικολάι (1982). *Η Βαλκανική Διάσταση της επανάστασης του 1821 (Η περίπτωση των Βουλγάρων)*. Ένας κατάλογος αγωνιστών στη Μολδοβλαχία (Αρχαία Οδησσού), Gutenberg, Αθήνα
- Τράικοφ, Νικόλαος (1940). «Σλαύοι φιλέλληνες αγωνισταί υπέρ της ανεξαρτησίας της Ελλάδος. Ανέκδοτα έγγραφα», *Νέα Εστία* 27/321 (1/5/1940), σ. 570–574
- Τρίχα, Λύντια (2009). *Χαρίλαος Τρικούπης, μια βιογραφική περιήγηση*, Καπόν, Αθήνα
- Τρίχα, Λύντια (2019). *Σπυρίδων: Ο άλλος Τρικούπης*, Πόλις Historia, Αθήνα
- Τσακανίκα, Ελισσάβετ (2019). *Αγωνιστές του 1821 μετά την Επανάσταση*, Ασίνη, Αθήνα
- Τσαουσόπουλος, Κωνσταντίνος (μτφ.) (1928–1929). «Τα απομνημονεύματα του Αντιστρατήγου Χαν Hahn. Περί της συμμετοχής του εις τον ελληνικόν απελευθερωτικόν αγώνα κατά τα έτη 1825–1828», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* I, τεύχ. Β (1928), σ. 25–51 και τεύχ. γ (1929), σ. 27–46 και τεύχ. δ (1929), σ. 42–60
- Τσαρούχης, Γιάννης & Μανουσάκης, Γιώργος (επιμ.) (1967). *Θεόφιλος, Έκδοσις Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος*, Αθήνα
- Τσατσάνης, Γεώργιος Μιλτ. (2005). *Δυτικορουμελιώτες Αγωνιστές του 1821. (Σύμφωνα με τα τηρούμενα στα ΓΑΚ στοιχεία των Αγωνιστών, όπως αυτά υποβλήθηκαν στην Επιτροπή Αγώνων και Θυσιών)*, Εκδόσεις Βεργίνα, Αθήνα
- Τσιγκάκου, Φανή Μαρία (1981). *Ανακαλύπτοντας την Ελλάδα. Ζωγράφοι και περιηγητές του 19ου αιώνα*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα

- Τσιγκάκου, Φανή Μαρία (1984). «Έργα με ελληνικά θέματα που εκτέθηκαν σε δημόσιες αίθουσες στο Λονδίνο τον 19ο αιώνα», *Δελτίον Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος* 27 (1984), σ. 299–353
- Τσιγκάκου, Φανή Μαρία (1984). «Έργα με ελληνικά θέματα που εκτέθηκαν σε δημόσιες αίθουσες στο Λονδίνο τον 19ο αιώνα», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 27, σ. 299–353
- Τσιγκάκου, Φανή Μαρία (1995). *Βρετανικές εικόνες της Ελλάδας από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα
- Τσιγκάκου, Φανή Μαρία (2015). *Καλλιτεχνικές εκδοχές του Φιλελληνισμού. Η συλλογή Μιχαήλ και Δημήτρης Βαρκαράκη*, Φιλελληνική Συλλογή Μιχαήλ και Δημήτρα Βαρκαράκη, Αθήνα
- Υπογραφές Αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης (1984). Επιμέλεια Μ. Λαδά-Μινώτου, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Φαρμακίδης, Γεώργιος (1971). «Αθανάσιος Ιατρίδης (1799–1866), ζωγράφος του Αγώνος», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 10, σ. 97–152
- Φραγκουδάκη, Άννα & Δραγώνα, Θάλεια (1997). *Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Φρονιμόπουλος, Νίκος (2010). *Ο ταμπουράς του Μακρυγιάννη και η οργανοποιία του Λεωνίδα Γαϊλα*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Φωτεινός, Ηλίας (2020). «Οι άθλοι της εν Βλαχία Ελληνικής Επανάστασης το 1821 έτος», εισαγωγή – σχόλια Χατζηκυριακίδης Κυριάκος, στο 1821. Με την πένα των Πρωταγωνιστών, Ειδική έκδοση Καθημερινή, Αθήνα
- Φωτιάδης, Δημήτρης (1962). *Κολοκοτρώνης. Η δίκη του*, Κυψέλη
- Φωτιάδης, Δημήτρης (1988). *Οθωνας. Η μοναρχία*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα
- Φωτιάδης, Δημήτρης. (1987). *Μεσολόγγι*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα
- Φωτιάδης, Δημήτριος (1971–1977). *Η Επανάσταση του Εικοσιένα*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα
- Φωτόπουλος, Γεώργιος (1872). *Συνοπτική ναυτική ιστορία του κατά θάλασσαν υπέρ Εθνικής Αυτονομίας αγώνος των τριών νήσων Ύδρας, Σπετσών και Ψαρών και των μετασχόντων αυτού της Ελλάδος μερών*, Τύποις Α. Κτενά, Εν Αθήναις
- Χαραλαμποπούλου, Χαρ. Α. (1979). «Η αυτοβιογραφία του συνταγματάρχη Κων/νου Πέτρου Δημητριάδη, γραμματικού του στρατηγού του '21 Γιάννη Ράγκου», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 22, σ. 479–530
- Χαρίτος, Γεώργιος (2004). *Το ήθος, ο χαρακτήρας και οι κυριότερες μάχες στις οποίες έλαβε μέρος ο στρατάρχης Γεώργιος Καραϊσκάκης*, Αθήναι
- Χασιώτη, Βικτωρία (2004). «Ο ισπανικός φιλελληνισμός του 19ου αιώνα», στο *Μνήμη Άλκη Αγγέλου. Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος. Ζητήσεις της πολιτισμικής ιστορίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας*, ΑΠΘ–Τμήμα Φιλολογίας/Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών–Πρακτικά Ι' Επιστημονικής Συνάντησης 3–6 Οκτωβρίου 2002, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, σ. 473–484
- Χασιώτης, Ιωάννης (1972). «Ο ισπανικός φιλελληνισμός», *Μακεδονική Ζωή* 70 (Μάρτιος 1972), σ. 10–16
- Χατζή, Γιολάντα (1996). *Στα χρόνια του Τρικούπη*, Κέδρος, Αθήνα

*Χρέος τιμής στο Εικοσιένα. Αφιέρωμα για τα 180 χρόνια μνήμης 1821–2001. Έκθεση
κειμηλίων από τη συλλογή Νικήτα και Ευαγγελίας Σταυρινάκη. Ιστορικό Λαο-
γραφικό Μουσείο Κορίνθου Βάσου Πετρόπουλου – Παναγιώτη Γαρταγάνη, Αθήνα
Χριστόπουλος, Γεώργιος & Μπαστιάς, Ιωάννης (επιμ.) (2000). 1821. Ελληνική Επα-
νάσταση – για τα 200 χρόνια, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα*

